DEMİRTAŞ CEYHUN — AH ŞU OSMANLILAR

SİS ÇANI

Demirtaş Ceyhun

AH ŞU OSMANLILAR

(Kod Adı: Ulu Hakan-2)

SİS ÇANI

2. BASKI

Sis Çanı Yayınları: 15

●

Birinci Basım: **Kasım 2000**
İkinci Basım: **Kasım 2000**

ISBN 975-7960-14-4

Sis Çanı Yayıncılık
Küçükparmakkapı Sokak. Halim İşhanı. 10. Kat.3
80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel&Fax. (0212) 249 47 74

Demirtaş Ceyhun

•

Ah Şu Osmanlılar

(Kod Adı: Ulu Hakan-2)

SİS ÇANI

Kapak Tasarım
Bilim
Dizgi
Ay Can
Baskı
Kayhan Matbaası

İçindekiler

Gerçekten... Kimdir Şu Osmanlılar? *7*

Birinci Bölüm
Tükenişin İlk İşaretleri

"İslam Ümmetindenim, Türk Milletindenim... *15*
Tanzimat Beklemek... *22*
Sultanlar da Artık Veremden Ölmeye Başlamış... *27*
Sultan II. Mahmud da Veremden Ölmüş... *33*
Sultanlar, Savaşa Gitmeden Gazi de Olmaya Başlamışlar *58*
Ordu Yok, Hazine Tamtakır, Ama Saray Debdebeden Geçilmiyor *61*
Bu Dönemin Simgesi: "Tercüme Odası" *81*
Fransız Devrimi ve Osmanlılar *96*
Ulusçuluğun Osmanlıcası: "Osmanlı Milleti" *108*
Osmanlı'nın 19.Yüzyılının Özeti: "Kör Dövüşü" *121*
Batılılar İçin Batılılaşma: "Misyoner Saldırısı" *142*
Ulemanın İlk Silkinişi: "Kuleli Vak'ası" *159*
Osmanlı Münevveri Nasıl Bir Aydındır?
Örneğin, Namık Kemal "Laik" midir, Yoksa "Şeriatçı" mı? *204*

İkinci Bölüm
Tükenişin Son İşareti

Tanzimat'ın "Bitkisel Yaşama" Girişi... *241*

Gerçekten... Kimdir Şu Osmanlı?

Ne garip... Türkçülük düşüncesini tarihimizde ilk kez dizgeselleştirerek siyasal gündemimize girdiren ünlü sosyologumuz ***Ziya Gökalp*** *de, artık her ne hikmetle ise, Türklüğü yüceltebilmek için Osmanlılığı verin dibine batırarak söze başlamaktadır neredeyse,* ***"Türkçülüğün Esasları"*** *adlı ünlü yapıtında.*

Örneğin, Gökalp'e göre; ***"Türk tipinin her şeyi güzel, Osmanlı tipinin ise her şeyi çirkindir. Çünkü, Osmanlı tipi Türk kültürüne ve hayatına zararlı olan emperyalizm sahasına atılmış"*** *ve* ***"sınıf menfaatini milli menfaatin üstünde"*** *görüp,* ***"kozmopolit"*** *olmuştur.*

Bu yüzden de, ***"İmparatorluğu idare eden"*** *kozmopolit Osmanlıları* ***"millet-i hâkime" (hâkim millet)****, idare edilen Türkleri de* ***"millet-i mahkûme"*** *olarak görmekte ve Türklerden sürekli* ***"eşek Türkler"*** *diye söz etmektedir. Türkler de,* ***"köylerine resmi bir kişinin geldiğini duydukları zaman 'Osmanlı geliyor' diye hemen kaçışmaktadır"****lar*

Yani, ***"Türkler ile Osmanlılar birbirlerini sevmezlerdi"*** *diye yazmaktadır Sayın Gökalp, çok açık bir dille. (Türkçülüğün Esasları, Başbakanlık Kültür Yayını, İstanbul 1972, s. 38).*

Oysa, bilindiği gibi kendisi de, ***"Türkçülüğün Esasları"*** *adlı bu kitabının yayımlanmasından 5 yıl öncesine, 1918'lere kadar; Anayasanın yeniden yürürlüğe girdirilmesini Sultan II. Abdülhamid'e kabul ettirerek* ***"İkinci Meşrutiyet"*** *dönemini başlatmış* ***"İttihad ve Terakki"*** *Partisi'nin 1910 yılından itibaren* ***"Meclis-i Umumi"*** *üyesi ve 1912'den itibaren de* ***"resmi ideologu"*** *olan, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli yöneticilerinden, yani* ***"millet-i hâkime"****den biri, tipik bir Os-*

manlı aydınıdır. Bu siyasal kimliğinden dolayı 1919 yılında İngilizlerce tutuklanıp gönderildiği **Malta sürgününden** de, Mustafa Kemal'in devreye girmesi ve Ankara Hükümeti'nin baskısıyla 1921 yılında kurtulmuş ve 1923 yılında da Ankara Hükümetince önce **Milli Eğitim Bakanlığı, Telif ve Tercüme Encümeni Başkanlığı**'na getirilmiş, Haziran ayında yapılan seçimlerde de **Diyarbakır milletvekili** olmuştur.

Sürgünden döndükten sonra da, hemen kaleme alıp, 30 Ekim 1922 tarihli **Küçük Mecmua**'da yayımladığı, **"Gazi Paşa Hazretleri'ne" / "İkinci İstida"** başlıklı şiirinde, **"Gazi Paşa, gerçi fazla yoruldun, / İhtimâl ki rahata da muhtaçsın... / Lâkin Türk'ün tılsımını sen buldun, / İksir gibi bu millete ilaçsın...", "Sen yalnız bir büyük insan değilsin; / Sende saklı nice meçhûl kuvvetler... / Yalnız dâhi ve kahraman değilsin / Hep sendedir bize mevhub nusretler (bağışlanmış Tanrı yardımları)"** gibisinden dörtlükler düşürdüğü göz önünde tutulacak olursa, doğrusu, Osmanlıları bir anda bu denli aşağılamasında, gene Mustafa Kemal'e verilmiş, Osmanlıların deyimiyle bir **"rüşvet-i kelam"** kokusu almamak da olanaksızdır galiba.

Ancak, **Cumhuriyet**'in ilanından sonra, artık Türkü yere göğe sığdıramazken, Osmanlıya ver yansın eden Osmanlı aydını da, yalnız Ziya Gökalp olmamıştır kuşkusuz.

Çünkü, bilindiği gibi, ola ki bu ünlü Türkçülerin etkisinde kalarak biraz da, Anadolu'da bir **"ulus devleti"** kurma düşleriyle Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal, büyük bir olasılıkla, bu düşüncesini, daha **"Ey Türkler!.."** diye söze başlar başlamaz, kendisini karşılayan coşkulu kalabalıkların, **"Estağfurullah Efendim!.. Sizin Türk dediklerinizden olsa olsa biraz Haymana taraflarında vardır!"** diyerek tepki gösterdiklerini görünce galiba daha Amasya'ya varmadan hemen değiştirmiş ve artık bir **"ulus devleti"** değil, **"Anadolu'da yeni bir ulus**

yaratmak için" *devlet kurmaya karar vermiştir; bizce de hiç kuşku yok ki...*

Topu topu üç dört yıl gibi kısa bir süre içinde de, önce ***"aksi takdirde bazı kafalar koparılacaktır"*** *diyerek önerdiği* ***"hilafet ile saltanatın ayrılması ve saltanatın kaldırılması"*** *kararının, ardından* ***"Yarın ilan edeceğiz"*** *diye buyurduğu* ***"Cumhuriyet'in"****, Meclisteki sarıklı milletvekillerinin de* ***"Yaşasın Cumhuriyet!"*** *çığlıkları arasında* ***"oybirliği"*** *ile kabul edilmeleriyle, gerçekten* ***"Anadolu'da ulus yaratacak yeni bir devletin kurulduğunu"*** *gören nice kişi, anımsanacağı gibi, derhal bu yeni devletten yana olup, Türklüğe övgüler düzerken, Osmanlılık için de artık neler dememişlerdir; neler...*

Kuşkusuz, Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlılığa veryansın etmiş bu insanların hepsi de Osmanlı uyruğu olarak doğmuş, kimi ***ulema****, kimi* ***münewer*** *Osmanlı vatandaşlarıdır. Yani kimi* ***medresede****, kimi* ***mektepte****, ama hepsi de sabalı akşam* ***"Padişahım Çok Yaşa!.."*** *diye bağırarak, besmele çekip, kelime-i tevhid ya da tekbir getirerek, elifba öğrenerek, Kuran okuyarak eğitimini tamamlayıp, asker veya sivil önemli görevlere gelmiş kişilerdir.*

Fakat ilginçtir; gerek bu kişilerin bazıları, gerekse yönetimin bütünüyle bu kişilerde olduğu CHP tek parti iktidarı döneminde, Osmanlıyı çok iyi bildikleri kuşkusuz bu insanlardan, eskilerin deyimiyle ***"feyz alarak"*** *yetişmiş ilk dönem Cumhuriyet aydınlarının çoğu, daha 1950'de DP ile iktidara gelir gelmez, belki Türklüğü aşağılamaya hemen cesaret edememişlerdir ama, Osmanlılığı onlara inat göklere çıkarma yarışına girişmişlerdir sanki, gene anımsanacağı gibi.*

Nitekim, bu yaklaşım daha sonraları da hergün biraz daha güçlenip yaygınlaşarak sürdüğü için, geçtiğimiz yıl, güya ***"Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunun 700. Yıldönümü"*** *dolayısıyla düzenlenen* ***seminer, panel, açıkoturum*** *vb. gibi*

adlar altındaki toplantılarda da, Cumhuriyetin kurucuları ve Cumhuriyetin laik niteliği doğrudan veya anıştırmalı dillerle bol bol eleştirilerek, ısrarla, bu haksız suçlamaların ***"Osmanlı ile Türkü, dolayısıyla da devlet ile halkı ve dini birbirine düşman kıldığı"*** savları işlenmiş, hatta ***"Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyetin artık barıştırılmasının zamanı gelmiştir"*** gibisinden ne idiği belirsiz önerilerde bile bulunmuştur koca koca profesörlerimizce.

İlginçtir, galiba bu profesörlere öfkelenen bazı genç yazarlarımız da, ***"Osmanlı tarihini Türklerin tarihi diye okutmak, Osmanlılar konusunda düşülen yanılgıların en büyüğüdür."*** diye yazmakta hiçbir sakınca görmemişlerdir; ola ki o öfkeyle...

Gerçekten, kimdir şu Osmanlı, Allah aşkına?

Ziya Gökalp'in savladığı gibi, tarihin bir anında koşulların yarattığı, ancak gene tarihin, koşullar değişince potasında eriterek yok ettiği, salt ***"kozmopolit bir yönetici sınıf"*** mıdır acaba gerçekten?

Dolayısıyla, Osmanlı tarihini Türk tarihi ile özdeşleştirmeye kalkışmak da, gerçeğe aykırı, imparatorluklara hayranlık duyan çağdışı, gerici, ***"emperyalist"*** bir yaklaşım mıdır, gene kimilerince savlandığı gibi?

Osmanlılar, her ne kadar Türk kökenli olsalar da, gerek sultanların yabancı kadınlarla evlenmeleri ve hareme bolca yabancı cariye almaları, gerekse devşirme yöntemiyle kurdukları Yeniçeri Ocağı ve Enderun okulu yüzünden bir süre sonra iyice yozlaşarak özlerini yitirip Türklere düşman kesilmişler ve bu yüzden Türklerin önemli devlet görevlerine gelmelerini bilinçli olarak engellemişler midir gerçekten?

Oysa, öte yandan, binlerce yıldır çok çeşitli budunlardan insanların bir arada yaşayarak, aynı potada eriyip kaynaştığı yeryüzünün en eski yerleşim birimlerinden biri olan Anado-

*lu'da, Orta Asya'dan gelmiş atalarımızın da, **haslarda zeametlerde timarlarda "reaya"** olarak, Rum, Ermeni, Arap, Kürt, Yahudi, Süryani vb. çok çeşitli budunlardan insanlarla bir arada yaşayarak kaynaştığı da bilinmektedir. Örneğin, 1924 yılında **"mübadele"** anlaşmasıyla Anadolu'dan göçmek zorunda bırakılmış, Konya yöresinde yaşayan **Karamanlılar'**ın, Ortodoks Hıristiyanlar olmalarına karşın, dilleri Türkçedir. Ancak, Arap abecesini değil, Yunan abecesini kullanmaktalar; yani Yunan abecesiyle Türkçe yazmaktadırlar. Dolayısıyla, bu insanların komşularının dilini kendine anadil edinmiş Rumlar mı, yoksa komşularının dinine geçmiş Türkler mi olduklarını kestirebilmek bugün gerçekten olanaksızdır.*

*Kısacası, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde, Prof. Barkan'ın deyimiyle **"irsî toprak kiracıları"** olarak bir arada yaşayan bu topluluklardan, azınlık olanların zamanla çoğunluğun dilini benimsediği, hatta dinini bile değiştirdiği, tarihçilerce belirlenmiştir.*

*Bu yüzden, **"padişah anaları"**nın soyağaçlarına bakarak Osmanlı hanedanının Türklüğünü yitirip yozlaştığını öne sürmenin, **"kanbağı"**nı temel alan çağdışı, ırkçı bir yaklaşım olmasının çirkinliği de bir yana, öteki budunlardan kimselerle (yabancılarla) evlenip kaynaşmanın salt Osmanlı hanedanına özgü bir olaymış gibi gösterilmesi de, kuşkusuz bilimsel olarak hem yanlış, hem olanaksızdır.*

*Ayrıca, Orta Asya'dan Anadolu'ya yüzyıllar boyu süren bu göç sırasında, **evlilik, tutsak düşüp bağışlanmak, din kardeşliği, ahi yoldaşlığı** vb. gibi çeşitli nedenlerle aşiret üyeliğine alınarak **"sonradan Türkmenleşmiş olma"** olasılıklarını hiç hesaba katmadan, üstelik Fatih'in, Yavuz'un, Kanuni'nin sadrazamlıkları, vezirlikleri, ordu komutanlıkları sırasında başardıklarıyla ne denli Türkleştiklerini ve Müslümanlaştıklarını tanıtlamış olmaları da bir yana, örneğin salt **"mühtedi"** Yalı-*

ya Naci Efendi'nin oğlu ***Ahmed Vefik Paşa****'nın, ilk* ***"Türk Tarihi"****ni yazmış Polonyalı* ***Mustafa Celaleddin Paşa****'nın bile dilimize ve kültürümüze yaptıkları katkılar; Osmanlıların devşirmeler veya sonradan Osmanlılaşmış kişiler yüzünden yozlaştıklarını söylemeye kalkışmanın, en* ***"masum"*** *deyimiyle bir* ***"bilimsel hafiflik"*** *olduğunu göstermeye yetse gerektir.*

Galiba, gerçekten kim olduğunu bilmiyoruz biz, ***Osmanlı****'nın...*

Kimilerince savunulduğu gibi, hâlâ fetihleriyle övündüğümüz, salt zaferden zafere koşan, atlarının nallarıyla bütün Avrupa'yı çınlatarak Viyana kapılarına dayanmış, Cebelitarık boğazından Hint denizine kadar üç anakaraya yayılmış, dünyanın en büyük imparatorluklarından birinin kurucusu büyük savaşçılar mıdır Osmanlılar; yoksa Abbasilerden sonra İslamiyetin bayrağını kapmış ve Müslümanlığı Avrupa'nın ortalarına kadar yaymayı başarmış müminler mi?

Osmanlı İmparatorluğu, gerçekten Orta Asya geleneklerine göre kurulmuş, çok uluslu, çok dinli ve hoşgörülü tipik bir Ortaçağ devleti midir, yoksa İslami şeriata göre yönetilen, teokratik bir Müslüman devlet midir, kimilerince savlandığı gibi?

Örneğin, İstanbul'u kendine yurt edinmek için mi fethetmiştir, yoksa tipik bir emperyalist devlet davranışıyla salt vağmalamak amacıyla mı işgal etmiştir onu?

Örneğin, XVIII. yüzyıldan itibaren İmparatorluğun gerilemeye başlaması da, kimilerince hâlâ ısrarla savlandığı gibi İslami yaşama sırt çevrildiği için midir, yoksa dünyadaki bilimsel gelişmelere bir türlü ayak uydurulamayıp hızla çağdaşlaştırılamadığı için mi?

XIX. yüzyılda ise, bu kez de, II. Mahmud'la başlayan Batılılaşma girişimleri öncü ardı fazla hesaplanmadan hızla bütün alanlara yaygınlaştırıldığı için mi İmparatorluk sona doğru önlenemez bir düşüşe geçmiştir; yoksa Osmanlı ulemasının ve

münevverlerinin çağdaşlaşmayı İslami şeriatla bütünleştirmeye çalışmaları mı kendiliğinden bu eğik düzeye düşülmesine yol açmıştır?

Galiba, hâlâ geçmişe sürekli kendi gözlüklerimizle baktığımız için, Osmanlı'yı gerçekten tanımıyoruz.

Oysa, başka kim olabilir ki Osmanlı?

Elbette biziz.

Ve, galiba hiç kuşku yok ki, Osmanlıyı yeterince inceleyip, tanımadan, bugün kendi kimliğimizi tam olarak kavrayabilmemiz de olanaksızdır kesinlikle.

Ancak, burada hemen şunu da belirtelim ki, bugünkü Anadolulu kimliğimizi bütün gerçekliğiyle kavrayabilmemiz için, bizce Osmanlı tarihini iki bölüme ayırarak ele almak da zorunlu olsa gerektir.

Çünkü, kuruluşundan XIX. yüzyıla kadarki Osmanlı tarihi, İmparatorluk XVII. yüzyıldan itibaren gerileme dönemine de girmiş olsa, hiç kuşku yok ki, hâlâ üç kıtayı ilgilendiren bir emperyalist tarihtir.

Ama, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihi için aynı şeyleri söyleyebilmek, bizce kesinlikle olanaksızdır.

Bilindiği gibi, sanayi devrimini tamamlamış ve Fransız Devrimi'nin de ideolojik rüzgârını ardına almış Batı, XIX. yüzyılın daha ilk günlerinden itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nu, kolunu kanadını kâh silahı zoruyla, kâh diplomatik yöntemlerle koparırarak, ekonomik açıdan artık tam anlamıyla kendine bağlı bir Anadolu devleti haline getirmeyi gerçekten de ustaca başarmıştır. Balkanlardaki Hıristiyan uyruk, daha yüzyılın başlarında ardı ardına ayaklanarak ulusal bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır zaten. Batılıların kışkırttığı Mehmed Ali Paşa'nın direnmesinin ardından, güya Osmanlı devletine bağlı bir ***"Hidivlik"*** *haline getirilerek Mısır da daha yüz-*

yılın ortalarına gelinmeden bir anlamda İmparatorluktan koparılmıştır. Bağdat'a, Şam'a, Kutsal topraklara belki hâlâ Osmanlı valisi, komutanı, askeri gönderilmektedir, ama oraların hâlâ Osmanlı toprakları olduğunu söyleyebilmek artık gerçekten zordur.

Sözün kısası, Osmanlı İmparatorluğu, bizce hiç kuşku yok ki, XIX. yüzyılda artık tam anlamıyla bir ***"Anadolu Devleti"*** *haline dönüşmüştür yeniden, dolayısıyla XIX. yüzyıl tarihi de, belki hâlâ dillendirilmemiştir, ama kesinlikle emperyalist bir tarih değil, hatta bir anlamda* ***"ulusal"*** *diye niteleyebileceğimiz* ***Anadolu tarihi****dir.*

İşte bu nedenle, bugünkü kimliğimizi bütün gerçekliğiyle kavrayabilmemiz için, ***Osmanlı Tarihi****'ni değil,* ***Osmanlıların Anadolu Tarihi****'ni sil baştan yeniden incelememiz zorunludur.*

Nitekim, çalışmamızın bu bölümünde de, Osmanlıların Anadolu tarihi ele alınmaktadır salt.

Bir kusur işlemişsek gene affola...

Ekim 2000, Yeniköy

Birinci Bölüm

Tükenişin İlk İşaretleri

"İslam Ümmetindenim, Türk Milletindenim..."

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldan itibaren sona doğru hızla kaymasını ne Tanzimat aydınlarının "*Osmanlıcılık*" düşüncesinin, ne de Ulu Hakan'ın "*İslamcılık*" politikasının engelleyemediğini artık açık açık gören Osmanlı aydınları, Birinci Dünya Savaşı arifesinde bu kez de Orta Asya'dan getirilmiş "*Türkçülük*" düşüncesine, Balkan Savaşı yenilgisinin de bozgunuyla önünü ardını fazla kurcalamadan, tıpkı bir can kurtaran simidine sarılırmış gibi dört elle sarılmışlardır, bilindiği gibi. İttihad ve Terakki Hükümeti, "*Türkçülük*" düşüncesini hemen resmi ideoloji haline getirmiş ve partinin ideologu "*alaylı*" sosyolog Ziya Gökalp de, tipik bir doğulu kurnazlığıyla, bu politikaya, aslında birbirinin tam karşıtı olması gereken *Ümmet* ve *millet* kavramlarını yanyana getirerek "*Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim*" şeklinde bir savsöz uydurmuştur. Böylece, "hem *Türkçülüğe* dört elle sarılmış, hem de *İslamcılığı* elden bırakmamış" olmuşlardır akılları sıra.

İlginçtir, bugün de "*Türk-İslam Sentezi*" diye adlandırılarak kimi çevrelerce savunulan bu politikayla Osmanlıların, taa

1914'lerde artık hem Türkler, hem de Müslümanlar üzerinde etkili olduğundan Almanlarla Avusturyalıların da hiç kuşkusu yoktur, tarihçilerinin yazdıklarına göre. Bu nedenle de, Osmanlıları yanlarında savaşa sokabilirlerse, Kafkasya'daki ve Orta Asya'daki Türklerle, Arabistan'daki ve Mısır'daki Müslümanları Ruslara ve İngilizlere karşı kolayca ayaklandırabileceklerine inanmaktadırlar. Bilindiği gibi, bu amaçla da, akıl almaz dolaplar çevirmişlerdir. Örneğin, daha savaşın haftasında, *Goeben* ve *Breslau* adlı iki Alman zırhlısının, güya İngiliz donanmasının önünden kaçıyormuş gibi, bir oldubittiye getirip Çanakkale Boğazı'ndan Marmara'ya sığınmasını sağlamışlardır. Sonra da, zırhlılar zaten Osmanlılar için yapılmış gibi açıklamalarla gönderlerine Osmanlı bayrağı çekmişler, askerlere fes giydirmişlerdir. Ardından da, gene bir oldubittiyle Karadeniz'e açılıp, Odesa ve Sivastopol'u topa tutarak Osmanlı İmparatorluğu'nun topu topu 56 gün sonra Birinci Dünya Savaşı'na katılmasını gerçekten başarmışlardır.

Ve, gene topu topu 25 gün sonra, 23 Kasım 1914'te de, *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi*'ye bir "*Cihad-ı Mukaddes*" (veya, kimi kaynaklara göre "*Cihad-ı Ekber*") fetvası yayımlatarak, Kırım'daki ve Türkistan'daki Türklerin Ruslara karşı, Hindistan'daki, Afganistan'daki, Arabistan ve Afrika'daki Müslümanların da İngilizlere karşı ayaklanmaya çağrılmasını sağlamışlardır.

Osmanlılar da, Rus Çarlığındaki Türklerle, İngiliz sömürgelerindeki Müslümanların bu fetva üzerine hemen ayaklanacaklarından hiç kuşku duymuyor olsalar gerek ki, biri Ruslara karşı, Kafkasya'ya, diğeri de İngilizlere karşı, Süveyş Kanalı'na olmak üzere iki sefer düzenlenmesine karar vermişlerdir hemen.

Bilindiği gibi, bu fetvadan birkaç gün sonra da, önce Ruslara karşı doğu seferi başlatılmıştır, 150 bin kişilik 3. Ordu ile,

Ünlü "*Sarıkamış Harekâtı*" öncesinde de *Harbiye Nazırı Enver Paşa*, ordu komutanı Hasan İzzettin Paşa'yı görevden alarak askerin başına bizzat geçmiştir.

Ama ne acıdır ki, "*Kırım'daki ve Türkistan'daki Türklerin ayaklanması*" şöyle dursun, 22 Aralık 1914'te Sarıkamış Harekâtı'nda şehit düşen ağabeyinin hemen ardından aynı orduda yedek subay olarak görev almış *Şevket Süreyya Aydemir*'in anılarındaki anlatımıyla; "*Henüz otuz beş yaşını süren harbiye nazırı ve başkumandan vekili Enver Paşa'nın, adına 'Sarıkamış Harekâtı' denilen bu delice macerasıyla*" "*birkaç gün içinde*" *Allahekber denilen bu yolsuz, izsiz dağlarda, bir adım ilerisinin görülemediği kar tipileri ve fırtınalar arasında bir türlü sabahı gelmeyen zifiri karanlık bir gecede, bir tek düşman görmeden, bir tek düşman öldürmeden, donarak yok olmuştur*" koca 3. Ordu. Tam "*90 bin kişi*" şehit düşmüştür. (Suyu Arayan Adam, Ankara 1959, s. 101)

"*Kanal Harekâtı*" ise, daha da fiaklı olmuştur. Çünkü, İngilizler, belki Şeyhülislam Hayri Efendi'nin fetvası bile henüz oralara ulaşmamışken, daha savaşın başında, üstelik tam da Sarıkamış Harekâtı'nın başladığı günlerde, 19 Aralık 1914'te Mısır'a el koyarak, 1517'den beri süren Osmanlı egemenliğine son vermişlerdir birden.

Bilindiği gibi, Osmanlılar, Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ayaklanması sırasında oğlu İbrahim Paşa'nın ordusuyla ta Kütahya önlerine kadar gelmesi üzerine, çaresiz kalıp Batılı devletleri de araya sokarak 1841 yılında imzaladıkları bir anlaşmayla Mısır valiliğini hem ailenin en yaşlı erkeğine geçecek şekilde Mehmed Ali Paşa'ya bırakmışlar, hem de onlara artık, bir çeşit "sadrazam" anlamına "*Hidiv*" (Büyük Vezir) demeyi kabul etmişlerdir.

İngilizlerin, böyle bir oldubittiyle son Osmanlı valisi *Hidiv Abbas Hilmi Paşa*'yı görevden alıp, Mısır'ı bir sultanlık haline

getirerek Hüseyin Kâmil Paş a'yı sultan ilan etmesi üzerine Osmanlılar da derhal "*Kanal Harekâtı*"nı başlatmışlardır o öfkeyle.

Bu kez de *Bahriye Nazırı Cemal Paşa* Suriye'deki 4. Ordu komutanlığını üstlenerek, İngilizleri bir an önce Mısır'dan sürüp atmak için, fakat ola ki Sarıkamış felaketi yüzünden ancak 25 bin kişilik bir orduyla, İsmet İnönü'nün anılarında verilen bir bilgiye göre de "*Ben şehit düşersem, yerimi Enver Paşa alsın*" deyip, 14 Ocak 1915'te Süveyş'e doğru yola çıkmıştır.

Ama ülkede ne doğru dürüst bir yol vardır, ne de bu çöllere birkaç kilometre olsun bir demiryolu döşenmiştir. Üstelik, bölgedeki su kaynakları da bilinmemektedir yeterince. Yol üstündeki belirli noktalara su ikmali filan da yapılmamıştır. Arkadan gelecek düzenli bir lojistik destek ise, kesinlikle söz konusu dahi değildir. Gene İsmet Paşa'nın anılarında anlattıklarına göre, "*Osmanlı ordusunun o günlerindeki iaşe (yiyecek, içecek) sıkıntısı, giyecek ve teçhizat (silah, araç-gereç) sıkıntısı tasavvur edilemeyecek ölçülerde*"dir. "*Hastanelerde hastaları yatıracak yatak, tedavi edecek ilaç bulunmamaktadır. İstanbul istekleri karşılayamadığı gibi, bulup buluşturup gönderdikleri de cepheye nakledilemeyip, şimendöfer istasyonlarında yığılıp kalmaktadır*" (İnönü'nün Hatıraları-I, Burçak Yayınları, İstanbul 1969, s. 157).

Hiç kuşku yok ki, kendileri de farkındadırlar bu gerçeklerin. Nitekim, "*Birinci Ordu Komutanı Ferik Abdullah Paşa*" Osmanlıları da bir an önce savaşa sokabilmek için Almanların, özellikle de Enver Paşa aracılığıyla akıl almaz dolaplar çevirdiği günlerde, "*Sarayın özel doktoru Cemil Topuzlu Paşa'nın aracılığıyla huzura çıkıp, bu ordunun bir savaş kazanacak durumda olmadığını, subayların askeri eğitmek yerine siyasetle uğraştıklarını, cepheye gönderilecek askerin bu nedenle silahı tutmayı, ateş etmeyi bile bilmediğini, üstelik doğru dürüst bir saldırı ve savunma planlarının da olmadığını*

bütün ayrıntılarıyla anlatarak, savaşa girilmesine engel olmasını istemiştir" padişah *Sultan V. Mehmed Reşad*'dan. (İslam Ansiklopedisi, c-7, s. 559)

Ama bütün bu gerçekleri bilmesine karşın gene de savaşı engellemeye gücü yetmemiş olsa gerek ki, *Prof. Taner Timur*'un, *Prof. İsmet Sungurbey*'in yayına hazırladığı Ord. Prof. Ebül'ûla Mardin'in "*Huzur Dersleri*" adlı kitabından aktararak verdiği bilgiye göre, *Sultan V. Mehmed Reşad* da, Cemal Paşa'nın bu derme çatma ordu ile İngilizlerin karşısında küçük de olsa bir başarı kazanabilmesi için, "*Kanal Harekâtı*"nın ilk gününden itibaren, hacıları, hocaları, ulemayı, vüzerayı toplayıp, Saray'da, "*Huzur Dersleri*" adı altında Kur'an okutmaya, hadis yorumlatmaya, fal baktırmaya başlamıştır hemen.

Kısacası, Osmanlı sultanlarının da, XX. yüzyılda, düşman karşısında bir başarı elde edebilmek için artık Tanrıya sığınmaktan ve tansıklar (mucizeler) beklemekten başka umarları kalmamıştır kesinlikle...

Tıpkı, 462 yıl önce Fatih'in topları karşısında çaresiz kalınca söylencelere sığınan, gökten kurtarıcı meleklerin inmesini bekleyen Bizanslılar gibi...

Fetih sırasında İstanbul'da bulunmadığı için her ne kadar görgü tanığı sayılmasa da, topu topu birkaç yüz mil ötedeki Midilli adasında yaşadığı düşünülürse gene de güvenilir bir tanık olduğu kuşkusuz, ünlü Bizanslı tarihçi *Mikhael Dukas*'ın yazdıklarına göre, Fatih'in, Macar Urban'a döktürdüğü, o tarihe dek görülmemiş büyüklükteki dev topları yeri göğü inleterek İstanbul'un surlarını dövmeye başlayınca, Bizanslılar da, kendilerini bu "*barbar Müslümanlara karşı*" koruması için kiliselerdeki Meryem Ana ikonalarını çıkartıp, sokaklarda dolaştırmaya başlamışlardır hemen. *Yeniçeriler, 29 Mayıs'ta surları aşıp kente girince de, bütün halk sığınmak için can havliyle büyük kiliseye (Ayasofya'ya) doğru koşmaya*

başlamıştır: Çünkü, halk arasındaki yaygın bir söylenceye göre, "*Türkler kente girip, Kostantin sütununun (Çemberlitaş'ın) önüne gelince gökten bir melek inecek ve önce hepsini kentten sürüp çıkaracaktır. Sonra da, bu barbar Türkleri önüne kattığı gibi Orta Asya'ya kadar kovalayacak, geldikleri yere geri gönderecektir.*" Bu nedenle, Osmanlı askerinin kente girdiğini duyan herkes kendini bir an önce Kostantin sütununun ardına atmak ve Ayasofya'ya sığınabilmek için can havliyle koşmaktadır. (Osm. Tar. c-1, s. 490)

Gene aynı söylencelere göre, Bizans kilisesinin papazları da, Ayasofya'da toplanmış, gökten inecek meleğin cinsiyetini tartışmaktadırlar.

Tıpkı, Sultan V. Mehmed Reşad'ın, Osmanlı ordusunun İngilizleri Mısır'dan çıkarabilmesi için hacıyı, hocayı çağırtıp Sarayda toplantılar düzenleterek dua okutması, âyet yorumlatması, hadis aratması gibi...

Gerçekten de, Ebül'ûla Mardin hocanın verdiği bilgilere göre, Sultanın bu toplantılarına kimler çağrılmamıştır, kimler... Başta, Sarıkamış felaketinden sonra galiba bir daha herhangi askeri birliğin başına geçip cepheye gitmek şöyle dursun, 1918 yılında İmparatorluğu sona erdiren yenilgi üzerine, 8 Kasımı 9 Kasıma bağlayan gece, Boğaz'da gizlice bir Alman denizaltısına sığınıp ülkeden kaçmcaya dek İstanbul dışına bile pek çıkmamış Harbiye Nazırı ve Başkomutan vekili *Damat Enver Paşa*, İttihad ve Terakki iktidarının Enver ve Cemal Paşa'lardan sonraki üçüncü kişisi ve son sadrazamı, o günlerin Dahiliye Nazırı *Talât Paşa*, Sadrazam *Sait Halim Paşa*, dört kez Şeyhülislamlığa getirilmiş, aynı zamanda İttihad ve Terakki üyesi *Musa Kâzım Efendi*, Şeyhülislam *Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi* olmak üzere vezirler, dönemin ünlü ulemasından müderrisler, kadılar, vaizler...

İlginçtir, daha ilk toplantılardan birinde de, ünlü hoca

Gürcü Abdüllatif Efendi, Sultan'ın yüreğine su serpecek *tansığı* buluvermiştir hemen.

"*Kuran'ın Yusuf suresinin 80. ayetinde 'Allahın hükmü zahir oluncaya kadar Mısır diyarından ayrılmayacağız' denilmektedir.*" Dolayısıyla, Cemal Paşa'nın askerleri de, Müslüman toprakları Hıristiyan İngilizlerden temizlenmeden geri dönmeyeceklerdir demektir, bu *ayet-i kerime*'ye göre.

Oysa, *Yusuf* suresinde, bilindiği gibi Hazreti Yusuf'un öyküsü anlatılmaktadır ve bu ayette Hazreti Yusuf, kardeşine Tanrı buyuruncaya kadar düşmanlara karşı direneceklerini söylemektedir. Dolayısıyla, Hazreti Muhammed'in de, tıpkı Hazreti Yusuf gibi, çıkarılan bütün zorlukları yenerek başarıya ulaşacağı, düşmanlık edenlerin de sonuçta ona boyun eğeceği bildirilmektedir. Yani, bu ayetle Osmanlı ordusunun *Kanal Harekâtı* arasında bir bağ kurabilmek, şeytanın bile aklına kolay kolay gelmese gerektir gerçekte.

Ama ilginçtir, Gürcü hocanın bu akıl almaz oyununa herhangi birinin karşı çıkması şöyle dursun, demek başka çareleri kalmadığı için herkes bu yoruma dört elle sarılmış ve gerçekten böyle bir tansık (mucize) bekliyor olmalılar ki, tam 17 gün sonra "*Osmanlı ordusunun Sina yarımadasındaki Tih çölünü aştığı*" haberi gelince, başta Sultan V. Mehmed Reşad, toplantıya katılan bütün vüzera ve ulema, herkes "*sevinç çığlıklarına boğulmuşlar*"dır, Ebül'ula Mardın hocanın yazdığına göre.

En çok sevinen de, Gürcü Abdüllatif Hoca olmuştur mutlaka. Çünkü, bu haberi öğrenir öğrenmez yaptığı konuşmada, bizce hiç kuşku yok ki o sevinçle, bu olayın, Yusuf suresinin 80. ayetinde bildirilen tansığın artık gerçekleşmekte olduğunun ilk işareti sayılması gerektiğini belirttikten sonra, "*Sina yarımadasındaki bu çölü vaktiyle Büyük İskender'in ve Cengiz Han'ın ordularının bile geçemediğini*" söylemiştir. Ardından da:

"–Şevketpenah (ululuğun koruyucusu) Efendimiz!.. Beni İsrailî (İsrail Oğullarını) dalalete uğratan (rehbersiz bırakan, tutsak eden) bu Tih sahrasını geçiş, Orduyu Hümayun'umuzun çok güç, fakat en şanlı zaferidir ve bu tarihi zafer, kati ve nihai zaferin mübeşşiridir (kesin ve son zaferin habercisidir)." demiştir.

"Sultan Reşad'ın, Talât ve Enver Paşa'ların, Musa Kâzım Efendi'nin gözleri dolmuştur" bu konuşma karşısında. (Taner Timur, Osmanlı Kimliği, Hil Yayınları, İst. 1986, s. 159)

Ama ne yazık ki, bu *"tansık"* da, sadece bu işaretle sınırlı kalmıştır. Gürcü Hoca'ya göre *"Tih Çölünü aşarak, Osmanlı tarihinin en şanlı zaferlerinden birini kazanan* Cemal Paşa'nın 25 bin kişilik ordusu, tıpkı Enver Paşa'nın Sarıkamış harekâtındaki gibi, *"bir tek düşman görmeden, bir tek düşman öldürmeden"* bir gecede, neredeyse bütünüyle yok olmuştur...

2 Şubat 1915 gecesi kanalın karşı kıyısına baskına gönderilen askerler, *tombaz* denilen, ince saçtan yapılmış altı düz bu nehir teknelerinin açılan ilk ateşte delik deşik olup batmaları yüzünden, genellikle yüzme de bilmedikleri için, Süveyş'in karanlık sularında boğularak yok olup gitmişlerdir. Çırpınarak karşı kıyıya ulaşmayı başaran 600 kadar asker de İngilizlere tutsak düşmüştür...

Tansık Beklemek...

Umarsız duruma düşünce hemen Tanrıya sığınıp, kutsal kitaplardan, din adamlarından, camiden, kiliseden, ayinden, duadan tansıklar beklemek, ne salt Bizanslılara özgüdür, ne de Osmanlılara, kuşkusuz.

İnsanoğlu, bütün tarihi boyunca, ne zaman yenilmiş, çare-

siz duruma düşmüşse hemen garip bir içgüdüye kapılıp, görünmez göksel güçlere dönmüştür yüzünü, bilindiği gibi. Yani, tansıklara inanmak, gökten bir tansık beklemek bütün insanlara özgüdür...

Orta Asyalı *şaman* geleneklerimizde de bolca vardır tansık inancı. Atalarımız da umarsız kalınca hemen kendi doğasal tanrılarından tansıklar beklemişlerdir. Tansık için ayinler düzenlemişlerdir kam-ozanlar. Örneğin, bizim şamanlarımız da *"ölülerden haber getirebilmekte, ruhlar aracılığıyla hastaları iyileştirebilmekte, kuş ya da başka bir canlı kılığına girerek yer değiştirebilmekte, isterse kar veya yağmur yağdırabilmekte"*dirler. Örneğin, söylencelerimize göre, *Ahmed Yesevi, çağrıldığında, binlerce kilometre öteden müridleriyle birlikte hemen 'turna bedenine' girerek toplantı yapılacak yere konuvermiştir. Hacı Bektaş Veli, 'bir güvercin donuna girerek uçup gelmiştir' Anadolu'ya.* Babai ayaklanması sırasında, *Baba İlyas Selçukluların paralı Frenk askerlerince kuşatılıp da umarsız kalınca, 'boz atı hemen duvarları yarıp yetişmiş ve Şeyhini sırtına aldığı gibi göklerde gözden yitmiş gitmiş'*tir. Bilindiği gibi, *"uçmak"* sözcüğü, aynı zamanda *"cennet"* anlamına da gelmektedir Orta Asya Türkçesinde.

Yani, umarsız duruma düşünce Tanrıya sığınıp göksel güçlerden tansık beklemek salt Osmanlılara özgü olmadığı gibi, bu amaçla Tanrı adına toplantılar düzenleterek, din adamlarından tansıklar bekleyen ilk Osmanlı padişahı da Sultan V. Mehmed Reşad değildir elbette.

Örneğin, *Sultan II. Mahmud* da, *"ulusçuluk düşüncesi"* XIX. yüzyılın ilk günlerinden itibaren Osmanlı sınırlarından içeriye girip, özellikle Balkanlarda ülkeyi kasıp kavurmaya başlayınca çaresiz kalmış ve *1789 Fransız devrimine karşı "İslamlık bayrağına dört elle sarılarak"* Fatih camiinde büyük bir toplantı düzenletip tansık beklemiştir. 1817-1818 yıllarında

Osmanlı ülkesinde de bulunmuş bir Fransız ressam ve arkeolog *Comte Forbin*'nin *"Voyages"* adlı kitabında, gene 1784-1792 yılları arasında İstanbul'da Fransız büyükelçisi olan *Kont Choiseul Gouffier*'den aktararak verdiği bilgilere göre.

Gerçekten de, Sultan II. Mahmud'un tahta çıktığı 1808'ler, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık hızla sona doğru kaydığı, tarihinin en zor günleridir.

Bilindiği gibi, neredeyse bütün XVIII. yüzyıl boyunca sürdürülmüş Batılılaşma çabaları, Sünni-Hanefi ulemanın şiddetle karşı çıkması yüzünden beklenildiğince başarılı olamamıştır. III. Selim'in *"Nizam-ı Cedit"* girişimi de Kabakçı ayaklanmasıyla sona erdirilmiş ve ne yazık ki yeni bir ordu kurulamamıştır. Yeniçeri Ocağı ise, sözcüğün tam anlamıyla *"köylü taifesiyle doldurulmuş, düzensiz, disiplinsiz bir insan kalabalığı"* halindedir artık ve kesinlikle herhangi bir savaşma gücü kalmamıştır. Üstelik, bu köylü ve esnaf çocukları yüzünden bütünüyle Bektaşi ocağının etkisi altına girmiş olduğu için de, Sünni-Hanefi ulema Yeniçeri Ocaklarına da düşman kesilmiştir ve birer fitne yuvası olarak niteledikleri bu ocakların bir an önce kapatılmasına çalışmaktadırlar.

Nitekim, Yeniçeri Ocağı'nın bu durumu nedeniyle, 1808'de III. Selim'in tahttan indirilmesi üzerine, Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın topu topu 10-15 bin kişilik bir ordu ile İstanbul'u basıp, ulemanın tahta oturttuğu IV. Mustafa'yı indirerek, III. Selim öldürülmüş olduğu için yerine genç Şehzade II. Mahmud'u çıkarmasına ve sadaret mührünü zorla alıp, Sultan'ın atamasına filan gerek görmeden kendisini de sadrazam ilan etmesine kimse ses çıkaramamıştır. Sadrazamlığı sırasında da, gene Sultan'a danışma gereği bile duymadan bütün *ayanları* İstanbul'a çağırıp toplantılar düzenlemekte ve tarihe *"Sened-i İttifak"* diye geçen anlaşmalar imzalamaktadır.

İlginçtir, tam bugünlerde, "*Akdenizi bir Fransız gölü haline getirme*" düşü peşindeki Napolyon Bonapart'ın Rus Çarı Aleksandr'la yaptığı görüşme ve pazarlıklar sonunda, ta 1798'de imzalanmış bir antlaşmayla sona ermiş olan Osmanlı-Rus savaşı da yeniden başlatılmıştır.

Kuşkusuz, Napolyon Bonapart, bu düşünün gerçekleşmesi için bu kadarla da kalmamış, örneğin 1789 Fransız devriminin rüzgârlarının, özellikle de "*ulusçuluk*" düşüncesinin Osmanlı topraklarında da bir an önce esmesi için elinden geleni ardına koymamıştır.

Örneğin, *Ord. Prof. Enver Ziya Karal*'ın yazdığına göre, *Rumların Osmanlılara karşı ayaklanmasını sağlayabilmek için, komutanlarına: "Yunanistan'da kabarmaya başlayan milliyet taassubu (bağnazlığı), din taassubundan daha kuvvetli olacaktır. Halkı kazanmak için elinizden geleni yapınız. Eğer halkın bağımsızlığa eğilimi varsa, bağımsızlık duygusunu körükleyiniz.* diyerek, halkı kışkırtmalarını buyurmuştur açık açık. *Dağlı Rumlara, gemiler dolusu silah ve cephane göndermiştir* (Osm. Tar. c-5, s.101)

1802-1806 yılları arasında Osmanlı elçisi olarak Fransa'da bulunmuş *Halet Efendi* de, Paris'ten gönderdiği mektuplarında, "*Fransızların, bizim ahali ve reayamız Fransızca bilmediğinden, şimdi de yine cumhuriyet ve serbestiyetin (özgürlüğün) yararlarından söz açan birtakım kitapları Rumca, Ermenice ve Türkçeye tercüme ettirerek Osmanlı ülkesinde yayımlatmaya çalıştıklarına, ayrıca Akdeniz'de bulunan adaların çoğuna da, fesat çıkarmaları için birer ikişer özel adamlar gönderdiklerine dair söylentiler duyduğunu*" yazmaktadır. gene Prof Karal'ın aktarmalarına göre.

Görüldüğü gibi, Sultan II. Mahmud'un tahta çıktığı günlerde, Osmanlı İmparatorluğu tam bir cadı kazanıdır Ülkede

ne doğru dürüst bir ordu vardır, ne de tutarlı bir yönetim, bir düzen... Ulema, sadrazamın can düşmanıdır, bir an önce temizleyebilmek için tuzaklar düzenletmektedir. Yeniçeriler can derdine düşmüşlerdir artık. Azınlıklar ise, Fransız devriminin rüzgârıyla fokur fokur kaynamaktadır. Üstelik yeniden savaşılmaktadır Ruslarla, o koşullarda...

Yani, genç Sultan'ın gerçekten de bir tansık beklemekten başka umarı yoktur, saltanatında herhangi bir başarı kazanabilmesi için.

O da, Prof. Niyazi Berkes'in deyimi ile "*İslamlık bayrağını açmak zorunda kalmış*"tır çaresiz. "*Fransız devriminin etkisiyle Hıristiyan reayada oluşan ulusçuluk akımlarının ve Rusların baskısı karşısında*" İslamiyete dört elle sarılmıştır.

Prof. Berkes'in, *Kont Forbin*'nin *"Voyages* adlı kitabını kaynak göstererek verdiği bilgiye göre, daha saltanatının ilk yılında, halka, *"kendisinin Halife olarak Rusya'ya karşı İslamlığı savunmaya azmettiğini" "Bu nedenle, Allahın tekliğine inanan ümmetin, ül-ül-emre (sultanın, imamın, siyasal yetkenin buyruklarına) uyarak Peygamberin kılıcı ile cihada koşmasının İslamın gereği olduğunu, ulemayı, yedi ocağı (yeniçerileri), devlet adamlarını, Fatih camisinde, halkı ayırıcı, birbirine düşürücü eylemlerden koruyacak bir meşveret meclisi toplamaya memur ettiğini"* açıklayan bir bildiri yayımlamış ve tahta çıkmasından kısa bir süre sonra Fatih camisinde büyük bir toplantı düzenletmiştir. Camiyi hıncahınç dolduran halk da, o coşkuyla Ruslara karşı *"Büyük Cihat"* ilan etmiştir. (Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayını, İstanbul 1978, s.143)

Sultanlar da Artık Veremden Ölmeye Başlamış...

Sultan II. Mahmud'u, daha saltanatının ilk gününden itibaren böyle umarsız duruma düşüren bir başka olgu da, ülkeyi kasıp kavurmaya başlayan *verem* vb. gibi yeni hastalıkların artık Sarayı da kuşatmış olmasıdır sanki.

Bilindiği gibi, Sultan I. Murad'ın Kosova Savaşı sırasında bir cinayete kurban gitmesi, Yıldırım Bayezid'in Timur'a tutsak düşmeyi onuruna yedirememeyip yüzüğündeki zehiri içerek intihar etmesi vb. gibi birkaç ayrıksı (istisnai) olayı saymazsak, XIX. yüzyıla kadar neredeyse bütün Osmanlı sultanları aşırı beslenmeyle ilgili gut (nikris veya damla), ve benzeri hastalıklara yakalanarak ölmüşlerdir, tarihçilerin yazdıklarına göre.

Örneğin, Osmanlıların ilk dönemleriyle ilgili günümüze ulaşmış bilgiler son derece sınırlı olduğu için, *Osman Gazi*'nin ölüm tarihi, oğlu *Orhan Gazi*'nin babasının ölümünden sonra mı yönetime geldiği, yoksa babası tarafından mı sultan ilan edildiği ve oğlunun sultanlığı sırasında da yaşayıp yaşamadığı kesinlikle bilinememektedir. Ancak, *Aşıkpaşazade*, Fatih döneminde, 1476'da kaleme aldığı tarihinde, Osman Gazi'nin 1320'lerden itibaren artık sefere çıkmayıp, yerine oğlu Orhan Gazi'yi niçin gönderdiğini açıklarken "*Osman'ın ayağında zahmeti vardı.*" diye yazmaktadır. *Müneccimbaşı Tarihi*'nde de, "*Ardı ardına gelen hastalıklar Osman Gazi'de ata binip sefere gidecek hal bırakmamıştı.* denilmektedir. Bu açıklamalara bakılırsa, Osman Gazi'nin de *gut hastalığından* ölmüş olduğundan kuşku duyulmasa gerektir galiba. Nitekim, Prof. Uzunçarşılı da aynı görüştedir, "*Osman Gazi'nin, nikris hastası olduğu için beyliği, daha yaşarken oğluna bıraktığını*" yazmaktadır.

Orhan Gazi için de, *Müneccimbaşı Tarihi*'nde, "*öldüğünde yaşı oldukça ilerlemiş ve seksenini geçmişti*" denilmekte-

dir. *İdris-i Bitlisi* ise "*Heşt Behişt*" adlı kitabında, *Orhan Gazi'nin de tıpkı babası gibi, son yıllarında nicedir ordunun başına geçip bir sefere çıkamadığını ve yerine oğlu Süleyman Paşa'yı gönderdiğini* yazmaktadır. Yani, o da büyük bir olasılıkla *gut hastalığından* ölmüş olsa gerektir.

Fatih Sultan Mehmed de, bilindiği gibi *gut hastasıdır* ve her ne kadar kimi tarihçilerce zehir içirilerek öldürüldüğü öne sürülse de, genel kanıya göre gut hastalığından ölmüştür.

II. Bayezid de, genç Müneccimbaşı Tarihi'nde belirtildiğine göre, 31 yıl süren saltanatının sonunda oğlu Yavuz Selim tarafından tahttan indirildiğinde 64 yaşındadır ve "*hem yaşının ilerlemesinden, hem de birbiri ardına gelen hastalıklar yüzünden bir çocuk gibidir*" artık. Yeniçeriler de Şehzade Selim'in yanında yer alınca, çaresiz, tahtı bırakmak zorunda kalmış ve ömrünün geri kalan kısmını Dimetoka sarayına çekilerek ibadetle geçirmeye karar vermiştir. Yanına *Tabib Ahi Çelebi*'yi alıp yola çıkarken, "*Selim Han ve devlet erkânı tarafından uğurlanışı*" sırasında da, İstanbul dışına kadar "*bir tahtırevanla taşınmış*"tır. "*Edirne yakınlarında, Söğütlü dere denilen yerde de hastalığı birden ağırlaşmış ve rahmet-i Rahman'a kavuşmuş*"tur.

Bilindiği gibi, Kanuni Sultan Süleyman da, yeniçerilerin "*padişah kocaldı gayri, ondan sefere çıkamıyor, bu askere genç bir baş gerek*" diye homurdandığını duyunca, 1566'da, çaresiz genç ordunun başına geçip yeni bir Avusturya seferine çıkmak zorunda kalmış, ancak iyice ilerlemiş *gut hastalığı* yüzünden ata binecek, hatta ayakta duracak hali kalmamış olduğu için de, İstanbul dışına kadar "*bir tahtırevanla taşınmış*"tır. Sefer boyunca da arabadan inmemiştir. Sadece kasabalardan geçilirken birtakım düşman gözlere dinç gözükmesi için kâh genç tahtırevanla taşınmış, kâh ata bindirilmiştir bin-

bir güçlükle. Zaten daha seferin başında, Sigetvar kuşatması sırasında, kalenin alındığını da göremeden *gut hastalığından* ölmüştür.

Yavuz Sultan Selim ise, vakanüvislerin yazdığına göre, sırtında çıkan *"şirpençe"* (aslan pençesi) dedikleri bir çıban yüzünden ölmüştür, bilindiği gibi. Bu çıbanın, hoyratça kaşınırken başı koparılarak mikrop kaptırılmış bir küçük sivilcenin azması sonucu olduğu konusunda da, ilginçtir bütün tarihçilerimiz görüş birliği içindedirler.

Kuşkusuz, o günkü tıp bilgisiyle, bu çıbanın nedeni konusunda başka bir yorumda, başka bir tanıda bulunabilmek olanaksızdır.

Ancak, bugün *"kan çıbanı"* da denilen bu tür derialtı hücre dokusu ve yağ bezleri iltihaplanmalarına *şeker hastalığının* da neden olabildiği artık bilinmektedir.

Ne ki, *şeker hastalığı*, bilindiği gibi Batılı hekimler için bile çok yeni bir konudur. İlk kez XVII. yy. sonlarında, idrarla şekerli bir maddenin de atıldığını fark ederek böyle bir hastalıktan kuşkulanmışlar ve ancak iki yüzyıl sonra XIX. yy. ortalarında kandaki glikozun artmasının kimi organlarda doku bozukluklarına neden olduğunu saptayabilmişlerdir.

Bu nedenle, Yavuz Sultan Selim'in, gerçekten kaşırken tahriş edip mikrop kaptırarak azdırdığı bir sivilce yüzünden ölmüş olması kadar, ölümüne yol açan bu çıbanın kandaki glikoz dengesinin bozulması yüzünden oluşması olasılığı da, galiba aynı değerde olsa ve göz ardı edilemese gerektir.

Bugün, şeker hastalığının sinir sistemi üzerinde olumsuz etkiler yaparak tek veya birçok sinirin iltihaplanmasına neden olup kimi organlarda duyu yitimlerine, dolayısıyla tutarsız davranışlara, bazı hallerde de mide felci ile üreme organı veya idrar yolu bozukluklarına bile yol açtığı artık iyi bilinmektedir

Gene, bugünkü bilgimizle şeker hastalığının kalıtımsal olduğunu söyleyebilmemiz belki zordur ama, hemen belirtelim ki, hastalığın önemli ailesel özellikler taşıdığı ise artık kuşkusuzdur.

Ve, Osmanlı hekimlerinin XX. yy.daki açıklamalarına göre de, Sultan Abdülaziz'in yerine 1876'da tahta oturtulan, ancak tutarsız davranışları yüzünden saltanatının daha üçüncü ayında tahttan indirilerek tam 28 yıl boyunca Çırağan sarayında tutsak hayatı yaşamak zorunda bırakılan *Sultan V. Murad* 1904 yılında *şeker hastalığından* ölmüştür.

Bu nedenle, Yavuz Sultan Selim'in ölümüne neden olan bu "*şirpençe*"nin; III. Murad'ın 49 yaşında ölmesine neden olan "*idrar kesesi iltihaplanmasının*" I. Ahmed'in daha 28 yaşında var yokken ölmesine neden olan "*elli gün süren mide hastalığının*"; III. Mustafa'nın 39 yaşındayken ölmesine neden olan "*uzun süren hastalığının*" V Murad'ı öldüren *şeker hastalığının ailesel özellikleriyle* gerçekten hiçbir ilişkisi yoktur acaba?

Ama, üniversitelerimizde tıp tarihi uzmanlarınca yapılmış, Osmanlı hanedanının hastalıklarıyla ilgili bir bilimsel çalışma da yoktur galiba, ne yazık ki...

Oysa, genç Sultan II. Mahmud'u, daha saltanatının ilk günlerinden itibaren bunaltan, umarsız duruma düşüren; yeniçeri ocağının bütün işlevini yitirmesine karşın, hâlâ yeni bir ordu kurulamaması, şeriatçı ulema ile Batıcı münevverlerin Alemdar olayıyla artık iyice gün yüzüne çıkan kavgası, ulus düşüncesinin azınlıkları ayaklandırması, Batılı sömürgeci devletlerin Osmanlı ülkesini de aralarında bölüşmek için iştahla kurdukları tuzaklar vb. gibi sorunların yanı sıra bir diğer önemli sorun da, galiba, artık Saray'da da kol gezmeye başlayan salgın hastalıklar olmuştur, gördüğümüz kadarıyla.

Fakat, tarihçilerimiz bu konuda tek satır olsun yazmamaktadırlar. Hatta tam karşıtı, sanki özellikle saklamaktadırlar.

Örneğin, ünlü tarihçi Ahmed Cevdet Paşa, Sultan Abdülmecid'in yakın çevresinden biri olduğu halde, Sultan'ın da vereme yakalandığını, ancak ölümünden sonra bir rastlantıyla öğrendiğini yazmaktadır.

Sultan Abdülmecid henüz 38 yaşındadır, ama nicedir ağır hastadır. Ne var ki, Cevdet Paşa'nın anlatımıyla, "*Huyu olmadığı halde, özel doktoru Karateodori Kostantin'den başka bir hekimin kendisini muayene etmesine*" de izin vermemektedir kesinlikle. Öte yandan, "*hastalığını belli etmemek isteyip, acılar içinde kıvrandığı halde, cuma selamlıklarına (namazına) devam eylemeyi*" de aksatmamaktadır.

Karateodori Kostantin ise, her muayeneden sonra "*sadırda ve âlatta (göğüste ve iç organlarında) bir şey olmadığını*" yinelemektedir ısrarla.

Ölümünden birkaç gün önce, hastalığı iyice ağırlaştığı için cuma selamlığına da gidememiş, hatta ertesi sabah "*hiç huyu olmadığı halde yataktan kalkıp gecelik entarisini bile değiştirememiş*"tir.

Bunun üzerine, Sadrazamın, Seraskerin ve Kaptan Paşanın zorlamasıyla, öteki doktorların, özel doktoru Karateodori Kostantin'in de odada bulunması koşuluyla kedisini muayene etmelerine izin vermiştir güya. Ama bu konsültasyonda da öteki doktorların Sultanı yeterince muayene etmelerine bu kez özel doktoru engel olmuştur.

Bu duruma öfkelenen doktorlardan biri; "*Ciğerleri iyi, iç organları sağlam da, öyleyse niye bu kadar halsiz? Böyle konsulto olmaz. Önce layikiyle muayene edilmelidir. Bu kadar milyon halkın padişahı olan bir zatın illeti teşhis olunmamak ayıptır!*" diyerek Sultanın özel hekimini terslemiş ve gidip Hekim İsmail Paşa'ya aktarmıştır durumu. Ancak Hekim İs-

mail Paşa'nın araya girmesiyle, bir başka hekimin Sultanı yeterince muayene etmesine izin çıkabilmiştir. Ve "*Zografos adlı bir tabib*" bu izinle "*hümayûnun yanına varıp, usulü üzere muayene ettikten sonra*" bir de görmüştür ki, "*Sultan'ın akciğeri teverrüm ile (verem mikrobu kaparak) tüberkül peyda etmiş ve üst tarafı bütün bütün bitmiş*"tir. Yani artık çok geçtir... Nitekim, ertesi sabah Sultan birden fenalaşıp kendinden geçmiş ve birkaç saat sonra "*ruhu, Tanrının rahmetiyle cennetin en üst katına gitmiş*"tir.

Özel hekimleri aracılığıyla yıllar boyu titizlikle saklanmış "*Hünkâr'ın hastalığını*" bir rastlantı sonucu öğrenen Ahmed Cevdet Paşa da, sanki bu durumla alay ederek, "*Amma... Kostantin bu kadar şeyi anlayamaz bir bayağı tabib değildi. Bunu anlayamaması kayıtsızlığından mı kaynaklanıyordu, yoksa daha önce anlamıştı da, ara sıra 'Elhamdülillah Efendimiz bugün dünden daha iyidir' diyerek aldığı bol bahşiş ve armağanların kesilmesini engellemeye mi çalışıyordu?*" diye yazmaktadır. (Cevdet Paşa, Tezâkir 13-20, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1960, s.137-138)

Sultan Abdülmecid de, veremden ölmüş ne ilk, ne de son Osmanlı sultanı olsa gerektir, kuşkusuz.

Nitekim, Osmanlı tarihçileri bu konuda herhangi bir bilgi vermemekte iseler de, *M. Münir Aktepe*, İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı "*I. Mahmud*" maddesinde, *Jouannin* adlı bir Fransız tarihçinin 1840 yılında Paris'te yayımlanmış "*Turquie*" adlı kitabını kaynak göstererek, "*Sultan I. Mahmud'un da fistülden (kemik vereminden) muzdarip olduğuna ve öldüğüne dair rivayet bulunduğunu*" söylemektedir. (İ.A.c-7, s.164)

Yani, bu bilgiye göre, verem, daha XVIII. yy ortasında Osmanlı Sarayı'na girmiştir.

Sultan II. Mahmud da Veremden Ölmüş...

Kısacası, verem, tifo vb. gibi hastalıkların, XIX. yüzyılın daha ilk günlerinden itibaren bütün Osmanlı mülkünü salgın halinde kasıp kavurduğu gerçekten de kuşkusuz olsa gerektir galiba.

Prof. Dr Süheyl Ünver de, 1940 yılında yayımlanan "*Tanzimat*" adlı ortak kitaptaki "*Osmanlı Tababeti ve Tanzimat*" adlı yazısında bu gerçeği vurgulayarak, "*O tarihlerde en büyük vefayat (ölümler) tifo ve veremden görülmüştür.*" demektedir, zaten.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda ta 1827 yılına dek, hekim yetiştirmek için ayrı bir okul açılmamıştır. Her ne kadar aydınlarımız arasında, Kanuni'nin Süleymaniye medreseleri içinde bir de tıp medresesinin bulunduğu kanısı çok yaygın ise de, Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı "*Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*" adlı incelemesinde, "*tıp medresesiyle ilgili günümüze ulaşmış hiçbir bilgi ve belgenin bulunmadığını*" söylemektedir. *Osman Nuri Ergin* de aynı görüştedir. 5 ciltlik "*Türk Maarif Tarihi*" adlı çalışmasında, "*Süleymaniye medreseleri arasında ayrı bir tıp medresesi bulunmadığı gibi, Kanuni vakfiyesinde de darüttıp'dan başka bir ihtisas medresesinden bahis yoktur*" diye yazmaktadır.

1552 yılında, Kanuni döneminde, Akdeniz'deki bir deniz savaşında Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'nın yönetimindeki Osmanlı donanmasına tutsak düşen *Pedro* adındaki bir İspanyol da, anılarında, Osmanlı hekimleriyle ilgili olarak, "*İstanbul'da da hekimler vardır, ancak çoğu yahudidir ve çoğuna bu meslek babadan kalmıştır. Arapça bilip İbn-i Sina'yı okumuş birkaçının dışında, bu adamların hepsinin tıp bilgisi de 'filan şey filan hastalığa iyi gelir' cinsinden ezberlenmiş birkaç masaldan ibarettir.*" demektedir.

Çünkü, kendisi de, Türklere tutsak düştüğünde, yaşlı bir tutsağın öğüdüne uyarak, kadırgalarda forsa (kürekçi) olmamak için yalan söylemiş, *"Hekimim"* demiştir. Bu konudaki ilk dersi de, kendisini, *"Türkler Hıristiyanlara benzemez. Ölümü hiçbir zaman hekime yüklemezler, hastanın vadesi doldu, göçtü derler. Bu nedenle sen korkma, hastalara hep şifa vaad et. Gerisine karışma...* diyerek yüreklendiren, tıpkı kendisi gibi tutsak düştükten sonra hekim olmuş Portekizli bir berberden almıştır. Ve bulduğu İspanyolca bir tıp kitabını acele ezberleyerek, hasta tutsaklar üzerinde hekimlik çalışmalarına başlamıştır. Anlattığına göre de, iyileştirdiği tutsaklar yüzünden ünü kısa sürede yayılmış ve bir gün, İstanbul'da göstermedikleri başka hekim kalmadığından, hastalığı birden azan Kaptan-ı Derya Sinan Paşa için çağırmışlardır kendisini köşke, *"Hele bir de sen bak* diyerek. Hazırladığı hapları ve şurupları, önce önünde kendi içip, sonra Paşa'ya sunarak, bir rastlantıyla hastalığını da iyi edince, artık İstanbul'un en ünlü hekimlerinden biri olmuştur. Dediğine göre, Sinan Paşa'nın salık vermesi üzerine, Kanuni'nin kızı ve Sinan Paşa'nın ağabeyi Sadrazam Rüstem Paşa'nın eşi Mihrimah Sultan'ı da tedavi etmiştir, İstanbul'da hekimlik yaptığı yıllardı. (Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati. Güncel Yayıncılık, İstanbul 1995, s.37-38).

Prof. Süheyl Ünver de, yukarda sözünü ettiğimiz incelemesinde, sanki bu Pedro örneğini doğrularmışçasına, *"Deniz ticareti aracılığıyla, yakın olan İtalya'dan, Venedik'ten kendilerine hekim diyen, nitelikleri belirsiz birtakım kişilerin gelerek İstanbul'da, özellikle de liman kentlerinde hekimlik yaptıklarını* yazmaktadır.

Kısacası, Osmanlılarda, gördüğümüz kadarıyla ta 1827 yılına kadar tıp eğitimi veren bir okul gerçekten de olmamıştır galiba. Zaten, Osmanlı kaynaklarında da belirtildiği gibi, hekimlik yapan, eskilerin deyimiyle *"kerametleri kendilerinden*

menkul" bu kişilerin çoğu, herhangi bir eğitim görmediklerini, mesleğin kendilerine babadan miras kaldığını söylemektedirler. Aslında bir Orta Asya geleneğini sürdürmektedirler yani. Atalarımızın geleneklerinde de, boyların sağlık sorunlarını çözen, "*ocak*" diye adlandırdıkları aileler vardır. Bu ailelerin *"uz elli kocaları"*, dokunarak ağrıları dindirmekte, otlardan böceklerden yaptıkları, bugün *"kocakarı ilacı"* denilen bileşimlerle de yaraları sağaltmakta, hastaları iyileştirmektedirler, dediklerine göre. Bu tılsım da, ancak ocak'tan bir başka kişiye devredilebilmektedir. Hekimliğin kendilerine babadan kaldığını söyleyen kişiler de, bu ocak'lardan olsalar gerektir, hiç kuşku yok ki... Dolayısıyla, bu ocaklı hekimlerin neredeyse tamamının okuma yazma bilmediğini söylemek de, sanırız gerçeğe pek aykırı değildir.

Gene aynı kaynaklarda belirtildiğine göre, Osmanlı hekimlerinin diğer kısmı da, hekimliği kendi kendilerine öğrendiklerini söylemektedirler, tıpkı İspanyol Pedro örneğinde olduğu gibi.

İlginçtir, Pedro'nun bir rastlantıyla bulduğu İspanyolca tıp kitabı ile ilk denemelerini yaptığı Hıristiyan tutsaklara karşılık, bu Osmanlı yurttaşlarının kendi kendilerini yetiştirebilmeleri için gerekli ilk tıbbi bilgileri aldıkları ve hastalar üzerinde denemeler yaparak deneyim kazandıkları yerler de, gene aynı kaynaklarda verilen bilgilere göre, *Dar-üş Şifa*'lar olmuştur galiba.

"Dar-üş Şifa da, neredeyse bütün İslami kavramlar gibi, "*hastaların iyileştirdiği yer-hastane*" anlamına gelen bir Arapça ad tamlamasıdır. İslam ülkelerinde, İslamiyetin ilk günlerinden itibaren, tıpkı cami, mescit, medrese gibi, "*vakıf*" ilkesiyle kurulmaya başlanılmış İslami bir kurumdur yani.

Osmanlılarda da, başlangıçta uzun yıllar "*hastane*" anlamına geldiği halde, daha sonraki yüzyıllarda *"akıl hastanesi"*

anlamında kullanılır olmuştur her nedense. Tarihçilerimizin verdikleri bilgilere göre de, ilginçtir, XVII. yüzyılın başlarından itibaren, I. Ahmed'den sonra da hiçbir sultan veya haseki *"Dar-üş Şifa"* kurmamıştır, ola ki bu nedenle...

Ancak, XVII. yüzyıla kadarki üç yüzyıllık dönemde Osmanlılarca yaptırılmış *Dar-üş Şifa* sayısı da, gene aynı kaynaklara göre topu topu iki elin parmakları kadardır galiba.

Örneğin, sadece, Yıldırım Bayezid Bursa'da, Fatih İstanbul'da, oğlu II. Bayezid Edirne'de, Kanuni Süleymaniye külliyesi içinde, karısı Hürrem Sultan İstanbul'da, II. Selim'in karısı Nur Banu Sultan Üsküdar'da, III. Murad Manisa'da, I. Ahmed de İstanbul'da birer *Dar-üş Şifa* inşa ettirmişlerdir, özel gelirlerinden yaptıkları bağışlarla kurulmuş vakıflar aracılığıyla, tarihçilerimizin belirlemelerine göre.

Yani, *Dar-üş Şifa* açmaya ancak Sultan'hasılının gücü yetse gerek ki, bunları da, Osmanlı İmparatorluğu'nun en görkemli günlerinde sultanlar kendi adlarına yaptırdıkları külliyelerin içinde kurdurmuşlardır.

Mehmet Zeki Pakalın'ın *"Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü"*nde yazdığına göre de; *"Dar-üş Şifalar eskiden hastane olmakla beraber aynı zamanda bir tıp dersanesi hükmündedirler. Tıp tahsil etmek isteyenler orada hem nazari (kuramsal), hem amelî (uygulamalı) ders görmektedirler.* Ancak, Pakalın da, bu eğitimin niteliğiyle ilgili başka bilgi vermediği gibi, herhangi bir kaynak da göstermemiştir.

Ne var ki, Prof. İsmail Uzunçarşılı'nın da, *"Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı"* adlı çalışmasında, ola ki *dar-üş Şifaları* salt hastane diye kabul etmesinden, *Süleymaniye Dar-üş şifa*sındaki bu eğitimin de ayrı bir medresede verildiği yanılgısına kapılıp, Süleymaniye külliyesindeki medreseler arasında bir de ayrı *"Tıp medresesi"* bulunduğunu varsayarak *"Tıp medreselerinde hangi eserlerin gösterildiğine dair şimdilik*

malûmatımız yoktur. diye yazmasına bakılacak olursa, kendi kendilerini yetiştirdiklerini söyleyen bu hekimlerin gördükleri bu eğitimin, öyle düzenli, dizgeli bir tıp eğitimi olmadığı da, galiba kuşkusuzdur.

Bilindiği gibi, Osmanlı Sarayı'ndaki *"Hekimbaşılık"* görevi de, ilk kez Fatih döneminde oluşturulmuştur.

İlginçtir, büyük bir olasılıkla da, gerek *ocaklı*, gerekse kendi kendilerini yetiştirdiklerini söyleyen bu hekimlerin neredeyse tamamının okuma yazma bilmiyor olması yüzünden, *Hekimbaşılık* görevine ancak *medreseli bir hekimin* getirilebileceği ilkesi konulmuştur daha ilk günden itibaren.

Prof. Dr Süheyl Ünver'in verdiği bilgiye göre, Osmanlıların tıp alanında Batı ile ilişkiye geçmeleri de güya XVIII. yüzyılda, *Batılılaşma* girişimleriyle birlikte başlamıştır ama, *"din ve sosyal yaşamın farklılığı, seyahat zorluğu* vb. gibi nedenler yüzünden hekimlerimizin Batılı hekimlerle karşılıklı bilgi alışverişinde bulunabilmeleri için de neredeyse yüzyıl geçmesi gerekmiştir.

"Büyükbabaları Hekimbaşı Hayrullah Efendi'nin zorlamasıyla, gençliklerinde kısa bir süre için İtalya'ya bir inceleme gezisi yapmış olan, III. Selim'in Hekimbaşılarından Mustafa Behçet Efendi ile kardeşi Hekim Abdülhak Molla da, 1790'larda ilk kez Batıya gitmiş Müslüman Osmanlı hekimleridirler, belirlemelere göre.

Ama ne acıdır ki, Müslüman Osmanlı hekimlerinin Batılı hekimlerle yüzyüze gelmeye başladıkları yıllarda, verem, tifo, kolera vb. gibi hastalıklar da salgın halinde Osmanlı ülkesini kasıp kavurmaya başlamıştır. Yani, ne kerameti kendilerinden menkul bu ocaklı veya alaylı hekimlerin okuyup üflemeleri, nefesleri, muskaları, kocakarı ilaçları bu hastalıklara karşı bir çare olabilmektedir, ne de medreseli *Hekimbaşı*'lar Sarayı bu hastalıklara karşı koruyabilmektedirler artık

Kısacası, II. Mahmud'un tahta çıktığı günler, gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nun en dağdağalı yıllarıdır. Bilindiği gibi, bir yandan Fransız devriminin rüzgârı ulusçuluk akımını özellikle ülkenin batısında, Hıristiyan azınlıklar arasında hızla alevlendirirken, öte yandan sanayi devriminin sağladığı teknolojik kolaylıklarla ulaşımın, dolayısıyla ilişkinin artması yüzünden artık salgın hastalıklar da sınır tanımadan ülkeyi sık sık kasıp kavurmaya başlamıştır.

Ayrıca bir de, genç Sultan'la, kendisini tahta oturtan Sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa arasında daha ilk günden başlamış gizli bir yetke sürtüşmesi vardır ve bu sürtüşme, onur kırıklığının genç öfkesiyle zaten kendiliğinden alevlenirken, bizce hiç kuşku yok ki, öte yandan da ulema tarafından habire körüklense gerektir.

Bu nedenle, II. Mahmud da, saltanatının daha ilk günlerinden itibaren, kendisini sürekli küçümseyen ve başına buyruk davranarak devre dışı bırakıp, örneğin haber verme gereği bile duymadan bütün *ayanları* İstanbul'a çağırıp toplantılar düzenleyerek onlarla devlet adına anlaşmalar imzalayan okuma yazma da bilmez bu taşralı zorbaya karşı birtakım destekler aramak, gizli anlaşmalar yapmak zorunda kalmıştır mutlaka. Nitekim, gene bizce hiç kuşku yok ki, ulema ile yaptığı bu gizli anlaşmalar sonunda da, saltanatının daha dördüncü ayı dolmuş dolmamışken, bu zorbayı, onlar aracılığıyla Yeniçerilere, bir oldubittiye getirtip temizletmeyi başarmıştır.

Bizce büyük bir olasılıkla, bu olayın hemen ardından bütün İstanbul halkının Fatih camii avlusuna toplatılarak Rusya'ya ve öteki Hıristiyan ülkelere karşı tekbirlerle, dualarla *"Büyük Cihad"* ilan ettirilmesi de, ola ki ulemayla yapılmış bu gizli anlaşmanın bir parçasıdır.

Hatta, ayanların ve yeniçeri ocağının kaldırılması da, gene büyük bir olasılıkla, II. Mahmut'un saltanat uğruna ule-

mayla yaptığı bu gizli anlaşmanın öteki maddeleri olsalar gerektir doğrusu.

Öyle ki, salt Alemdar Mustafa Paşa'nın ortadan kaldırılması olayında bile, bu gizli anlaşmaların, bu gizli oyunların gölgelerini görmemek olanaksızdır sanki.

Bilindiği gibi, düzenlenen plana göre Sadrazamın konağının önünde akşama doğru toplanan kalabalık hep bir ağızdan "*Yangın var!*" diye bağıracak, telaşla dışarıya fırlayacak Paşa da o karışıklıkta öldürülerek kim vurduya getirilecektir.

Ama Sadrazam haber almış olmalı ki, gürültüye kulak asmamış, bu kez de çaresiz binaya saldırmışlardır. Adamlar gönderip onca haber salmış olmasına karşın, kimsenin yardımına gelmediğini gören Alemdar Mustafa Paşa da, silaha sarılıp kendini korumaya başlamıştır. Güya *"asilerin cephane mahzenine çıkarak kubbeyi delmeye başladıklarını görünce* de, cephaneliği ateşe verip konağı uçurarak, *"başkadını, cariyesi ve kendisiyle birlikte üç yüzden fazla yeniçerinin"* ölümüne neden olmuştur.

İlginçtir, bu olay üzerine de, güya arkadaşlarının ölümüne üzülüp öfkelenen yeniçeriler, bu kez de Atmeydanında toplanarak II. Mahmud'a karşı ayaklanmışlar, IV. Mustafa'nın yeniden tahta oturtulması için bağırmaya başlamışlardır. Ve, hemen devreye giren *ulema*, hem gerekli fetvayı verip IV Mustafa'nın öldürülmesini sağlamış, hem de *"eşkıyayı ikna edip isyana son verdirmiş"*tir.

Doğrusu, bu olayda da ikili bir planın uygulanmış olduğundan kuşkulanmamak galiba olanaksızdır.

Gerçekten, Alemdar Mustafa Paşa, evinin önündeki *"yangın var"* çığlıklarını duymamış mıdır, ya da taşralı vurdumduymazlığıyla önemsememiş midir, yoksa bu oyun el altından kendisine de mi haber verilmiştir? Sarayın koruma birliği Bostancı Ocağı'nın segbanları, gerçekten Ord. Prof. Enver Zi-

ya Karal'ın yazdığı gibi *"dağınık ve komutansız oldukları için"* mi, onca adam gönderip haber salmasına karşın Sadrazam'ın yardımına koşmamıştır? Paşa'nın mahzenindeki mühimmatı acaba gerçekten Paşa'nın ateşe verdirtmiştir, yoksa cephanelik dışarıdan bir sabotajla mı havaya uçurulmuştur? Gene, Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra isyancıların bu kez de II. Mahmud'a gözdağı vermek için bağrışmaya başlamaları, tarihçilerimizin yazdığı gibi o an kendiliğinden ortaya çıkmış duygusal bir tepki midir, yoksa o da ulemanın planının bir parçası mıdır?

Hemen şunu da belirtelim ki, ulemanın istemediği ayanlık kurumuna, Alemdar Mustafa Paşa olayını daha yeni yaşamış olduğu için; Yeniçeri Ocağına da, artık hiçbir savaş gücü kalmadığına yürekten inandığından, hiç kuşku yok ki Sultan da karşıdır. Bu nedenle, her iki kurumun bir an önce kapatılması gerektiği konusunda kolayca anlaşmışlardır mutlaka.

Gördüğümüz kadarıyla, önce Rus savaşının yeniden başlaması, ardından da Hıristiyan azınlıkların ulusal bağımsızlık ayaklanmalarının kiliseler aracılığıyla Balkanlarda arka arkaya patlak vermesi yüzünden, bu iki kurumun ortadan kaldırılması girişimlerinin ertelenmesi konusunda da aralarında herhangi bir anlaşmazlık çıkmamıştır.

Gerçekten de, Napolyon'un Moskova Seferi üzerine Ruslar 1812'de bir antlaşma imzalayarak savaşa son vermişler. Osmanlılar da 1813'te Belgrat'ı geri alarak Sırp ayaklanmasını bastırmışlardır ama, bu kez de Rumlar, Avrupalıların ve Rusların kışkırtmalarıyla 1814 yılında *"Etniki Eterya"* adında bir gizli örgüt kurarak ayaklanma hazırlıklarına başlamışlardır.

Gerçi, Tepedelenli Ali Paşa, bu ayaklanma hazırlıklarını daha ilk günlerinde, Rum doktorundan ve yakaladığı bazı mektuplardan öğrenip, hemen Saray'a rapor etmemiş de değildir. Hatta, İstanbul'daki İngiliz elçisi de Sultan'a bu hazır-

lıklarla ilgili bilgi sunmuştur ama, ilginçtir, Prof. Karal'ın da belirttiği gibi, II. Mahmud'un mühürdarı olan ulemadan ünlü *Halet Efendi*, bu raporların kimini hasır altı etmiş, kimini de çeşitli dolaplar çevirip Padişahı ikna ederek kişisel düşmanı Tepedelenli Ali Paşa'nın cezalandırılması için kullanılmasını sağlamıştır. Ve, *"Etniki Eterya"* örgütü, 1820'de, Rus Çarı'nın danışmanlarından Aleksandr İpsilanti'nin yönetiminde, ayaklanmayı *"Rus yardımının daha kolay geleceği ve Sırplarla Bulgarların da kendilerine destek olacağı"* düşüncesiyle önce Eflak ve Buğdan'da başlatmışlardır.

Bu başkaldırı kolayca bastırılınca da, ayaklanma bu kez Batılıların da açık desteğiyle daha örgütlü ve güçlü bir biçimde, birkaç ay sonra Mora'da, papazların öncülüğünde patlak vermiştir.

Bilindiği gibi, Yunan ayaklanması, Osmanlıların üzerinde sözcüğün tam anlamıyla bir şok etkisi yapmıştır. Batılıların ta yüzyılın başından beri bu amaçla açık açık yaptıkları çeşitli girişimlere, *Voltaire, André Chénier, Lord Byron* gibi ünlü yazar ve şairlerin yazıp söylemelerine de, galiba hiç kuşku yok ki, Yunanlıların Osmanlılardan ayrılmak isteyebileceklerine gerçekten inanmadıkları için pek kulak asmamışlardır.

Nitekim, *Ord. Prof. Enver Ziya Karal*'ın yazdığına göre, *Sultan II. Mahmud* da, bu haberi alınca beyninden vurulmuşa dönmüş ve *"hiddete kapılarak, bütün Rumların kılıçtan geçirilmesini"* buyurmuştur. (Osm. Tar. c-5, s. 113) Ve, Seyyid Ali Paşa'yı görevden alıp, *Benderli Ali Paşa*'yı sadrazamlığa getirmiştir hemen.

Ahmed Cevdet Paşa'nın yazdığına göre de, Benderli Ali Paşa göreve başlar başlamaz *Rum Patriği Grigoryos*'u Babı Ali'ye çağırtıp; *"Bre, senin bu fesaddan haberin yok mu idi ki, bize bildirmedin?"* diye sormuştur. Patrik inkâra kalkışınca da:

"Bre nasıl bilmezsin? Bir Hıristiyan fahişe avradın yaptığı zinadan haberiniz olduğu bilindiği halde, böyle milletçe kalkışılan büyük bir fitne'fesaddan haberim yoktur diyerek kimi inandırabilirsin bre!" diye kükreyip, hemen *"Fener'de, Patrikhane'nin büyük kapısının önünde, patrik elbisesiyle, göğsüne bir yafta asturarak"* ipe çektirmiştir. (Tarih-i Cevdet, c-11, s. 217-218). Ve üç gün asılı bıraktırmıştır orada.

Şanizade'nin yazdığına göre de, *"Patriğin ölüsü üç gün asılı durup kokmaya başlayınca da, denize atılması bizzat Padişah tarafından Yahudi milletine emredilmiş, onlar da kokmuş cesedi alıp denize açılarak, Rumlar alıp kaçırmasınlar diye karnını yarıp taş doldurarak suya atmışlar"*dır.

Patrik Grigoryos'un asılmasının hemen ardından da, *"Kayseri, Edremit ve Tarabya metropolitleri Balık Pazarı'nda, Kaşıkçı Han önünde ve Parmakkapı'da idam edilmişler"*dir. Bu arada, gene Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, *"Tüccardan ve Rum taifesi eşrafından, fesadla ilgisi haber alınmış ve fesad hakkında mektupları yakalanmış beş fesadçı da kalabalık meydanlarda katledilmişler"*dir.

"Eski Rum patriği olup Edirne'de oturan Gerilos Efendi ile fesadda parmağı tesbit edilen öteki Hıristiyanların cezalarının verilmesi için de Edirne kadısına ve Edirne'de oturan Çermen mutasarrıfına padişah fermanı gönderilmiş ve Gerilos Efendi'nin hemen idam ettirilmesinden başka, Rum kocabaşılarından (Rumeli'deki Rum köylerinin muhtarlarından), zengin tüccarlarından, söz sahibi yirmi üç kişi de, ötekilere ibret olsun diye Edirne'nin çeşitli yerlerinde asılmışlardır.

İlginçtir, bu olaylar sırasında sık sık da sadrazam değiştirilmiştir. Örneğin, II. Mahmud'un *"Ülkedeki bütün Rumların kılıçtan geçirilmesi"* buyruğuyla sadrazamlığa getirdiği *Benderli Ali Paşa* topu topu 33 gün sonra, üstelik *"Patriği asarak Rumları tahrik ettiği"* suçlamasıyla görevden alınarak Kıb-

rıs'a sürülmüş ve ardından gönderilen adamlarla orada derhal öldürülmüştür.

Tarihçilerimiz, böyle sık sık sadrazam değiştirilmesini her ne kadar ünlü ulemadan *Halet Efendi*'nin *"fesadlıkları* diye yorumlamakta iseler de, bizce, bu kişilerin, olaylara siddetle tepki gösteren Batılılara kurban olarak verilmeleri olasılığı, doğrusu daha gerçekçi bir yaklaşım sayılsa gerektir.

Çünkü, gene aynı tarihçilerin yazdıklarına göre, Benderli Ali Paşa'nın yerine getirilen *Hacı Salih Paşa*'nın sadrazam oluşunun hemen ertesi *Salı* günü de, *"İstanbul'un muhtelif yerlerinde on iki Rum öldürülmüş"*tür. Bunlardan biri de Arnavutköy baş papazıdır. Sadrazamlığının ikinci günü *"Çarşamba günü de, gene yedi Rum daha idam edilmiş"*tir. *Aynoroz tarafından Ahyolu semtine giderek o havali Hıristiyanlarının zihinlerini bulandıran bir papaz ile, Ergeç köyünde yakalanan iki papaz İstanbul'a gönderilerek, Ramazanın 9'unda, biri Arnavutköyü'nde, biri Yeniköy'de, diğeri de Tarabya'da asılmışlardır.*

"İstanbul ve çevresindeki Hıristiyanları kışkırtmak için Akdeniz tarafından gelip de ele geçmiş casuslar, Boğaziçi'ndeki tamamı Rum olan köylerde birer ikişer asılmışlardır" aynı günlerde.

"Şevval ayının beşinde de, fesadları tesbit edilmiş 6 papaz İstanbul'un çeşitli yerlerinde idam edilmişlerdir

Hatta, *"Menemen'de bir gece, bu yöredeki Hıristiyanları ayaklandırmak amacıyla, yanlarında 824 adet mektupla Sisam adasından bir sandalla gizlice gelip sahile çıkan 3 Rum ve 2 Frenk yakalanmış, Frenkler orada hapsedilip 3 Rum karadan İstanbul'a gönderilerek, Rumlar İstanbul'da, Frenkler de Menemen'de asılmışlardır.*

Kuşkusuz, bu olaylar kısa sürede kontrolden de çıkmıştır. *"Bu idamları görüp cesaretlenen bazı Müslümanlar da, göz-*

lerine kestirdikleri Hıristiyanları soyup öldürmeye başlamışlardır" doğal olarak.

Çünkü, *"Rum tebeaya güven kalmadığı için"* güya, *"her ihtimale karşı, bütün İstanbul halkının silahlanması ve herkesin sürekli silahlı gezmesi"* buyurulmuştur. Dolayısıyla zaten herkes silahlıdır ve *"gece gündüz, hemen her saatte mahalle aralarında, iskelelerde, cami avlularında, şurada burada kestane fişeği gibi tüfek ve tabanca boşaltılmaktadır"*, çoğu silah kullanmasını bilmediği için de *"kimi kendini, kimi anasını babasını, karısını, kız kardeşini, eşini dostunu vurup öldürmüş"*tür. (İslam Ansiklopedisi, c. 5-II, s. 1214/27)

Nitekim, *Şanizade Tarihi*'nde de belirtildiği gibi, daha *Patrik Grigoryos*'un asılmasından üç gün sonra, 26 Nisan 1821'de, *"O taifelerin din adına yaptığı bu katliam ve yağmaları duyan 18-20 yaşlarındaki bazı serseri âdelikanlılar"* da, kendilerinden daha küçük çocukları ve bir kısım okul öğrencilerini toplayıp, birkaç takım oluşturarak *İstanbul'un Hıristiyan mahallelerine saldırmışlar*"dır. Hatta, *"Eğrikapı kilisesini basarak, avize, şamdan vesaire gibi değerli eşya olarak ne varsa hepsini yağmalamışlar*"dır.

"Ertesi günü de bir başka serseri takımı, Beyoğlu yakınlarındaki Çukur denilen bir Ermeni mahallesini basarak, rivayete göre sekiz kişiyi yaralamışlar, bunlardan ikisi ölmüştür. Bu rezillerin sonra da Beyoğlu'ndaki Frenk dükkânlarına saldıracakları aralarındaki konuşmalardan öğrenilmiş, havali önceden koruma altına alınmıştır.

Görüldüğü gibi, tam anlamıyla artık çığırından çıkmıştır olaylar. Yalnız Rumlara değil, yağma amacıyla Ermenilere de saldırılmaktadır.

Bu kargaşada birtakım kişisel hesaplarla da *"fâili meçhul"* cinayetler işlense gerektir kuşkusuz. Örneğin, Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, *"Tepedelenli Ali Paşa'nın İstanbul'da-*

*ki sarrafi Ermeni Gasbar Efendi 10 Şevval günü sabahı, oğlu da ertesi sabah aynı yerde, Valide Hanın kapısının önünde asılı bulunmuşlar"*dır.

İlginçtir, üçüncü gün sabah da, bu kez *Andıra adası voyvodası Reşit Ağa* asılı bulunmuştur aynı yerde.

Ahmed Cevdet Paşa'da, bu olayları anlatırken, her üç cinayetin sorumlusu olduğuna inandığı Halet Efendi'nin, Reşit Ağa'nın asılmasına karar verildiği sıra geçen bir konuşmasıyla ilgili ilginç bir söylentiyi aktarmakta ve *"Reşit Ağa'nın da fesada karıştığı gerekçesiyle asılmasına karşı çıkan oradaki merhamet sahiplerinden biri, 'Bu Reşit henüz genç bir adamdır. Acaba başka bir şekilde cezalandırılsa' diyecek olunca, Halet Efendi'nin hemen onu tersleyip, bilinen tavrıyla 'Genci öldürmek yazık, ihtiyarı öldürmek yazık! İdam etmek için her zaman orta yaşlı adamı nereden bulmalı!' dediğini"* yazmaktadır. (Tarih-i Cevdet, Üçdal Yayınevi, İst. 1974, c.11, s.232)

Kısacası, o günlerde gerçekten de İstanbul'da kan gövdeyi götürüyor olsa gerektir. Zaten, kimi yabancı tarihçiler de, Haliç'in o günlerde *şişmiş insan cesetleriyle dolduğunu* yazmaktadırlar.

Nitekim, İslam Ansiklopedisi'nde belirtildiğine göre, *"Sultan II. Mahmud da, 5 Mayıs 1821'de bir ferman yayımlayarak, dedikodularla çoluk çocuğun tahrik edilmesini, Hıristiyan mahallelerine saldırılmasını ve sokaklarda tüfek, tabanca atılmasını yasak etmiş"*tir.

Kuşkusuz, devlet otoritesi iyice sarsılmış olduğu için bu süreçte ülkenin çeşitli yerlerinde de iç karışıklıklar patlak vermektedir ardı ardına. Örneğin, Sultanın tahta çıktığı yıl devletle *"Sened-i İttifak* adıyla anlaşma imzalamış ayanlar, Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra daha da başlarına buyruk davranmaya başlamışlardır. Devlet kuvvetleri kendilerine engel olmaya kalkışınca da hemen ayaklan-

makta, devletin başına yeni yeni belalar açmaktadırlar. Diyelim, 1815 yılında, zorbalıkları yüzünden rütbesi elinden alınınca Rize ayanı *Tuzcuoğulları* hemen ayaklanmışlar, iki yıllık bir uğraşmadan sonra *Memiş Ağa* yakalanarak asılıp ayaklanma bastırılmışsa da, 1819 yılında yeniden patlak vermiştir.

Kendisine zaten nicedir *"Yanya Sultanı"* dedirten *Tepedelenli Ali Paşa* neredeyse bağımsızlığını ilan edecektir Mora yarımadasında. Saraya haber verme gereği bile duymadan ordusunu güçlendirmeye çalışmakta, oğullarına rütbeler dağıtmakta ve yabancı devletlerle anlaşmalar imzalamaktadır. Bu davranışları yüzünden görev ve yetkileri de elinden alınınca da, 1820 yılında, hemen ayaklanmıştır. Serasker Hurşit Paşa komutasında üzerine gönderilen Osmanlı ordusunu da iki yıl uğraştırmıştır.

Prof. Karal'ın anlatımıyla da, *"Rumlar, hem Tepedelenli'den kurtuldukları, hem de kendi üzerlerine sevkedilebilecek kuvvetleri başka tarafa gönderilmiş gördükleri için, isyan anının geldiğine hükmetmişlerdir"* tam bu günlerde.

Hurşit Paşa, Tepedelenli Ali Paşa'yı öldürtüp, başını kestirerek İstanbul'a gönderdikten sonra elindeki kuvvetlerle Mora'ya yürümüştür ama, Osmanlı ordusunun bu ayaklanmayı bastırabilecek gücü gerçekten kalmamıştır artık.

Görüldüğü gibi, tahta çıktığı günden beri ardı ardına patlayan bu olaylardan dolayı *Sultan* ile *ulema* arasında bir anlaşmazlığın çıkması zaten olanaksızdır.

Ama ne var ki, aynı günlerde, salgın hastalıklar artık İstanbul'u da kasıp kavurmaya başlamıştır.

Örneğin; *1812 yılı Ocak ayında bir tüccar gemisi İstanbul'a veba salgınını getirmiştir. Önce Galata, Beyoğlu ve Tatavla'da görülen salgın, sonra Fener ve Kumkapı mahallelerine sıçramış, oralardan bütün İstanbul'a yayılmıştır. Şiddetini hızla artırması ve yayılması üzerine salgına karşı camiler-*

de namazlardan sonra duada bulunulması emredilmiş, ama azalmak şöyle dursun, salgın her geçen gün biraz daha şiddetlenmiştir. Şehrin içindeki cami, mescid ve türbelere gömülenlerden başka, İstanbul kapılarından çıkan cenaze sayısı eylül ayında günde bin binbeşyüz kişiyi bulmuştur. Galata, Üsküdar ve Boğaziçi semtleri de dikkate alınırsa, salgından ölenlerin sayısının günde üç bin kişiyi bulduğu tahmin edilmektedir. Salgın ancak kasım ayından itibaren şiddetini yitirmeye başlamıştır yavaş yavaş." (İ.A. c-5/II, s. 1214/25).

Gene aynı kaynakta verilen bir başka bilgiye göre de, *1825 yılı nisan ayında İstanbul'da başlayan çiçek hastalığı salgını, bu kez Saraya da sıçramış ve bir Şehzade ile iki sultan bu hastalığa yakalanarak ölmüşler*"dir.

Bu salgın hastalıklara karşı ise, Ahmed Cevdet Paşa'nın da Şanizade Tarihi'nden aktararak yazdığına göre *"namazlardan sonra topluca Sure-i Kaf veya Sure-i Şerif okumanın* dışında hiçbir bilimsel önlem alınmamıştır, görüldüğü gibi. Çünkü, *"Bu gibi bulaşıcı hastalıklardan kendisini koruyanlara o zaman sapık gözüyle bakılmaktadır. Halkın çoğu korunmayı 'Şer'e ters geliyor' diye, kimi de 'birisi bir şey der, kötü kişi olurum' diye korkusundan korunma usullerine uymamaktadırlar.* Nitekim Şanizade de, *"Nihayet ekim ayında kış bastırdı, bu hastalık yavaşladı. 16 Aralık pazartesi gecesi kar yağdı ve ertesi gün çok sert soğuk oldu, böylece kolera azaldı. Aralık ayı sonunda da bütün bütün hafifledi.* diye yazmaktadır. Yani, salgını, gene doğa, kendiliğinden sona erdirmiştir. (Tarih-i Cevdet, c-10, s.119-120)

Gene Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, o günlerde *hekimbaşı* olan *Mes'ut Efendi* de zaten hekim değildir. Babası, eski Hekimbaşı Numan Efendi tarafından tıp eğitimi yapması için gençliğinde her ne kadar Avusturya'ya gönderilmişse de, *"gençlik günlerini Viyana'da eğlence ve sefahatla geçirdiğin-*

den tıbbiye okuluna gidememiş ve etibba ile ancak tiyatro veya balo gibi eğlence yerlerinde karşılaşabildiği için İstanbul'a hekim taslağı olarak dönmüştür" Yani hekim değildir ve *"tıp ilminden birazcık olsun bilgisi yok"*tur. Ama, babasının hatırlı dostları sayesinde, gerçekten hekim olup olmadığı araştırılmadan, *"eski bir hekimbaşı oğlu olduğu gerekçesiyle"* önce *Ser Etibba-i Şehriyari*'liğe (Saray hekimleri başkanlığına), sonra da *Hekimbaşı*'lığa getirilmiştir ve *"uzun süre kalmıştır"* bu görevde. Doğal olarak da, bilgisizliğinin ortaya çıkmasından korktuğu için, yetenekli hekimleri sürekli uzak tutmuştur Saray'dan, *"onları rakip sayarak ilerlemelerine engel olmuş"*tur. (Age. s. 268-269)

Nitekim, Cevdet Paşa'nın aynı kaynakta, *"matematik ilminde zamanında tek kişi idi, kendisinden epeyce istifade etmiştik"* dediği, daha sonraki yıllarda açılan Tıbbiye'de ders vermiş olan *Osman Efendi*, Hekimbaşı'nın çevirdiği oyunlarla hekimlikten uzaklaştırılıp, Saraya *"müneccimbaşı"* yapılmıştır. Gene, *"iyi bir bilgin olduğu kadar iyi bir doktordur"* dediği tarihçi *Şanizade* için de Cevdet Paşa, *"O zaman tıp ilminde mahareti olan Şanizadenin Hekimbaşı tayin edileceği yerde, vakanüvis yapılması da bundan ileri geliyordu."* diye yazmaktadır.

Öyle ki, *Şanizade*'nin yazıp, basılmasına izin çıkması için Padişaha sunulmak üzere *Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi*'ye teslim ettiği *"Miyar-ül Etibba"* adlı kitabı bile, *Hekimbaşı Mes'ut Efendi*, n'olur n'olmaz diyerek, n'apıp yapıp yok etmeyi bilmiştir.

Buharlı gemilerle artık sınırları kolayca aşıp ülkeyi sık sık kasıp kavurmaya başlayan bu salgın hastalıklara karşı dua etmekten başka elinde hiçbir umarı bulunmayan bu medreseli hekimler yüzünden, Sultan II. Mahmud da, hayattaki en büyük oğlu Şehzade Abdülhamid'i on iki yaşındayken 2 Rama-

zanda, kızı Fatma Sultan'ı on dört yaşındayken 19 Ramazanda, en küçük çocuğu Münire Sultan'ı da daha sekiz aylık bebekken 5 şevvalde, yani topu topu bir ay gibi kısa bir sürede üç çocuğunu birden çiçek salgınından ardı ardına yitirmenin hüznüyle sağlık sorununa da el atması gerektiğine karar verip, hemen Batılı anlamda hekim yetiştirecek bir Tıp okulu açmaya kalkışınca 1825 yılında, bizce hiç kuşku yok ki, kendisine ilk karşı çıkanlar da bu medreseli hekimlerle hekimbaşıları olmuştur mutlaka, doğal olarak. Böylece de, ulema ile arasında ilk çelişki doğmuş olsa gerektir.

Elbette Sultan II. Mahmud'un, Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı, daha saltanatının ilk günlerinde ulema ile bir gizli anlaşma yapmış olduğunu kanıtlayabilmek olanaksızdır. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa da, Alemdar olayıyla ilgili olarak; *"Enderun-u Hümayûn ricalinin bu işe müdahale edip etmedikleri, ettilerse ne derece olduğu hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak böyle bir hadisenin çıkması beklendiği tevsik edilir rivayetlerdendir. Böyle olunca Alemdar'ın yardımına bilhassa gidilmediği ihtimali akla gelebilir."* diye yazmaktadır. (Tarih-i Cevdet, c-9, s.31-32)

Doğrusu bizce de, Sultan'ın, ulemayla gizli bir anlaşma yaparak, Alemdar Mustafa Paşa'nın halledilmesine karşılık ayanların ve Yeniçeri Ocağının da bir an önce ortadan kaldırılacağına söz vermiş olması, tartışılmasa gerektir galiba. Zaten vakanüvislerin verdikleri bilgilere göre de, bu tarihten sonra ulemaya danışmadan hiçbir iş yapmamıştır sanki.

Ahmed Cevdet Paşa da, *"Sultan Mahmud Han, vakım bazı kimselerle gizli haberleşmeler yapardı. Şeyhremini İbrahim Efendi öldükten sonra da Halet Efendi ile gizli görüşmeye ve haberleşmeye başladı."* diye yazmaktadır. Öyle ki, *"Sofalı tabir edilen bir Saray görevlisi padişahın tezkeresini bir bakkal dükkânına bırakırmış, sonra da Halet Efendi'nin, konağın mutfak işlerine*

bakan bir ayyazla aldırıp hazırlayıp gönderdiği yanıtını, gene aynı bakkal dükkânından alır; padişaha götürürmüş. Hatt-ı hümayunlar bile Halet Efendi'nin bu yolla yaptığı tashih ve düzenlemeden sonra yayınlanırmış" (Age, c-10, s.141)

Nitekim, Prof. Niyazi Berkes de bu kanıdadır ve *"Yeniçeri Ocağının hâlâ padişahlığa lüzumuna inanan II. Mahmut'un duraksamaları karşısında, ulema ve belki de Mevlevi ve öteki tarikatlara bağlı devlet adamlarının teşviki ile ocağın yok edilmesine karar verildiğini"* yazmaktadır.

Bu nedenle, bizce hiç kuşku yok ki, Hükümetin tam 4 yıldır baş edemediği Mora ayaklanmasını Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın gönderdiği donanmanın bastırması üzerine 4 Nisan 1826'da Ruslar ve İngilizlerle imzalanan *"Sen-Petersburg Protokolü"* görece de olsa bir barış ortamı sağlayınca hemen ayaklanan *"ulemanın teşviki ile"*, *Sadrazam Benderli Mehmet Selim Sırrı Paşa*'nın, topu topu birbuçuk ay sonra 25 Mayıs 1826 günü *Rumeli Kazaskeri, İstanbul Müftüsü, Sadaret Kethüdası, Defterdar, Darphane amiri, Tophane nazırı*, ünlü *müderris* ve *hocalar* gibi dönemin ulemasıyla *Şeyhülislam Kadızade Mehmet Tahir Efendi*'nin evinde yaptığı *"Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasıyla ilgili"* toplantıda *"hekimlik mesleğini ulemanın elinden alacak"* olan *"tıbbiye"* konusu da mutlaka gündeme getirilmiştir.

Gerçi Prof. Niyazi Berkes, ulemanın, bu okulun kuruluşunda ve gelişmesinde hiçbir engel çıkarmadığını, hatta tam karşıtı katkıda bulunduğunu yazmakta ise de, doğrusu bu görüşe katılmak bizce olanaksız olsa gerektir. Çünkü, bilindiği gibi, hekimlik bütünüyle olmasa bile, saray hekimliği ulemanın tekelindedir. Yani, yalnız önemli bir gelir kaynağı değil, aynı zamanda önemli bir siyasal makamdır. Unutulmamalıdır ki, tıbbiyenin kuruluşu bu önemli gelir kaynağını ve siyasal gücü medreselilerin tekelinden çıkaracaktır. Zaten Prof. Ber-

kes de bu konuda herhangi bir kaynak göstermemekte, bir kanı olarak öne sürmektedir bunu.

Bilindiği gibi, Şeyhülislam'ın evindeki bu toplantıdan topu topu 20 gün sonra, 15 Haziran 1826 günü, yeniçeriler bir oyuna getirilip kazan kaldırtılarak Yeniçeri Ocağı top ateşine tutulmuş ve kapatılmış, ardından da ulemanın Bektaşi tekkelerini gönüllerince yağmalamalarına sınırsız olanak tanınmıştır gerçekten de...

Ama, bütün bunlara karşın demek gene de *"seslerini çıkarmayı"* sürdürmüş olmalılar ki, Sultan II. Mahmud, bu tarihten sonra ulemayı sanki daha da ağır cezalandırmıştır gördüğümüz kadarıyla. Çünkü, bu olaylardan birkaç ay sonra, Osmanlı tarihinde ilk kez 13 Ekim 1826'da, bütün hanedan vakıflarının yönetiminin ulemanın elinden alınarak *"Evkaf-ı Hümayun Nezareti"* adı altında hükümete bağlanmasının nedenini başka türlü açıklayabilmek gerçekten olanaksızdır bizce.

Kuşkusuz, bu karar salt İstanbul'daki Hümayun vakıflarıyla sınırlı olmadığı için, yalnız İstanbuldakileri değil, bütün ulemayı ilgilendirmektedir doğal olarak. Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu da, bütün imparatorluklar gibi, bir anlamda federatif bir sistemle yönetilmiştir ve merkez ile merkezin otoritesini kutsallaştırmış taşra arasındaki eşgüdüm de *"vakıflar"* aracılığıyla sağlanmıştır. Örneğin, hanedandan kişiler veya paşalar taşrada da vakıflar kurdukları gibi, taşradaki dirlik sahibi umera, aşiret beyi, şeyh, imam, ayan vb. gibi kişiler de vakıflar kurarak bu yönetsel halkayı tamamlayıp, eşgüdümün sağlanmasına katkıda bulunmaktadırlar. Dolayısıyla, taşranın gereksindiği yargı ve yönetim elemanları, katip, imam, molla, hatta kadılar da bu taşralı vakıfların kurduğu medreselerde yetiştirilmektedir. Ve bu vakıflar da, o medreselerin yetiştirdiği ulema tarafından yönetilmektedir.

Görüldüğü gibi, *vakıf yöneticiliği*, ilmiye sınıfının *(ulemanın)* en önemli gelir kaynaklarından biridir.

II. Mahmud, Osmanlı tarihinde ilk kez, ulemanın bu önemli gelir kaynağını elinden almıştır. Tarihçilerin verdikleri bilgilere göre, 1831 yılına gelindiğinde ulemanın elinden alınıp *Evkaf-ı Hümayun Nezareti*'ne bağlanan Hümayun vakfı sayısı bini aşmıştır. 1839'da da, bakanlığın adı değiştirilip *"Evkaf Nezareti"* haline getirilmiş ve ülkedeki bütün vakıflar ona bağlanmıştır. *Evkaf Nazırları*, artık bakanlar kurulu toplantılarına da katılmaktadırlar.

Bizce salt bu örnek bile, Sultan ile ulemanın arasının 1825'lerden itibaren *tıbbiye yüzünden* açılmaya başladığını ve giderek hangi boyutlara ulaştığını bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermeye yetse gerektir doğrusu.

Çünkü, artık Saray da, bu hastalıklar karşısında can derdine düşmüştür. Salgın hastalıklar çocuk şehzadeleri ve sultanları bile kırıp geçirmektedir. Padişahın dahi bu hastalıklar karşısında bir korunma olanağı, bir güvencesi yoktur.

Bu nedenle II. Mahmud da, galiba hiç kuşku yok ki, tarihçilerin yazdığı gibi daha Yeniçeri Ocağı bile kapatılmamışken kurulacak yeni orduya hekim yetiştirmek amacıyla değil, tam karşıtı, bir anlamda can derdine de düşerek, hiç olmazsa Sarayı koruyacak hekimler yetiştirmek için acele bir okul açılması telaşına düşmüştür, çocuklarının ölümünün hüzünlü öfkesiyle.

Bu konuda da *"zıvahil"* olan ulema ise, tıbbiyenin açılışına açıktan yüksek sesle karşı çıkamadıkları için, el altından çeşitli dolaplar çevirmiştir mutlaka.

Oysa, Padişah'ın önemli bir konuşmayla 1827 yılında açılışını yaptığı bu *"Tıbhane-i Amire"* adlı okulda tıp eğitimi, gene Osmanlı tarihinde ilk olarak Arapça dışında bir dilde, üstelik bir *"küffar"* dilinde, Fransızca yapılacaktır. Ama, Ahmed

Cevdet Paşa'nın da yazdığı gibi, o tarihe kadar Müslüman uyruğun *"Rum ve Avrupa dillerini öğrenmesi yasak"*tır. *"Ecnebi lisanlarını öğrenenlere zındık ve mülhid (dinsiz ve sapık) gözü ile bakılmaktadır."* Doğrusu, ulemanın buna da karşı çıkmamış olması, gerçekten kolay kolay inanılır şey değildir.

Nitekim, Prof. Berkes de, *"Bundan otuz kırk yıl önce III. Selim zamanında bir avuç kişinin Fransızca öğrenmeye kalkışmasına karşı aklı başında sayılan kişilerin bile çıkardığı şamatayı hatırlarsak, Mahmud'un bu girişiminin önemini kavrayabiliriz.* diye yazmaktadır.

Öyle ki, Prof. Berkes'in verdiği bilgiye göre II. Mahmud, sanki ulemanın inadına, *Tıbhane-i Amire*'nin açılışından kısa bir süre sonra, 1828 veya 1829'da bu kez de *Cerrahhane* adında bir ikinci tıp okulu daha açtırmıştır. (Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 180)

Ancak, Prof. Süheyl Ünver, *Cerrahhane*'nin de *Tıbhane* ile birlikte aynı binada 14 Mart 1827 tarihinde açıldığı görüşündedir ve binanın yetersiz kalması yüzünden 1831 yılında *Cerrahhane*'nin ayrı bir binaya taşındığını, okulun başına da Fransa'dan bir cerrah getirildiğini yazmaktadır. (Tanzimat, s. 938)

Sanırız, Osmanlı sultanlarınca ülkeye çağrılarak kendisine resmi görev verilen ilk Batılı Hıristiyan hekim de, 1831 yılında Cerrahhane'nin başına getirilen (Prof. Ünver'in okumasıyla) *Sade de Calière* adlı bu Fransız cerrahtır ola ki...

Bu okullardan da, tıpkı XVIII. yy.da kurulan askeri mühendislik okullarında olduğu gibi, beklenilen sonuç kolay kolay alınamamış olsa gerektir kuşkusuz. Çünkü, hem bu okullara biraz biyoloji, biraz anatomi bilgisi olan öğrenci yetiştirecek ilköğretim okulları yoktur ülkede, hem de ders verecek nitelikte öğretim üyesi bulmak neredeyse olanaksızdır.

Ord. Prof. Enver Ziya Karal da, *Medrese, İmparatorluğun kalkınması için milli eğitime yardım edecek durumda ol-*

madıktan başka, Batı düşüncelerine de düşmandı. Bu bakımdan, medreseler olduğu gibi bırakılarak Batının eğitim prensipleri ve kurumları kabul edildi. Batıda, on sekizinci yüzyıldan itibaren yaygın düşünce, ilk öğretimin mecburi oluşu idi. Ansiklopediciler de 'öğretmek medenileştirmektir' prensibini müdafaa etmişlerdi. II. Mahmut da, bu düşüncelere katılarak, bir fermanla ilk öğretimin mecburi olduğunu ilan etti. Bunun üzerine de, yüksek okullara öğrenci yetiştirmek üzere İstanbul'un bazı taraflarında bugünkü ilkokula muadil (benzer-eşdeğerde) rüştiye okulları kuruldu. diye yazmaktadır.

Prof. Bayram Kodaman ise, *sıbyan okullarının* (medrese öncesi eğitim veren *mahalle mekteplerinin*) yüksek öğrenim için öğrenci yetiştirilmesi açısından yetersiz olduğu anlaşılınca *"II. Mahmud devrinde önce bu okulların ıslahı yoluna gidildiğini, sonra da sıbyan okullarının üstünde, sınıf-ı sani (ikinci sınıf) okullarını açılmasına karar verildiğini, bu okulların adının da Padişah tarafından, öğrencilerin okulu bitirdiklerinde artık reşid olacakları, rüşde erecekleri gerekçesiyle 'Rüşdiye' diye konulduğunu ve ilk Rüşdiye'nin de 1838 yılında, Sultanın lakabının 'Adlî' olması nedeniyle 'Mekteb-i Maarif-i Adlî' adıyla açıldığını* yazmaktadır. (Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, s. 91)

İlginçtir, gene Prof. Karal'ın verdiği bilgiye göre, *"ilk öğretimin mecburiyeti"* de, zaten *"yalnız İstanbul için"*dir ve *rüştiyeler* de sadece İstanbul'da açılmıştır, ta 1853'lere dek...

Kuşkusuz bu nedenlerle de, Prof. Süheyl Ünver'den öğrendiğimize göre, *Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, Müneccimbaşı Osman Saip Efendi* vb. gibi medreseli ulema ile birlikte, daha sonraki yıllarda Sultan Abdülmecid'in de özel hekimi olmuş *Kostantin Efendi, "İstefanaki"* adıyla ünlü *Edirneli Stephane Efendi* gibi azınlıktan hekimlerin de ders vermesine, hatta 1831 yılında Cerrahhane'nin başına bir Fransız

hekim getirilmiş olmasına karşın, gerek *Tıbhane*'den, gerekse *Cerrahhane*'den uzun yıllar olumlu bir sonuç alınamamıştır ne yazık ki, gördüğümüz kadarıyla...

Ama, Prof. Niyazi Berkes'in, 1831 yılında İstanbul'da bulunan Amerikalı doktor *DeKay*'in anılarından aktararak verdiği bilgilere göre, bu kez Hindistan'dan gelen bir *kolera salgını* 1831-1833 yılları arasında Avrupa ile birlikte İstanbul'u da kasıp kavurmuştur.

Prof. Süheyl Ünver de, *"1834 tarihinde Anadolu'ya sâri (saldıran) veba senelerce izale edilememiş (temizlenememiş), İstanbul'da da mühim zayiat verilmiş, çok insan ölmüştür"* diye yazmaktadır.

Görüldüğü gibi, Tıbhane'den ve Cerrahhane'den henüz hiçbir sonuç alınamamışken, salgın hastalıkların da biri bitmeden diğeri İstanbul'un kapısına dayanmaktadır aynı yıllarda.

II. Mahmud da, ola ki salgın hastalıkların batıya yayılmasında Osmanlı ülkesinin bir köprü durumunda bulunması yüzünden Batılıların yönlendirmesiyle biraz da, Avrupa'da uygulanan *"Karantina"* usulünün Osmanlı ülkesinde de uygulanmasını istemiştir. Ama, ulemanın şiddetli tepkisiyle karşılaşmıştır gene. Karantinanın Tanrının yazgısından kaçmaya çalışmak olduğunu öne sürerek karşı çıkmışlardır.

Sultan da, bir yandan *Cezayir'den getirttiği* gene ulemadan *Hamdullah bin Osman Efendi* adlı birine, karantinanın yararları ve dine aykırı olmadığı konusunda kitapçıklar yazdırıp, bastırıp, halka dağıttırarak; ülkedeki tek gazete olan *Takvim-i Vekayi*'de bu konuda yazılar yayımlattırarak ulemanın halkı daha fazla kışkırtmasına engel olmaya çalışırken, öte yandan, 1835 yılında karantina işlerinden sorumlu *"Dâr'ül Etibba"* adıyla yeni bir daire kurdurtmuştur.

Ne var ki, ülkede bu konuda yeterli bilgiye sahip hekim bulunmadığı için, 1837 yılında İstanbul ve Çanakkale boğazlarının girişleri ile sınır kapılarında birer *karantina evi* kurulması konusunda bir de ferman çıkarılmış olduğu halde, uygulama gene de başlatılamamıştır. Ama, Batılı ülkeler II. Mahmud'u gerçekten sıkıştırıyor olsalar gerek ki, bu durum karşısında, tarihçilerimiz her ne kadar Osmanlı hükümetince danışman olarak çağrıldıklarını yazsalar da, harekete geçip gönderdikleri 13 delege ile, Osmanlı adına da *Karantina Nazırı Lebib Efendi* ile *Baki Efendi*'nin katıldığı *"Meclis-i Umuru Sıhhiye* adıyla yeni bir kurul oluşturulmuştur 1838 yılında.

Artık, *"Harameyn'den (kutsal topraklardan, Mekke den ve Medine'den) gelen mektuplar bile, bulaşıcı hastalıkların kol gezdiği yerlerden geçtiği gerekçesiyle, Karantal'daki Tahaffuzhanede (karantina evinde) tütsülenmeden* İstanbul'a sokulmamaktadır.

İlginçtir, II. Mahmud, Fatih'in başlattığı, neredeyse dört yüzyıldır süregelen *"Hekimbaşılık* kurumuna da son vermiştir aynı günlerde. 1836 yılında aldığı bir kararla *Hekimbaşılığı, "Saray hekimliği"* haline dönüştürmüş ve bu göreve hekim olmayanların atanmasını yasaklamıştır.

Bu kararın alınmasında ola ki Sultanın ulemaya olan kırgınlığı da bir rol oynamıştır. Ancak, Sarayın o günlerdeki en önemli sorununun sağlık olduğu konusunda da, galiba kuşku duyulmasa gerektir.

Çünkü, kimi kaynaklarda belirtildiğine göre, *Sultan Mahmud da veremdir* ve hastalığı o günlerde artık iyice ilerlemiş durumdadır.

Örneğin, Prof. Süheyl Ünver, *"Sultan Mahmut, 1838 de, memleketi tehlikeye koyan veba salgınına karşı karantina iş-*

leriyle uğraşması için Avusturya'dan bir hekim istemişti. Bunun üzerine Franz Minas İstanbul'a gelmiştir. Sultan Mahmut daha sonra da, bu kez Viyana'ya bir heyet yollayarak, bir eczacı ile bir hekim daha gönderilmesini istemiştir. Özel doktoru, ünlü göz hekimi Dr. von Yöger'in tavsiyesi üzerine, Metternich, Dr. Yakole Auton Neuner ile Karl Ambros Bernard'ı ve Eczacı Hoffinan'ı aralık 1838'de İstanbul'a göndermişlerdir diye yazmaktadır. (Tanzimat, s. 942, dipnot 7)

Doğrusu, *Franz Minas*, bizce büyük bir olasılıkla, karantina uygulamasının Osmanlı ülkesinde de bir an önce başlamasını isteyen öteki Avrupa ülkeleriyle birlikte Avusturya hükümetinin 1838 yılının başlarında İstanbul'a gönderdiği, *Meclis-i Umuru Sıhhiye*'nin kurucu üyesi 13 Batılı hekimden biri olsa gerektir.

Ancak, Prof. Ünver'in anlatımından, çok açık olmasa da, öteki hekimlerle eczacının da Sultan Mahmud tarafından karantina uygulaması için İstanbul'a çağrıldıkları gibi bir anlam çıkmaktadır öte yandan.

Oysa, *Büyük Larousse* ansiklopedisinde, *"o yıllarda sağlığı bozuk olan Mahmut II. için yeni hekimler aranınca, 1838 yılının son günlerinde Dr. Jacques Neuner ve eczacı Hoffmann ile birlikte Dr. Charles Ambroise Bernard da İstanbul'a getirildi ve Saray hekimi yapıldı.* denilmektedir.

Ne var ki, gene aynı kaynakta belirtildiğine göre, Sultanın hastalığı gerçekten çok ilerlemiş ve ciğerlerinin ikisi de artık bitmiş olmalı ki, bu Avusturyalı eczacı ve hekimlerin İstanbul'a gelmesinden topu topu altı ay sonra, *"Sultan II. Mahmut, Mısırlı İbrahim Paşa'nın kuvvetlerine karşı alınan Nizip yenilgisini öğrenemeden, 30 Haziran 1 Temmuza bağlayan gece veremden ölmüş"*tür.

Sultanlar, Savaşa Gitmeden Gazi de Olmaya Başlamışlar

Bilindiği gibi, imparatorluklar, toplumsal gönencin fetihlerden sağlandığı bir devlet türüdür. Fetihlerin durması veya sona ermesiyle, imparatorluğun gelişme eğrisi de hemen düşüşe geçmektedir. Dolayısıyla, fetih seferleri imparatorluklar için, sözcüğün tam anlamıyla bir ekonomik eylemdir ve daha planlanmaları aşamasında seferlerin olabilirlik (fizibilite) ve verimlilik (rantabilite) hesapları da mutlaka göz önünde tutulsa gerektir.

Nitekim, *Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa* da, daha önce Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte İran seferine katılmış olmanın deneyimiyle, yirmi küsur yıl sonra *Sultan III. Murad* döneminde yeniden bir İran seferi düzenlenmeye kalkışılınca, *Aman Sultanım, İran fethedilse bile, elde edilecek ganimet seferin masrafını karşılamaz.* diyerek karşı çıkmıştır, vakanüvislerin yazdıklarına göre.

1695 yılında da, *Sultan II. Mustafa* daha tahta oturur oturmaz cihangir olma tutkusuna kapılıp, ordunun başına geçerek Avusturya'ya doğru bir sefere çıkmaya kalkışınca, vezirleri *"Aman Hünkârım, padişahın ordunun başına geçerek sefere çıkmasına yetecek para devlet bütçesinde artık nerdeee..."* diye nice diller dökmüşlerdir, genç sultanı bu hevesinden vazgeçirebilmek için.

Ancak, imparatorların (sultanların, hakanların) ordularının başına geçip sefere çıkmalarının asker üzerindeki, dolayısıyla başarıdaki etkisini yadsıyabilmek de olanaksızdır kuşkusuz.

Çünkü, neredeyse bütün imparatorluklarda, belirli bir aşamadan sonra imparatorların, gelişmeyle birlikte hızla renklenen saray yaşamının çekiciliğine kapılıp ordunun başında sefere çıkmayı külfet saymaya başlamalarıyla, devletin gelişme

eğrisi de mutlaka, hemen ya düşüşe geçmiş, ya da duraklamıştır, bilindiği gibi.

Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadarki görkemli döneminde tahta çıkan on padişahın hepsinin ordunun başında bütün fetih seferlerine katılmış olmalarına karşın, on birinci sultan *Kanuni'nin oğlu II. Selim*, seferde ölen babasının yerine tahta oturmak için bile İstanbul'dan ayrılıp Belgrat'a gitmemiştir. İstanbul'da ölen ilk sultan da odur.

İlginçtir, yerine geçen oğlu *III. Murad* da, tam 21 yıllık saltanatı süresince bir kez olsun ordunun başına geçip sefere çıkmamıştır, tıpkı babası gibi. Hatta, henüz 27-28 yaşlarındaki genç sultana, atalan gibi ordunun başına geçip İran seferine çıkması gerektiğini, yoksa yeniçerilere söz geçiremeyeceğini anlatmaya çalışan vezirlere de, sanki bir giz verirmiş gibi, *"Sara hastasıyım. Hasta olduğumu kimsenin, hele hele askerin bilmesini istemiyorum.* diyerek yalan bile söylemiştir.

Kendinden sonra, tam 19 kardeşini boğdurarak tahta oturan oğlu *III. Mehmed* ise, yeniçeri ocağının ve ulemanın zorlamasıyla güya ordunun başına geçip *Eğri Seferi*'ne çıkmıştır ya, dah ilk çatışmada bozguna kapılıp, atını mahmuzlayıp kaçacağı sıra, yanından hiç ayırmadığı lalası Hoca Sadeddin Efendi atın dizginlerine yapışıp, bir Osmanlı sultanının cepheden kaçmasını zar zor önleyebilmiştir.

Kısacası, XVII. yüzyıldaki, ola ki çocuk yaşta tahta oturtulmanın toy coşkusuyla cihangir olma tutkusuna kapılıp ordunun başına geçerek sefere çıkmaya kalkışmanın veya yeniçeri ocağını eski savaş gücüne kavuşturabilmek için ulema kellesi uçurtmanın bedelini canlarıyla ödemiş genç sultanlar *II. Osman* ve *IV Murad* ile bir başka gözü kara genç sultan II. Mustafa'yı saymazsak, İmparatorluğun son üç yüz yılında tahta oturmuş tam 22 padişahtan hiçbiri, ordunun başına

geçip bir sefere çıkmayı bir kez olsun aklından bile geçirmemiştir. Yeniçeri ocağındaki veya halktaki huzursuzluğu bastırabilmek için başka umar kalmayınca ulema ve vüzeranın zorlamasıyla, sanki ordunun başına geçip sefere çıkıyormuş gibi büyük *alây-ı valâ*'larla İstanbul'dan ayrılan birkaçı da, ya Edirne Sarayı'nda kalmıştır, ya da Sofya'dan öteye gitmemiştir kesinlikle. Bu 22 padişahtan 21'i de, hiç savaş alanı görmemiştir.

Bilindiği gibi, Osmanlılar da, daha ilk günlerinden itibaren bu fetih seferleri için, aynı zamanda Hıristiyan ülkelere yapıldığından, *"din uğruna savaş"* anlamına gelen Arapça *"Gaza"* sözcüğünü kullanmışlardır sürekli. İslamiyete göre de, bu *gaza*'larda ölene *"şehit"* savaştan sağ dönenlere de *"gazaya katılmış kişi"* anlamına *"gazi"* denilmektedir. Nitekim, ilk Osmanlı sultanlarının adı da *Osman Gazi*'dir, *Orhan Gazi*'dir, I. Murad *şehit düşmüştür.*

Ne var ki, bu kutsal kavramlar da XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren hızla yozlaşmaya başlamıştır, sanki Osmanlı İmparatorluğu'nun artık sona doğru kaydığının bir başka işareti olarak.

Örneğin, bütün yaşamı boyunca ordunun başına geçip *diyar-ı küffara gazaya* gitmek şöyle dursun, hiç savaş alanı görmemiş ve ola ki veremden ölmüş ilk Osmanlı padişahı *Sultan I. Mahmud*'a, 1733'te Erzurum valisi Osman Paşa'nın İran ordusunu yenerek önce Bağdat'ın, ardından da Tebriz'in geri alınmasını sağladığı gerekçesiyle, Osmanlı tarihinde ilk kez ulema fetvasıyla, *"Gazi"* sanı verilmiştir, tarihçilerin yazdıklarına göre.

Oysa, İran da bir İslam ülkesidir, dolayısıyla onlarla yapılan savaşın *"Gaza"* sayılması bile kuşkulu olsa gerektir doğallıkla. Üstelik, Nadir Ali Şah yönetimindeki İran ordusu, kısa bir süre sonra karşı saldırıya geçip Tebriz'i de geri almıştır

Ama bu uygulama, III. Osman'dan sonra neredeyse ayrıksız (istisnasız) sürdürülmüş ve her ne hikmetle ise *Sultan Abdülaziz* ile saltanatları topu topu birkaç ay sürebilmiş *IV. Mustafa* ve *V. Murad*'ın dışında son padişah *Valdettin*'e kadar tahta çıkmış bütün Osmanlı sultanlarına, gene kendilerinin atadıkları şeyhülislamlarca düzenlenen fetvalarla *"Gazi"* sanı verilmiştir.

Yani, askerin başında bir savaşa gitmek şöyle dursun, kuşkuculuğu yüzünden sarayından dışarıya bile pek çıkmayan *II. Abdülhamid*'in, Şeyhülislamı Hayrullah Efendi'nin verdiği bir fetva ile *"Gazi"* olması gibi, yaşamında bir an için olsun herhangi bir cepheye uğramamış *II. Mahmud* da şeyhülislamının verdiği bir fetva ile *"Gazi"* ilan olunmuştur.

Ordu Yok... Hazine Tamtakır... Ama Saray Debdebeden Geçilmiyor...

Ancak, Sultan II. Mahmud'un *"Gazi"* olabilmek için şeyhülislamına bir fetva hazırlatmaktan başka olanağı gerçekten yoktur. Örneğin, bütün saltanatı süresince başına geçip *diyarı küfre gaza seferine* çıkacağı bir ordusu hemen hemen hiç olmamıştır çünkü.

Bilindiği gibi, Kabakçı ayaklanmasıyla III. Selim'i tahttan indiren yeniçeriler, kendisini değil, amca ayrı ağabeyi IV Mustafa'yı sultan ilan etmişlerdir. Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'i yeniden tahta oturtmak için on beş bin kişilik ordusuyla İstanbul üzerine yürüyünce de, III. Selim'i derhal öldürmüşler. II. Mahmud ise, lalalarının ve Cevriye Kalfa'nın kendisini öldürmeye gelenlerin yüzlerine kül serpmeleri sayesinde Kuşhane damının üzerinden kaçarak canını zor kurtarmıştır yeniçerilerin elinden. Seçeneği bulunma-

dığı için de Alemdar Mustafa Paşa tarafından çaresiz sultan ilan edilmiştir. Yani, II. Mahmud, Yeniçeri Ocağına rağmen sultan olmuştur ve bu düşmanlık, ta 1826'da ocaklar top ateşine tutulup ortadan kaldırılıncaya dek sürmüştür.

Bu olayın ardından *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* adıyla yeni bir ordu kurulması için hemen çalışmalara başlanılmıştır ama, kuşkusuz yeni bir düzenli orduyu sil baştan kısa sürede kurabilmek pek de kolay değildir.

Üstelik, bu yeni ordu, ücretli (profesyonel) askerlerden oluşan yeniçeri ocaklarından ve tımarlı sipahilerle segbanlardan her bakımdan farklı olacaktır. Örneğin, askerlik görevi bütün Osmanlı uyruğu için bir yükümlülük haline getirilecek ve Osmanlı askeri de artık Batılı askerler gibi, *"hareketlerini kösteklevven o kocaman ve bol çakşırlar, şalvarlar, cüppeler, kavuklar"* yerine *"dar pantolonlarla vücudlarına oturacak apoletli ve düğmeli renkli ceketlerden oluşan* üniformalar giyeceklerdir.

Ancak, III. Selim döneminde de Nizam-ı Cedit askerine Fransız ordusunun giysisine benzer bir üniforma giydirilmeye kalkışıldığı için ulema ayaklanarak kıyametleri koparmıştır, bilindiği gibi. Bu nedenle, kamuoyunu alıştırmak amacıyla önce Sultanın kendisi sanki geleneksel kılıklarını bırakarak Batılı giysiler giymeye başlamış, sakalını kestirip kısalttırmış ve öteki devlet görevlilerinin de kendisi gibi giyinmelerini zorunlu kılmıştır. Prof. Karal'ın yazdığına göre, örneğin, *"eski usulde kıyafetlerle dolaşan devlet memurlarını gördüğü zaman azarlamakta"* dır. Hatta, *Avrupalıların kullandığı biçimdeki bir eyeri kullanmayı reddeden sadrazam bile gözünden düşmüştür"* bir süre için.

Bilindiği gibi, fotoğraflarını devlet dairelerine astırtan ilk Osmanlı sultanı da II. Mahmud'dur ve ola ki, bu uygulamayı zorunlu kılması da *"yeni kılık kıyafetinin herkesçe görülmesi"* içindir.

Ayrıca, hemen bir *"kıyafet nizammamesi"* çıkarılarak, ulema dışında herkesin *setre, pantolon ve fes* giymesi zorunlu hale getirilmiştir. Tunus Beylerbeyine elli bin fes siparişi verilmiştir derhal ve Tunus'tan ustalar getirtilerek 1830 yılında Eyüp'te bir *Feshane* (fes fabrikası) kurdurulmuştur.

Saray'daki uşaklar da artık, tıpkı Fransız saraylarındaki gibi, görevlerine göre ayrı ayrı üniformalar giymektedirler. *"Saray teşkilatı, tefriş ve teşrifatı, Avrupa sarayları göz önünde tutularak yeniden düzenlenmiş, mabeyn müşirlikleri, mabeyn katiplikleri, yaverlikleri gibi yeni yeni görevler ihdas edilmiş"*tir.

Üstelik, bu giysilerle gidecekleri elçiliklerdeki resmi ziyafetlerde artık *Müslümanların da şarap içmelerine* izin verilmiştir.

Gerçi, II. Mahmud'un adı bu yüzden halk arasında *"Gavur Sultan"*a çıkmıştır ama, galiba gerçekten de bu politikanın olumlu etkisiyle, *Asakir-i Mansure-i Muhammediye*'nin kılık kıyafetinden dolayı herhangi bir olay patlak vermemiştir doğrusu.

Ama ne yazık ki, aradan on yılı aşkın bir süre geçmiş olduğu halde, *Reşit Paşa*'nın, Avusturya elçisi *Baron von Stürmer* aracılığıyla, Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki düşüncelerini öğrenmek istediği Avusturya Dış İşleri Bakanı *Prens Metternich*, 3 Aralık 1839 tarihli mektubunda, *"Her ne kadar bugün Babıali'nin az çok Avrupalı gibi giyinmiş asker ve zabitanı varsa da ordusu yoktur. Babıali eski Türk ordusunu dağıtmıştır; fakat yenisini tesis eylemek iktidarını gösterememiştir.* diye yazmaktadır. (Tanzimat, s. 667-705)

Ünlü Prusyalı *Feldmareşal von Moltke* de, daha 1835-36'larda İstanbul'dan gönderdiği mektuplarında ve Türkiye ile ilgili anılarında hemen hemen aynı şeyleri söylemektedir.

Bilindiği gibi, *Moltke*, daha genç bir yüzbaşı iken, 1835 yılında, Osmanlı ülkesini ve İtalya'yı yakından tanımak ama-

cıyla bir geziye çıkmış, Bükreş'ten sonra da, Rusçuk, Şumnu, Edirne üzerinden İstanbul'a gelmiştir. Prusya elçisi tarafından tanıştırıldığı Asakir-i Mansure komutanı Hüsrev Mehmed Paşa'nın kendisini Prusya Hükümetinden resmen istemesiyle de İstanbul'da kalarak, bu yeni orduyla ilgili raporlar düzenlemiş, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının haritalarını çıkarmış, ayrıca Sultan II. Mahmud'a da uzun yıllar (Sultanın ölümüne dek) askeri danışmanlık yapmıştır. Bu nedenle, hiç kuşku yok ki II. Mahmud döneminin önemli bir görgü tanığıdır. *"Türk-Rus Harbi"* adlı kitabında da, Asakir-i Mansure hakkında *"Vaka-i Hayriye'den sonra yeniçerilerin yerine kısa zamanda, aşağı yukarı 48 bin kişilik, Avrupa askeri kıyafetli, Avrupa usullerince talim görmüş ve silahlanmış bir ordu kuruldu. Bu teşkilatın yeniliği, halkın bunu benimsemeyişi, olayların zorlaması ve zamanın kısalığı bu ıslahatı pek vakitsiz bir hale koydu... Eski Osmanlı ordularının o debdebeli manzarası, silahlarının ihtişamı, o hiçbir şeyden yılmayan şecaatleri ortadan kalkmıştı. Fakat Babıâli'nin o zamana kadar savaşa sürdüğü sayısız kitlelere bu yeni ordunun bir üstünlüğü vardı* Itaat ediyordu. diye yazmaktadır.

Bilindiği gibi, 1826 yılında Yeniçeri ocağının dağıtılmasından sonra, acele yeni bir ordu kurulması için çalışılırken, bu durumu fırsat bilen Batılılar önce 20 Kasım 1827'de bir baskınla Navarin'deki Osmanlı donanmasının neredeyse tamamını yakmışlar, ardından 5 ay sonra Nisan 1828'de de Rusya savaş ilan etmiş ve kısa sürede Edirne'ye kadar gelmiştir. Bu büyük yenilgiden sonra 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne andlaşmasıyla doğuda ve batıda birçok yer yitirilirken, bağımsız bir Yunan Krallığının kurulması da çaresiz kabul edilmiştir. 8 Ay sonra 12 Haziran 1830'da da, bu kez Fransızlar Cezayir'e asker çıkararak el koymuşlardır. Ardından Mısır valisi Mehmet Ali Paşa 1831 yılında ayaklanmış ve oğlu İb-

rahim Paşa'nın komutasındaki kuvvetler bu derme çatma Osmanlı ordusunu ardı ardına bozguna uğratarak 1832 sonlarında ta Kütahya'ya kadar gelmiştir. Ve ne acıdır ki, Sultan II. Mahmud, valisine karşı, çaresiz Ruslara sığınmak zorunda kalmış, 9 savaş gemisinden oluşan bir Rus filosu 1833 yılında çağrı üzerine gelerek İstanbul'a demirlemiştir.

Osmanlılar gerçekten yeni bir ordu kurmakta büyük sıkıntılar çekmektedirler. Örneğin, ulusal bağımsızlık ayaklanmaları yüzünden artık azınlıklara güvenmediklerinden, orduya da sadece *"soyu sopu belli, dönme olmayan Müslümanları* asker olarak almaktadırlar.

Moltke de, *"Garzan dağında ordugâh, 15 Haziran 1838"* tarihli mektubunda. *Askerlik mükellefiyeti az sayıda omuzlara yüklenmiş ağır bir yüktür. Buradaki hata da yükün eşitsiz bir şekilde dağıtılması ve uzun askerlik süresidir. On beş yıl askerlik süresi, sadece ömür boyunca'nın başka türlü söylenişidir. "Bir kaçağı yakalayana 250 kuruş vaat edilmesine rağmen, her gün birçok asker kaçmaktadır. Gerçi İstanbul'da askerlik süresini beş yıla indiren bir irade çıktığını biliyorum, fakat nizamiye kıtalarının kurulduğu günden bugüne (12 yıldır) henüz hiçbir asker terhis edilmiş değildir."* diye yazmaktadır.

Bu yeni orduya Batılı anlamda subay yetiştirecek bir okul da yoktur ülkede. Dolayısıyla, genç *Moltke*'nin, annesine gönderdiği *Beyoğlu, 7 Nisan 1836"* tarihli mektubunda belirttiğine göre, bu yeni orduda da askerleri *"Haremden yetişme generaller yönetmekte"*dir. Bu paşaların da çoğu, imzasını atacak kadar bile okuma yazma bilmemektedir. Yani, ne bir komuta birliği vardır orduda, ne de harekât planlaması kavramı. Bu yüzden de, birkaç kat daha kalabalık olmalarına karşın, Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetleri karşısında kolayca bozguna uğramışlardır.

Gene *Moltke*'nin aynı mektubunda verdiği bilgilere göre, bu yeni ordu 1836'larda *"büyük gayretlerle 70 bin kişilik bir kuvvet haline* getirilmiştir ama, *"bu kuvvetin, Osmanlı İmparatorluğu'na tabi memleketleri korumak için ne kadar yetersiz olduğunu da haritaya bir bakış anlatmakta"*dır. Üstelik, *"Osmanlı İmparatorluğu, şimdiki idare ile bu 70 bin kişilik zayıf orduyu bile daimi olarak zor besleyebilmekte"*dir. (Moltke'nin Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, İstanbul Eylül 1995, s.55)

Gerçekten de, Osmanlı İmparatorluğu ekonomik açıdan da belki tarihinin en kötü günlerini yaşamaktadır söz konusu yıllarda. Bir yandan ardı ardına yaşanan askeri yıkımlar hazineyi tamtakır hale getirirken, öte yandan da, bilindiği gibi salgın hastalıklar (önce kolera, ardından veba) kasıp kavurmaktadır ülkeyi. Nitekim *Moltke* de 22 şubat 1837 tarihli mektubunda, *"Serasker kapısında görebildiğim hastalıane raporlarına göre bana İstanbul ve civarında son vebada ölenlerin sayısı 20 binden aşağı, 30 binden yukarı görünmüyor. Şehrin nüfusu 500 bin olarak kabul edilirse, bunun yirmide biri vebadan ölmüş demektir.* diyerek, son salgının boyutlarını bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir. Ardı arkası kesilmeyen bu salgın hastalıklar yüzünden de Avrupa ülkeleri nicedir Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ambargo uyguladığı için, hem dış ticaret neredeyse sıfıra inmiştir, hem de Avrupalı tüccarlar Uzakdoğu ile ticaretlerinde, bu bölgeden geçmektense, Ümit burnunu dönmeyi yeğlemektedirler.

Bilindiği gibi, Osmanlılar da para olarak gümüş sikke kullanılmaktadır. Ama, sikke kestirilecek değerli maden de kalmamıştır artık ülkede.

Sultan II. Mahmud da, çaresiz, Avrupa görmüş ulemanın aklına uyup, devletin piyasaya *"Kaime* adıyla kağıt para çıkarmasına izin vermiştir ilk kez 1830'da. Ama ne acıdır ki,

Osmanlı yöneticilerinin *"kağıt para ile ilgili uluslararası kurallardan"* da haberleri yoktur. Yani, ne bir mali güvencesi vardır bu *kaime*lerin, ne de bir değerli maden karşılıkları. Üstelik, el yazısı ile düzenlendiklerinden, hemen sahteleri pıtrak gibi sarmıştır piyasayı, dolayısıyla hazine daha da zor duruma düşmüştür bu yüzden.

Ancak Tanzimat'tan sonra, Abdülmecid döneminde, Avrupa ülkelerine başvurularak, 1842'de onların yönlendirmesiyle ve onların güvencesinde ilk *basılı kaime*ler çıkarılmıştır piyasaya. Gene Avrupalıların yönlendirmesiyle, eski sikkeler yürürlükten kaldırılmış ve yerine, değeri Avrupa madeni paralarına göre ayarlanmış ve Abdülmecid'in adına göndermede bulunularak yeni *"Mecidiye"*ler kestirilmiştir. 1849'da da, gene Avrupalıların yönetiminde *Dersaadet* adıyla ilk banka kurulmuştur.

Kuşkusuz, salt bu tür önlemlerle bir ülkenin ekonomisini ve maliyesini düzeltmek olanaksızdır. Üstelik, Osmanlılar kendi sorunlarıyla uğraşırken, Avrupalı devletler sanayi devrimini gerçekleştirmiş ve gerek fabrikalarının ürünlerini tüketecek, gerekse fabrikalarına hammadde sağlayacak yeni pazarlar aramaktadırlar. Bilindiği gibi, sanayi devrimini XVIII. yüzyılda gerçekleştirmiş ilk ülke de İngiltere'dir. 1733'te John Kay mekiği, 1771'de Arkwright suyla işleyen iplik bükme tezgâhını, 1775'te Crompton vargeli, 1785'te Cartwright buharla çalışan mekanik dokuma tezgâhını icad etmiş, James Watt da bulduğu buhar makinesini dokuma fabrikalarına uyarlamış ve ilk demir köprü Severn nehri üzerinde 1779'da kurulmuş, demirden yapılmış ilk gemi de 1787'de İngiltere'de denize indirilmiştir.

Prof. Yusuf Kemal Tengirşenk'in de, *Tanzimat* adlı ortak kitaptaki *"Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti"* adlı yazısında belirttiği gibi, İngiltere, 1815'te

Waterloo savaşında Napolyon Bonapart'ı da yendikten sonra, artık bütün gücünü dış ticaretini geliştirmek için kullanmaktadır. Prof. Tengirşenk'in deyimiyle, *"ticaretle politika arasındaki bağlılık daha da kuvvetlendirilmiş, ticareti gerekirse savaşarak savunmak ve yaygınlaştırmak siyaseti güdülmeye başlanılmış"*tır. (Age, s. 298)

Bu politikanın odağındaki ülkelerden biri de, kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'dur. Gerçekten de, II. Mahmud döneminde Osmanlı sarayı üzerinde etkili olmuş ülkelerin başında İngiltere gelmektedir ve bu etkinin sağlanmasında en önemli rolü oynayan kişi de, hiç kuşku yok ki, *Lord Stratford Canning*'dir.

Canning, ilginç bir rastlantıyla 1808'de, II. Mahmud'un tahta çıktığı yıl İstanbul'daki elçiliğe birinci katip olarak atanmış, 1810'da maslahatgüzarlığa getirilmiş, 1824'ten sonra da büyükelçi olarak da 1858 yılına dek elli yıllık yaşamının otuz yılı neredeyse sürekli İstanbul'da geçmiştir sanki.-Gerek Sultan'ın, gerekse öteki yöneticilerin gerçekten de çok yakın dostudur. Nitekim kendisi de, bu konu ile ilgili bir anısını anlatırken Sultan II. Mahmud'la aralarında geçen bir konuşmayı aktarmakta ve *"Nazırların arasında politikaca ve ruhça en iyi anlaştığımız devlet adamı Reşid Paşa idi. Sultan, yakınlığımızı kıskanıyor olmalıydı. Yahut fitnecinin biri Sultanın zihnini bulandırmış olacak. Bana bir gün, 'Reşid Paşa ile pek sevişiyorsunuz' dedi. 'Öyle efendim. Majestelerinin en sadık, en elinden iş gelir hizmetkârlarından biri olduğu için tabii, sevişiriz kendisiyle dedim.* diye yazmaktadır. (Lord Stratford'un Türkiye Anıları. Türkiye İş Bankası Yayını, 1959 Ankara, s.119)

Nitekim, *Hasan-Âli Yücel* de, Lord Stratford'un anılarının Türkçe çevirisindeki *giriş* yazısında, *Sultan II. Mahmud*'un, 1831 sonunda Mehmed Ali'nin Suriye'yi işgali üzerine yeniden İstanbul'a gönderilen *Lord Canning*'e, *"Osmanlı İmpara-*

torluğu ile Büyük Britanya arasında bir ittifak antlaşması fikrini ısrarla ortaya atarak, kendilerine yardımcı olması" için, bir anlamda ricada bulunduğunu belirtmektedir.

Prof. Karal'ın yazdığına göre de, ola ki gene Lord Canning'e güvenmenin aymazlığıyla, aynı günlerde, Osmanlı tarihinde ilk olarak *"İngiltere'den bir milyon lira kadar borç istenmesine karar verilmiştir"* içinde bulunulan ekonomik sıkıntılardan bir parça olsun kurtulmak için. (Osm. Tar. c-V, s. 163)

Bilindiği gibi, 1837'de de, önce İmparatorluğun mali işlerini Batılıların istediği doğrultuda yönetecek bir *Maliye Bakanlığı* kurulmuş, ardından 16 Ağustos 1838'de de Osmanlı İmparatorluğu, tarihinde ilk kez bir başka devletle, İngiltere ile bir *ticaret antlaşması* imzalamıştır. Bu antlaşmadan sonra İngiltere'nin Osmanlı ülkesine ihracatında, gerçekten de büyük bir patlama olmuştur. Prof. Tengirşenk'in verdiği bilgilere göre, 1827 yılında İngiltere'nin Yunanistan'la birlikte Osmanlılara olan ihracatı 2,5 milyon dolar dolaylarında iken, bu rakam 1845'te 11 milyon doları bulmuş, 1849'da ise sadece Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan ihracat 12 milyon doları geçmiştir.

İlginçtir, İngiltere'den topu topu üç üçbuçuk ay sonra da bu kez Fransa 25 Kasım 1838'de Osmanlılarla aynı antlaşmayı imzalamış, Fransayı da sırasıyla Lübek, Bremen ve Hamburg kent devleti, Sardenya, İsveç ve Norveç, İspanya, Felemenk, Danimarka, Prusya ve Belçika izlemiştir kısa aralıklarla.

Ancak, Sultan II. Mahmud, Batılı devletlerin sanki yağmayı kaçırmamak için Babıali'nin önüne üşüşüp telaşla kuyruğa girdiği günlerde, İngilizlerle imzalanan antlaşmadan topu topu onbuçuk ay sonra ölmüştür. Bilindiği gibi, yerine tahta çıkan henüz 16 yaşındaki Sultan Abdülmecid'in saltanatının daha dördüncü ayında, 3 Kasım 1839'da da, Gülhane Parkı'nda büyük törenlerle okunan *"Gülhane Hatt-ı Hümayunu"* ile *"Tanzi-*

mat" ilan edilmiş ve İmparatorluğun, Batılı ölçütlere göre tepeden tırnağa yeniden yapılandırılacağı dünyaya duyurulmuştur.

Reşit Paşa'nın, Gülhane parkında yüksekçe bir kürsüye çıkarak okuduğu bu fermanı, başta Padişah ve devletin bütün ileri gelenleri, lonca ve esnaf temsilcileri, elçiler, Rum ve Ermeni Patrikleri, Yahudi Hahambaşı olmak üzere dinleyen kalabalık bir halk topluluğu coşkuyla karşılamışlardır. Ertesi gün de yemin töreni düzenlenmiş, başta Padişah, devletin bütün ileri gelenleri bu ferman hükümlerine sadık kalacaklarına dair and içmişlerdir. Törenler daha sonraki günlerde de, il, sancak ve kaza merkezlerinde dalga dalga yinelenmiştir. Kuşkusuz, bu olayları bütün yurt düzeyine yayacak bir iletişim ağı yoktur. Her ne kadar İstanbul'da *Takvim-i Vekayi* adıyla bir gazete çıkarılmakta ise de, onun da hem ağdalı dilini okuyup anlayabilmek neredeyse gerçekten olanaksızdır, hem de topu topu üç bin basılan bu resmi gazete zaten her yerde satılmamaktadır. Ama, medreseli hacı hoca takımı şiddetle karşı çıktığı için bu fermana, imamlar, mollalar camilerde sabah akşam, her namazdan sonra *Artık gâvura gâvur demek yasak* şeklinde konuşmalar yapmaktadırlar. Böylece haberin bütün ülkeye yayılmasında büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bu nedenle, galiba gerçekten de bütün Osmanlıların kısa sürede haberi olmuştur bu olaydan ve kimileri bu fermana şiddetle karşı çıkarlarken, kimi kesimler de fermanı bir tansık olarak değerlendirmekte ve bütün sorunların sihirli sopayla dokunulmuşçasına hemen çözümlenivereceğine yürekten inanmaktadırlar neredeyse.

Nitekim, genç Sultan'la saray halkı da sevince boğulup kendilerinden geçerek, bu fermanın İmparatorluğu hemen eski görkemli günlerine kavuşturuvereceğine yürekten inanmış olsalar gerek ki, tarihçilerin yazdıklarına göre, inanılmaz bir çılgın harcama ıspazmozuna tutulmuşlardır hemen.

Örneğin, İngiliz tarihçi *Joan Haslip*, hiç kuşku yok ki İngiliz elçisi ünlü *Lord Stratford de Redcliffe Canning*'in gönderdiği raporlara dayanarak, *"Saray kadınlarının çocuklar kadar bile paranın kıymeti hakkında bilgileri yoktu. Çılgınca masraf yapıyorlardı. Hele âdet haline gelmiş olan Avrupa modasına uymak arzusu, kadınların para sarfetmek hususundaki gayretlerini büsbütün kamçılıyordu. Eski kıyafetlerini tamamen terk etmişler, şimdi İmparatoriçe Eugenie gibi parlak ayakkabılar, Paris modeli danteller, sun'i çiçekler kullanıyorlardı. İhtiyar Pertevniyal kadın bile bu modaya uymaktan geri kalmıyor, bu uğurda bol bol para sarfediyordu.* diye yazmaktadır. (Abdülhamit, İstanbul 1964, s.40-41)

Saray'da da tantanalı sünnet düğünlerinin, nişan ve nikah törenlerinin biri bitmeden biri düzenlenmektedir. Örneğin, gene Joan Haslip'in yazdığına göre, Şehzade Abdülhamid ile ağabeyi Şehzade Murad'ın sünnet düğünleri tam altı gün altı gece sürmüştür. Geleneğe göre, şehzadelerin sünnetleri saray dışında, büyük çayırlıklarda düzenlenen şenliklerle yapılmaktadır. Bu amaçla Haydarpaşa çayırında büyük çadırlar kurulmuş. Sultan da haremiyle birlikte buraya yerleşmiştir. Üsküdar'dan Kadıköy'e kadar bütün paşa konaklarının bahçeleri yaldızlı direklerinde bayraklar dalgalanan rengarenk çadırlardan bir ormana dönmüştür. Yüzlerce konuk çağrılmıştır komşu ülkelerden. Töreye göre, şehzadelerle birlikte fakir çocukları da sünnet edilmektedir bu düğünlerde. Bu şölende de her gün binden fazla çocuk sünnet edilmiştir. Geceleri camiler aydınlatılmakta, minareler arasında mahyalar yakılmakta, donanmadan havai fişekler atılmaktadır. Ortalık tam bir panayır yerine dönmüştür. Şekerciler, şerbetçiler, hokkabazlar, meddahlar, karagözcüler... Her gün yüzlerce kuzu kesilip kızartılmakta, pilav kazanları gün boyu kaynamaktadır. Sultan Abdülmecid de, her akşam gün batar batmaz sünnet edilen fakir çocuk-

larının çadırlarını bir bir gezerek armağanlar dağıtmakta, ihsanlarda bulunmakta, harçlık vermektedir. *"Bu muhteşem ve garip düğün dillere destan olmuştur uzun süre. Ama, devlete kaça maloldüğünü sormaya kimse cesaret edememiştir.*

Üstelik, Prof. Karal her ne kadar *"altı oğlu ve altı kızı olduğunu"* yazmakta ise de, örneğin Büyük Larousse'da belirtildiğine göre, Sultan Abdülmecid'in, 38 yaşında ölmesine karşın tam *onbir kızı ve onaltı oğlu* olmuştur ve bu şehzadelerin bir kısmı daha çocuk yaşta ölmüş olsalar bile, öteki oğullarından Mehmed Reşat ve Vahdettin de daha sonraki yıllarda *V. Mehmed* ve *VI. Mehmed* olarak tahta çıkmışlardır, bilindiği gibi. Bu nedenle, tantanalı sünnet düğünlerinin, nişan, nikâh törenlerinin gerçekten de ardı kesilmiyor olsa gerektir.

Ayrıca, Saray yaşamında da gelenek terk edilerek, tüketimi körükleyici nitelikte köklü değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, Osmanlı tarihinde ilk kez, bir yandan haremin kapısı yabancılara da açılıp, Hıristiyan *maniküricilerle pedikürcülerin* girmelerine izin verilirken, öte yandan da Saraylı kadınların artık açık arabalarla kente gidip, çarşıda alışveriş yapabilmelerine ferman çıkmıştır. Oysa, bu tarihe kadar, sultanların ve cariyelerin çarşıda alışveriş yapmaları kesinlikle yasak olduğu için, gereksindikleri şeyleri harem ağaları topluca Saraya getirmekteler, istemediklerini de satın alınanların ederleriyle birlikte ertesi günü geri götürmektedirler.

Bu *serbesti* yüzünden, gene Joan Haslip'in verdiği bilgilere göre, Kırım Savaşı sırasında istenilmeyen bir olay da olmuştur İstanbul'da. *Bir gün Beyoğlu'na alışverişe giden genç ve güzel iki Saraylı hanım, Galata köprüsünde karşılaştıkları yakışıklı bir Fransız subayına işmar etmişler. Fransız subay da çapkınca bir reverans yaparak onları selamlamıştır. Ancak, aynı anda harem ağasının kırbacı yüzünde şaklayınca, derhal kılıcını çekmiş ve herkesin gözünün önünde harem ağasının*

göğsüne saplamıştır. Geleneklere göre, her kim olursa olsun, bir saray görevlisine saldırının derhal katledilmesi gerekmektedir. Ama ne acıdır ki, Osmanlının, hele hele bir Fransız subayını cezalandıracak gücü kalmamıştır artık. Çaresiz, durum, subayın cezalandırılması için Fransız birlikleri komutanlığına duyurulmuştur. Birlik komutanı Mareşal Canrobert ise, "Bir zenci tarafından herkesin önünde hakarete uğrayan bir Fransız subayı başka türlü hareket edemezdi. Ya orada mütecavizi öldürecek, ya da rütbesine ve mesleğine lâyık olmadığını anlayarak istifasını verecekti. diyerek, subayını haklı bulduğunu söylemiştir Babıali temsilcisine. (Age, s. 39-40)

Bu dönemde gerçekleştirilmiş bir başka yenilik de, II. Mahmud'un Müslümanların da Hıristiyan elçiliklerdeki resepsiyonlara katılıp şarap içmelerine izin veren reform girişimini, oğlunun bir adım daha ileriye götürerek, Osmanlı sultanlarının da artık elçiliklerdeki toplantılara katılmalarını başlatması olmuştur. Sultan Abdülmecid, Osmanlı tarihinde ilk olarak, Kırım Savaşı'nın sona ermesi dolayısıyla İstanbul'daki bir elçiliğin düzenlediği bir baloya katılmıştır.

Nitekim, *Midhat Sertoğlu* da, *"4 şubat 1856'da Fransa'nın İstanbul elçisi Touvenel'in elçilikte vermiş olduğu baloya Abdülmecid'in gelmesi herkesi şaşırttı. Bu bir Osmanlı padişahının baloya ilk gidişi idi. Kendisini elçi ve baloda hazır bulunan Fransız generalleri karşıladılar; Türk ve Fransız askerleri selamladılar. Padişah, bir müddet elçi ile baş başa görüştükten sonra, umumi salona geçip, dans edenleri seyretti.* diye yazmaktadır. (İ.A. c-5/II, s.1214/35)

Ancak ilginçtir, İngiliz tarihçi Joan Haslip aynı görüşte değildir. Haslip'e göre, Abdülmecid'in katıldığı bu baloyu Fransız elçisi değil, İngiliz elçisi Lord Stratford, Galatasaray'daki İngiliz elçiliğinde, üstelik 4 şubatta değil, 31 Ocak 1856'da düzenlemiştir. *"Tarihte ilk defa bir Türk padişahının*

ve İslam halifesinin bir ecnebi sefarethanesine adımını attığı bu baloda Sultan Abdülmecid'i de generaller değil, elçinin eşi, sefire Lady Stratford karşılamıştır.

Padişahın Çırağan Sarayı'ndan ayrıldığı, çevre tepelerde yakılan fenerlerle duyurulunca, Galatasaray'daki bir İngiliz bataryası salvo atış yaparak haberi halka iletmiş, saltanat alayının Sefarethane önüne geldiği sırada da, Marmara'da demirli olan İngiliz donanması yüz bir pare top atışıyla Sultan'ı selamlamıştır. *"Bu top seslerine önce şaşıran"* Sultan, bütün bunların *"bir büyük devletin sefiri tarafından kendisine gösterilen yüksek tezahürden dolayı olduğunu* anlayınca, *"daima melankolik bir ifade taşıyan yüzü, bir anda parlamış ve tatlı bir şekilde gülümseyerek elini sefire uzatmış"*tır. Oysa, *"o tarihe kadar hiçbir Türk padişahı, değil bir ecnebinin, kendi tebaasından yüksek mevkilere gelmiş birinin bile elini hiç sıkmamıştır.*

Padişah, Sefarethane'nin üzerinde renkli ışıklarla *Kraliçe Victoria* ve *"Sultan Abdülmecid"* yazılı kemerli kapısından içeriye de, Beyoğlu'nda yaşayan Frenklerin coşkulu alkışları ve Müslüman halkın *"Padişahım çok yaşa!"* çığlıkları arasında girmiştir. Salonda da, kendisi için özel olarak hazırlanmış, *"tam arkasındaki duvarda Kraliçe Victoria'nın büyük bir resminin bulunduğu "salonun her tarafına hakim bir köşedeki tahta oturmuş" "çevresinde nazırları ve büyük devletlerin sefirleri, yarı çıplak, zarif ve güzel hanımları kolları arasında sıkı sıkı tutarak ortada dönen davetlilere büyük bir şaşkınlık ve hayranlıkla bakarak* seyretmiştir. *Fener Rum Patriğinin, Ermeni Başpiskoposunun ve Musevi Hahambaşısının da bulunduğu* baloda, *"sık sık müttefik devletlerin, Sivastopol kahramanlarının, Fransız İmparatorunun, İngiltere Kraliçesinin şerefine kadehler kaldırılmış* ve *"şampanya sel gibi akmış"*tır.

Sultan Abdülmecid ise, Joan Haslip'in yazdığına göre, iç-

ki içmemiş, *"sadece bir lûtuf ve cemilekârlık olmak üzere şerbet dolu kadehini sefîr ile bir defa kaldırmış"*tır. (Age, s. 36)

Fakat ilginçtir, Ord. Prof. Karal da, Lord Stratford hakkında, her ne kadar *"İngiliz elçisi, bir aralık İstanbul'da o derece nüfuz sahibi olmuştu ki, kendisine diplomatlar arasında taçsız sultan denmeye başlanmıştı. Elçi, sabahları erkence Dolmabahçe Sarayı'na gider ve padişah ile özel olarak konuşurdu. Hatta, Padişah, sefîr ile her zaman karşı karşıya oturdukları demir koltukları döşemeye çiviletmişti."* diye yazmakta ise de, bu balonun İngiliz elçiliğinde değil, Fransız elçiliğinde verildiği görüşündedir.

Kırım Savaşı dolayısıyla yeniden kurulan Fransa ile Osmanlı devleti arasındaki dostluk ilişkilerini daha da güçlendirmek için *"Fransa İmparatoru III. Napolyon, Abdülmecid'e Lejyon donör nişanı göndermiş. Sultan Abdülmecid de bu nişanı kabulde tereddüd göstermemiş"*tir. Böylece ilk kez bir Osmanlı sultanı, bir yabancı hükümdarın nişanını göğsüne takmıştır. *"Bu büyük başarıdan cesaret alan Fransız elçisi de 4 Şubat 1856'da, Sefarethane'de bir balo düzenlemiş ve Abdülmecid'i de davet etmiştir. Merasim icabı Rum patriği ve Haham başı ile Şeyhülislamın da çağrıldığı, fakat Şeyhülislam Efendinin itizar ederek (özür dileyerek) katılmadığı bu balova Sultan Abdülmecid'in yanında devlet erkânı ve kızlar ağası ile birlikte şereflendirmesi herkesi hayret içinde bırakmıştır.* (Osm. Tar. c-6, s. 104)

Ancak, Prof. Karal, Sultan Abdülmecid'in bu baloda gerçekten içki içip içmediği, veya sefirle şerefe kadeh kaldırıp kaldırmadığı konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir, görüldüğü gibi.

Oysa, *"Sultan Abdülmecid'in kadına ve içkiye aşırı derecede düşkün olduğu* konusunda tarihçilerimizin hiç kuşkusu yoktur sanki.

Verilen bilgilere göre, Harem kadınlardan geçilmez olmuştur. Cevdet Paşa da, *"Sultanın, usandığı kadınları büyük maaşlarla hemen Saraydan uzaklaştırttığını* ve *"yerlerine yeni cariyeler buldurttuğunu"* yazmaktadır.

Joan Haslip'in açıklamalarına bakılırsa, Sultan, yalnız haremdeki kadınlarla da yetinmemekte, *"Beyoğlu'ndaki bir Ermeni terzi kadını da sık sık ve gizlice ziyaret etmekte"*dir. Hatta, *"Haremde, bu Ermeni kadını Sultana metres olarak Lord Stratford dö Redcliffe'in sağladığına dair dedikodular çıkmış, bu dedikoduları işitince de Lord Redcliffe son derece şaşırmış ve üzülmüş"*tür. Öyle ki, Joan Haslip, Sultanın 1856 yılındaki bu balodan ayrıldıktan sonra da, Saraya dönmeyip, Beyoğlu'ndaki bu Ermeni terzi kadının yanına gittiğini ima etmektedir sanki, dolaylı bir dille.

Çünkü, gerçekten çok ilginçtir. Lord Stratford da, anılarında, bu baloyu 1856 yılı başında kendisinin, Galatasaray'daki İngiliz Sefarethanesi'nde düzenlediğini yazmaktadır.

Lord Stratford'un anılarını yayına hazırlayan *Stanley Lane Poole*'ün yazdığına göre, *"Abdülmecid, 1856 başında Lord Stratford'a, üzerine Tarabya'daki ilk karşılaştıkları günle ilgili birkaç da söz yazarak bir yılbaşı tebriği göndermiştir. Kısa bir süre sonra da, bu kez kendisi Sultan Abdülmecid'e, Kraliçe'nin temsilcisi olarak 'dizbağı nişanı' sunmuş ve 'Taeniam hanc gestato... diye, Hazreti İsa'nın uğruna şehit düşen bir askerle ilgili bir Latince metin okuyarak nişanı Sultanın boynuna takmıştır. Daha sonra da, 1856 şubat ayı başında, Sefarethane'de düzenlenen bir balo için, üzerinde renkli ampüllerle Victoria ve Abdülmecid yazılı binanın giriş kapısının önünde Sultanı başı açık olarak karşılamıştır. Sultanın arabasının Sefarethaneye girişi sırasında da, bando 'God Save The Queen' marşını çalmış, Sultan eşiğe ayağını basınca paspasın altındaki elektrik devresinin kapanmasıyla da İngi-*

liz donanmasının topları kırk bir pare selam atışına başlamıştır. Böylece Osmanlı tarihinde ilk kez bir Sultan, bir Hıristiyan Elçinin konuğu olmuştur. Lady Stratfod bir kostümlü balo vermektedir ve Sultan, huzurlarıyla bu baloyu şereflendirmiştir. (Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara 1959, s. 269-270)

Doğrusu, herhangi bir kaynak göstermedikleri için, gerek Prof. Karal'ın, gerekse Midhat Sertoğlu'nun hangi verilere dayanarak bu balonun Fransız elçiliğince düzenlendiği yargısına vardıklarını anlayabilmek gerçekten zordur. Çünkü, o dönemin ünlü tarihçisi Ahmed Cevdet Paşa da, Saraya sunduğu *8 Rebiülâhir 1295* tarihli *7 No.lu Tezkire*'sinde, *"Cumadelulânın (Hicri takvimin beşinci ayının) yirmi dördüncü cuma gecesi Zat-ı Şahane İngiliz elçisi Canning'in balosuna med'uven (davetli olarak) teşrif buyurdu. Ötedenberi sadrıâzamlar bile elçi ziyafetlerine veya balolarına gitmek adet değil iken, bir seneden beri sadrıâzamlar gitmeye başladı. Bu sene Zat-ı Şahane için dahi bu kapı açıldı. Ortodoks papazlarına göre saz dinlemek ve raks seyretmek büyük günah iken bu baloda bütün patrikler ile haham-başı dahi bulundu. Şeyhülislam Efendi dahi davet olunmuş idi. Lakin itizar eyledi (özür diledi). Fakir dahi davetli idim.* (Ahmed Cevdet Paşa, 1 Cumadelulâ 1271-6 Şubat 1855'te Saray vakanüvisliğine getirilmiştir. Demek, baloya da Saray tarihçisi olarak çağrılmıştır.) *Sadrıâzama sordum, 'Şeyhülislam Efendiden izin al' dedi. Şeyhülislama sordum, 'Sadrıâzam bilir' dedi. Ben de gitmedim.* diye yazmaktadır. (Tezakir 1-12, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1986, s. 61)

Bu nedenle, Sultan Abdülmecid'in, İngiliz elçisi Lord Stratford'a karşı duyduğu aşırı güven ve yakınlık yüzünden, davetini kabul ederek ilk kez bir baloya gitmiş olduğu galiba tartışılamasa gerektir.

Öte yandan, Lord Stratford'un da, harem dedikodularında savlandığı gibi Sultan'ın Beyoğlu'ndaki o Ermeni terzi kadınla tanışmasında gerçekten parmağı var mıdır, bir şey söyleyebilmek belki olanaksızdır ama, Eylül 1858'de emekli olup İstanbul'dan ayrılışı sırasında Saraya yaptığı *"veda ziyareti"* ile ilgili izlenimlerini anılarında anlatırken, henüz 35 yaşındaki genç Sultan için *"Sefahat etkisini göstermeye başlamış, zaten zayıf olan bedeni yorgunluğun yükü altında çöküyordu.* diye yazmasına da bakılacak olursa, Abdülmecid'in kadına ve içkiye ne denli düşkün olduğunu çok iyi bildiği de kuşkusuz olsa gerektir sanırız.

Cevdet Paşa'nın, Saray'a sunduğu raporlarından birinde belirttiğine göre, çevresindeki birtakım kişiler de çıkarları uğruna Sultanın bu tutkularını habire körüklemektedirler. Örneğin, *"Fethi Paşa hakkında bir şey rivayet ederler. İnanmak istemem. Çünkü inanırsam onunla kavga etmeliyim. Derler ki, güya yaltaklanmak için Avrupa'dan kuvvet macununa eş nitelikte ilaçlı şaraplar getürüp, Zat-ı Şahane'ye takdim edermiş.* diye yazmaktadır. (Maruzat, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.10)

Ord. Prof. Karal'ın yazdığına göre de, 1861'de Abdülmecid'in ölümü üzerine tahta çıkan *Abdülaziz*, bu *sefahatı* bir adım daha da ileriye götürmüştür. Prof. Karal, *"Kadın bolluğu padişahta bir tepki uyandırmakta gecikmedi. Sultan Abdülaziz oğlanlara meyletmeye başladı. Bu gayri tabii meyil Osmanlı padişahları için yeni değildi. Fakat, Abdülmecid devrinde silinmeye ve kaybolmaya yüz tutmuştu. Bir hastalık gibi yeniden başlamış oldu.* diye yazmaktadır. (Osm. Tar. c-7, s. 115)

Üstelik, şehzadeliği sırasında ağabeyi Abdülmecid'in savurganlığını ve kadın düşkünlüğünü şiddetle eleştirerek, sultan olur olmaz *"kalabalık Saray halkını* derhal dağıtacağını söyleyen Abdülaziz'in ilk yıllarında, bu savurganlığa ve çıl-

gın yaşama son vermek şöyle dursun, Saraydaki kadın sayısı da hızla artmıştır. Örneğin, Prof. Karal'ın verdiği bilgilere göre, *"Saraydaki halayık (cariye) vb. kadın sayısı 2.500'e çıkmış, bu kalabalığı doyurmak için de günde 500 tabla yemek çıkarılmaya başlanılmıştır. Her tablada 12 kap yemek bulunduğu hesaplanırsa, 24 saatte yenilen yemeklerin toplamı 6 bin kabı bulmakta"*dır.

Oysa, hazine nicedir tamtakırdır zaten. Bu nedenle, bu çılgın harcamaları ve eğlenceyi sürdürebilmek uğruna, elde değerli ne var ne yok; Galata bankerlerine rehin edilmiştir borç alabilmek için. Öyle ki, Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, *"Saraydaki kadınların mücevherati bile, üç sene zarfında ettikleri üç milyon kese borca karşılık Galata ve Beyoğlu tüccarlarıyla sarraflarına rehin edilmiş, borçlar zamanında ödenemediği için de, bu mücevheratın tamamı ana para ve faizleri karşılığı olarak elden çıkmıştır.* (Tezakir 13-20, s. 128)

Bu süreçte, hazine de, tarihçilerimizin ilk Osmanlı bankası olarak niteledikleri, 1849 yılında *Leon ve Baltacı Efendilerin kurdukları Banque de Constantinople'e* (İstanbul Bankası'na) borçlanmıştır. Ne var ki, Refii Şükrü Suvla'nın *"modern anlam ve kapsamda banka olarak nitelendirilebilmesi kuşkulu"* dediği bu kuruluşun olanakları elbette çok sınırlıdır. Bu yüzden Sadrazam Reşit Paşa, çaresiz yabancı ülkelere el açarak, 1850 yılında bir İngiliz ve bir Fransız bankası ile anlaşmaya varmış ve 55 milyon franklık bir borçlanma sözleşmesi imzalamıştır. Bu sözleşmeyle de piyasaya derhal 55 bin adet tahvil çıkarılmış ve İstanbul Bankasına olan 20 milyon frank borç da ödenmiştir. Fakat ilginçtir, tam bu günlerde Reşit Paşa sadrazamlıktan alınmış ve Sultan henüz onaylamamış olduğu için sözleşme de yürürlükten kalkmıştır. Ancak, İstanbul Bankası'na ödenen 20 milyonun dışında, sözleşme gereği tazminat olarak da 2,2 milyon frank daha ödemek gerektiğin-

den Osmanlı devletinin yabancı bankalara olan borcu 22,2 milyon franka çıkmıştır. Ama, o günlerde ustaca başlatılan Kırım Savaşı dolayısıyla, kimi çevrelerin direnmelerine karşın Osmanlılar tarihlerinde ilk kez İngilizlerden, Mısır'dan toplanacak vergiyi bırakmak suretiyle 2,5 milyon Osmanlı altını borç almışlardır 1854 yılında. Bu borçlanma savaş giderlerini karşılamakta yetersiz kaldığı için de, bir yıl sonra 1855'te, bu kez Suriye ve İzmir gümrük gelirlerine karşılık, 5,65 milyon Osmanlı altını daha borç almışlardır.

Ve, Sultan Abdülmecid, tıpkı tahta çıktığı yıl, 3 Kasım 1839'da Reşit Paşa'ya Gülhane Parkında *Tanzimat Fermanı*'nı okutması gibi, bu kez de Sadrazamı Âli Paşa'ya, gene devlet ileri gelenlerinin, yabancı elçilerin, Rum ve Ermeni patriklerinin, hahambaşının ve birkaç bin kişilik bir kalabalığın önünde, Babıâli'de 18 Şubat 1856 günü bir *Hatt-ı Hümayun* daha okutarak, Batılıların istedikleri değişikliklerin yapılacağını bir kez daha açıklamak zorunda kalmıştır.

Ve ne acıdır ki, Batılı ülkelerden çok ağır koşullarla sağlanan bu borç paraların da, pek küçük bir kısmının dışında kalanı, sultanların tantanalı gezileri, Dolmabahçe sarayının yapımı, şehzadelerin sünnet düğünleri, sultanların lüks tüketimleri vb. gibi gereksiz harcamalarla çarçur edilmiştir.

Prof. Refii Şükrü Suvla'nın *"Tanzimat"* adlı ortak kitaptaki *"Tanzimat Devrinde İstikrazlar"* adlı incelemesinde verilen bilgilere göre de, *1875 yılına gelindiğinde, yani 25 yıl gibi kısa bir sürede, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlarının yıllık faiz gideri 14 milyon Osmanlı altınını bulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün geliri ise, ancak 17-18 milyon Osmanlı altını dolayındadır"* (Tanzimat, s. 271)

Bilindiği gibi, 6 Ekim 1875'te de Osmanlı devleti artık borçlarını ödemekte çaresiz kaldığını resmen açıklamış ve 1881 yılında alacaklı ülkeler ve şirketler Babıali hükümetine,

Osmanlı maliyesini yönetmek üzere *"Duyun-u Umumiye-i Osmaniye Meclis-i İdaresi"* adıyla yeni bir kurul oluşturulmasını kabul ettirmişler ve neredeyse bütün gelirlerine el koymuşlardır. Meclis sekiz kişiden oluşmaktadır. Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya ve 1856'da İngiltere'nin kurdurttuğu, 1863'te de Osmanlı hükümetine resmi devlet bankası olarak kabul ettirilen Bank Ottoman (Osmanlı Bankası) ile Galata bankerlerinin de birer kişiyle, İngiltere ve Hollanda'nın ise birlikte temsil edildiği bu Meclis'te Osmanlı devleti de tek kişiyle temsil edilmektedir, ne acıdır ki... Batılı devletler Osmanlı İmparatorluğu'nu sözcüğün tam anlamıyla artık kontrol altına almışlardır. Duyun-u Umumiye memurlarının bile burunlarını sokamadıkları bir alan kalmamıştır ülkede...

Bu Dönemin Simgesi: "Tercüme Odası"

Görüldüğü gibi, koca Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılın daha ilk günlerinden itibaren, Batıdan esen yeni rüzgârların da anaforuna kapılarak, gerçekten de kolay kolay inanılmaz bir hızla bütün gelir kaynaklarını yabancı tekellere teslim edip, artık mali ipotek altına girmiş bir yarı sömürge durumuna düşmüştür elli altmış yıl gibi kısacık bir süre içinde.

Ancak, Osmanlı yönetiminin ve aydınlarının *(ulema ve münevverlerinin)* bu tükenişe karşı herhangi bir akılcı önlem planladıklarını söyleyebilmek de olanaksızdır doğrusu.

Kısacası, bizce hiç kuşku yok ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı diyebileceğimiz XIX. yüzyıl, yöneticilerinin ve aydınlarının, tıpkı tükenişini sezmiş canlıların içgüdüsel tepkileri gibi, şaşkın, bilinçsiz, telaşlı çırpınışı içinde geçmiştir, sözcüğün tam anlamıyla.

Öyle ki. Sultanın kendisi de bir taraf haline getirilerek, rejim konusu bile tartışılmaktadır artık ve her kafadan bir başka ses çıkmaktadır bu kaosta.

Nitekim Prof. Niyazi Berkes de, *"Nizam-ı Cedid'in yıkılışından 1830'lara kadar geçen bocalama süresinde, eski siyasal rejimin yerine yeni bir siyasal sistem olarak"*, kimilerinin *"İmparatorluğu tam anlamıyla şeriata dayalı bir İslam devleti haline dönüştürme"* kimilerinin *"merkeziyetçi hükümdarlık örgütü ile taşra güçleri arasında imzalanacak bir sözleşmeyle siyasal erkin dağıtıldığı yeni bir sistem kurma"* kimilerinin de *"hükümdarın mutlak egemenliği altında merkeziyetçi bürokratik monarşiyi daha da güçlendirme"* sevdası peşinde koştuklarını, ancak *"II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında bu eğilimlerin üçüncüsü sanki üstün gelmiş* gibi gözükse de, hiçbirinin tam egemenlik kuramadığını yazmaktadır. (Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 163)

Bilindiği gibi, XVIII. yüzyıldaki Batılılaşma-girişimlerinden dehşetli rahatsız olan ulema, Nizam-ı Cedit adında yeni bir ordu kurmaya kalkışmasını fırsat bilip ayaklandırdıkları bir avuç çapulcuyla III. Selim'i tahttan indirerek yerine IV. Mustafa'yı geçirirlerken, genç Sultana bir de, Şeyhülislam adına hazırlayıp Şer'iat mahkemesine onaylattıkları *"Şer'i Hüccet"* adlı, ülkenin artık *"kâfirler taklid edilerek, Hıristiyan kurallara göre* değil, tam anlamıyla *şeriat* hükümlerine göre yönetileceğini ilan eden sözleşme imzalatmışlardır, daha XIX. yüzyılın başında, 1908'de.

Olayları duyar duymaz, III. Selim'i yeniden tahta oturtmak için, İstanbul'u basıp kendisini sadrazam ilan eden Alemdar Mustafa Paşa'nın, Sultanın öldürüldüğünü öğrenince IV. Mustafa'nın yerine çaresiz tahta çıkarttığı II. Mahmud da, ilginçtir, ulemaya rağmen sultanlığa getirilmiş olduğu halde, Paşa'nın kendisini sürekli küçümsemesinin öfkesiyle ule-

ma ile işbirliği yaparak, önce Sadrazamın temizlenmesine göz yummuş, sonra da ulemanın düzenlediği Fatih camii avlusundaki bir toplantıda *"Halife olarak Hıristiyan dünyaya karşı 'Büyük Cihat' açtığını"* ilan etmiştir, gene bilindiği gibi.

Prof. Berkes'in, Cevdet Paşa Tarihi'nden aktararak verdiği bir bilgiye göre, Sultan II. Mahmud 1824 yılında da, *"halkın, çocuklarını geçim yüzünden mahalle mektebine göndermeyip, zanaatkâr yanına çırak vermeleri yüzünden İslamlığı yeterince öğrenemedikleri"* gerekçesiyle bir ferman yayımlayarak, *"bundan böyle çocukların çırak verilmesini"* yasaklayıp, *"mahalle mektebine gönderilerek Kuran, tecvit (Kuran usulüne göre okuma) ve namaz gibi din bilgilerini öğrenmelerini"* zorunlu kılmıştır.

Ne var ki, öte yandan da Yeniçeri Ocağı dağıtılmış, ama yerine yeni bir ordu kurulamamıştır. Yeni bir ordu kurabilmek için, Hıristiyan subaylardan umar beklenilmektedir. Verem gibi hastalıklar artık Sarayı da sarmıştır. Okuyup üfleme ile bu hastalıkların iyileştirilip önlenemeyeceği açıkça görüldüğü için de Sarayın sağlığı bile Hıristiyan hekimlere bırakılmaktadır çaresiz. Gene, Batılı anlamda doktor yetiştirilebilmesi için çırpınılmakta ve Hıristiyan hekimlerin yönetiminde Fransızca eğitim yapacak tıp okulları açılmaktadır.

Ama ne acıdır ki, Fransız Devriminin ulusal bağımsızlık rüzgârlarının Osmanlı topraklarında da esmeye başlamasının yarattığı beklenilmedik düş kırıklığının öfkesiyle Osmanlı uyruğu Hıristiyan Rumlar da kılıçtan geçirilmektedir aynı süreçte.

Oysa, bilindiği gibi Osmanlılar, uyruklarının dini inançlarına kesinlikle hiç karışmamışlar ve bu konuda hiçbir baskıcı politika uygulamamışlardır bu tarihe kadar. Fetih seferlerine *"gaza"* dedikleri, savaştan sağ dönenleri *"gazi"* diye alkışladıkları halde, fethettikleri topraklardaki Hıristiyan halkları silah zoruyla Müslümanlaştırmaya kesinlikle kalkışmamışlardır.

Nitekim, Prof. Fuad Köprülü de, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* adlı kitabında, *"Osmanlı Devleti'nin hiçbir zaman cebri bir islâmlaştırma siyaseti olmamıştır.* (s. 143) derken, Amerikalı *Prof. Stanford Shaw*, soruna ekonomik açıdan yaklaşmakta ve Müslüman reayadan alınan *"öşür"* adlı verginin ürünün yüzde onu olmasına karşılık Hıristiyan reayadan alınan *"haraç"* adlı verginin yüzde elliye kadar çıkması nedeniyle onları silah zoruyla Müslümanlaştırmak şöyle dursun, Osmanlıların, *"Müslüman yönetimi kabul edip, askerlik hizmeti yerine cizye denilen vergiyi ödedikleri takdirde bütün Hıristiyanların, Musevilerin ve diğerlerinin artık hayatlarıyla birlikte mallarının ve dinlerinin de korunmasını güvence altına aldıklarını* yazmaktadır. (Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İst. 1982, s. 42)

Köktenci Müslümanlarca Osmanlılara yöneltilen eleştiriler de, hâlâ bu noktada yoğunlaşmaktadır zaten. *"Ta Viyana kapılarına kadar dayandıkları halde, Avrupayı İslamın kılıcıyla titreterek Müslümanlığı yaymayı savsakladıkları için, hem kendileri sona ermişlerdir; hem de İslamiyetin bugünkü duruma düşmesine neden olmuşlardır"* bu eleştirilere göre. (Niyazi Berkes, Asya Mektupları, YKY, İst. 1999, s. 16)

Öyle ki, Yeniçeri Ocağı için tutsak ettikten veya devşirdikten sonra güya zorla Müslümanlaştırdıkları ve adını değiştirterek Türkleştirdikleri Hıristiyan çocuklarının bile tam anlamıyla özümsenmesini amaçlamadıklarından, asıl kimliklerinin unutulmamasına da sanki özel bir özen göstermişlerdir. Onların asıl adlarını, ailelerinin kimliğini, nereden devşirildiklerini (veya tutsak edildiklerini), yaşlarını, anadillerini, dinlerini *Pencik defterlerine* titizlikle kaydettirmişlerdir.

Yani; güya zorla Müslümanlaştırılmış ve Türkleştirilmiş bu *kapıkulları* için bile, *Osmanlılık*, artık *"Hıristiyan, Musevi, Rum, Ermeni, Arap, Kürt, Boşnak, Arnavut vs. olmamak,*

Sırpça, Rumca, Ermenice, Kürtçe, Arapça vs. konuşmamak, dolayısıyla eski örf, adet ve göreneklerinden vazgeçmek" demek değildir kesinlikle. (Prof. A. Yaşar Ocak, Zındıklar ve Mülhidler, s. 91)

Örneğin, Enderun okulunda yetiştirilmiş bu devşirme çocuklardan, Fatih'in ünlü sadrazamları Mahmud Paşa ile Mehmed Paşa'nın bile, tarihlere geçmiş asıl adları *Hırvat Mahmud Paşa*'dır, *Rum Mehmed Paşa*'dır. II. Bayezid'in Sadrazamı *Rum Mesih* Yavuz'un sadrazamı *Dukakinoğulları'ndan Arnavut Ahmed Paşa*'dır. Kanuni'nin sadrazamları *Hırvat Rüstem Paşa, Sokullu Mehmed Paşa*'dır. III. Murad'ın sadrazamları *Arnavut Sinan Paşa, Arnavut Ferhad Paşa, Hırvat Siyavüş Paşa*'dır. I. Ahmed'in sadrazamlarından biri *Ermeni Halil Paşa*'dır. IV. Murad'ın sadrazamı *Çerkes Mehmed Paşa*'dır. IV. Mehmed'in sadrazamı *Boşnak Süleyman Paşa*'dır. Sadaret mührü verilmiş iki ayrı Gürcü Mehmed Paşa bulunduğu için, tarihlerde II. Osman'ın sadrazamına *Gürcü Mehmed Paşa*, IV. Mehmed'in sadrazamına da *Gürcü Hadım Mehmed Paşa* denilmektedir, vb. vb.

Kısacası, Osmanlılar, zorla veya kendi istençleriyle Müslüman olmuş bu kişilerin ordunun veya yönetimin üst görevlerine getirilmesinde herhangi bir sakınca görmedikleri gibi, bu Paşa'ların Türkçe adlarının başlarında etnik kimliklerini ısrarla belirtmelerinden de kesinlikle gocunmamışlardır, görüldüğü gibi.

Ancak, ola ki ordunun ve yönetimin üst görevlerinde Müslümanlık zorunlu sayılsa bile, devlette görev alabilmek için Müslüman olmanın şart koşulduğunu, Osmanlıların bütün devlet görevlerine Müslüman uyruğu atadığını söyleyebilmek de olanaksızdır doğrusu.

Örneğin, Osmanlılar da, bilindiği gibi daha ilk yıllardan itibaren gerek Hıristiyan uyrukla, gerekse Batılı ülkelerle iletişim kurabilmek için *Hıristiyan kâtip ve tercümanlar* kullanmışlardır.

Prof. Fuad Köprülü'nün belirlemelerine göre, bu da, Osmanlıların Selçuklulardan devralarak sürdürdükleri bir gelenektir. *"Osmanlı sultanlarının da maiyetlerinde, ecnebi devletlerle haberleşmeleri idare eden Hıristiyan kâtipler, tercümanlar vardır."* Nitekim, *"Daha 1430'da sarayda Dehuratch adında Türkçe, Rumca ve Slovanyaca vakıf bir Sırp kâtibin vazifeli olduğunu Ducas söylediği gibi, Kritovulos da Fatih'in bir Rum kâtibi olduğunu yazmakta"*dır. Gene, *"XV. yüzyılda Fatih'in ve II. Bayezid'in Rumca yazılmış fermanları bugün elde mevcut"*tur. *"II. Selim'in, Venedik Doju'na gönderdiği Kıbrıs'la ilgili Rumca bir ferman da günümüze ulaşmıştır.* (Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Ötüken Yayınları, 1981, s. 171)

Amerikalı tarihçi *Roderic H. Davison* da, *"İmparatorluk divanında yardımcılarıyla beraber bir tercüman hep bulunmuştur ve bu tercümanlar, Batı dillerini bilen Türklerin çok az oluşu nedeniyle, genellikle Hıristiyanlardan, ya da İslamiyeti seçmiş Hıristiyanlardan olurdu.* diye yazmaktadır. (Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, Papirüs Yayınevi, İst. 1997, c-I, s. 39)

Yukarıda da değinildiği gibi, Ahmed Cevdet Paşa da, *"Müslüman uyruğun Rum ve Avrupa dillerini öğrenmesinin* zaten bir anlamda yasak olduğunu söylemektedir. Çünkü, *"Ecnebi lisanlarını öğrenenlere zındık ve mülhid (dinsiz ve sapık) gözü ile bakılmaktadır* Bu nedenle, Batı dillerini bilen Türk sayısı gerçekten yok denecek kadar azdır.

Prof. Cengiz Orhonlu'nun İslam Ansiklopedisi'nde verdiği bilgiye göre de, devlet büyüdükçe tercüman sayısının da hızla artması üzerine, Kanuni döneminden itibaren, bu tercümanlardan Müslüman olan veya sonradan Müslüman olmuş en deneyimli ve en çok dil bilen birine *"Baştercüman* denilmeye başlanılmıştır. Ancak, bu gelenek de 1669'da *Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa*'nın *"Kandiya kuşatması ve barış görüşme-*

leri sırasındaki yararlı çalışmalarından dolayı Osmanlı uyruğu bir Hıristiyan Rum olan *Sakızlı Panayoti Nicoussios Mamonas'ı "Divan-ı Hümayun Baştercümanlığına* getirmesiyle son bulmuş ve bu tarihten itibaren baştercümanlık görevi ta 1821 yılına kadar artık sürekli Fenerli Rum ailelerin elinde kalmıştır.

Ayaklanmayı öğrenince dehşetli öfkelenen Sultan II. Mahmud'un, o öfkeyle *"Ülkedeki bütün Rumların kılıçtan geçirilmesini"* buyurması üzerine de, ilk cezalandırılanlar patrik, papaz, zangoç vb. gibi kilise ileri gelenleriyle birlikte bu *Rum tercümanlar* olmuştur.

Daha 1820'de, Aleksandr İpsilanti'nin Eflak Buğdan'da başlattığı ilk ayaklanma duyulur duyulmaz İstanbul'da, *"Etniki Eterya"* üyesi olduğu suçlamasıyla aranan *Bozcaada rahibi Yorgi*'nin yerine damadı *İsrati* ile çuha tüccarları *Andon Ciro* ve *Balatlı Çalıkoğlu*'yla altı adamı kentin kalabalık yerlerinde asılırken, *Cevdet Paşa*'nın yazdığına göre, *"aynı gün İpsilantizadelerin akrabalarından Divan-ı Hümayun tercümanı Kostaki Efendi de, samur kürkü, samur kalpağı ve özel giysileriyle Alay köşkü önünde asılmış ve cesedi, ibret olsun diye üç gün darağacında sallandırılmış"*tır. (Tarih-i Cevdet, c-11, s. 194)

Ertesi gün de, *"Deniz tercümanı Hançerlizade Mihalaki ile Yorgaki Mavro Kordato idam edilmişler"*dir.

"Divan-ı Hümayun tercümanlarından Kalimakizade Yanko ve yazıcısı İsfenaki ile başçuhadarı Yorgi de, önce Kayseri'ye sürgün edilmiş ve orada öldürülerek, kesik başları İstanbul'a gönderilip, Bab-ı hümayun önünde teşhir edilmiştir. (Tarih-i Cevdet, c-12, s. 23)

Fenerli *"Rum beyzadelerinden tayin olunagelen divan-ı hümayun tercümanlarının sonuncusu işte bu Kostaki Efendi"*dir.

Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, *Kostaki Efendi*'nin idamından sonra Divan-ı Hümayun tercümanlığına her ne kadar gene *İstavraki* adında Fenerli bir Rum atanmış ise de, aynı günlerde *"Bab-ı Âli'nin artık hiçbir Ruma güveni kalmadığı için bundan böyle Sarayda Rumların çalıştırılmamasına"* karar verildiğinden, bu İstravraki Bey de oğluyla birlikte derhal Bolu'ya sürgün edilmiş ve Bab-ı Âli'deki *"Frenkçe ve Rumca yazılmış kâğıtlar Mühendishane hocalarından Rum asıllı Bulgar oğlu Müslüman Yahya Efendi'ye tercüme ettirilmeye"* başlanılmıştır.

Ancak, günümüze ulaşmış kırık dökük bilgilerden çıkarabildiğimiz kadarıyla da, ola ki bütün bu çeviri işlerini bir kişinin tek başına yetiştirebilmesinin olanaksızlığı anlaşılınca, Yahya Efendi de, kısa bir süre sonra, gene *Rum tercümanlara* yaptırılan çevirileri denetlemekle görevlendirilmiş olsa gerektir. Çünkü, gene aynı kaynaklarda verilen bilgilere göre, Yahya Efendi'nin ölümünden sonra yerine hem *İshak Efendi* ve *Esrar Efendi* adında iki kişi birden getirilmiştir, hem de gerek denetleme işinin daha dikkatli yürütülmesi, gerekse bir an önce yeterli sayıda *Müslüman tercüman* yetiştirilmesi amacıyla Bab-ı Hümayun'da *"Tercüme Odası"* adıyla *yeni bir daire* kurulmuştur.

Ne var ki, söz konusu kaynaklarda bu efendilerin kimlikleri, görevlerinin niteliği, göreve getirildikleri tarihler, görev süreleri vb. hakkında başka bir bilgi bulunmadığı gibi, ilginçtir *"Tercüme Odası"*nın kuruluş tarihini saptayabilmek de, gördüğümüz kadarıyla gerçekten olanaksızdır

Nitekim, *Yalçın Küçük* de, *Aydın Üzerine Tezler* adlı kapsamlı çalışmasında, bu gerçeğe değinerek, *Tercüme Odası*'nın kuruluş tarihini, *Ubicini*'nin, *"1855'te Türkiye* adlı kitabında *1821 Ahmed Hamdi Tanpınar*'ın, *19. Asır Türk Edebiyatı* adlı kitabında *1832*, *Princeton Üniversitesi*'nce

1968 yılında yayımlanan, *"Political Modernization in Japan and Turkey"* adlı konferansa sunulmuş bir bildiride de *1833* olarak verildiğini belirtmektedir. Ancak, Küçük'e göre, *"Ubucini'nin saptaması doğru olmasa bile doğruya çok yakın"* bir tarih olsa gerektir. Çünkü, *"Terceme Odası, Yunan isyanından sonra değil, hemen başında kurulmuş"* olmalıdır. Çünkü, *"Terceme Odası Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlatılan bağımsızlık hareketinin zorlanmasından ve bir zorunluluktan"* doğmuştur. (Aydın Üzerine Tezler-I, Tekin Yayınevi, İstanbul 1984, s. 465)

Gerçekten de, 1938 yılında *"Tanzimat"* adlı ortak kitap için kaleme aldığı *"Tanzimat Maarifi"* adlı incelemesinde, *Prof. Sadrettin Celâl Antel* de, *"Koca Osmanlı İmparatorluğu içinde ecnebi lisanı bilen Türklerin bulunmaması neticesi Hariciye nazırlarının (Reisülküttabların) ecnebi devletlerin temsilcileriyle Rum tercümanlar aracılığıyla görüşmelerinin devletin başına ne gibi felaketler getirdiği bilinmektedir. 1820'de Rum ihtilâli patlayınca, bu Rum tercümanlar Babıâli'den kovulmuş ve yerlerine dil bilen bir iki mühtedi (sonradan Müslüman olmuş kişi) alınmışsa da, bu da kâfi görülmeyerek, memurlara Fransızca öğretmek üzere Babıâli'de 'Tercüme Odası açılmıştı.* dediği halde, gene kendisinin anlatımıyla *"İlk Müslüman Babıâli mütercimi olan Ahmed Vefik Paşa'nın babası mühtedi Yahya Naci Efendi"*nin yönetiminde öğrenime başlayan bu okulun *(yeni dairenin)* kuruluş tarihi hakkında herhangi bir rakam vermemektedir.

Amerikalı tarihçi *Roderic H. Davison* da, yukarıda sözünü ettiğimiz, Osmanlıların XIX. yüzyıldaki reform girişimleri *1839 Hatt-ı Şerif* ile *1856 Hatt-ı Hümayun*'un okunduğu dönemden *1876*'da *Meşrutiyet*'in ilanına kadarki süreyi ele alan değerli incelemesinde, ne acıdır ki, *"Tercüme Odası ve bu büronun Osmanlı reformları üzerindeki etkisine ilişkin, benim*

bildiğim, yapılmış tek bir ayrıntılı inceleme yoktur. Bu kurulma, sadece pek çok devlet adamının biyografisinde değinilmiştir. diye yazmaktadır. (Age, s. 60, dipnot 40)

Ancak, öte yandan da, bu *yeni dairenin*, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılına yön vermiş birçok aydının yetiştiği önemli bir okul olduğundan da galiba kimsenin kuşkusu yoktur.

Örneğin, *"Türk aydını Terceme Odası'ndan doğmuştur"* diyen Yalçın Küçük'ün, İbnülemin Mahmut Kemal'den aktararak verdiği bilgilere göre, *"1833 yılında yetiştirilmek üzere Tercüme Odası'na alınan üç öğrenciden ikisi, Âli ve Safvet beyler, daha sonra sadrazam olmuşlar"*dır. Yani, daha 36 yaşındayken sadrazamlığa getirilmiş ve tarihe *"Hatt-ı Hümayun"* diye geçen İmparatorluğun yeniden örgütlenmesiyle ilgili Sultan Abdülmecid'in fermanını 18 Şubat 1856 günü, Babıâli'de, aralarında Avrupa'nın büyük devletlerinin elçileriyle Rum ve Ermeni patriklerinin de bulunduğu birkaç bin kişilik bir kalabalık önünde okuyarak reform girişimini bütün dünyaya duyuran ünlü *Sadrazam Âli Paşa* da bu okul'dan, *Tercüme Odası*'ndan yetişmiştir.

Roderic H. Davison da, bu konuda, *"Fransızcanın dışında tarih, aritmetik, vb. gibi başka konuların da öğretildiği Tercüme Odası, kısa sürede on dokuzuncu yüzyıldaki sayılı Osmanlı memurlarının yetiştiği bir okul halini almıştır. Gerek hariciye nezaretinde, gerekse başka bölümlerde önemli görevlere yükselen genç Osmanlı bürokratları buradan çıkmış ve bunlardan bir kısmı da sadrazam olmuştur. Tercüme Odası'ndan çıkan iki kâtip, 1850'lerde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk telgraf sisteminin kurulmasına ön ayak olmuşlardır. Tercüme Odası'ndan yetişenler arasında Âli Paşa, Fuad Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Münif Paşa, Mehmed Reşid Paşa, Safvet Paşa ve Namık Kemal Bey gibi ünlü kişiler vardır. "Tercüme Odası'nda Batılılar da görevlendirilmişlerdir. Ör-*

neğin, ünlü İngiliz oryantalist Redhouse, bir süre bu dairede görev almıştır. Prusyalı ya da Avusturyalı bir dönme olan Emin Efendi de bu dairede Avrupa dilleri öğretmenliği yapmıştır." (Age, s. 40) diye yazmaktadır.

Nitekim Yalçın Küçük de, *"Terceme Odası dil öğretmeyi amaçladı. Ancak, Terceme Odası'nın yalnız dil öğretilen bir yer olmadığı, bir tür kolej olduğu anlaşılıyor. Çünkü, daha ileride önem kazanan bazı kimselerin hayat hikâyelerinde, Terceme Odası'nda doğu dillerinin yanı sıra ağırlıklı olarak Fransızca ile birlikte tarih-i umumi ve fenni hesap okudukları da kaydediliyor.* demektedir. (Age, s. 469)

Ancak, *Ahmed Cevdet Paşa* da, Şânizade'den aktararak, *Yunan ayaklanmasının* daha ilk günlerinde idam edilmiş Rum asıllı son tercüman Kostaki Efendi'nin yerine getirilen *Yahya Efendi*'nin *"on beş yirmi gün sonra, istidatlı ve hevesli efendilere yabancı lisanlarını öğretmekle* de görevlendirildiğini, bu iş için *"kendisine beş yüz kuruş maaş bağlanarak, kaynak bulması için defterdara Recep ayının yirminci günü yazılı emir gönderildiğini"* ve *"lisan öğrenmeye istekli kalem kâtipleriyle memurlara da derecelerine göre maaş bağlanarak, Bab-ı Âli'de bir tercüme odası açıldığını"* yazmaktadır Tarih-i Cevdet'te. (Age, c-11, s. 221)

Fakat ilginçtir. *"Kolej niteliğinde bir okul olduğundan* galiba gerçekten kimsenin kuşkusunun bulunmadığı bu *Tercüme Odası*'nın kapanışıyla ilgili tevatürler de, tıpkı kuruluş tarihi gibi çeşitlidir. Örneğin, *Tercüme Odası* bu işlevini, *Ord Prof. Enver Ziya Karal*'a göre 1855, *Osman Nuri Ergin*'e göre de 1859 yılına kadar sürdürmüştür.

Çünkü, dil öğrenen Osmanlı memurlarının, özellikle de subayların *"eğitimlerini Fransız akademilerinde sürdürebilmeleri için Fransızcalarını daha da geliştirebilmeleri amacıyla* Tercüme Odası, Prof. Karal'a göre 1855'te; Osman Nuri

Ergin'e göre de 1859'da Paris'e taşınmış ve *"Paris'te Krenel mahallesindeki Viyola sokağında bir ev kiralanarak, kapısının üzerinde sadece Osmanlı sultanının tuğrasının bulunduğu"* bir okul açılmıştır. Nitekim, *"Şair-i azam Abdülhak Hamid de bu okulda yetişmiş"*tir.

Paris'teki bu okul da, bilindiği gibi, 1867 yılında *Uluslararası Paris Sergisi*'nin açılışına III. Napolyon'un çağrılısı olarak giden *Sultan Abdülaziz*'in, *Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy*'ye verdiği söz üzerine Fransızların kurduğu *Galatasaray Lisesi*'nin, 1868 yılında İstanbul'da, Galatasaray Kışla-i Hümayunu'nda *"Mekteb-i Sultani"* adıyla eğitime başlamasıyla kendiliğinden kapanmıştır, ola ki...

Görüldüğü gibi, Osmanlı tarihçileri bu konuda her ne kadar ayrıntılı herhangi bir bilgi vermemekte iseler de, doğrusu *Tercüme Odası*'nın, o düş kırıklığının öfkesiyle Yunan ayaklanmasının daha ilk günlerinde kurulmuş olduğundan gerçekten kuşku duyulmasa gerektir galiba. Çünkü, dış ilişkilerdeki bu iletişim kopukluğunu gidermekte *"Tercüme Odası"*nda yetiştirilen öğrenci sayısı yetersiz kalmış olsa gerek ki, daha *1827 yılında, II. Mahmud döneminde, acele yabancı dil öğrenmeleri için Fransa'ya da 150 öğrenci gönderilmiştir"* tarihçilerimizin verdikleri bilgilere göre.

Nitekim, *Cemil Meriç* de, *"Osmanlı'nın asırlarca Avrupa'ya ihtiyacı olmamıştı. Avrupa dilini öğrenmek bir tenezzül idi, bir lekelenis idi. Tercümanları vardı Osmanlı'nın. Tercümanları, yani uşakları... "Yabancı sefaretlerle İstanbul'daki temaslar bile baştercümanlar aracılığıyla yapılırdı* diye belirttikten sonra, bu olayın ardından durumun ve değer yargılarının birden değiştiğine, bir Batı dilini iyi biliyor olmanın artık Müslümanlar arasında da kişiye saygınlık kazandırmaya başladığına işaret ederek, *Artık nüfuz ve iktidar yolu ne medreseden geçiyordu, ne ordudan... Tercüme Odası ile sefaretler*

ikbalin biricik şahrahıydı" (yüksek görevlere gelebilmenin en büyük yolu idi) diye yazmaktadır. (Kırk Ambar, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, s. 199 ve 281)

Bu uygulamalar da, Fransızca'yı Osmanlı ülkesinde geçerli tek yabancı dil haline getirmiştir doğal olarak. Cemil Meriç'in deyimiyle, *"Fransızca öğrenmek artık bir zaruret olmuştur"* Osmanlı aydınları için. Aynı yıllarda, 1827'de açılan Osmanlı ülkesindeki ilk tıp okulu *Tıbhane*'nin başına da bir Fransız hekim getirilmiştir, ola ki bu nedenlerle.

İlginçtir, *"ilk Fransızca-Türkçe sözlük de aynı yıllarda, 1828'de St. Petersburg'da basılmıştır"* genç Cemil Meriç'in verdiği bilgilere göre, *"seyyahların acil ihtiyaçlarını karşılamak için*

Görüldüğü gibi, *Tercüme Odası* ile 1821'lerde başlayan bu uygulama, devletin dış ilişkilerinin yürütülmesini sağlayacak sayıdaki dil bilen Müslüman aydının yetiştirilmesini, gerçekten kısa sürede başarmış olsa gerektir, doğrusu bizce de...

Ancak ne var ki, diyalektik de sanki aynı anda hükmünü yürütmüş ve Osmanlıların kendilerini Batıya karşı koruması amacıyla binbir özveriye katlanarak yetiştirdikleri dil bilen bu aydınların farkına bile varmadan İstanbul'a taşıdıkları *Fransız Devrimi*'nin rüzgârı, tam kırk yıl sonra Osmanlı düşüncesini de temelden sarsmıştır, gördüğümüz kadarıyla. *Tercüme Odası*'nın neden olduğu, üzerinde önemle durulması gereken asıl toplumsal olgu da budur galiba...

Çünkü, Batı dillerini öğrenmeyi küçüklük sayan Osmanlı aydınlarının, ta Tanzimat'a kadar Fransız Devrimi'nin anlamını kavradığını, Batıdaki düşünsel gelişmelerle ilgilendiğini, hatta çoğunun da bu olaylardan haberinin olduğunu söyleyebilmek gerçekten olanaksızdır. Nitekim, Cemil Meriç de, *"Düşünceye ihtiyacı yoktur Osmanlının.* Osmanlı için *"Düşünce, bulıranların ve tezatların* (çelişkilerin) *çocuğudur.* diye yazmaktadır.

Örneğin, gene Cemil Meriç'in verdiği bilgilere göre, *Fransız Devrimi*'nin yapıldığı yıl, 1789'da tahta çıkan Sultan III. Selim'in sır kâtibi, yani dönemin ünlü ulemasından *Ahmed Efendi*, üç yıl sonra, *10 Ocak 1792* tarihli günlüğünde (*Ruzname*'sinde) Devrim ile ilgili olarak, hastalığın batıdan gelmiş olması nedeniyle *frengi* adının da Fransa'nın Osmanlıca adı olan *Frengistan*'dan türetildiğini anıştırıp, sözcük oyunları yaparak, *"Tanrı, Fransız ihtilalini de, tıpkı frengi hastalığı gibi devlet düşmanlarına bulaştırıp, onları birbirine düşürerek, devlet için hayırlı sonuçlar nasip eyleye! Amin!"* diye yazmıştır.

Gene, *III. Selim'in Reis-ül Küttab*'ı (bir anlamda *Dışişleri Bakanı*) *Atıf Ahmed Efendi* de, *"fitne ve fesad ateşi"* dediği Fransız Devrimi'nden tam 9 yıl sonra, 1798'de, gerek devrim, gerekse *"gürûh-ı mekruh"* *"mülhid-i mel'ûnlar"* (dinsiz lanetliler), *"fesad erbabı"* diye nitelediği devrimciler hakkındaki kitaplarla ilgili olarak, *"Voltaire ve Rousseau denmekle maruf ve meşhur olan zındıkların ve onlar misillü dehrilerin* (materyalistlerin) *hâşâ sümme hâşâ Allah'a ve peygamberlere dil uzatmak, her türlü kutsallığı yok etmek, eşitlik ve cumhuriyeti ilan eylemek için karaladıkları eserler çoluk çocuk arasında rağbet bulmuş; dinsizlik ve fesad frengi illeti gibi yayılmıştır.* diye yazmaktadır, gene aynı kaynakta verilen bilgilere göre.

Ancak, aynı yıl tahta çıkar çıkmaz vezir vüzerayı çağırıp *meşveret meclisleri* düzenleyen, ülkenin ileri gelenlerine *layihalar* hazırlatan genç Sultan'ın, bu olaylarla sır kâtibi veya reis-ül küttab'ı kadar olsun ilgilendiğini söyleyebilmek ise, galiba gerçekten olanaksızdır, gördüğümüz kadarıyla.

Öyle ki, İngiltere, Prusya, Avusturya, Rusya vb. gibi devletler derhal tepki gösterir ve devrimin bir an önce bastırılabilmesi için çeşitli önlemler alırlarken, Osmanlı hükümeti, yalnız bu olayları görmezden gelmekle de kalmamış, o ülkelerin

uyarılarına da olumlu bir yanıt vermemiştir inanılmaz bir vurdumduymazlıkla. Ahmed Cevdet Paşa'nın yazdıklarına göre.

Örneğin, o günlerde İstanbul'da da şapkalarına devrimin simgesi olan kokartları takarak gösteri yapan, elçiliği basarak büyükelçiyi sokağa atıp yerine bir emekli memuru oturtan bir grup Fransıza hiç ses çıkarılmadığı gibi, bu olaylardan şikayetçi olan ve topluca Saraya giderek, yalnız şapkalarına kokart takmakla da kalmayıp elçiliğin önüne *"hürriyet sırığı* diken bu göstericilere karşı bir önlem alınmasını isteyen öteki büyük devletlerin büyükelçilerini de, dönemin *Reis-ül Küttab'ı Raşid Efendi, "Behey efendiler Biz size kaç kere söyledik ki, Osmanlı devleti İslam devletidir Bizde öyle kokart mokart gibi şeylere itibar edilmez!"* diyerek terslemiştir öfkeyle. (Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c-6, s. 252)

Zaten, *"ihtilâl"* sözcüğü de Osmanlıcada ola ki ilk kez bu yıllarda kullanılmıştır, gene Cemil Meriç'in verdiği bilgilere göre. Ancak, daha sonraki yıllarda Osmanlı aydınlarınca pek de kullanılmamış olsa gerek ki, Türkçe ilk sözlük olan, Redhouse'un hazırladığı, 1853 yılında yayımlanmış *"Müntehâbat-ı Lûgat-ı Osmaniye"* de bu sözcük yoktur.

Kuşkusuz, Osmanlı İmparatorluğu'nda da, özellikle on yedinci yüzyıldan itibaren birtakım kanlı ayaklanmalar olmuştur. Bu olaylarda da nice sadrazam kellesi uçurulmuş, nice vezir vüzera kılıçtan geçirilmiş, hatta bazılarında, yalnız tahttan indirmekle de yetinilmeyip sultanlar bile öldürülmüştür. Fakat ilginçtir, sultanların öldürüldüğü olaylarda bile, ayaklananların *"saltanatı yıkmayı* amaçladıklarını söyleyebilmek kesinlikle olanaksızdır. Çünkü, Osmanlı aydını, gördüğümüz kadarıyla, kendini her zaman devletle kendiliğinden özdeşleştirmiştir, dolayısıyla da Osmanlı tarihindeki ayaklanmalardan hiçbirinin amacı devleti yıkmak, veya bugünkü moda deyimle *"düzeni değiştirmek* olmamıştır, gerçekten de...

Cemil Meriç hoca da, Osmanlı aydınını, *"Osmanlı kendini imanda veya aksiyonda gerçekleştirir. Gevezeliği vakarına yakıştırmaz. Teşhir etmez yaralarını. Yani zamanın ve coğrafyanın dışındadır.* diye tanımlamaktadır zaten. (Umrandan Uygarlığa. Ötüken Yayınları, İstanbul 1979, s. 74)

Bu nedenle, Osmanlı aydınları, Fransız devrimine de, düzeni değiştirmeye ve krala yönelik oluşu yüzünden bunca düşman kesilmişlerdir mutlaka, bizce de... Nitekim, devrimi frengi gibi bir doğal afete benzeterek lanetlemek, ardından da sanki hiçbir şey olmamış gibi bütün bu olayları görmezden gelmeyi yeğlemekle yetinmeleri de, bu gerçeği bütün çıplaklığıyla gözler önüne serse gerektir doğrusu.

Örneğin, *Ahmed Cevdet Paşa* da, neredeyse yüzyıl sonra, ta 1854-1885 yılları arasında kaleme aldığı *"Tarih-i Cevdet"*de, devrimcilerin hanedana saldırıp Fransa kralını ailesiyle birlikte önce bir manastıra kapatmalarını, sonra da öldürmelerini hâlâ içine sindirememiş olmalı ki, o öfkeyle, *"Hanedanın böyle hakarete uğraması namuslu, onurlu kimselerin zoruna gittiği halde Avrupalılar bile ihtilâlin başlarında Fransızların yaptıklarını çirkin görmemişlerken, ihtilâlin böyle yanlış bir yola saptığını öğrenince artık hepsi Fransız halkından nefret etmiştir.* diye yazmaktadır. (Age. c-6, s. 247)

Fransız Devrimi ve Osmanlılar

Görüldüğü gibi, ister *ulema* olsun ister *münevver*, kendisini her zaman devlet ve saltanatla özdeşleştirmiş Osmanlı aydını, başlangıçta basit bir ayaklanma olarak değerlendirdiği ve ola ki, biraz da güçlü bir Batı ülkesinin içişlerine karışmış görünmekten çekinildiği için, alabildiğine uzak durduğu *Fransız Devrimi*'ne, onun da saltanata ve devlete yönelik olduğunu

anlar anlamaz dehşetli düşman kesilmiş ve ilginçtir, kendisini bu fırtınadan koruyabilmek amacıyla da derhal kulaklarını tıkayıp, dünyada sanki böyle bir olay yaşanmıyormuş gibi davranmayı yeğlemiştir uzun yıllar.

Öyle ki, bu amaçla birtakım maddi önlemler de almışlardır sanki. Örneğin, Ahmed Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, 1820'lerden sonra İstanbul'a giriş çıkışları da sınırlamışlar, tarihte ilk kez *"mürûr tezkeresi"* uygulamasını başlatmışlardır. (Tarih-i Cevdet, c-12, s.17)

Bilindiği gibi, Fatih, İstanbul'un demografik yapısı konusunda daha ilk günden özel bir dikkat göstermiş ve kentin, örneğin Türklerce işgaline bile kesinlikle izin vermemiştir. İlginçtir, Fatih'in kurduğu bu denge daha sonraki yıllarda da titizlikle korunmuş ve sık sık yapılan denetimlerle kente kaçak girmiş kişiler yakalanarak zorla geldikleri yerlere gönderilmişlerdir.

Günümüze ulaşmış belgelere göre de, ilk denetim, daha Fatih döneminde, 1477'de yapılmış ve kentte yaşayanların tamamı, İstanbul Kadısı Mevlana Muhiddin tarafından ev ev deftere geçirtilmiştir. Kanuni döneminde de, İstanbul'a dışarıdan gelip yerleşmek bir yasayla yasaklanmış ve ola ki Mevlana Muhiddin'in yaptırdığı yazıma göre, belirli bir tarihten sonra gelenler toparlanıp geldikleri yere gönderilmiş, iş için gelenler de işverenin kefaletine bağlanmıştır.

Gene, *Naima Tarihi*'ne göre, 1635'te, IV. Murad'ın buyruğuyla, İstanbul'a 40 yıldan daha az bir süre önce gelenler toplanıp memleketlerine gönderilmişlerdir.

Tarih-i Lütfi'de belirtildiğine göre 1829'da da, güya herkese eşit miktarda ekmek dağıtabilmek amacıyla İstanbul'da gene bir *defter yazımı* yapılmış ve *"bu arada bekâr takımından olup, İstanbul'a gelişi 10 yılı aşmayanlardan 4 bin kadarı* yakalanarak yurtlarına gönderilmişlerdir.

Yani, Osmanlıların ta ilk günden beri İstanbul'un üzerine titredikleri zaten bilinmektedir. Ancak, bu titizlenme 1820'lerde, görüldüğü gibi daha da artırılmış ve kente giriş çıkışların tam anlamıyla denetim altına alınabilmesi için İstanbullulara özel bir, *"mürûr tezkeresi"* dedikleri yazılı kimlik, bir anlamda özel bir *"pasaport"* verilmeye başlanılmıştır. Bu uygulamaya göre, İstanbul dışına çıkacak görevliler Kazaskerlikten; esnaf, kendi meslek örgütünün kethüdasından; diğer Müslümanlar mahalle muhtarlarından; Hıristiyanlar ve Museviler de patriklerinden ve hahambaşılarından getirecekleri *"kefilli ve mühürlü ilmühaber"* ile İstanbul kadısından, taşradan İstanbul'a gelecekler de bulundukları yerlerin kadısından,veya naibinden birer *"mürûr tezkeresi"* almaktadırlar. Bu belgeler de İstanbul'a girişte, Küçükçekmece ve Bostancıbaşı köprülerinde görevlendirilen memurlar tarafından kontrol edilmektedir. Denizden giriş için de *"Kurşunlu mahzende"* ayrı bir daire kurulmuştur.

Demek bu uygulamanın hemen ardından da, gene bir *defter yazımı* yapılarak, kuşkulu görülen 4 bin kişi İstanbul'dan çıkarılmıştır. *Tarih-i Lütfi*'de verilen bilgiye göre. Bu nedenle, 1829'da İstanbul'dan çıkarılan bu 4 bin kişinin çok büyük bir bölümü, mutlaka Hıristiyan uyruktan olsa gerektir, bizce de...

Zaten Ahmed Cevdet Paşa da, bu önlemlerin *"Rum ihtilali sebebiyle Osmanlı topraklarında tutulan (sokulan değil) casuslara"* karşı alındığını yazmaktadır.

İlginçtir, Osmanlı aydınlarının Fransız Devrimi'ne karşı aldıkları önlemler bu kadarla da kalmamıştır, gördüğümüz kadarıyla.

Örneğin, gene Cemil Meriç hocanın verdiği bilgilere göre, Araplar Fransızca *"révolution"* kavramının karşılığı olarak, *"sirke"* anlamına da gelen *"hall"* kökünden türetilmiş *"sevre"* sözcüğünü kullandıkları halde, 1828 yılında St. Peters-

burg'da basılmış ilk Fransızca-Türkçe sözlüğü hazırlayan *Georges Rhasis*, Fransız devrimini Osmanlı aydınlarının gözünde daha şirin göstermek amacıyla mı kim bilir, bu kavram için *"savre"* sözcüğünü değil, gene Arapça *"halel"* kökünden türetilmiş *"bozulma, karışıklık, düzensizlik"* anlamlarına gelen *"ihtilâl"* sözcüğünü kullandığı halde, Osmanlı aydınları *"ihtilâl"* sözcüğünü bile, ola ki Fransız devrimiyle özdeşleştirdikleri için, kesinlikle ağızlarına almamışlardır uzun süre. Diyelim, ta 1853 yılında hazırlanmış ilk Türkçe sözlük olan *"Müntehabât-ı Lûgat-ı Osmâniye"*de *"ihtilâl"* maddesi yoktur. Ayrıca 1840-41 yıllarında yayımlanmış *Hançerî*'nin *"Fransızca-Arapça-Farsça-Türkçe"* büyük sözlüğünde de *"révolution* kavramının karşılığı *"ihtilâl"* değil, *"inkılâp"* olarak verilmiştir. İlginçtir, *"Müntehabât-ı Lûgat-ı Osmâniye / Osmanlı Sözcüklerinden Seçmeler"* adlı sözlüğünde *"ihtilâl"* sözcüğüne hiç yer vermeyen *James W. Redhouse* da, ola ki Hançerî sözlüğünden etkilenerek, *Prof. Berkes*'in *"Ceride-i Havadis* gazetesinde çıkan bir habere dayanarak belirttiğine göre İngilizcenin de Osmanlılar arasında yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla *Walras* adında bir Amerikalı tüccarın verdiği parayla 1861 yılında basılan İngilizce sözlüklerde *"revolution* karşılığı olarak *"İnkılâp* sözcüğünü kullanmıştır. Avrupaya kaçmış bir grup *Yeni Osmanlı* da, 1870 yılında *Cenevre*'de, *"İnkılâb* adında bir gazete çıkarmışlardır.

Nitekim *Cemil Meriç* de, *"Bu meşum (kötü, uğursuz) ihtilâl lafzının (sözcüğünün) dilimize ne zaman girdiğinin* bilinmediğini yazmaktadır. (Mağaradakiler, Ötüken Yayınları, İst. 1980, s. 155)

Görüldüğü gibi, *révolution* (devrim) kavramının Osmanlı aydınının dağarcığına girmemesi için de sanki özel olarak uğraşılmıştır yıllarca. Ancak bütün bunlara karşın, Osmanlı aydınlarının, bu kavramı, salt dilsel düzeyde de olsa Tanzimat'ın

hemen ardından tartışmaya başladıkları da galiba kuşkusuz olsa gerektir. Zaten, Cemil Meriç hoca da *"Révolution, zamanla aydınlarımız için sevimli, füsunkâr (büyülü) bir mefhum (kavram) oldu.* diye yazmaktadır. Örneğin, aynı zamanda *Mekteb-i Mülkiye-i Sultanî*'de ders veren *Mizancı Murad Bey*, Paris'ten döndükten sonra yazdığı 1889'da yayımlanan *"Tarih-i Umumi"* adlı kitabında Fransız devrimine *"İnkılâb-ı Kebir"* başlığıyla tam 127 sayfalık yer ayırmıştır. Ama ne var ki, *"Fransızca bilmeyen Osmanlı aydınlarına Fransız İhtilâli'ni öğretmek ve sevdirmekte bu kitabın mülüm bir tesiri olmuştur.* diyen *Yusuf Akçura*'nın verdiği bilgilere göre ise, *Mizancı Murad Bey, "demokratlara ve cumhuriyetçilere"* şiddetle karşıdır ve kitabında, Fransız Devrimi'nin demokratlarıyla cumhuriyetçilerini *"şımarık ihtilâlciler" "hunrizler"* (kan dökücüler, zalimler) diye nitelemektedir.

XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı aydınını kendinden geçiren *füsunkâr* kavram yalnız *"révolution"* da değildir kuşkusuz.

Bilindiği gibi *Namık Kemal* de *"Vatan (yahut Hürriyet) Kasidesi"*nde, *"Ne efsunkâr imişsin âh ey didar-ı hürriyet / Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten"* diye yazmaktadır. Yani, Osmanlı aydınını (münevverini) kendinden geçirerek, yıllarca uğraştıran bir diğer kavram da *"özgürlük"* olmuştur.

Çünkü, *"özgürlük"* kavramının da bir karşılığı yoktur Osmanlıcada. İnsanlığın siyasal gündemine Fransız Devrimi ile giren bu kavramı Osmanlılarda ilk kullanan da, tarihçilerin verdikleri bilgilere göre *Şinasi* olmuştur. Koruyucusu *Reşit Paşa* için yazdığı bir *kaside*de *"bizi özgürlüğümüze kavuşturdun"* anlamında *"Ettin azat bizi olmuş iken zulme esir* diyerek, Fransızca *"liberté"* kavramının karşılığı olarak Farsça *"azat"* sözcüğünü kullanmıştır. Nitekim Azeriler *"Özgürlük* kavramının karşılığı olarak hâlâ *"azatlık"* söz-

cüğünü kullanmaktadırlar bilindiği gibi.

Ancak, Reşit Paşa da, 3 Kasım 1839'da, ola ki aynı günlerde, Gülhane Parkı'nda yüksekçe bir yere çıkarak okuduğu Tanzimat Fermanı'nda bu Fransızca *"liberté"* kavramını Osmanlıcaya çevirirken bir başka Farsça sözcük kullanmış ve *"serbestî"* demiştir. Cemil Meriç hocanın verdiği bilgilere göre de, hemen hemen gene aynı günlerde *Sadık Rifat Paşa* bu kavramın karşılığı olarak Arapça *"hürriyet"* sözcüğünü kullanmaktadır. Viyana'dan Reşit Paşa'ya gönderdiği raporlarda ve mektuplarda *"liberté"* kavramını *"Hukuk-i Hürriyet"* diye çevirmektedir.

Gerçekten de, kimi Osmanlı aydını (münevveri) "liberté" kavramının karşılığı olarak *"hürriyet"* sözcüğünü kullanırken, kimileri de neredeyse bütün XIX. yüzyıl boyunca ısrarla *"serbestî"* demeyi sürdürmüştür. Örneğin, Namık Kemal, Ziya Paşa vd.leri *"hürriyet"* sözcüğüne dört elle sarılırlarken, Suavi ısrarla *"serbestî"* demiştir, Cemil Meriç hocanın saptamalarına göre. Bilindiği gibi Namık Kemal ile Ziya Paşa *"Hürriyet"* adında bir de gazete çıkarmışlardır birlikte.

Reşit Paşa'nın Fransızcadan aktararak Osmanlı düşüncesine girdirdiği tek kavram da, kuşkusuz *"liberté / özgürlük"* değildir yalnızca.

İlginçtir, tarihçilerin yazdıklarına göre, 1834 yılında Sultan II. Mahmud tarafından ilk kez elçiliğe atandığında, henüz paşa olmayan Mustafa Reşit Bey, dil bilmediği için, *Ahmed Vefik Paşa'nın babası Ruhüddin Efendi'yi yanında çevirmen olarak götürmüştür* Paris'e. Ancak, Fransızcayı çok iyi öğrenmeden elçilik görevini tam olarak yürütemeyeceğini anlayınca, hemen Fransızca dersleri almaya başlamıştır özel olarak ve gerçekten de kısa sürede çok iyi öğrenmiştir. Bu nedenle de on üç, on dört ay sonra büyükelçiliğe getirilmiştir. 1836 yılı sonbaharında da Londra büyükelçisi olmuştur. 1937 yılı

haziranında ise *mareşal* rütbesiyle Dışişleri Bakanlığına getirilmiştir. İstanbul'a dönüşünde de Sultan II. Mahmud tarafından kabul edilerek, bakanlığa başlaması dolayısıyla parlak törenler düzenlenmiş ve kendisine *paşa*'lık sanı verilmiştir.

Reşit Paşa, daha 1834 yılında Paris'e giderken Viyana'da Avusturya Dışişleri Bakanı (sonra Başbakan) *Prens Metternich* ile tanışmış ve çok yakın dost olmuştur. Paris ve Londra'da da Saray çevresinden yakın dostlar edinmiştir kısa sürede. Bu nedenle, göreve başladığı günden itibaren İstanbul'daki yakın dostlarına ve Saraya, bu çevrelerden edindiği bilgi ve izlenimlere dayanarak, İmparatorluğun geleceğiyle ilgili ilginç önerilerde bulunan mektup ve raporlar göndermektedir.

Prof. Cavit Baysun da, *"Tanzimat"* adlı ortak kitaptaki *"Mustafa Reşit Paşa"* adlı yazısında bu *tezkereler*den söz etmekte, ancak bu belgeleri görmediğini, fakat bulduğu bir *"Tezkere-i Samiye"* (Saray yazısı) ile bir *"Hatt-ı Hümayun"*da, *"Reşit Paşa'nın, şimdiki duruma ve geleceğe yönelik çok önemli konuları içeren ve devletin kurtulması için ıslahat (reform) ve inkılâp (devrim) lüzumuna işaret eden bir tezkeresinden bahsedildiğini"* belirtmektedir. Sultan II. Mahmud da *"Reşit Bey'i bu fikirlerinden dolayı beğenmekte"*dir.

Nitekim Reşit Paşa da, galiba hiç kuşku yok ki Sultanın kendisine olan bu sıcak ilgi ve yakın desteğiyle, Dışişleri bakanı olur olmaz, hemen *"Tanzimat'ın ön girişimlerini"* başlatmış ve bilindiği gibi 17 Ağustos 1838'de Osmanlı tarihindeki ilk ticaret anlaşmasını İngiltere ile imzalamıştır. İlginçtir, bu antlaşmayla da, güya kapitülasyonlar yüzünden o tarihe kadar Osmanlı ekonomisinde tek başına söz sahibi olan Fransanın egemenliğinin kırılması amacıyla *Yed-i vahid"* (tekel) usulünün kaldırılarak dış ticaretin serbestleştirildiği öne sürülmektedir. Ancak, Osmanlı Sarayının son vakanüvislerinden *Lütfi Efendi*'nin de, Sultan Abdülaziz'in buyruğu ile yazdığı,

1825-1879 yılları arasındaki olayları içeren *"Tarih-i Lütfi"*nin 5. cildinde *"Yed-i vahid usulü kalktıysa da yerine ecnebi inhisarı geldi ki, Osmanlı ülkesinde çerçiliğe kadar ufak tefek işlere bile yabancılar ortak oldu."* diyerek açık açık belirttiği gibi, bu antlaşmayla bütün Osmanlı ülkesinin Batının pazarı haline gelmesi de bir yana, galiba asıl amacın İngiltere'ye yeni yeni olanaklar sağlamak olduğu da yadsınamasa gerektir. Çünkü, tam o günlerde Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın karşısında iyice çaresiz kalınmış ve İngiltere'den yardım istenilmektedir. Zaten bu antlaşmanın imzalanmasının hemen ardından Reşit Paşa da, aynı zamanda dışişleri bakanlığını sürdürmek koşuluyla Londra büyükelçiliğine atanmış ve İngiltere'ye giderken Viyana'da, Berlin'de bir dizi görüşmeler yapmıştır. Sultan II. Mahmud da, bu görevden ve görüşmelerden önemli sonuçlar beklemektedir. Reşit Paşa da, Saraya ve İstanbul'daki dostlarına, yaptığı bu görüşmelerle ilgili mektup ve raporlar göndermektedir sürekli.

İşte, gene Cemil Meriç hocanın belirttiğine göre, Osmanlı düşünce dünyasında *"civilisation / uygarlık"* kavramını ilk kullanan kişi de Reşit Paşa'dır ve yukarıda sözü edilen yıllarda Paris'ten gönderdiği bu mektup veya raporlarından birinde *"civilisation"* deyimini, Osmanlıca bir karşılık bulamadığı için, *"insan terbiyesi ve düzenin sağlanması* anlamına *"terbiye-i nâs ve icra-i nizamat* şeklinde açıklamıştır. Kısa bir süre sonra da Osmanlı aydınları, *Medine* kentinin adından türemiş, *"kentli olma* anlamına gelen *"medeniyet* diye Arapça bir karşılık bulmuşlardır bu kavram için.

Şinasi'nin aynı kasidede *Reşit Paşa* için, *"Olmuş insana taassub bir unulmaz illet / Hüsn-i tedbirin ile kurtulur andan millet"* diye yazdıktan sonra, *Aceb midir medeniyet resulu (peygamberi) dense sana Vücud-u mu'cizin (tansıksal varlığın) eyler taassubu tahzir"* demesine bakılırsa, ola ki *"mede-*

niyet" sözcüğünü *"civilisation"* kavramının karşılığı olarak kullanan ilk Osmanlı aydını da *Şinasi*'dir.

Nitekim *Rauf Mutluay* da, *"Medeniyet, cumhur, kanun, millet, vatan, adalet, hak, gayret-i milliye, reis-i cumhur, mahkeme-i vicdan, meb'us, devlet-i meşruta (Meşruti yönetim), şeref-i millet, vatan şairi"* vb. gibi toplumsal kavram ve tamlamaları da ilk kez *Şinasi*'nin şiir ve yazılarında kullandığını yazmaktadır. (XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970, s. 68) Zaten *Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar*'ın belirttiğine göre, Namık Kemal de Abdülhâk Hamid'e yazdığı bir mektupta, *Asıl müceddid (yenilikçi) Şinasi ile sensin. Ben ikinizin arasında bir hatt-ı ittisalim (birleştiriciyim)"* diyerek, Fransızcadan alınan bu yeni kavramları ilk olarak Şinasi'nin kullandığını ve onları Abdülhâk Hamid'in savunduğunu, dolaylı bir biçimde de olsa doğrulamaktadır.

Bilindiği gibi, *Şinasi*, daha 23 yaşındayken Sadrazam Reşit Paşa tarafından, iktisat ve maliye okuması için Paris'e gönderilmiştir. Ama o, edebiyat ve dil eğitimi görerek 1850'li yılların ortalarında İstanbul'a dönmüş ve gene Sadrazam Reşit Paşa tarafından Maarif Encümeni'nde görevlendirilmiştir. Bu nedenle Paşa'ya çok bağlıdır ve onun bütün Batılılaşma girişimlerini, dolayısıyla onunla özdeşleştirdiği Tanzimat hareketini yürekten desteklemektedir.

Reşit Paşa'nın Batılılaşma girişimlerinin gözünü daldan budaktan esirgemeyen bir diğer bağnaz savunucusu da, kuşkusuz *Namık Kemal*'dir.

Nitekim, *Cemil Meriç*, *"Bu nevzuhur" medeniyet* sözcüğünün Osmanlı kamuoyunca benimsenmesinde de *"Namık Kemal'in coşkun belagatinin"* büyük rol oynadığını yazmaktadır.

İlginçtir, *Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar* ise, *"Bugün kullandığımız bütün kavramlar Şinasi ile Namık Kemal'indir ve bilhassa Namık Kemal'indir.* dedikten sonra bununla da yetin-

memiş, gerçekten çok değişik bir yaklaşımla, *"Namık Kemal, devlet iradesiyle ve salt imparatorluğu güçlendirmek amacıyla başlatılan bu yenilik hareketlerine, bütün ulusal yaşamı kapsayan bir anlam kazandırmış, hatta bu anlamı kazanabilmesi için hareketleri başladıkları noktaların karşıtı yönlere bile çevirmekten kaçınmamıştır. (Örneğin) Batıcılığı devlet binasının dışına vurulmuş bir badana olmaktan çıkarmış, onu, amacı toplum yapısını değiştirmek olan şuurlu bir hareket haline getirmiştir."* diye yazmıştır (Edebiyat Üzerine Makaleler, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 258-226)

Kuşkusuz, Fransızca öğrenen aydın sayısı arttıkça, Osmanlı düşüncesine girdirilen yeni kavram sayısı da hızla artmıştır doğal olarak. Ancak, gerek bu kavramlara Osmanlıca bir karşılık bulabilmenin zorluğu, gerekse bulunan karşılıkların kamuoyunca benimsenip dile girebilmesi için uzun sürelerin geçmesi yüzünden, Osmanlı düşüncesinde kaçınılmaz bir biçimde bir dil karmaşasının yaşanmasına neden olunmuştur ne yazık ki... Örneğin, *civilisation* kavramının karşılığı olarak *Şinasi "medeniyet"* sözcüğünü kullanırken, *Reşit Paşa*, Prof. Berkes'in yazdığına göre, sözcüğü okunduğu gibi Arap harfleriyle *"sivilizasyon"* şeklinde yazarak kullanmayı sürdürmektedir. Gene, *"culture"* kavramı da, ilginçtir okunduğu gibi *"kültür"* şeklinde yazılıp kullanılmaya kalkışılmadan, ta Ziya Gökalp'e kadar, kimi aydınlarca aynı zamanda *"aydınlanma"* ve *"bilinmeyen yeni bilgilerle tanışma"* anlamlarında da kullanılan *"maarif"* kimilerince de *"bilme, biliş, anlayış"* anlamlarına gelen Arapça *"irfan"* sözcükleriyle karşılanmaya çalışılmıştır. Örneğin, *"Maârif-i Garbiye"* Tanzimat Osmanlıcasında *"Batı kültürü"* anlamına gelmektedir. *Ziya Gökalp*'in, ta 1910'larda, *"kültür"* kavramının karşılığı olarak, *"tarla sürme"* anlamındaki Arapça *"hars"* sözcüğünü kullanması ise, Osmanlı aydınlarınca tepkiyle karşılanmıştır her ne-

dense. Örneğin, Cemil Meriç'in verdiği bilgilere göre, İkinci Meşrutiyet dönemi yazarlarından, aynı zamanda edebiyat öğretmeni *Raif Necdet (Kestelli),* bu sözcüğe; *"Harsın âheng-i telaffuzu bana pek abus (suratsız), pek soğuk ve kaba geliyor. Kültür karşılığı olarak irfân kelimesini hem lâtif, hem mânâ itibariyle daha nefis, daha kuvvetli ve şetâretli (neşeli) buluyorum.* diyerek şiddetle karşı çıkmıştır.

Örneğin, *"kooperatif"* sözcüğü, yıllar sonra İkinci Meşrutiyet döneminde hâlâ tartışma konusu olmaktadır Meclis-i Mebusan'da. Doğan Avcıoğlu'nun yazdığına göre. Ziraat Bankası'nın bütçesi görüşülürken, bankanın tarımda kooperatifleşmeyi özendireceği söylenince. milletvekillerinden *Nuri Efendi* hemen atılıp, *"Kooperatif Şirketi ne demektir efendim?"* diye sormuş. ardından *Mamüretülaziz* (Elazığ) *milletvekili Hoca Sait Efendi* de, banka yetkililerini *"Bu kelimenin bir Türkçesi yok mu? Fransızca ise, hiç istemem. Bunun yerine bir tabir-i Türkî bulunsa olmaz mı?* diyerek eleştirmiştir. *Ziraat Bankası Müdür Muavini Rıfkı Bey; "Efendim, kooperatif kelimesinin yerine daha münasip bir tabir-i Türkî bulunmuş olsa idi, şüphesiz iyi olurdu. Şimdiye kadar bu mânâyı ifade etmek üzere kullanılan kelimeler, bihakkın (tam olarak) bu mânâya delâlet etmiyor (karşılamıyor). Mesela teavvün (yardımlaşma) şirketi denildi...* diye kendilerini yanıtlamaya kalkışınca da. *Hoca Efendi* hemen sözünü kesip, *"Mesai-i Müştereke Şirketi denilse olmaz mı?"* diyerek, *"kooperatif"* sözcüğü için bir Osmanlıca karşılık bile önermiştir. Ne var ki. *Meclis Başkanı; "Müsaade buyurun Hoca Efendi, hiçbiri bu mânâyı ifade etmez!"* deyip son vermiştir tartışmaya. (Türkiye'nin Düzeni. Bilgi Yayınevi, Ankara 1968. s. 128)

Kısacası, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren artık Fransızca bilmeyen Osmanlı aydını gerçekten yok gibidir sanki. Örneğin. Cemil Meriç hocanın yazdığına göre. son sadrazam-

lardan koyu bir İslamcı olan, Batılılaşma karşıtı *Sait Halim Paşa* bile, notlarını Fransızca tutmakta, resmi yazılarını bile Fransızca yazmaktadır.

Bu nedenle, Osmanlı düşüncesi, 1850'lerden itibaren sözcüğün tam anlamıyla bir *"Batılı kavram"* saldırısına uğramıştır yani. Çoğuna Osmanlıca bir karşılık da bulunamadan ardı ardına birçok yeni kavram girdirilmiştir dile.

Görüldüğü gibi, hemen hemen bütün dillerde adı *"Sypilis"* olan hastalığa Frengistan'dan (Fransa'dan) geldiği için *"Frenk hastalığı"* anlamına *"Frengi"* diyen Osmanlı uleması, başlangıçta galiba Patrona Halil veya Kabakçı Mustafa olayları gibi basit bir *"sadaret kavgası"* saydıkları için fazla önemsemedikleri *Fransız Devrimi*'ne de, ancak 1792'de Cumhuriyet'in ilanının ardından 1793'te de Kral XVI. Louis'nin kellesinin giyotinle uçurulduğunu görünce birden can düşmanı kesilmiş ve hemen bir toplumsal hastalık olarak değerlendirip *"Frengi"* diye lanetleyerek, gerçekten de ta 1820'lere kadar sanki hiç ilgilenmemiştir onunla. Ne var ki, tavşan dağa küsmüş, ama dağın haberi olmamıştır. Nitekim, daha 1800'lerin ilk günlerinden itibaren Balkanlarda da esmeye başlayan *Fransız Devrimi'nin ulusçuluk rüzgârı*, Osmanlı topraklarında da bağımsızlık girişimlerini alevlendirmiş ve o tarihe kadar İmparatorluğun dış ilişkilerini yürütmekle görevlendirilen Rumların 1820'lerdeki bağımsızlık başkaldırıları ise, bilindiği gibi fenersiz yakalanan Osmanlı ulemasını sözcüğün tam anlamıyla *"şallak mallak"* etmiştir.

Ola ki, o şaşkınlıkla da, bir yandan Rumları asıp keserek, bir yandan İstanbul'a girip çıkacaklara *"mürûr tezkeresi"* dedikleri özel belgeler dağıtarak Fransız Devriminin rüzgârının Osmanlı ülkesinde daha fazla esmesini engellemeye çalışırlarken, İmparatorluğun dış ilişkilerini yürütebilmek için de, öte yandan boyun kırıp Fransızca öğrenmek zorunda kalmışlardır, çaresiz.

Ama ne garip tecellidir ki, Fransız Devrimi'nin rüzgârlarını bu kez de Fransızca öğrenen bu Osmanlı aydınları taşımaya başlamışlardır ülkeye, çoğu zaman farkına bile varmadan...

Ne var ki, tam yarım yüzyıl sonra...

Yani, Osmanlıların Fransız Devrimi ile tanışmaları da, tam yarım yüzyıl sora, ancak 1840'lardan sonra, bu aydınların Osmanlıcaya ardı ardına girdirdikleri *vatan, ulus (millet), ulusçuluk, özgürlük, uygarlık, kültür, hak, hukuk* vb. gibi Fransız Devriminin ürünü kavramlar aracılığıyla olmuştur görüldüğü gibi.

Ulusçuluğun Osmanlıcası: "Osmanlı Milleti"

Dış dünyaya gözlerini yumup, kulaklarını tıkayarak Fransız Devrimi'nin rüzgârlarından ülkeyi koruyabileceğini sanan Osmanlı ulemasını en uzun süre uğraştıranlar da, galiba *"Révolution"*dan sonra, 1820'lerde Yunan bağımsızlık başkaldırısı ile giren ve yıllarca gündemden düşmeyen *"nation"* kavramı olmuştur, gördüğümüz kadarıyla.

Üstelik, *"révolution"* kavramının karşılığının "ihtilâl" mi, yoksa *"inkılâp"* mı olması gerektiğini tartışırlarken, *"nation"*a kolayca bir Arapça karşılık da buluvermişlerdir: *"Millet"*

Cumhuriyet döneminde, CHP'nin yayın organı *"Hakimiyet-i Milliye"* gazetesinin adının da 1934'te *"Ulus"* olarak değiştirildiği düşünülürse, 1930'lardan itibaren, her ne kadar *"millet"* yerine Türkçe *"ulus"* sözcüğü kullanılmakta ise de, *"millet"* ile *"ulus"* kavramlarının anlamlarının tam çakıştığını söyleyebilmek de galiba olanaksızdır, ne var ki...

Çünkü, *İslam Ansiklopedisi*'nde verilen bilgilere göre, Arapça *"Millet"* sözcüğü, kesinlikle bugünkü *"ulus"* anla-

mında bir toplumsal kavram değil, tam karşıtı, Kuran'da da, kimi ayetlerde *"Hicaz'a hacı olmaya gideceklerin uyacakları kurallar"* demek olan *"menasik"* anlamında, kimi ayetlerde ise *"gerek müşrikleri, gerekse Musevi ve Hıristiyanları"* kapsayan bir inanç anlamında kullanılmış bir dinsel kavramdır. Hatta kimilerine göre, Arapçaya da İbraniceden girmiştir, yani Arapça olduğu bile tartışmalıdır. Sözcüğün Arapçada ilk kez Hz. Muhammed zamanında kullanıldığını öne sürenler de vardır. Daha sonraki yüzyıllarda Müslümanlarca da, ola ki bu nedenlerle pek kullanılmamıştır zaten. Nitekim maddenin sonunda da, *"İslamiyetle ilgili eserlerde bu sözcüğe pek nadir rastlanıldığı"* belirtilmektedir.

Mustafa Nihat Özön de *Osmanlıca Sözlük*'te *"millet"* kavramının anlamını *"din, mezhep; bir din veya mezhepte bulunanlar grubu"* olarak vermektedir.

Ama ilginçtir, Osmanlıların *"millet"* sözcüğünü, bu anlamda olsun, daha önceki tarihlerde sıkça kullandıklarını söyleyebilmek de olanaksızdır galiba. Gördüğümüz kadarıyla, ulema, bu anlamda da *"ümmet"* kavramını kullanmayı yeğlemiştir sürekli. Çünkü, İslam düşüncesine göre, *"Ümmet, ortak bir inancı, ortak bir amacı paylaşan insanlar topluluğu* demektir. *"Millet"* kavramı ise, zaman zaman *"ulus, ırk, halk"* kavramlarının anlamlarını da çağrıştırmaktadır. Bilindiği gibi, *"Ulus, ırk, halk gibi meflumlar (kavramlar) da, toprak birliğini, kanı, maddi çıkarları toplumların temel ölçüleri olarak kabul etmektedirler. Oysa, İslam için mühim olan fikri sorumluluk ve ortak bir hedefe yürümektir.* İşte, *"Ümmet de, bu irade birliğinin ifadesidir"* (Cemil Meriç, Kırk Ambar, Ötüken Yayını, İst. 1980, s. 439)

"Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri" sözlüğünü yazan *Mehmet Zeki Pakalın* da, Hıristiyan köy ve mahallelerinin *ihtiyar heyeti* üyeleri için kullanılan *"milletbaşı* deyiminin dı-

şında, içinde *"millet"* sözcüğü geçen bir başka deyim ve terim de saptayamamıştır zaten Osmanlıcada.

Ancak öte yandan da, Osmanlı aydınlarının, 1820'lerden sonra *"nation"* kavramının karşılığı olarak kullanırlarken *"millet"* sözcüğüne Yunan bağımsızlık başkaldırısının şokuyla bu kez *"ulus"* anlamını yüklediklerini, hatta *"nation"* kavramını *"ulus"* anlamında yorumladıklarını söyleyebilmek de kesinlikle söz konusu dahi olmasa gerektir doğrusu... Çünkü, *"nation"* kavramı da, Osmanlı topraklarına Yunan bağımsızlık başkaldırısıyla, gerçekten *"ulus"* anlamından çok *"ümmet"* anlamında girmiştir sanki, gördüğümüz kadarıyla.

Bilindiği gibi, *"ulus, ulusçuluk, ulus devlet"* kavramları da, ortaçağ teokratik kilise devletlerine karşı yüzyıllar boyu verilen savaşımlar sonunda, *Fransız Devrimi ile, "laik devlet"* anlayışının tamamlayıcıları olarak insanlığın siyasal gündemine girmiştir ilk kez. Yani, *"ulus"* kavramı, kesinlikle *"ümmet"* kavramının karşıtı ve seçeneğidir, karşıtı ve seçeneği olarak doğmuştur.

Nitekim, bütün Balkan tarihi uzmanları, Yunan bağımsızlık başkaldırısının da, önce, ulusçuluk düşüncesinin ateşli savunucuları *Rigas* ve *Korais* adında iki genç yazar ve ozan tarafından, Fransız Devrimi'nden hemen sonra, aynı zamanda Rum Ortodoks Kilisesi'ne karşı da başlatıldığını yazmaktadırlar. Çünkü, İstanbul'daki Rum Ortodoks Kilisesi, Osmanlılara karşı verilecek ulusal bağımsızlık savaşlarına şiddetle karşı çıkmaktadır. *Patrik Grigoryas*, Hıristiyanların Tanrı'dan sonraki hükümdarının Osmanlı sultanı olduğunu, mallarını ve canlarını Osmanlı sultanlarının koruduğunu söylemekte, *"Ve kim ki özgürlük düşleri kurar, o, Kutsal Kitaba ters davranmış olur ve şeytan tarafından kovalanır"* demektedir. (Prof. Georges Castellan, Balkanların Tarihi, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, s. 268) Çünkü, Osmanlılar İstanbul'u fethettikten

sonra hem Patrikhanenin bütün yönetimini Rumlara (Yunanlılara) bırakmışlardır, hem de 1459'da başkent Semendire (Smederevo)'yi de alarak Sırbistan'ı Osmanlı topraklarına katınca, *1346 yılında Bizans İmparatoru Duşan tarafından 'patrik' sanı da verilerek bağımsızlaştırılmış"* Sırp Ortodoks Kilisesi'ni yeniden İstanbul Patrikhanesine bağlamışlardır. Her ne kadar, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa 1537 yılında Sırp Kilisesini yeniden bağımsızlaştırmış ve patrikliğe kardeşinin gelmesini sağlamışsa da, 1690'lı yıllarda, Karlofça Antlaşması öncesinde Sırp patriğinin kaçıp Ruslara sığınması üzerine, yerine bu kez İstanbul'dan bir Rum papaz görevlendirilmiştir. 1756'da ise, Sırp patrikliği ile birlikte Bulgar Metropolitliği de kaldırılarak, Balkanlardaki bütün Ortodoks kiliseleri Fener Patrikhanesi'ne bağlanmıştır. Bu tarihten itibaren de, ayinler artık Yunanca yapılmaktadır bütün bu kiliselerde. Kiliselerin avlularında açılan okullarda bütün bu halkların çocuklarına zorunlu olarak Yunanca öğretilmektedir. Bu olanaklarla da, Fener Rum Patrikhanesi doğallıkla çok büyük bir mal varlığına sahip olmuştur kısa sürede. Osmanlılar da, bu mal varlığına bir dokunulmazlık kazandırabilmeleri için *"vakıf"* kurmalarına izin vermiştir. Patrikler de zaten, *"Rum Milletbaşı* sanıyla, bürokratik önem sıralamasında *"üç tuğlu paşa* düzeyinde sayılmaktadırlar nicedir.

Görüldüğü gibi, Fener Rum Ortodoks Kilisesi, aslında bu çıkar ilişkileri yüzünden düzenin sürmesinden yanadır ve Osmanlıya karşı girişilecek ayrılıkçı hareketlere şiddetle karşı çıkmaktadır. Bilindiği gibi, Latin Katolik Kilisesi ile aralarındaki çelişkilerden dolayı, Batıya karşı zaten tedirgindirler. Dolayısıyla Fransız Devrimi'nin özgürlük ve bağımsızlık düşüncelerini kesinlikle hoş karşılamamaktadırlar.

Ne var ki, düzeni değiştirmeye yönelik olduğunu anlayınca, ta 1793'lerden itibaren öfkeyle Fransız Devrimi'ne karşı

da gözlerini yumup, kulaklarını tıkayan Osmanlılar, ne bu gerçekleri görebilmişlerdir, ne de tam çeyrek yüzyıl boyunca Yunan bağımsızlık başkaldırısı konusunda Batılıların çevirdikleri oyunları fark edebilmişlerdir.

Örneğin, Yunan bağımsızlık başkaldırısının ilk ateşleyicileri, Fransız Devrimi'nin ateşli savunucusu *Rigas* ile *Korais*, söz konusu yıllarda Osmanlı topraklarında bile yaşamamaktadırlar. Dolayısıyla ilk girişimleri de yurt dışında başlamıştır.

Adı kimi kaynaklarda *Rhigas Velestinlis*, kimi kaynaklarda *Konstandinos Righas Feraios* şeklinde de verilen *Rigas*, 1757 yılında Yunanistan'ın Teselya bölgesinde doğmuştur, ama Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği yıllarda Eflak Prensi'nin, Slavca *"hükümdar"* demek olan *Hospodar*'ının yanında çalışmaktadır. *Voltaire, Rousseau, Montesquien* gibi Devrimin sözcülerinin fikirleriyle de orada tanışmıştır. Prof. Georges Castellan'ın deyimiyle *"Fransız Devrimi için yanıp tutuşmaktadır"* ve Fransız Devrimi üzerine şiirler yazmaktadır. 1796'da da Viyana'ya yerleşmiş ve orada bir yandan Yunanlı öğrencilerle iş adamlarını örgütlemeye çalışırken, bir yandan da Fransız Devrimi'nin *"İnsan Hakları Bildirisi"* ile Fransız Anayasası'nı Yunancaya çevirmiştir.

1748 yılında İzmir'de doğan *Adhamandios Korais* ise, Fransa'da tıp eğitimini tamamladıktan sonra, 1786'dan itibaren sürekli Paris'te yaşamış ve 1823 yılında da Paris'te ölmüştür. Dolayısıyla Fransız Devrimi'nin bütün aşamalarını yaşamıştır ve Devrimi *Aydınlanmacıların"* hazırladığına yürekten inandığı için de, Paris'te, bir yandan *"Yunan Kütüphanesi"* adı altında, eski Yunan düşünürlerini yeniden yorumlayan yayınlar yaparken, öte yandan da Yunanlılara Fransız Devrimi'ni tanıtan kitaplar yazmıştır. Yunan bağımsızlık başkaldırısının XIX. yüzyılın başlarında Avrupa'nın en önemli olaylarından biri haline gelmesinde, *Voltaire, André Chénier, Lord Byron* vb. gibi

ünlü düşünür ve ozanların Yunanlıların yanında yer almalarında, hiç kuşku yok ki, *Korais*'in bu çalışmaları büyük rol oynamış olsa gerektir. 1798 yılında da, *Napolyon Bonaparte*'ın Osmanlılara saldırıp, Mısır'a çıkmasını fırsat bilerek, Yunanlıları Osmanlıya karşı ayaklanmaya çağıran *"Özgürlüğün Birinci Yılı"* adlı bir de bildiri yayımlamıştır Paris'te.

İlginçtir, *Rigas* da aynı günlerde, sanki *Napolyon Bonaparte*'ın 280 parçadan oluşan bir donanma ve 38 bin askerle 19 Mayıs 1798'de Fransa'nın Toulon limanından Doğu Akdeniz'e doğru hareket ettiğini öğrenir öğrenmez, hemen ülkesine gitmeye karar vermiş, ancak Triyeste limanında Avusturya polisi tarafından tutuklanarak Osmanlılara teslim edilmiştir. 24 Haziran 1798'de de Belgrad'da asılarak öldürülmüştür.

Bu olay ise, bağımsızlık girişimlerini söndürmek şöyle dursun, tam karşıtı, doğal olarak daha da körüklemiştir kuşkusuz. *Rigas*, kısa sürede halkının gözünde bir ulusal kahraman, bir kutsal ölü (martyr), bir söylence haline gelmiştir. Şiirleri, hele hele Fransız ulusal marşı *Marseillaise*'den esinlenerek yazdığı *"Thourios"* adlı şiiri artık bir *"ulusal ilahi"* şeklinde dilden dile dolaşmaktadır. 1821 bağımsızlık savaşının bayrağı olmuştur.

Yunan bağımsızlık başkaldırısının bir başka kahramanı olan *Theodoros Kolokotronis* de, Napolyon'u *"Kendilerini özgürlüğe kavuşturabilecek bir savaş tanrısı"* olarak tanıtmaktadır halkına.

Kuşkusuz, Akdeniz'i bir Fransız gölü haline getirme düşleri kuran Napolyon da, bu bölgeyle zaten yakından ilgilidir ve Yunan aydınlarını yanıtlamakta gecikmemiştir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, komutanlarına; *"Yunanistan'da kabarmaya başlayan milliyet taassubu, din taassubundan daha kuvvetli olacaktır. Halkı kazanmak için elinizden geleni yapınız."* diyerek, Fransız donanmasının daha 1797'de, Yunanistan'ın Adriyatik denizindeki Korfu, Lefke, İthaki, Ke-

falonya vb. gibi yedi büyük adasına aynı anda el koymasını sağlamıştır bir oldubittiye getirtip. İlk iş olarak da, *Rigas*'ın *"Thourios"* adlı destanı Korfu adasında Yunanca, onbinlerce adet basılarak, Epir'de, Tesalya'da, Mora'da el altından halka dağıtılmıştır.

En uçtaki Hıristiyan köylerine kadar uzanan ülkedeki tek disiplinli örgüt de, bilindiği gibi *kilise*'dir.

Ve ne ilginçtir ki, *ulus* ve *ulusçuluk* kavramlarının *ümmet* kavramının seçeneği olarak insanlığın siyasal gündemine girmesini kilise devletlerine karşı yüzyıllar boyu verdikleri savaşımlar sonunda ancak bir devrimle gerçekleştirebilen Fransızlar, bu kez Yunanlıları Osmanlılara karşı ayaklandırmak amacıyla araç olarak kullandıkları *ulus, ulusçuluk, ulusal bağımsızlık* gibi kavramların halk arasında hızla yaygınlaşmasını sağlayabilmek için kilise ile işbirliği yapmakta herhangi bir sakınca görmemişlerdir.

Nitekim, Fransızların bu köy kiliseleri ve manastır papazlarıyla yaptığı işbirliği, bir süre sonra meyvesini vermiş ve *"Kalavryta bölgesindeki Aghia Lavra Manastırı'nın piskoposu Germanos, 6 Nisan 1821'de isyan bayrağını açarak"* bölgedeki Müslümanlara saldırılmasını sağlamıştır. Prof. Castellan'ın yazdığına göre, *"Tarihçi D. Dakin, Peloponnes'de öldürülen Müslüman sayısının 40 bin olduğunu belirtmektedir"*

Bilindiği gibi, Hicri takvime göre 3 Recep 1236 günkü bu olaylarla ilgili haberler İstanbul'a ancak 15 günde ulaşmış olsa gerek ki, Sultan Mahmud da, ayaklanmayı öğrenir öğrenmez dehşetli öfkelenmiş ve derhal 18 Recep günü Seyyid Ali Paşa'yı görevden alıp yerine Benderli Ali Paşa'yı sadrazamlığa getirerek, *"Bütün Rumların kılıçtan geçirilmesini"* buyurmuştur.

Hemen ertesi günü de, 19 Recep'te, yani 22 Nisan 1821'de, Hıristiyanların kutsal günü *Paskalya* olmasına karşın, Sadrazam Benderli Ali Paşa, Rum Patriği *Grigoryos*'u,

Ahmed Cevdet Paşa'nın *"Tarih-i Cevdet"*de yazdığına göre, önce görevden aldırtıp, huzuruna getirterek güya sorguladıktan sonra, Fener'deki Patrikhane'nin kapısının önünde patrik giysileriyle idam ettirmiş ve cesedini üç gün darağacında asılı bıraktırmıştır.

Oysa, gene Ahmed Cevdet Paşa'nın verdiği bilgilere göre, İngiliz elçiliği, Fransızların bazı kilise ve manastır papazlarıyla böylesi bir işbirliği başlattığını nice önce Saray'a yazılı olarak bildirmiş, ancak Osmanlı yöneticileri, bunu da Fransızlarla olan dostluklarını bozmaya yönelik bir İngiliz oyunu diye yorumladıklarından, dikkate almamışlardır.

İlginçtir, *Patrik Grigoryos*'un bu ayaklanmaları desteklemeyip karşı bildiriler yayımladığını, başkaldıranları lanetleyip aforoz ettiğini aslında çoğu Osmanlı tarihçisi de belirtmektedir. Ancak ne var ki, bütün bunların bir aldatmaca olduğundan da kuşkuları yoktur sanki. Örneğin, Ord. Prof. Enver Ziya Karal, herhangi bir belge, kanıt, kaynak filan da göstermeme gereği duymadan, *"İstanbul patriği, isyanın Rusya tarafından takbih edildiğini görünce korktu ve aforozname düzenleyerek Eterya üyelerinin yapmış oldukları yeminlerin batıl olduğunu, üyelikten çekilmeyerek devlete karşı savaşa devam edeceklerin lânet altında kalacaklarını ilân etti.* diye yazmaktadır. Çünkü, Prof. Karal'ın, ne *Patrik Grigoryos'un Etniki Eterya üyesi olduğundan*, ne de *isyanda bir parmağı bulunduğundan* kuşkusu vardır.

Bu kör öfkeyle *Patrik Grigoryos*'un acele asılması, hemen ardından da İstanbul ve çevresinde metropolit avına, papaz avına çıkılarak yüzlerce kişinin öldürülmesi ise, doğallıkla, bu başkaldırının bastırılmasına yardımcı olmak şöyle dursun, tam karşıtı, bir yandan bütün Hıristiyan Batıyı Osmanlılara düşman ederken öte yandan da hem ülkedeki diğer kiliseleri ayaklandırmış, hem de din adamlarıyla ulusçu aydınların daha da kenet-

lenmesine neden olmuştur. Böylece, Yunan ulusal bağımsızlık savaşımı ile Yunan kilisesi de özdeşleşmiştir kendiliğinden.

Osmanlıların, *"nation"* kavramının karşılığı olarak, aynı anda *"ümmet"* anlamına da gelen Arapça *"millet"* sözcüğünü hemen benimseyivermeleri de, Yunan ulusçuluğunun karşılarına kiliseyle özdeşleşmiş bir biçimde çıkması yüzünden midir acaba biraz da, kim bilir?

Çünkü, Prof. Niyazi Berkes de, *"Hıristiyan milletlerin uluslaşma akımları* (daha doğrusu, biçimleri) *Osmanlı siyasal yaşamında dinsel tepkiye yönelişte rol oynamıştır"* diyerek bu gerçeği vurgulamaktadır bizce. Nitekim, Osmanlı aydınları da, işte bu uluslaşma modelinden esinlenerek, kısa bir süre sonra İmparatorluğun kurtuluşu için *"İslam milleti"* formülünü bulmuşlardır, anımsanacağı gibi.

Ne var ki, Osmanlıların bu *"İslam milleti* başlıklı yeni uluslaşma politikası ise, toplumda zaten var olan *"müslim-gayri müslim* ikiliğini daha da şiddetlendirerek, uyruğun hızla düşman kamplara bölünmesine yol açmıştır.

Oysa, aynı günlerde, yukarlarda da değinildiği gibi, sanayi devrimini gerçekleştirmiş ve kıtalararası ticaret filolarına sahip Batılı devletler Osmanlı İmparatorluğu ile ardı ardına ticaret antlaşmaları imzalamaktadırlar. Osmanlı tarihindeki ilk ticaret antlaşması, bilindiği gibi, 16 Ağustos 1838'de İngilizlerle imzalanmıştır. 3 ay sonra 25 Kasım 1838'de Fransa; 18 Mayıs 1839'da Kuzey Almanya'daki bağımsız kent devletleri Lübek, Bremen ve Hamburg; 2 Eylül 1839'da Sardenya; 31 Ocak 1840'da İsveç ve Norveç; 2 Mart 1840'da İspanya; 14 Mart 1840'da Felemenk; 30 Nisan 1840'da Belçika; 22 Ekim 1840'da Prusya, vd. Osmanlılarla ardı ardına ticaret antlaşmaları imzalamışlardır.

Gene bilindiği gibi, bu Batılı ülkeler, Osmanlılarla olan ticaret ilişkilerini de genellikle *"gayr-i müslim* uyrukla işbir-

liği yaparak yürütmektedir. Dolayısıyla, bu yanlış uluslaşma politikası *"İslam milliyetçiliği"*nin yarattığı düşman kamplaşmadan Batılıların da rahatsız olmamaları, kuşkusuz olanaksızdır. Nitekim, bütün Batılı ülkelerin yağmayı kaçırmaktan korkarmışcasına telaşla Babıâli'ye üşüşüp, kuyrukta beklediği bu curcunanın tam ortasında, 3 Kasım 1839 günü Gülhane parkında okunan *Tanzimat Fermanı*'nın özünü de, bu tepkinin oluşturduğunu söylemek, doğrusu gerçeğe pek de aykırı düşmese gerektir.

Tarihçi *Abdurrahman Şeref* de, *"Tanzimat-ı Hayriye: Tenkidi"* başlıklı yazısında, *"Tanzimat-ı Hayriye'nin vatandaşlar arasındaki eşitliği açıklamaktan başlıca gayesi, bazı küçük ayrıcalıkları bile ortadan kaldırmak dileği oluyordu.* diyerek, bizce bu gerçeği vurgulamaktadır.

Gene Abdurrahman Şeref'in yazdığına göre, Sultan II. Mahmud da nitekim, *"Ben yurttaşlarımdan müslümanı camide, Hıristiyanı kilisede ve Museviyi sinagogda fark ederim, aralarında başkaca bir fark yoktur.* demek zorunda kalmış-

Gerçi bu konuşmanın hangi tarihte yapıldığı konusunda bir bilgi verilmemektedir. Ancak, *Prof. Berkes*'in de, *"Mahmud, şeyhülislamlığı, Müslüman olmayan halkların 'millet' örgütlerinin din başkanlığı anlamına benzer bir biçimde, bir çeşit İslam 'millet'inin din görevlisi haline getirdi.* diye değerlendirmesine bakılacak olursa, konuşma da, *Defterdarlığın Maliye Nezareti, Reis-ül Küttaplığın Hariciye Nezareti, Sadaret Kethüdalığının Dahiliye Nezareti ve Şeyhülislamlığın da Bab-ı Meşihat* haline getirildiği 1830'ların ortalarında ve XIX. yüzyıl Osmanlı tarihinde özel yerleri olan *Lord Stratford Canning* vb. gibi *ünlü sefirlerin* telkinleriyle yapılmış olsa gerektir bizce büyük bir olasılıkla.

Zaten, anımsanacağı gibi, halk, kuşkusuz hacı hoca takımının da yönlendirmesiyle, *Tanzimat Fermanı*'nı da daha

ilk günden *Artık gâvura gâvur demek yasak"* şeklinde dillendirmiştir.

Hatta öyle ki, anlatılanlara göre, Hıristiyan uyruk, ola ki yabancıların baskılarından cesaret bulup, iyice şımararak, *Tanzimat Fermanı*'nın bu özünü kötüye bile kullanmıştır. Örneğni, Tarihçi *Abdurrahman Şeref*, işittiklerine dayanarak, *"Galata'daki Voyvoda karakolunun bir eski tabur ağasının, çevredeki Hıristiyan halkın Müslümanları yakalayarak karakola getirip, 'Bize gâvur dedi' diye cezalandırılmalarını istediklerini"* kendisinin de, ne ceza vereceğini bilemediği için, *Ay oğul, hâlâ anlatamadık mı? Şimdi Tanzimat var. Artık gâvura gâvur denmeyecek. Söyleye söyleye dilimizde tüy bitti bre!.. diyerek suçluyu azarladığını"* anlattığını yazmaktadır. (Abdurrahman Şeref, Tarih Konuşmaları, Kavram Yayınları, İstanbul 1978, s. 50)

Görüldüğü gibi, Osmanlılar da, Yunan bağımsızlık başkaldırısına bir tepki olarak acele oluşturdukları *"İslamcılık ve İslam milleti"* politikasını, elbette yalnız Batılıların yönlendirmesiyle değil, toplumdaki ikiliği körükleyip Hıristiyan azınlıkların bağımsızlık girişimlerini artırarak İmparatorluğun dağılmasını hızlandıracağını anlayınca, daha 1830'lu yılların ortalarında hemen değiştirmek zorunda kalmışlardır.

Nitekim, *Yusuf Akçura* da *"Üç Tarz-ı Siyaset"* adlı ünlü yazısında *"Osmanlı milleti yaratmak siyaseti, ciddi olarak İkinci Mahmut zamanında doğdu.* demektedir.

Bu yeni politikanın amacı da, gene Yusuf Akçura'ya göre, *"devletin farklı din ve cinslere mensup tebaasından, sırf vatan (Osmanlı ülkesi) ve millet (Osmanlı milleti) fikriyle birleşerek, Rumun, Ermeninin, Türkün, Arabın içinde eriyeceği, böylece din ve kavim kavgalarının sona ereceği, serbestlik (özgürlük) ve hukuki eşitlik üzerine kurulmuş karma bir millet yaratmak"*tır.

"Osmanlı milleti fikri de, en ziyade Âli ve Fuad Paşalar zamanında geçerli olmuştur." (Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1976, s. 20-27)

İlginçtir, tarihçilerin belirttiklerine göre *"Osmanlı"* sözcüğü de bu tarihlere kadar siyasal anlamda hiç kullanılmamıştır, galiba.

Örneğin, Ord. Prof. Enver Ziya Karal: *"Devletin ismi, Devlet-i Aliye'dir. Hükümetin adı, Hükümet-i Saltanat-ı Seniye'dir. İmparatorluk topraklarına, Memalik-i Mahrusa-i Şahane denmektedir. Tebaa da, tebaa-i şahane'dir. 'Osmanlı' kelimesi de henüz bir siyasi terim değildir, bu kelimenin siyasi ve hukuki bir terim haline gelmesi ancak Abdülaziz devrinde, tabiiyet kanunnamesinin çıkarılması üzerine mümkün olacaktır."* diye yazmaktadır. (Osm. Tar. c-7, s. 201)

Gerçekten, Tanzimat'a kadar *"uyruk"* kavramı da yoktur Osmanlı düşüncesinde. Herkes *kul*dur. Arapça *"tebaa"* sözcüğü, *"Osmanlı yurttaşı"* anlamına ilk kez *Tanzimat Fermanı*'nda kullanılmıştır. Sultan Abdülaziz döneminde çıkarılan *"Tabiiyet-i Osmanî"* yasasında da ilk kez *"Osmanlı tebaası"* denilmiştir.

"Osmanlı milleti" düşüncesini daha sonraki yıllarda, örneğin Sultan Abdülaziz döneminde yürekten savunanlar da, Yusuf Akçura'nın belirttiği gibi, Tercüme Odası'ndan yetişen Osmanlı aydınları olmuştur gerçekten de... Ama ne var ki, *"nation"* (ulus) kavramına, ola ki kilise aracılığıyla tanışmanın yanılsamasıyla biraz da, Osmanlıca karşılık olarak, daha 1830'lu yıllarda hemen *"ümmet"* anlamını da içeren İbranice kökenli bu eski *"millet"* sözcüğünün diriltilerek benimsenmesi ve önce *"İslam milleti"*, ardından *"Osmanlı milleti"* şeklinde coşkuyla kullanılması, bu aydınların arasında ilginç bir gelişmeye de neden olmuştur gördüğümüz kadarıyla.

Bilindiği gibi, Osmanlılar, *"bir yerde oturanlar"* anlamında bir kavram olarak *"halk"* sözcüğünü değil, gene Arap-

ça *"Ehl"* veya aynı kökten türemiş *Ahali*, ya da *"Ehali"* sözcüklerini kullanmışlardır. Yani, Osmanlılar, tıpkı Arapça *"vatan"* sözcüğünü ta XIX. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına kadar *"yurt"* anlamında bir siyasal kavram olarak değil, *"bir kimsenin doğup büyüdüğü yer"* anlamında kullanmaları gibi, *"halk"* sözcüğünü de, bugünkü *"aynı ülkede yaşayan ve o ülkenin yurttaşı olan insan topluluğu"* anlamında bir siyasal kavram olarak değil, *"yaratma, icat etme"* anlamlarında kullanmışlardır ancak.

Tercüme Odası'nda Fransızca öğrenerek Fransız Devrimi'nin çağdaş kavramlarını, belki çoğu kez farkına bile varmadan ardı ardına Osmanlı ülkesine taşıyan bu aydınlar, *"vatan"* kavramını ilk kez *"bir halkın üzerinde egemen olarak yaşadığı ve kültürünü, uygarlığını yarattığı yer"* yani *"yurt"* anlamında siyasal bir kavram olarak kullanmaya kalkışınca, ilginçtir, hemen *"millet"* kavramı bir kez daha çıkmıştır karşılarına doğal olarak. Çünkü, hem *"Memalik-i Mahrusa-i Şahane"*de yaşayan farklı dinlere ve çok farklı etnik kimliklere sahip *Osmanlı halkı* için *"millet"* deyimini kullanmaktadırlar, hem de bu halkı oluşturanlara *"Müslüman milleti, Hıristiyan milleti, Musevi milleti vb.* demektedirler. Oysa, *"Müslüman milleti"*nin, daha Tanzimat'a kadarki Osmanlıca adı, bilindiği gibi *"Ümmet-i Muhammed"*dir.

Nitekim, Namık Kemal de, *"vatan"* ve *"uyruk"* kavramlarının tartışıldığı bu günlerde, 7 Aralık 1868 tarihli haftalık *Hürriyet* gazetesinde çıkan bir yazısında, *"Bugünkü günde ümmet-i Osmaniye, millet olarak İslam, Hıristiyan, Yahudi ve Dürziler falan gibi mezhep sahiplerine ve kavimce Arap, Türk, Kürt, Laz, Çerkez, Toska, Pomak, Boşnak, Ermeni, Bulgar, Rum, Yahudi vesaire gibi birçok tebaalara bölünmüştür."* diye yazarak, *"millet"* kavramını *"ümmet"* *"tebaa"* (*uyruk*) kavramını da *"etnik kimlik"* (*budun*) anlamında kullanırken,

ilginçtir bu kez *"ümmet"* sözcüğünü de *"Ümmet-i Osmaniye"* yani *"Osmanlı halkı"* şeklindeki bir tamlama ile *"halk"* kavramının karşılığı olarak kullanmıştır.

Oysa, gene aym günlerde *Ali Suavi* de, *"millet"* sözcüğünü *"budun"* anlamında kullanmaktadır tarihçilerin belirttiklerine göre.

Osmanlının 19.Yüzyılının Özeti: "Kör Dövüşü"

Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu sözcüğün tam anlamıyla bir bağbozumu fırtınasına kapılmış güz yaprağı gibi girmiştir XIX. yüzyıla. Bir sağa bir sola savrulmuş durmuştur.

Gerçekten de, ne III. Selim'in *Nizam-ı Cedit* girişimlerinin, ne II. Mahmud'un *Batılılaşma* çabalarının, ne *Tanzimat-ı Hayriye*'nin, ne *1856 Hatt-ı Hümayunu*'nun, ne Sultan Abdülaziz dönemindeki aydınların *Osmanlıcılık* ve *Meşrutiyet* düşlerinin, önceden tasarlanıp planlanmış, uzun ve geniş projeksiyonlu köklü çözüm arayışları olduğunu söyleyebilmenin olanağı vardır, doğrusu.

Örneğin, tarihçilerin yazdıklarına göre, ana rahmine müneccimler aracılığıyla eşref saatte düşmesi sağlandığı için bir cihangir, hatta bir hızır olarak doğduğundan kendisinin de kuşkusu bulunmayan III. Selim, tahta çıkar çıkmaz, iki yıldır hep yenilgilerle süren Rus savaşının yazgısının da hemen değişeceğine yürekten inanmaktadır. Ama ne var ki, amcası I. Abdülhamid'in, gene cepheden gelen kötü bir haberin üzüntüsüyle kalp krizi geçirerek ansızın ölüvermesi üzerine 28 Mart 1789'da tahta çıkmasından sonra da savaşın gidişinde hiçbir değişiklik olmamıştır. Ancak, ola ki biraz da bu şaşkınlıkla, daha saltanatının kırkı bile çıkmış çıkmamışken, *1789 yılı*

mayıs ayı başlarında bir cuma günü" bu kez de tutup *"meşveret erbabını Saraya çağırıp, topluca öğle namazını kıldıktan sonra, Sultan Kasrının Revan odasında bir meşveret toplantısı düzenleyip, 'Bre ağalar, n'olacak bu memleketin hali?' diye sormasına"* bakılırsa, genç Sultan'ın, diyelim *Nizam-ı Cedit* ile ilgili önceden hazırlanmış herhangi bir planının olduğundan söz edebilmek de olanaksızdır doğrusu. Nitekim bu toplantıda da, herhangi bir plan tartışılmamıştır zaten. Ülkenin ileri gelenlerinden İmparatorluğun durumu hakkında birer *layiha* (rapor) hazırlamalarının istenilmesine karar verilmiştir. Kimi tarihçiye göre 18, kimi tarihçiye göre 22, hatta kimi bilim adamlarına göre de 200'e yakın kişiden gelen bu *layiha*ların da neredeyse tamamı yeni bir ordu kurulmasını önermektedir. Ahmed Cevdet Paşa'nın da *"Tarih-i Cevdet"*de *"çeşitli hesaplarla müneccimbaşı ve hekimbaşı tarafından* türlü oyunlar oynanıp söylentiler çıkarılarak *"Hazreti Ali talihine sahip bir cihangir olarak doğduğuna ve kerâmet sahibi bir devlet kurucusu olduğuna inandırıldığını* yazdığı Sultan III. Selim de, *"Nizam-ı Cedit"* diye adlandırdıkları bu öneriye hemen dört elle sarılmıştır.

Hatta, Nizam-ı Cedit ordusu henüz tasarı halindeyken, gene bu kaynaklardan kimilerine göre büyük bir olasılıkla, kendisinden *layiha* da istenilen *"Kethüda-i Sadr-ı Âli Çelebi Mustafa Reşid Efendi"* tarafından hazırlanıp Saray'a sunulmuş, adı tarihe *"Koca Sekbanbaşı Risalesi"* olarak geçen bir raporda, *"Osmanlı Rum reayasından önemli bir kişinin, İstanbul alınınca, kurulacak olan Rusların himayesindeki Bizans krallığına kendisinin getirilmesi koşuluyla* bir proje sunarak, *"Rus Çariçesi II. Katerina'yı, karadan yapılacak bir harekâtla İstanbul'u almanın çok zor olduğuna, ama Karadeniz'den Boğaz kıyılarına saldırılarak önce su bentleri yıkılırsa İstanbul'un kolayca alınabileceğine, çünkü bu bölgede sağlam bir tahki-*

matın bulunmadığına, ayrıca İstanbullu Rumların da desteğiyle Türklerin bozguna uğratılıp Anadolu'ya kaçırılabileceğine inandırdığı" ve halen *"Rusların bu amaçla Karadeniz'de büyük bir donanma hazırlamakta olduğu"* bildirilince, Levent'te acele bir kışla yaptırılarak, Fransız ordusundan esinlenilmiş mavi bereli, kırmızı ceketli üniformaları olan yeni bir askeri birlik oluşturulmaya kalkışılmıştır, bilindiği gibi...

Ön hazırlıklar tamamlanıp, gerekli önlemler alınmadan, plansız programsız *yalapşap* girişiliveren bu *"yenilik"* ise, Sultan III. Selim'in de başını yemiştir ne yazık ki...

Ulemanın, *Askere setre pantolon giydirip imanına halel getiren, önlerine muallim diye Frenkleri düşüren bu padişaha Allah da yardımını çok görür"* diyerek fetvayı vermesi üzerine 29 Mayıs 1807'de Sultanı tahttan indirip *"Kafes"*e sokan bu çapulcuların elinden canını zor kurtaran öteki *"yaranlar"* da, bilindiği gibi Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına sığınmışlardır can havliyle... Çünkü, Tirsiniklioğlu İsmail Ağa'nın ölmesi üzerine Rusçuk ayanı olan bu taşralı ağayı, okuma yazma bile bilmediği halde III. Selim kısa bir süre önce *"Paşa* yapmıştır. Bu nedenle, ola ki bu gönül yükümlülüğüyle çapulcuların üzerine yürüyüp III. Selim'i yeniden tahta oturtur diye ummaktadırlar. Nitekim, 14 ay sonra da olsa, kimi tarihçilerin yazdıklarına göre *"yaranlar"* III. Selim'in yeniden sultan olunca kendisini de sadrazam yapacağına dair söz verdiği vaadiyle bu taşralı Paşa'yı ayaklandırmışlardır gerçekten de...

28 Temmuz 1808'de, III. Selim'i tahta oturtmak üzere on on beş bin askerle İstanbul'a girip, önce Babıâli'yi basarak kendini sadrazam ilan eden Alemdar Mustafa Paşa'nın, III. Selim'in birkaç saat önce öldürüldüğünü öğrenince, Sultan IV. Mustafa'nın yerine çaresiz, Kuşhane damında saklandığı halıların altından çıkararak sultan ilan ettiği *"son şehzade* II.

Mahmud ise, bağbozumu rüzgârına kapılmış güz yaprağı gibi bir sağa bir sola habire savrulup duran son Osmanlı padişahlarının en tipiği olmuştur, bizce sözcüğün tam anlamıyla...

Örneğin, daha saltanatının dördüncü ayında, kendisini ulemaya ve Yeniçeri Ocağı'na rağmen silah zoruyla tahta oturtan Alemdar Mustafa Paşa'yı, gene ulema ve yeniçerilerle işbirliği yaparak *"hallettikten"* sonra, saltanatının birinci yılında da Rus savaşına karşı dine dört elle sarılmış ve bütün halkı Fatih camisinin avlusuna toplatıp, *"Halife olarak Hıristiyanlara 'Büyük Cihat' açtığını"* ilan etmiştir. Ancak, gene aynı ulema takımının salgın hastalıklar karşısında okuyup üflemesinin, halka *"her namazdan sonra topluca Sure-i Kaf veya Sure-i Şerif okutmasının"* hiçbir yarar sağlamadığını görünce de, bu kez Frengistandan hekimler getirtip tıp okulları açmıştır. Gene, İmparatorluğun bir süre ordusuz kalması pahasına, *Artık bütünüyle Bektaşi tekkesinin eline geçtiği için zındıklar ve mülhidler yuvası haline, bir şer yuvası haline döndüğü"* suçlamasıyla bir an önce kapatılmasını isteyen ulema ile işbirliği yaparak Yeniçeri Ocağı'nı topa tutturup ortadan kaldırırken, aynı süreçte *"Tercüme Odası"*nı kurdurtarak, *"artık Müslümanların da kefere dillerini öğrenmelerine izin veren* ilk Osmanlı sultanı olmuştur. Örneğin, bir yandan İmparatorluğun bu duruma düşmesinin nedenini gençlerin din bilgilerinin eksikliğine yorup, *"artık çocukların çıraklık yapmasını yasaklayarak" "mahallle mektebine gitmeyi"* zorunlu kılarken, öte yandan, aynı günlerde Mühendis mekteplerine öğrenci yetiştirmesi için, matematik, fizik, kimya ile ilgili temel bilgilerin öğretileceği, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devletçe yaptırılmış halka açık ilk *ladini* örgün ilköğretim kurumu olan *Rüştiye*'yi açtırmıştır. Batılı giysilerle fotoğraf çektirmiş ve fotoğraflarını devlet dairelerine ilk o astırmıştır. Elçilikteki kokteyllerde Müslümanların da şarap içmesine ilk o

izin vermiştir. Osmanlı tarihindeki ilk ticaret antlaşmasını İngilizlerle o imzalamıştır. Reşit Paşa'ya Tanzimat Fermanı'nı o hazırlatmıştır, vb. vb...

Yabancıların II. Mahmud'la ilgili değerlendirmeleri ve yargıları da, gerçekten birbirlerinin karşıtı sayılacak denli, çok çeşitlidir. Örneğin, *Harold Temperley*, 1917 yılında yayımlanmış *"Sırbistan Tarihi"* adlı kitabında II. Mahmud'u *"Kanuni'den sonraki en büyük Osmanlı padişahı"* olarak değerlendirirken, İstanbul'a II. Mahmud'un tahta çıktığı yıl İngiltere büyükelçiliğinde birinci katip olarak görevli gelmiş, daha sonraki yıllarda da uzun süre büyükelçilik yapmış *Lord Stratford* ise, II. Mahmud'u *"Olaylara politika ve çıkarlar açısından keyfî bir biçimde yaklaşırdı* diye eleştirmektedir.

Gene, bir İngiliz tarihçi Alan Palmer'ın verdiği bilgilere bakılırsa, İstanbul'da uzun süre kalmış İngiliz deniz subayı *Adolphous Slade*'e göre, II. Mahmud, *"Katı inatçılığı ve despotluğu yüzünden reformlar üzerindeki halk denetimi kalktığı için başarısız olmuştur"* ama Osmanlı ordusunda görev yapmış bir başka Batılı subay Prusyalı *Helmuth von Moltke*'ye göre ise, tahammülsüzlüğü yüzünden *"İmparatorluğun herhangi bir yerindeki bir başka otoriteyi yerle bir eden, fakat yerine kendi binasını dikecek becerisi olmayan* biridir zaten.

Nitekim *Alan Palmer* da, *"Otuz altı Osmanlı sultanının en şaşırtıcısı olduğunu* söylediği II. Mahmud'u *"Bir muamma...* olarak nitelemektedir. Gerçekten, *"II. Mahmud bir despot mudur, yoksa bir yenilikçi mi? Güvene ihanet eden kaprisli biri midir, yoksa vizyonu olan, kendisini devlete adamış bir yönetici mi? Felaket habercisi olabilecek savaşlara gözü kapalı dalan biri midir, yoksa İmparatorluğunu saldırgan düşmanlardan koruyan zeki bir devlet adamı mı? Müslüman Türkleri zorla Batılılaştıran bir 'Kâfir Sultan' mıdır, yoksa kimi Türklerin de söylediği gibi 'Mahmud-u Adlî' mi?"*

(Alan Palmer, Bir Çöküşün Yeni Tarihi, Sabah Kitapları, İstanbul 1993, s. 85)

Bilindiği gibi, on yedinci yüzyılda, çocuk ve deli sultanlar döneminin daha ilk günlerinden itibaren, şehzadeler, gerek birtakım gizli ilişkilerde bulunamamaları, gerekse katledilmelerine ferman çıkarsa kolayca bulunabilmeleri için, Sarayda, Haremin bitişiğindeki *Şimşirlik* (veya *Kafes*) denilen özel odalarda, göz önünde yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Örneğin, bu yüzyılın sonlarında arka arkaya sultan olan iki kardeş, II. Süleyman ile II. Ahmed, neredeyse tam 30 yıllarını bu *kafes*lerde geçirmişlerdir.

Ancak, bu uygulama XVIII. yüzyılın sonlarında iyice tavsamış olsa gerek ki, tarihçilerin verdiği bilgilere göre, II. Mahmud da, Kabakçı Mustafa olayından sonra,-ağabeyi IV. Mustafa'nın saltanatı süresince, sadece 14 ay kalmıştır galiba bu şimşirliklerde. Nitekim, Prof. Enver Ziya Karal da, II. Mahmud için, *"Çocukluğu rahat geçti. Osmanlı şehzadelerinin veliaht bulundukları sıralarda yaşadıkları kafes hayatını tanımadı.* diye yazmaktadır.

Dolayısıyla, II. Mahmud da, Saray'da, bütün öteki şehzadeler gibi geleneksel bir eğitim görmüş olsa gerektir yani. Zaten Prof. Karal da, *"Bütün şehzadelere olduğu gibi, ona da dünya ve padişahlık hakkında kural olan mistik bilgiler öğretilmiştir."* demektedir.

Şehzadelere bu bilgileri de, kuşkusuz, medreseden yetişmiş, Saraya yakın ulema öğretmektedir.

Ne var ki, medreselerde de artık doğru dürüst Arapça bile öğretilmemektedir, Osman Nuri Ergin'in yazdığına göre. Dünya tarihi, coğrafya, fizik, kimya, matematik gibi dersler zaten okutulmadığı için, medrese bitirmiş *ulema*nın ne Avrupadan haberi vardır, ne de çağından... Çoğu İslamiyeti bile bilmemektedir. Örneğin, *Asakir-i Mansure*'nin kuruluşu sıra-

sında Osmanlı ordusunda görev almış ve II. Mahmud'a askeri danışmanlık yapmış *Prusyalı Helmuth von Moltke*, İstanbul'dan gönderdiği 1 Eylül 1839 tarihli mektubunda, görgü tanığı olduğu Osmanlı uleması ile ilgili bu gerçekleri aktarırken, *"Okuma yazma bilen bir Türke 'Hafız' yani bilgin denir. Kuran'ın ilk ve son surelerini ezberlemekle eğitimini tamamlayan bu bilginlerden pek azı dört işlemi bilir. Bunlara dünyanın küre şeklinde olduğunu kabul ettirebilmek olanaksızdır. Dönmelerden başka Avrupa dili konuşan kimse yoktur. Yüksek memuriyetlerde bulunan çoğu, kendi dillerinde yazılmış mektupları bile okutup dinlemek zorundadır.* diye yazmaktadır. (Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, s. 342)

Fatma Âliye Hanım da, *"medrese mezunlarının dar görüşlü ve yeniliklere ayak uyduramayan tutucular olduklarını* belirttikten sonra, babası *Ahmed Cevdet Paşa*'nın *"medreselerde okutulmayan hesap, cebir, hendese, astronomi gibi bilimlere ait kitapları genel tatillerde okuyarak kendisini yetiştirdiğini"* hatta *"ecnebi lisanı öğrenmenin ulema arasında ölçülere uygun düşmediğinden, Fransızca öğrenmek için gizli dersler aldığını, ancak kimsenin yanında Fransızca konuşamadığından, gramerini çok iyi bildiği ve birçok sözcük ezberlediği halde, Fransızcayı okuyup anladığını, ama iyi konuşamadığını"* yazmakta, sonra da, *"şayet gizli gizli Fransızca öğrenmeye çalıştığı duyulsaydı, şiddetli bir cezaya uğraması muhtemeldi."* demektedir. (Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı, Pınar Yayınları, İstanbul 1994, s.30-50)

Nitekim, İngiliz tarihçi *Joan Haslip* de, büyük bir olasılıkla dönemin görgü tanığı Lord Stratford'un raporlarına dayanarak yazdığı, Sultan II. Abdülhamid'in yaşamıyla ilgili kitabında, *"Şehzadelerin eğitimi. Avrupa kültürüne ve tesirine karşı tamamen kapalıydı. Ders programları asla değiştirilmiyordu. Siyaset ve tarih, şehzadelere öğretilmesi yasak bilgilerdendi. Onla-*

ra sadece Kuran ve biraz da yüzeysel düzeyde müzik, Fransızca ve Osmanlı padişahlarına ait ünlü olayların efsaneleştirilmiş hikâyeleri öğretilirdi. Şehzadeler için harp olayları çok uzak, hatta saçma bir ihtimal idi. Eğer aralarından biri, daha geniş bilgi sahibi olmaya yeteneği varsa ve eğilim gösterirse, ona da sadece eski şiirleri okumasına yetecek kadar Arapça ve Farsça öğretilirdi." diye yazmaktadır. (Age, s. 24-33)

Bir başka yakın görgü tanığı *Moltke* de, *"Osmanlı prensleri (Şehzadeleri), yönetimin izin verdiği pek az insanla görüşebilirdi. Bunlar da Haremdeki kadınlar (cariyeler), hadımlar (Harem ağaları) ve mollalardan (medreseli öğretmenlerden) ibaretti.* demektedir, üzülerek belirtelim ki...

Örneğin, sultanlar, şehzadelikleri sırasında gerçekten, coğrafya öğrenmek şöyle dursun, galiba hiç harita da görmemiş olsalar gerek ki, *II. Abdülhamid*'in tahta çıkıncaya kadar *"Bulgaristan diye bir yerin olduğundan haberi bile yoktur"* hatta *"Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının kuzeyde Azak denizine, batıda da Viyana kapılarına dayandığını ilk kez sultan olunca girdiği Padişah odasındaki haritada görmüştür"* gene Joan Haslip'in yazdığına göre. (Age, s. 98-99)

Amerikalı tarihçi *Davison*'ın Ahmed Cevdet Paşa'dan aktararak belirttiğine göre ise, coğrafyadan habersiz olanlar yalnız ulema ile şehzadeler de değildir üstelik, XIX. yüzyılın ta ikinci yarısında bile ülkenin her köşesinin doğru dürüst bir haritası yoktur hâlâ. Hatta, ülkenin haritasını çıkaracak bilgiye de sahip değillerdir.

Örneğin, Ahmed Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, Kırım Savaşı sırasında Yunan çetecilerinin Yanya yöresinde çıkardıkları olayları görüşmek üzere *"Sultan Abdülmecid, Şevvalin yirmi dokuzuncu perşembe günü"* 17 Mayıs 1855'te, *"Babıâli'ye giderek Sadrazam Reşit Paşa'nın başkanlığındaki hükümetle bir toplantı yapmış"*tır. Olayları bastırmakla görev-

lendirilen Fuad Paşa'nın açıklamalarını dinlerken de *"Oraların bir haritası var mıdır?"* diye sormuş, ama *"Hayır"* yanıtını almıştır. (Tezakir, 1-12, s. 50-51)

Roderic H. Davison da, bu olayı özetleyerek, *"Merkezi hükümetin bazı bölgelerde denetimi az olmakla da kalmıyordu, bu bölgeler hakkında pek bilgisi de yoktu. Sultan Abdülmecid'in sorusu üzerine o bölgenin de bir haritasının olmadığı ortaya çıkmıştı. Osmanlılar, Tanzimat'tan sonra bile hâlâ kendilerine ait Balkan topraklarının haritalarını Avusturya-Macaristan Genel Kurmayı'ndan satın almak zorunda kalıyorlardı.* diye yazmaktadır, ne acıdır ki... (Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997, c-1, s. 75)

Gerçekten, yukarıda da değinildiği gibi, *Moltke* de, Osmanlı ordusunda görev alır almaz, kendisinden istenilen ilk iş olarak İstanbul'un planı ile İstanbul ve Çanakkale boğazlarının haritalarını çıkardığını yazmaktadır. 1837'lerde Türkiye'den gönderdiği mektuplarında.

Görüldüğü gibi, hiç olmazsa XIX. yüzyıldaki Osmanlı aydınlarının, gerek *ulema*nın, gerekse *münevverlerin* genel kültür düzeyi de, sözcüğün tam anlamıyla yürekler acısıdır, galiba hiç kuşku yok ki...

Dolayısıyla, bu aydınların eğittiği şehzadelerin kültürel düzeylerinin farklı olabilmesi de, elbette söz konusu dahi edilmese gerektir, doğal olarak...

Nitekim, yukarda da belirttiğimiz gibi, daha önceki bir mektubunda, *"Ülkenin herhangi bir yerinde bir başka otoritenin varlığına tahammülü yoktur, ama yıktığı otoritenin yerine bir yenisini oluşturacak beceriye de sahip değildir"* diyerek sert bir dille eleştiren *Moltke* de, Sultanın ölümünden topu topu iki ay sonra yazdığı 1 Eylül 1839 tarihli mektubunda, *II. Mahmud için*, bu kez dolaylı bir dille de olsa sanki bu gerçeğe değinerek, *Annesinin Avrupalı bir kadın, tabii bir*

Fransız olduğu söyleniyorsa da, bu iddianın ispatı pek zor olsa gerek; çünkü, şu kadarı muhakkak ki, Padişah tek kelime bile İngilizce, Fransızca ya da Almanca bilmemektedir. Bu nedenle dünya hakkında kitaplardan da bir bilgi edinemezdi. Bütün bilgisi Kuran ile Osmanlıca okuyup yazabilecek kadar Arapça ve Farsçadan ibaretti. demektedir. (Age, s. 339)

Lord Stratford Canning ise, ola ki Doğulu bir toplumla ilk kez karşılaşmış genç bir Batılı aydın şımarıklığıyla biraz da, anılarında Osmanlı İmparatorluğu'nun göreve başladığı 1808 yılındaki durumunu özetlerken, daha sonraki yıllarda *"Olaylara politika ve çıkarlar açısından keyfî bir biçimde yaklaşırdı* diye eleştirdiği *II. Mahmud için* çok daha sert bir dil kullanmakta ve *"Tahtta genç bir sultan, Mahmud oturuyordu. Kardeşi Mustafa'nın yerine geçmişti. Bir önceki padişah Selim yeniçeri ayaklanmasına kurban gitmişti. Yeni padişah genç, cahil, görgüsüz biri idi.* diye yazmaktadır. (Age, s.5)

Ancak ilginçtir. Sultanın oda hizmetinde yıllarca *"çuhadar"* olarak çalışmış *Hafiz Hızır İlyas Ağa* da, *"Tarih-i Enderun ya da Letaif-i Enderun"* (Saray'ın Tarihi ya da Sarayla İlgili Hoş Öykücükler) adlı anılarında II. Mahmud'un kişiliği için çok farklı şeyler söylememektedir, doğrusu.

Örneğin, anıları günümüz Türkçesine aktararak basıma hazırlayan *Cahit Kayra* da, Hafiz İlyas Ağa'nın, *"Velinimeti Sultan Mahmud'u belirgin çelişkileri olan doğulu bir hükümdar olarak"* tanımladığını yazmaktadır.

Çuhadar İlyas Ağa, genç Cahit Kayra'nın verdiği bilgilere göre, III. Selim döneminde *Hekimbaşılığa* getirilmiş, II. Mahmud döneminde de bu görevini sürdürürerek, daha sonra *Tıbbiye Nazırı* olmuş ünlü hekim *Mustafa Behçet Efendi*'yle, dönemin bir diğer ünlü hekimi *Abdülhak Molla*'nın kardeşidir. Dolayısıyla, Abdülhak Molla'nın torunu ünlü şair *Abdülhak Hamid*'in de büyük amcasıdır. Büyük babaları *Hayrullah*

Efendi de *Hekimbaşı* olduğu gibi, II. Mahmud döneminde kurulan Tıbbiyenin yetiştirdiği ilk hekimlerden, Abdülhak Molla'nın oğlu ve Şair Abdülhak Hamid'in babası *Küçük Hayrullah Efendi* de *Saray Hekimliği* yapmıştır. Görüldüğü gibi, *Çuhadar İlyas Ağa,* çok ünlü bir ulema ailesinin çocuğudur. Kuşkusuz, daha on bir yaşında bir çocukken, 1812 yılında Saray'a da bu sayede alınmış olsa gerektir, zaten. Kısa sürede de, hızla, Sultanın oda hizmetini gören *Çuhadar*'lığa kadar yükselmiştir. Nitekim, 1830 yılında, daha yirmi dokuz yaşındayken kendi isteğiyle Saraydan ayrılınca da, hemen *"ilmiye sınıfı"*na geçmiş ve Sofya kadılığı, İstanbul müftülüğü gibi görevlerde bulunmuştur.

Çuhadar İlyas Ağa'nın, görevden ayrıldıktan sonra tam 27 yıl sonra, 1857'de Sultan Abdülmecid döneminde yayımladığı, Sarayda görev sırasında tutulmuş küçük notlardan oluşan bu anılarında da, *"velinimeti"* Sultan II. Mahmud, *"ne zaman, nasıl davranacağı kesinlikle önceden kestirilemeyen "keyfi ve acımasız davranışları saltanatının ilk yıllarında daha da kaba"* biri olarak anlatılmaktadır genellikle.

Örneğin, *"Kızdığı ağalara önce dayak attırıp, sonra da çağırarak vurdurduğu sopa sayısınca altın vermektedir" "Çilingirzadeye de önce dayak attırmış, sonra da üzülüp müezzinbaşılığa getirmiştir. "Enderun ağalarından biriyle kavga eden bir arabacının hemen orada kellesini vurdurmuştur görünce. "Bir kez de, Cuma Selamlığına giderken, atı huysuzluk edip kavuğu başından düşünce, öfkelenip Silahtar Ağa'yı görevden almıştır hemen.*

Sadrazamlara, şeyhülislamlara, vezirlere, ağalara karşı davranışları da aynıdır. Öfkelenince sadrazam kellesi kopartmakta, şeyhülislamları sürgün etmekte, diyelim *"kendisine yıllarca hizmet etmiş, çok sevdiği Babüssaade Ağasını* harem ağasını görevden alıp, mallarına el koydurtmaktadır. Bir

keresinde de *"bir şeyhülislamın karısını boğdurtmuş"*tur. Tarihçi *Ahmed Rasim* de, *"II. Mahmud'a sadrazam dayanmıyordu"* diye yazmaktadır zaten.

Gerçekten de, 31 yıllık saltanatı boyunca iki kez sadaret mührünü verdiği Mehmed Emin Rauf Paşa'nın toplam 10 yılı bulan sadrazamlık süresini düşersek, 21 yılda tam 15 kez sadrazam değiştirmiştir.

Örneğin, 1820'de Yunan ayaklanmasını duyunca, bilindiği gibi, öfkelenip Seyyid Ali Paşa'yı görevden alarak, *"Ülkedeki bütün Rumların kılıçtan geçirilmesi"* buyruğu ile sadrazamlığa getirdiği *Benderli Ali Paşa*'yı da, topu topu 33 gün sonra, bu kez *"Patriği asarak Rumları kışkırttığı"* suçlamasıyla Kıbrıs'a sürdürmüş ve orada öldürtmüştür.

"Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasında en büyük yardımcısı olan Sadrazam Mehmed Selim Paşa'yı ise 1828 Rus savaşında alman yenilgiler üzerine *"yalnız görevden almakla da kalmamış, cariyelerine varıncaya dek'nesi var nesi yok el koyarak, hepsini, yerine sadrazamlığa getirdiği Darendeli İzzet Mehmed Paşa'ya vermiş"*tir. Ancak, Rus savaşındaki yenilgiler sürdüğü için, 3 ay sonra İzzet Mehmed Paşa'yı da görevden almış. *Gürcü Mehmed Reşid Paşa*'yı sadrazam yapmıştır.

İlginçtir, cephede gene bir başarı elde edilemeyip. *"Rus ordusu Balkanları aşıp Edirne önlerine gelince* bu kez de *Nakşibendi Şeyhi Şakir Efendi*'nin önerisi üzerine, *"Peygamberin kendilerine yardımcı olması için, tellallar çıkarıp, adı Muhammed olan hacı hoca takımından yetmiş kişi buldurtmuş ve tam yetmiş bin kere kelime-i tevhid okutmuş"*tur. İlyas Ağa'nın deyimiyle de *Böylece zafere vaklaşılmış olduğunu istimam etmişler (kokusunu almışlar)"*dır. (Hafız Hızır İlyas Ağa, Tarih-i Enderun ya da Letaif-i Enderun, Güneş Yayınları, İstanbul 1987, s. 18-19-51).

Gene İlyas Ağa'nın yazdıklarına göre, *"Kurban bayramlarında ilk kurbanı mutlaka kendi eliyle kesen" "Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın yakalayıp İstanbul'a gönderdiği bir Vahabi'nin kellesini, halkı toplatıp bir tören düzenleterek, yarım saat seyrettikten sonra vurdurtan"* Sultan II. Mahmud, görüldüğü gibi, bir yandan 1827 yılında Osmanlı tarihinde ilk kez Batılı anlamda bir tıp okulu açtırıp, üstelik Fransız öğretmenlere Fransızca ders verdirtirken, öte yandan gene aynı günlerde, 1828 sonlarında, neredeyse İstanbul'a gelip dayanmış düşman ordusuna karşı, ulemanın sözüne uyup, adı Muhammed olan dini bütün yetmiş kişi buldurtarak, yetmiş bin kez *"Lâ ilâhe illallah"* diye *"kelime-i tevhid"* bağırtmaktan, tekbir getirtmekten umar beklemektedir.

Doğrusu, Sultan II. Mahmud'un gerçek kimliği de bu olsa gerektir bizce. Dolayısıyla, bu dönemde gerçekleştirilmiş veya başlatılmış yenileşme ve Batılılaşma girişimleri de, sanki Sultanın aydın kimliğinden kaynaklanan bilinçli ve planlı politikalarmış gibi, pragmatik bir yaklaşımla değerlendirilmemelidir kesinlikle.

Sultan II. Mahmud'un bu girişimleri başlatmakta ve gerçekleştirmekte hem daha şanslı, hem de daha başarılı olması ise, bizce hiç kuşku yok ki, ulemanın işlediği bir hatadan kaynaklanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *ordu* ve *aydın* kavramları ile kurumlarının daha ayrıntılı bir biçimde ele alındığı bu çalışmamızın birinci kitabında da belirttiğimiz gibi, salt eğitimin ve yargının dinselleştirilmesinin, toplum üzerinde önemli bir saygınlık ve etki sağlasa da, devletin teokratik bir yapıya kavuşturulabilmesi için yeterli olmadığını yaşayarak gören *ulema*, siyasal erki ele geçirebilmenin ancak ordu aracılığıyla olabileceğine karar verip, Kanuni'den sonra bu kez de Yeniçeri Ocağı'na göz dikmiştir.

Anımsanacağı gibi, *ulema*, Sarayda söz sahibi olabilmek için ilk kez Kanuni'nin saltanatının otuz üçüncü yılında harekete geçmiş ve kuşkusuz karizmatik kişilikli Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin de desteğiyle, babasının yerine tahta çıkartmak üzere en büyük oğlu Şehzade Mustafa ile anlaşıp, bir darbe hazırlığına girişmişlerdir. Ne var ki, komployu haber alan Kanuni'nin oğlunu derhal öldürtmesi yüzünden, başaramamışlardır. Ancak, 1558'de de, bu kez öteki iki şehzade Selim ile Bayezid arasındaki kanlı *"veliahtlık"* kavgasına, medrese öğrencilerini (suhteleri) silahlandırarak Bayezid'in yanında taraf olarak katılmışlar, ama Şehzadenin korkup İran'a kaçması nedeniyle gene başaramamışlardır. *Ulemanın* Osmanlı Sarayında söz sahibi olması ise, *Selim*'in ölümü üzerine tahta çıkan oğlu III. Murad'ın Manisa'dan beraberinde getirdiği lalası, falcısı, hocası Şeyh Şücca, Hoca Sadeddin Efendi, Kara Üveys, Kadızade Ahmed Şemseddin Efendi, Mehmed Tahir Efendi, Candaroğlu Şemsi Efendi vb. medreseli hacı hoca takımını da önemli görevlere atamasıyla başlamıştır, bilindiği gibi.

1579'da Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın da öldürtülmesinden sonra Saraya neredeyse tam egemen olan *ulema takımı*, 1582'de de, Şehzade Mehmed'in 57 gün süren, Osmanlı tarihinin en görkemli sünnet düğününün ardından Sultan III. Murad'ın, hizmetlerinden memnun kaldığı esnaf için *"Dilesinler benden ne dilerlerse"* demesini fırsat bilip, hemen *"Çocuklarının Yeniçeri Ocağı'na alınmasını istiyorlar"* diyerek, artık Müslüman çocuklarının da Kapıkulu ocaklarına maaşlı asker olarak alınmasını sağlamışlardır. Böylece de, asker ocaklarındaki düzen kendiliğinden değişmiş, örneğin evlenme yasağı ile birlikte kışlada yatma zorunluluğu da doğal olarak kalmadığı gibi, disiplin de bozulmuştur. Hatta, bu Müslüman esnaf çocuklarından kimileri, çoluk çocuklarının geçimi için

bir ek gelir sağlamak amacıyla çarşı pazarda esnaflık bile yapmaya başlamışlardır. II. Selim zamanında 12.300 olan yeniçeri sayısı da, III. Murad döneminde birden 27 bine çıkmıştır.

Kuşkusuz bu yozlaşma, ordunun dirlik sahiplerince sağlanan öteki kesimine, *segbanlara* da sıçramıştır kısa sürede.

Savaş gücü azaldıkça fetihlerin ardı kesildiği için, yeniçerilerin ulufelerinin (maaşlarının) ödenmesi de büyük sorun olmaya başlamıştır. Öyle ki, bu ulufelerin ödenmesi, devlet görevlerinin dağıtılması sırasında yapılan pazarlık konusudur artık. Yani, XVII. yüzyılın başlarından itibaren yeniçerilerin maaşlarını da, *ulema*, devlet görevlerinin dağıtımı sırasında elde ettiği rüşvetle ödemektedir. Dolayısıyla da, Yeniçeri Ocağı, giderek *ulemanın elinde*, caydırıcı bir silahlı zorba, bir korkuluk haline dönüşmüştür kendiliğinden.

Örneğin, Sultan II. (Genç) Osman, ulemayla sürtüşünce, yeniçeriler hemen ayaklanarak alaşağı etmişlerdir onu, sonra da boğarak öldürmüşlerdir.

Mere Hüseyin Paşa, "Yeniçeri kışlalarının her birine yirmi beşer bin akçe, bölükbaşılara ikişer yüz florin, ayrıca iki bölükağasına onar bin altın ve askerlere koyun parası vererek, ayrıca ocak zabitlerine ağır kaftanlar armağan ederek ve ağa kapısına bin kelle şeker göndererek" ulemadan sadaret mührünü alıp sadrazam olmuştur. Sultan II. Osman'ın öldürülmesinden hemen sonra.

Artık hangi sultan birtakım yenileştirme girişimlerinde bulunmaya niyetlense, ya da hangi sadrazam ulemanın çıkarlarına biraz dokunsa, hemen yeniçeriler devreye sokularak, Saray önünde *"Şeriat isteriz!"* diye bar bar bağırtılmaktadır. IV. Murad, saltanatının sekizinci yılında, orduyu gene eski savaş gücüne kavuşturmak için *"Reaya çocukları bundan böyle ocağa alınmayacak"* deyince, zorla ayak divanına çıkarılarak, sadrazamı gözünün önünde parça parça edilmiştir. Ulemadan

Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi kefil olduğu için ancak tahtta kalabilmiştir kendisi.

Yetmişi çoktan aşmış bir ihtiyardır diyerek pek de önemsemedikleri Köprülü Mehmed Paşa, sadrazam olur olmaz ulemanın burnunu devlet işlerine sokmasını engelleyince, hemen yeniçerileri ayaklandırıp konak bastırtmışlar. Atmeydanında kazan kaldırtarak *"Bu kocanın (ihtiyarın) hareketi hareket değildir. Bir gün evvel bunun tedariki görülmek gerektir!"* diye bağırtmışlardır.

İbrahim Müteferrika'ya matbaa kurma izni verip, İstanbul'un salt bir köşesinde de olsa Batılı yaşam biçimini gerçekleştirmeye çalıştıkları için, aynı zamanda yeniçeri de olan *"çarşı tellalı Arnavut Patrona Halil, Manav Muslu, Kahveci Ali, Oduncu Ahmed"* gibi esnaf takımı baldırı çıplakları, ellerine bayrak verip ayaklandırarak Sultan III. Ahmed'i cezalandırıp tahttan indirtmişler. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yı da öldürttükten sonra cesedini bir atın kuyruğuna bağlatarak yollarda sürükletip, parça parça ettirmişlerdir.

Ahmed Cevdet Paşa da, *Tarih-i Cevdet*'de *"Sadrazam Halil Hamid Paşa da, lâyık olmayanların tedariklerini keserek Yeniçeri Ocağı'nın islâh edilmesi peşine düştüğünden belaya uğrayıp ahiret seferine gitti.* diye yazmaktadır, sanki alaylı bir dille. (c-5, s. 5)

Bilindiği gibi, I. Abdülhamid'in sadrazamı *Halil Hamid Paşa*, III. Mustafa döneminde başlatılmış yenileştirme girişimlerinin ısrarla sürdürülmesinden yanadır. Örneğin, hem *Baron de Tott*'un 1773'te açtığı *"Hendesehane"*yi yeniden canlandırmak ve bir *"mühendislik okulu* haline dönüştürebilmek amacıyla, hem de gene aynı günlerde Fransa'dan getirtilen subayların yönetiminde eğitime başlamış, ancak 1781'de kapatılmış. Kağıthane'deki *"yeşil yelekli, mavi şalvarlı sürat topçu ocağı"*nı yeniden açmak için, Prof. Uzunçar-

şılı'nın yazdığına göre, Sadrazam olur olmaz hemen Fransa'ya başvurarak, ülkesine dönen subayların yerine yenilerinin gönderilmesini istemiştir. *"Hatta, sadarete tayininden on iki gün sonra, sonradan Müslüman olmuş, aslen Prusyalı Mehmed adında bir istihkâm mühendisini kendi tahsisatından maaş vererek"* hemen bu okula almıştır. Gene, İbrahim Müteferrika'nın kurduğu, ama nicedir çalıştırılmayan matbaayı, 1784 yılında yeniden açtırtmıştır.

Gerçekten de, bu uygulamalar yüzünden *"tedariki kesilen"* ulema, genç şehzade Selim'i tahta çıkartmak için birtakım gizli girişimlerde bulunduğu şeklinde dedikodular çıkararak, Sultan I. Abdülhamid'in, Sadrazam Halil Hamid Paşa'yı *"Din ve devlet haini ilan edip* görevden alarak, kellesini vurdurtmasını başarmışlardır.

Yaygın kanının tam karşıtı, III. Selim'in şehzadeliğinde çok iyi eğitim görmüş, İmparatorluğun geleceğiyle ilgili özgün ve yenilikçi düşüncelere sahip biri olduğunu söyleyebilmek de olanaksızdır, tarihçilerin verdikleri bilgilere göre.

Örneğin, Prof. Enver Ziya Karal, *III. Selim*'in, babası III. Mustafa'nın ölümünden sonra tahta çıkan amcası I. Abdülhamid tarafından, daha 13 yaşındayken *Kafes*'e kapatıldığını ve 28 yaşına kadar, amcasının saltanatı süresince tam 15 yıl *Kafes*'te yaşadığını yazmaktadır. Dolayısıyla, şehzadeliği sırasında iyi bir eğitim almış olması galiba zaten olanaksızdır.

İlginçtir, Ahmed Cevdet Paşa da, *Tarih-i Cevdet*'de, o yılları anlatırken, *"Savaşlarda meydana gelen hezimetler, devlet erkânının uyanmasına ve ders almasına neden olmuştur"* demektedir.

Nitekim, Prof. Niyazi Berkes'e göre de, *"İmparatorluğun, uçurumun kenarına ne denli gelmiş bulunduğunu, ancak padişah olduktan sonra anlamıştır"* III. Selim. (Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 87).

Kısacası, daha önce de belirttiğimiz gibi, tarihçilerimizce ilerici, yenilikçi bir kişi olarak tanımlansa da, aslında *"III. Selim de, tıpkı yenilikçi babası gibi, rüyalara, müneccimlere, üfürükçülere inanmaktadır, zaten çevresi de şeyhler, dervişler, müneccimlerle kuşatılmıştır"* doğal olarak.

Yani, bu sultanların yenileşme girişimlerini yürüten, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Koca Ragıp Paşa, Halil Hamid Paşa, daha sonra Reşit Paşa, Âli Paşa vb. gibi birkaç aydın kişiyi saymazsak, yakın çalışma arkadaşlarının gerçekten ilerici, yenilikçi kişiler olduklarını söyleyebilmek de olanaksızdır kuşkusuz.

Diyelim, *Asakir-i Mansure-i Muhammediye*'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra, 8 Mayıs 1827'de II. Mahmud tarafından Seraskerliğe getirilen ve bu görevde 1836 yılına kadar kalan, yani en önemli yenileşme girişiminin başındaki kişi *Mehmed Hüsrev Paşa*, Çuhadar İlyas Ağa'nın anılarında verilen bilgiye göre, ilericilik şöyle dursun, *"gericidir"* Örneğin, Sultanın giyim kuşam devriminden dolayı Babıâli'ye, göreve *"setre pantolonla geldiği halde, konağa döner dönmez çakşır, nimten (mintan) ve kavuk giymektedir"* hemen.

İlginçtir, Osmanlı ordusuna kendisinin aldığı Prusyalı asker *Moltke* de, bir mektubunda *"Bana öyle geliyor ki, Seraskер Hüsrev Paşa, ıslahatla (yenileştirmelerle) adamakıllı alay etmekteydi içinden. Fakat bu, onun için iktidar aracıydı. İktidarsa, bu ihtiyarın biricik ve asla zaptedilemez bir tutkusuydu.* diye tanımladığı, gene kendi deyimiyle *"velinimeti" "İhtiyar koruyucusu"* bu Paşa için, Seraskerlikten alındıktan sonra, Emirgân'daki yalısında yaptığı son ziyaretini anlatırken, *Artık bütün yaşayışında eski Türk adetlerine dönmüştü. Onu zarif lahur şalından bir kaftan giymiş buldum. Bol şalvarı beyaz atlastandı, paçaları ayaklarını örtecek şekilde dantelle süslenmişti. Boynunda altın bir zincire asılı bir muska*

vardı. İkinci bir muska da koluna takılmıştı. Sırtında da gök mavisi bir ipekliyle kaplanmış, geniş sırma kaytanlı, görkemli bir samur kürk vardı. diye yazmaktadır bir başka mektubunda da... (Age, s. 42-98)

Genç *Moltke*, 12 Şubat 1836 tarihli mektubunda da, güya 1827 yılında İstanbul'da *"Tıbhane-i Amire"* ve *"Cerrahhane"* diye iki tıp okulu açılmış ve 1831 yılında da bu okulların başına bir Fransız hekim getirilmiş olduğu halde, *"Dostum olan bir hekimbaşı, yani 'protomedico' vardır ki, bu zat her ne kadar İmparatorluğun bütün tıp teşkilatının başında bulunmakta ise de, ömründe hiç tıp tahsili görmemiştir.* diye yazmaktadır. (Age, s. 50)

Görüldüğü gibi, II. Mahmud dönemindeki yenileşme (Batılılaşma) girişimlerinde Sultana destek veren, yol gösteren *vezir vüzeranın, ulemanın* da, nitel açıdan daha öncekilerden hiçbir farkı yoktur aslında.

Ama ne var ki, diyelim III. Selim döneminde *"askere setre pantolon giydirileceğini, başına Frenk subaylar getirileceğini"* duyunca, *"Din elden gidiyor!"* diyerek ortalığı birbirine katıp, sultanın kellesi için hemen fetva veren bu *ulema*, ilginçtir, II. Mahmud döneminde, yalnız askerin de değil, Babıâli kâtiplerinin bile çakşırı çıkarıp setre pantolon giymesine, sarığı çıkarıp başına fes geçirmesine ses çıkarmamakla da kalmamış, uygulamada görev de almışlardır.

Bilindiği gibi, gerçekten de, ne *"Tercüme Odası"*na karşı *"Kefere dilini öğrenmek istemeziik! Şeriat elden gidiyor!"* diye bağırtmışlardır kışkırttıkları çapulcuları Atmeydanında; ne Lale Devri'nde olduğu gibi hacı hoca takımını ayaklandırıp, ortalığı yakıp yıkarak, Frenk hekimlerin yönetiminde *tıp okulları açılmasını* engellemeye kalkışmışlardır; ne kontrollerindeki *vakıfların devletleştirilmesine* yeterli bir tepki gösterebilmişlerdir; ne Fransız askeri kılıklı yeni bir ordu kurulmasını-

na karşı çıkmışlardır; ne de bir kefere devletle ticaret antlaşması imzalanmasına seslerini çıkartmışlardır. Öyle ki, *Tanzimat Fermanı*'na karşı halkı kışkırtmak için bile, namaz sonralarında, cuma hutbelerinde yaptıkları konuşmalarla *"Artık gâvura gâvur denmeyecek"* türünde basit dedikodular çıkarmaktan öteye gidememişlerdir.

Ne var ki, II. Mahmud'a Osmanlı sultanlarının en ilericisi ve Batılılaşma yanlısı sanını kazandıran da, bizce ulemanın, özellikle de saltanatının ikinci yarısındaki bu yeni edilgen konumu olmuştur kesinlikle. Ulemanın bu yeni edilgen konumu da, gene bizce hiç kuşku yok ki, ulemanın bu hatasının doğal sonucudur.

Anımsanacağı gibi, XVI. yüzyılın sonlarında Saraya girer girmez, III. Murad'a Müslüman çocuklarının da Yeniçeri Ocaklarına alınması konusunda ferman çıkartmayı başaran *ulema*, hızla yerleştirdiği bu çocuklar aracılığıyla XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Yeniçeri Ocaklarını keyiflerince kullanarak, isteyince kazan kaldırtıp, isteyince darbe yaptırarak siyasal erki ele geçirmeye çalışırken, ilginçtir eytişimsel çelişki de hükmünü yürütmüş ve bu çocukların genellikle Heteredoks Müslüman esnaf çevrelerinden gelmesi nedeniyle, Yeniçeri Ocakları da XIX. yüzyıla girildiğinde Heteredoks Müslümanlar olan Bektaşi ve Alevi ocaklarının eline geçmiştir neredeyse bütünüyle...

Nitekim, II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocakları ile ilgili olarak yazdığı *"Üss-ü Zafer* adlı iddianamesinde *Esad Efendi* de, *"Bektaşi olan bu Yeniçeriler halk arasında dinsizliği yaymakta, tekke ve zaviyelerde alemler düzenleyerek içki içmekte, namaz kılmamakta, ramazanlarda oruç yemekte, sünnet ehlinin inançlarıyla açıkça alay etmektedirler"* diye yazmaktadır, daha önce de belirttiğimiz gibi.

Ve, Yeniçeri Ocaklarının kuruluşu sırasında da tutsak veya devşirme Hıristiyan çocuklarının genellikle kırsal kesim-

deki Heteredoks Müslüman ailelerin yanına verilerek Türkleştirilmeleri ve Müslümanlaştırılmalarından zaten rahatsız olan ulema, II. Mahmud döneminde bu gerçeği farkedince, Saray içi iktidar kavgasında bir eşi daha zor bulunur bir silah olduğunu bile bile, sanki Sultanla gizli bir anlaşma yaparak, büyük bir özveriyle, gözünü bile kırpmadan Yeniçeri Ocaklarını kapattırmıştır.

Nitekim, Prof. Enver Ziya Karal da, *"Ulema, mevki ve menfaatlerini muhafaza etmek için 'Şeriatı' kalkan gibi kullanmaya başladı. "Mustafa IV zamanında devlet idaresi tamamen ulemanın eline geçti. Bütün işler şeyhülislamın düşüncesine göre yürütüldü. Bu zat adeta müstakil bir hükümdar gibi hareket etti.* diyerek bu gerçeği vurguladıktan sonra, ulemanın Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasına olur vermekle ne büyük bir hata işlediğini belirterek, *"Yeniçerilerin ortadan kaldırılması üzerine, siyasi baskıları azaldı. Çünkü maddi bir destekten mahrum kalmış oldular. "Mahmud II. devrinde şeyhülislamların da, devlete karşı icabında dayanabilecekleri bir mesnetten mahrum kaldıkları için siyasi rolleri azaldı.* diye eklemektedir. (Osm. Tar. c-VI, s. 115-143)

Kim bilir, II. Mahmud'un da, daha saltanatının dördüncü ayında, tahta oturtmasını sürekli başına kakarmış gibi davranan Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'yı temizletmeye karar verince genç hemen kendileriyle işbirliği yapmasının yanıltmasıyla, IV. Mustafa döneminde kazandıkları konumu sürdürebilmek için artık Yeniçeri Ocağına gereksinimlerinin kalmadığına da gerçekten inanmaktadırlar ola ki...

Kuşkusuz, *ulema* da, özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından sonra Tercüme Odasından yetişen *münevverler* aracılığıyla ülkeye inanılmaz bir hızla dolmaya başlayan bu Batılı yeni kavram, kural, ilke, yasa saldırısı karşısında şaşkınlıklar içinde kalarak, daha yüzyılın ortasında bu büyük

hatasının farkına varmıştır mutlaka.

Çünkü, Osmanlı *münevverleri*, İmparatorluğu içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için Batılı reçeteler peşinde koşarlarken, ilginçtir, Batılılar yalnız ülkede *"gâvura gâvur denilmesini yasaklatmakla"* da yetinmemişler, ardı ardına imzaladıkları ticaret antlaşmalarının sağladığı olanaklarla ülke aynı anda bir *Hıristiyan misyoner* saldırısına da uğramıştır, gördüğümüz kadarıyla.

Batılılar İçin Batılılaşma: "Misyoner Saldırısı"

Doğrusu, burada üzerinde önemle durulması gereken bir diğer nokta da, *kilise devleti* ve *ümmet* kavramlarının seçeneği olarak Fransız Devrimi'nin insanlığın siyasal gündemine girdirdiği *ulusçuluk* ve *ulusal bağımsızlık* düşüncesini, topraklarına göz diktikleri Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için XIX. yüzyılın başında ihraç ederken, o toplumlardaki tek örgütlü kurum olan *kiliseyi* de araç olarak kullanan *Batının*, Osmanlı ülkesine aynı zamanda yoğun bir *misyoner* saldırısını başlatmış olmasıdır galiba hiç kuşku yok ki...

Örneğin, daha önce de değindiğimiz gibi, 1802-1806 yılları arasında Fransa'da Osmanlı elçisi olarak bulunan Halet Efendi'nin Paris'ten gönderdiği mektuplarda yazdığına göre, Fransızlar ulusal bağımsızlıktan, cumhuriyetten, özgürlükten söz eden kitapları Rumca, Ermenice ve Türkçeye çevirterek çok sayıda bastırıp Osmanlı ülkesinde el altından dağıtırlarken, *1815 yılında Cambridge'den gelen William Jowet adında bir rahip de, Malta da bir matbaa kurarak, çeşitli dillerde binlerce Kitab-ı Mukaddes ve İncil bastırıp* Balkanlarda ve Yunanistan'da dağıtmıştır.

*"İngiliz misyoner örgütü"*nün kurdurduğu bu matbaa da, 1822 yılında *"American Board of Commissioners for Foreign Missions* adlı Amerikan misyoner örgütünce devralınarak yeniden çalışır duruma getirilmiş ve *"bu matbaada, Temmuz 1822'den Aralık 1826'ya kadar geçen süre içinde, 4,5 yılda tam sekiz milyon sayfa, 211 bin 850 adet kitap basılmış"*tır. *1824 ve 1827 yıllarında daha güçlü iki yeni makine eklenen"* üç dilde baskıya olanak verecek her türlü hurufat ve malzemeye sahip bu matbaada da *"misyoner Daniel Temple ve matbaacı Homan Hallock'un dışında, ikisi kadın olmak üzere tam yedi kişi çalışmakta"*dır.

"Malta'daki bu matbaa,'1833 yılında da İzmir'e taşınmıştır.

Kuşkusuz, misyonerler yalnız kitap basıp dağıtmakla uğraşmamaktadırlar. Örneğin, gene Amerikan misyoner örgütünün görevlendirdiği *"Jonas King, Joseph Wolf ve Pliny Fiske adlı misyonerler"* Yunanistan, İzmir, Suriye ve Filistin yörelerine gönderilmişler. *Jonas King, 1820'lerden sonra uzun süre Yunna kiliselerine bir etkinlik kazandırmak için çalışmış*"tır.

1826 yılında da, *"Amerikan misyoner örgütünün görevlendirdiği Miss Mary Reynold, İzmir'de, Anadolu'daki ilk misyoner okulunu açmış"*tır. *"Dört yıl sonra İstanbul'a gönderilen, Türkiye'deki misyoner okullarının anası olan bu kadın da, 1895'de, doksan üç yaşında ölmüştür. 1904 yılındaki rakamlara göre de, Osmanlı ülkesinde tahminen 60 bin öğrencisi olan 6 bin kadar misyoner okulu vardır ve İzmir'den sonra Ayıntap, Harput, Arapkir ve Mazgirt gibi yerlerde bile misyoner okulları açılmıştır.* (E. Kırşehirlioğlu, Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, Bedir Yayınevi, İstanbul 1963 / Dr. Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, Arba Yayını, İstanbul 1989)

Bilindiği gibi, *"misyonerlik* yaygın kanıya göre Hz. İsa'nın havarilerine *"Gidin ve yeryüzündeki her canlıya bu gerçeği anlatın* diye buyurmasıyla başlamış olsa gerektir.

Ancak, bu görevlilerin Hıristiyanlığı yayma uğraşlarına *"misyon"* kendilerine de *"misyoner"* denilmesi ise, XVI. yüzyıldan sonradır, tarihçilerin belirlemelerine göre. İlginçtir, hemen hemen aynı günlerde, Batılı devletlerin yabancı ülkelere gönderdikleri memurların tecimsel ve siyasal görevlerine de artık *"misyon"* denilmektedir.

Çünkü, söz konusu yıllarda İspanyol ve Portekizli denizcilerin buldukları yeni yollarla hızla artan Doğu ile Batı arasındaki deniz ticareti, bilindiği gibi Batılı ticaret burjuvazisini de hızla palazlandırmış ve bu gelişme, doğal olarak birden önem kazanan o ülkelerle aralarındaki siyasal ve tecimsel ilişkiler için yeni elemanların gönderilmesinin zorluğu yüzünden, oraların çoğuna zaten ulaşmış *misyonerlerin* görevleri arasına Hıristiyanlığı yaymaya çalışmanın yanı sıra bu işleri de katmıştır zamanla. Hatta, bu siyasal ve tecimsel işlev, daha sonraki yıllarda gönderilen misyonerlerin giderek asıl görevleri haline gelmiştir sanki.

XVIII. yüzyılda, sanayi devriminden sonra işlevlerindeki bu değişikliğin iyice belirginleşmesi nedeniyle Batılılar da bu yeni misyonerlik anlayışını *"Modern Misyonerlik"* diye adlandırmakta ve ünlü İngiliz *misyoner William Carey*'in, İngiliz İmparatorluğu'nun da yayılmaya başladığı günlerde Hindistan'a ayak bastığı 1793 yılını *Modern Misyonerlik Dönemi*'nin başlangıcı olarak kabul etmektedirler, gene aynı kaynaklarda verilen bilgilere göre.

Artık yalnız din adamı da gönderilmemektedir o ülkelere misyoner olarak. Örneğin, yukarıda sözünü ettiğimiz Amerikan misyoner örgütünün 1906 yılındaki 97 Genel Kurulu'nun, 1907 yılında Boston'da yayımlanmış tutanaklarında belirtildiğine göre, örgüt, *"Pasifik'teki Güney Denizi Adaları'na, dört rahiple birlikte altı marangoz, iki demirci, iki duvarcı, iki terzi, iki kunduracı, iki dokumacı, iki çiftçi, bir doktor ve bir mimarı*

da misyoner olarak göndermiştir" 1800'lü yılların ortasında.

Bu Batılı misyoner örgütlerinin en büyük destekçileri de, kuşkusuz o ülkelerin tüccarları ve sanayicileri olmaktadır. Parasal yardımlarının yanı sıra, örneğin *"bu şirketlere bağlı gemiler misyonerleri ve eşyalarını ücret almadan taşımakta, misyonerler de bu tüccar ve gemicilere gönüllü rehberlik etmekte, yardımcı olmaktadır"* Tanrı adına gidip, *"insanların yaşama alışkanlıklarını değiştirerek, önyargılarını kırarak, tanımadıkları konfor ve zenginliklere talep yaratarak"* oraları pazar haline getirenler de hep bu *misyonerler* olmuştur.

Nitekim, gene aynı kaynakta verilen bilgilere göre, *"Hindistan'daki İngiliz Genel Valisi"* XIX. yüzyılın başlarında, *"East India Company"* yöneticilerine, *"Şayet ticareti geliştirmek istiyorlarsa, yöntemlerini değiştirerek, Hindistan'a bezirgân yerine misyoner göndermelerini"* salık vermiş ve *Ancak misyonerlerce gözleri açılmış yerliler bu pahalı İngiliz mallarını alırlar"* demiştir.

İlginçtir, Osmanlı İmparatorluğu'nda da, misyonerlerin ülkeye ayak basmalarıyla, o ülkelerle olan ticari ilişkiler de hızla artmaya başlamıştır. Örneğin, *1810'lardan itibaren on yıl içinde tam 80 Amerikan ticaret gemisi gelmiştir İzmir limanına* ve *1811'de de misyonerlerin koruyucusu David Offley'in öncülüğünde ilk Amerikan ticaret ateşeliği İzmir'de kurulmuş"*tur. Öyle ki, Amerikalı misyonerler, örneğin *Jonas King ve benzerleri*, kuşkusuz Amerika hükümetinin bilgisi içinde, Osmanlı ülkesine gelip Yunan kilisesinde görev alarak bağımsızlık başkaldırısını kışkırtırlarken, *Amerika hükümeti, bu ticari ilişkilerin bozulmaması için Osmanlı hükümetinden yanaymış gibi tavır takınmış, hatta uzun yıllar Yunanistan'ın bağımsızlığını bile tanımamıştır.*

Bu ilişkilerinden dolayı *misyonerler* gittikleri yerlere, kuşkusuz yeni buluşları da götürüp tanıtmaktadırlar doğal olarak.

Örneğin, *1827 yılında patatesi, 1854 yılında dikiş makinesini ve salon orgunu, 1856 yılında fotoğraf makinesini, 1865'te gaz lambasını ve tel çiviyi"* misyonerler getirmişlerdir Osmanlı ülkesine.

Gene, ansiklopedilerimizin de, sanırız *Amerikalı Profesör Joseph L. Grabill*'in, 1971 yılında Minnesota Üniversitesi yayınları arasında çıkmış *"Protestan Politikalar ve Yakın Doğu: Misyonerlerin Amerikan Politikalarına Etkisi"* adlı çalışmasından aktararak verdikleri bilgilere göre, güya bir *"Madencilik Okulu* kurmak üzere, *Amerikalı diplomat John Foster Brown ve elçilikteki misyonerlerin İstanbul'a çağrılmasını sağladıkları Prof. J. Lawrence Smith adlı bir Amerikalı da, 1847 yılında, Beylerbeyi Sarayı'nda, yanında getirdiği bir telgraf makinesiyle Sultan Abdülmecid'in huzurunda bir gösteri yapmış, çok etkilenen Sultan deneyi bir kez de hükümet üyelerinin önünde yinelettikten sonra tesisin hemen Osmanlı ülkesinde de kurulmasını buyurmuş"*tur. Amaç Kırım Savaşı'nın patlak vermesi yüzünden bu buyruk yerine getirilememişse de, bu kez savaş sırasında *"önce İngilizler Sivastopol'dan İstanbul'a bir denizaltı kablosu döşemişler, ardından Fransızlar Varna ile Viyana arasını tamamlamışlar; 1855 yılında İstanbul-Edirne-Varna hattı da kurulunca, İstanbul ile Batı Avrupa arasındaki ilk telgraf iletisi olarak, 1855 yılında Müttefik Kuvvetleri'nin Sivastopol'a girişi Paris ve Londra'ya bildirilmiş"*tir. (Davison, age, c-1, s. 83)

Gene aynı kaynaklarda verilen bilgiye göre, İstanbul'daki Amerikan elçisi, 1879'da da, misyonerlerce Amerikadan getirtilen malzeme ile kurulmuş, gazyağı ile çalışan *"Kutsal lambaların Mekke'deki Peygamberin mezarını aydınlatmaya başladığı* müştusunu vermiştir sevinçle.

Kuşkusuz, *misyonerler* bu yeni görevlerini yerine getirebilmek için de, ilk iş olarak o yörelerde konuşulan dilleri öğ-

renip, gittileri ülkelerin toplumsal topografyasını çıkartarak, öncelikle halkların dinsel ve budunsal özelliklerini, töreleri, gelenekleri, görenekleri ve farklılıkları saptamaktadırlar bilimsel olarak. Nitekim, Osmanlı ülkesine 15 Ocak 1820'de İzmir'de ayak basan ilk Amerikalı misyonerler *Pliny Fisk* ve *Levi Parsons* da başlangıçta *"yaklaşık üç yıl boyunca, ticaret yollarını izleyerek İzmir'den Beyrut'a, Kudüs'e, oradan İskenderiye'ye kadar ülkeyi dolaşıp, ellerindeki şablonlara göre sondajlar yaparak, Kitab-ı Mukaddes, İncil vb. gibi kitaplar dağıtarak incelemeler yapmışlar ve o yörelerin coğrafik, topografik, jeolojik, meteorolojik özellikleri hakkında da raporlar düzenleyerek, Boston'daki merkeze göndermişler"* dir.

Örneğin, *"1823 yılı sonlarında görevli olarak Osmanlı ülkesine gelen Amerikalı misyoner William Goodell, öncelikle Türkçe, Ermenice, Rumca ve Arapçayı kısa sürede hakkıyla öğrenmiş"* tir. 1832 yılında gelen *William G. Schauffer* de, *Almanca, Fransızca, Rusça, İtalyanca, Latince ve Yunanca'nın yanı sıra Türkçe, Arapça, Farsça, Süryanice ve Keldaniceyi vaaz verecek kadar kusursuz bilmekte"* dir.

Tam 69 yıl misyonerlik yapmış, *"Misyonerlerin piri"* olarak anılan ve yaşamının son 50 yılını geçirdiği İstanbul'da 91 yaşında ölen *Elias Riggs* de, *"Yunanca, İbranice, Keldanice, Süryanice ve Arapça'nın dışında, Osmanlı İmparatorluğu'nda görevlendirildikten sonra Rumca, Ermenice, Bulgarca ve Türkçe de öğrenmiş"* tir. İlginçtir, *Dr. Elias Riggs*'in üç çocuğu, on bir torunu ve iki torununun çocuğu da bu baba ve dede mesleğini sürdürmüş, çoğu Osmanlı ülkesinde misyoner olarak çalışmışlardır.

Nitekim, *Fisk, Parsons, King, Bird, Goodell, Smith, Schauffer* vb. misyonerlerin 1821-1827 yılları arasında Anadolu'dan ve Ortadoğu'dan gönderdikleri raporlar üzerine *Amerika'nın 2 Mart 1831'de Osmanlı İmparatorluğu'nda bir temsilcilik aç-*

masının hemen ardından da önce *William Goodell 9 Haziran 1831*'de, sonra *William Schauffer 31 Temmuz 1832*'de İstanbul'a gönderilerek, misyonerlik çalışmalarına yasal bir görünüm kazandırabilmek amacıyla temsilcilik bünyesinde bir de *"Mission to Constantinople"* adıyla ayrı bir büro kurulmuştur.

Söz konusu kaynaklarda verilen bilgilere göre de, *1820'lerden 1895'lere kadar Osmanlı İmparatorluğu'na tam 540 Amerikalı BOARD misyoneri gönderilmiş ve bunların % 80'i Anadolu'da görev yapmış*"tır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda görevlendirilen bu misyonerler de, tıpkı ilk misyonerler gibi, başlangıçta, doğal olarak o yörelerde konuşulan yerel dilleri öğrenmişlerdir öncelikle, anlaşıldığı kadarıyla.

Fakat, misyonerlerin o yörelerde konuşulan dilleri öğrenmeleri salt dinsel işlevlerini yerine getirmeleri için ola ki gerçekten yeterlidir, ama ne var ki gene aynı misyonerler aracılığıyla insanların önyargıları kırılıp yaşama alışkanlıkları değiştirildikçe hızla büyüyen ticari ilişkiler de, gâliba kaçınılmaz bir biçimde daha çok sayıda insanla işbirliği yapılmasını zorunlu kılmıştır kendiliğinden.

Nitekim, gene aynı kaynakta verilen bilgilere göre, hiç kuşku yok ki 1820'lerde ülkeye ayak basan Amerikalı misyonerlerin yerel dilleri de öğrenmelerinin bir doğal sonucu olarak, yüzyılın sonlarına gelindiğinde *American Tobacco, Standart Oil (Socony), Western Electric, Singer Sewing Machine* vb. gibi hemen hemen bütün ünlü Amerikan şirketleri Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanında *faaliyette*dir, örneğin *"yalnız Singer Dikiş Makineleri şirketinin İmparatorluk sınırları içindeki bayi ve mağaza sayısı 200'ü bulmuş*"tur. (Anadolu'daki Amerika, s. 112)

Görüldüğü gibi, insanların önyargıları kırılıp yaşama alışkanlıkları değiştirilirken, bu şirketlerin anadillerinin o insan-

lara öğretilmesi de kendiliğinden zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle, *din ihracı*'nın yanı sıra *"dil ihracı"* da modern misyonerliğin ana görevlerinden biri olmuştur daha XIX. yüzyılın başlarından itibaren.

Öyle ki, Amerikan misyoner örgütünce önce Beyrut'ta görevlendirilen ve Osmanlı ülkesine 1823 yılı sonlarında ayak basmış *William Goodell*, ilginçtir daha görevinin birinci yılı dolmadan *"28 Temmuz 1824'te Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk misyoner okulunu Beyrut'ta açmıştır"* Bilindiği gibi, Anadolu'daki ilk misyoner okulu da, gene Amerikalı bir misyoner olan *Miss Mary Reynold* tarafından, *1826 yılında İzmir'de* açılmıştır.

Ola ki, aynı günlerde Yeniçeri Ocağı'nın da top ateşine tutularak ortadan kaldırılması üzerine, çünkü bu olaydan topu topu bir hafta sonra, 1826 yılı haziran ayı sonlarında İstanbul'a da ilk misyoner gönderilmiştir Zaten üç yıldır İzmir'de çalışan Amerikalı misyoner *Jonas King* İstanbul'da görevlendirilmiş ve böylece Osmanlı başkentine ayak basmış ilk misyoner olmuştur.

Daha sonra da, Protestanlaştırdığı Ermeni yardımcıları aracılığıyla okul sayısını bir yıl gibi kısa bir sürede beşe çıkararak bütün Suriye'ye yayma başarısını gösteren *William Goodell*'in İstanbul'da görevlendirilmesiyle, 9 Haziran 1831'den itibaren Osmanlı başkentinde de misyoner okulları açılmaya başlanılmıştır. Başarılı öğrencilerin de öğretmen olarak görev aldığı, İstanbul'daki ilk misyoner okulu da, 1831 yılında, Rumların çoğunlukta bulunduğu Büyükdere'de açılmıştır, söz konusu kaynaklarda verilen bilgilere göre, 1832'de de, bu kez *Bayan Goodell*, evlerinde 28 öğrencisi olan bir kız okulu açmıştır.

1834'de de, *Amerikalı misyonerler Pera'da (Beyoğlu'nda) Ermeni çocukları için bir Erkek Lisesi'ni hizmete sokmuşlar*'dır. Amerikan Misyonerlik Örgütü BOARD'nin ver-

diği bilgilere göre, *"1836 yılında İstanbul'da, Amerikalı misyonerlerin kurduğu, biri orta dereceli olmak üzere üç okul vardır ve bu okullarda 46'sı kız olmak üzere 120 öğrenci öğrenim görmektedir. Pera'daki ortaokulda (lisede) de 8 öğretmen görev yapmakta"*dır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, tam da Fransız Devrimi'nin uluşçuluk ve ulusal bağımsızlık rüzgârlarının Batılılarca Balkanlarda estirilmeye çalışıldığı yıllarda, 1815'te Osmanlı ülkesinde ilk misyoner çalışmalarını başlatan ve ilk misyonerleri gönderen *Church of Missionary Society*'nin (*CMS*'in) 1903 yılındaki genel kurulunda okunan raporda belirtildiğine göre, XIX. yüzyılın sonlarında *Anadolu'da ve Arabistan'da tam 141 İngiliz misyoneri görev yapmakta ve onların kurup yönettikleri 75 okulda 4600 öğrenci okumakta*"dır.

Napolyon'un Akdeniz'i bir Fransız gölü'haline getirme tutkusu yüzünden daha XVIII. yüzyılın sonlarında ulusal bağımsızlık rüzgârını Balkanlar'da da estirmek için kenar köşedeki Rum Ortodoks kiliseleriyle bile işbirliği yapan Fransızların Osmanlı ülkesindeki misyonerlik çalışmaları ise, ilginçtir, sanılanın tam karşıtı, İngilizlerden ve Amerikalılardan neredeyse çeyrek yüzyıl sonra, ta XIX. yüzyılın ortalarında başlamıştır.

Oysa Katolikler, tarihçilerin belirlemelerine göre ta X. yüzyıldan beri misyonerler göndermeye başladıkları Bizans İmparatorluğu'nu, bilindiği gibi IV. Haçlı Seferi ile 1204 yılında yıkarak, yerine bir Latin İmparatorluğu kurmuşlar ve İstanbul'daki Ortodoks kiliselerinin birçoğunu, zorla Katolikleştirmişlerdir. Bu nedenle, gerek *Saint-François (Franciscain)*, gerekse *Saint-Dominique (Dominicain)* rahipleri zaten ta 1220'lerden beri İstanbul'dadırlar. Dolayısıyla, Katolikleştirilmiş veya daha sonraki yıllarda Katolik rahiplerce yaptırılmış, fetihten sonra da Fatih'in, Kanuni'nin izinleriyle çalış-

masını sürdürmüş birçok kilise ve manastır ile birçok Katolik rahip vardır İstanbul'da da kuşkusuz.

Ne var ki, 1653 yılından itibaren İstanbul'daki Papa vekillerince de katedral olarak kullanılan, *Franciscain*'lerin Galata'daki önemli merkezi *St. François Kilisesi*'nin, *Pitton de Tournefort* adlı bir gezginin 1717 yılında yayımlanan anılarında belirttiğine göre *"Rahiplerin kilisede şarap ve rakı satmaları"* yüzünden 1697 yılında yakılması, ardından da Sultan II. Mustafa'nın annesi tarafından onartılarak bir cami haline getirilmesi üzerine, zaten Fener Rum Patrikhanesi ile arası kanlı bıçaklı olan Katolikler, Osmanlı ülkesine yeni misyonerler göndermeyi uzun bir süre için durdurmuşlardır. 1798'de Napolyon Bonapart'ın Mısır Seferi üzerine de, Fransa ile bütün ilişkiler kesilmiştir, bilindiği gibi.

Fransız misyonerlerinin yeniden Osmanlı ülkesine gelmeye başlamaları ise, 1838 yılında, *Lazarist*'lerin başrahibi *Leleu*'nun çağrısı üzerine olmuştur. (Nurettin Polvan, Türkiye'de Yabancı Öğretim, c-I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s. 109) O yıl İstanbul'a ayak basan iki *"Filles de la Charité"* rahibesi, ilk iş olarak ertesi yıl 1839'da *St. Benoit Kilisesi*'nin avlusunda bir ilkokul açmışlardır. 1840'da üç rahibe daha gelmiş ve onlarla birlikte de *Providence* binasında bir ortaokul açmışlar, böylece öğrenci sayısı 200'e çıkmıştır.

1842'de İstanbul'a yeniden ayak basan ilk erkek misyonerler, gene aynı tarikatten 4 rahip de, önce *St. Benoit Kilisesi'nin avlusunda*, ardından ertesi yılda da Katoliklerin yoğun olduğu *Beyoğlu, Parmakkapı*'da iki erkek ortaokulu daha açmışlardır.

1967 yılında yayımlanan *"Haç'lı Emperyalizm"* adlı çalışmamda da belirtildiği gibi, bu *"Lazarist misyonerler 1842 yılında St. Pierre Kilisesi'nin avlusunda da bir ilkokul açmışlar"*dır. *"Thérèse de Merlis adında bir Filles de la Charité rahibesi ise, 1846 yılında, Taksim Fransız hastanesinin yanında*

Saint-Pulchérie Kız Ortaokulu'nu kurmuştur. "Aynı hastanede 1853 yılında da Saint-Vincent de Paul adıyla bir ilkokul açılmıştır." Gene 1853 yılında *"Bebek'te de Saint-Joseph Fransız İlkokulu"* kurulmuştur. (Haç'lı Emperyalizm, Habora Kitabevi, İstanbul 1967, s. 102)

Filles de la Charité rahibelerince 1856 yılında Pangaltı'da *St. Esprit Kilisesi*'ne ait binalardan birinde kurulan bir *yatılı kız okulu* da, İstanbul'a bu koşulla gelen *Notre Dame de Sion* rahibelerine devredilmiş ve okulun adı 1857'den itibaren *"Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi"* olarak değiştirilmiştir. Bu rahibeler 1863 yılında da Kadıköy'de, Moda'da, *adı sonradan Saint-Euphémie olarak değiştirilen* bir lise daha kurmuşlardır.

Osmanlı tarihinde gerçekten çok önemli bir rol oynamış olan ünlü *Robert Kolej* de aynı yılda, 1863'te kurulmuştur Amerikalı misyonerlerce. Ancak, gene Osmanlı İmparatorluğu'na 1830 yılında görevli olarak gönderilmiş *Harrison Gray Otis Dwight* adlı bir Amerikalı misyonerin 22 Mart 1854 tarihli bir mektubunda verdiği bilgiye göre, bu okulun temeli de, *Cyrus Hamlin* adında bir misyoner tarafından *"Bebek Seminerleri"* adıyla ta 1842'de atılmıştır.

*Tanzimat Fermanı*nın okunmasından kısa bir süre önce, 1839'da görevli olarak İstanbul'a gelen *Cyrus Hamlin*, 1840 yılında eğitime açtığı okulunu Patrikhanenin hışmından koruyabilmek için, 1842 yılında Bebek'e taşımış ve eğitimi orada *"Bebek Seminerleri"* adı altında sürdürmüştür. 1856'larda artık tam bir okul haline dönüşen bu seminerlerde 4 yıllık bir eğitimle öncelikle İngilizce ve Ermenice öğretilmekte, cebir, geometri, trigonometri, tarih, coğrafya, kimya, felsefe, ekonomi politik, ahlâk vb. gibi derslerin de tamamı İngilizce okutulmaktadır. Kuşkusuz, Protestanlığın yayılması ve Protestan din adamları yetiştirilmesi amacıyla kurdurulan ve bütün giderleri Amerika'daki

Misyoner örgütünce karşılanan bu seminerlerde de yoğun bir din eğitimi verilmektedir. Ancak Cyrus Hamlin'in uyguladığı eğitim politikası, öğrencilerin gerek öğrenim giderlerine bir katkıda bulunabilmelerini, gerekse sonraki yaşamlarında kendi kendilerine yeterli olabilmelerini sağlamak amacıyla öğrenim sırasında sürekli üretici eylemlerde bulunmalarını zorunlu kıldığı için bu *seminerleri* bitirenlerin de neredeyse tamamı ya iş hayatına atılmakta, ya öğretmen olmakta, ya devlette önemli görevlere getirilmekte, din adamı olmayı seçenlerse arada bir çıkmaktadır. Nitekim, bu durum üzerine BOARD yönetim kurulu da, *Bebek Seminerleri*'ne son vermişitr 1860 yılında.

Cyrus Hamlin de, kimi kaynaklarda verilen bilgilere göre, Kırım Savaşı nedeniyle İstanbul'da bulunan *Christopher Rinlender Robert* adlı Newyork'lu bir varsılın sağladığı parasal olanaklarla okulunu 1863 yılında, Bebek'te küçük bir evde yeniden açmıştır. Yaşadığı sürece bütün giderleri karşılayan *Christopher Robert*'in ölümünden sonra da kalıtının beşte birini okula bırakması üzerine, Ahmed Vefik Paşa'dan satın alınan Rumelihisar'daki, bugünkü Boğaziçi Üniversitesi'nin bulunduğu yere yaptırılan binalara taşınılırken de, 1878 yılında, o güne dek *Amerikan Koleji* olan okulun adı *"Robert College"* olarak değiştirilmiştir.

Bilindiği gibi, Amerikalıların kurduğu bu Kolej'den topu topu 5 yıl sonra, 1868'de, Fransızlar da, yurtdışına bir geziye çıkmış ilk Osmanlı sultanı olan Abdülaziz'in, III. Napolyon'un çağrısını kabul edip Paris'e gelmesini fırsat bilerek bir oldubittiyle, üstelik İstanbul'un göbeğinde bir kışlayı boşalttırıp, bütün derslerin Fransa'dan gönderilecek öğretmenler tarafından Fransızca okutulacağı, bir adı da *"Mekteb-i Sultani"* olan *Galatasaray Lisesi*'ni açmışlardır.

Kısacası, misyonerler Osmanlı ülkesinde bir yandan da kendi aralarında yoğun bir kilise kavgası vermekte, özellikle

de Ortodoks Ermenileri kendi kiliselerine bağlayabilmek için vargüçleriyle çalışmaktadırlar. Örneğin, Amerikalı tarihçi *Davison*'ın da belirttiği gibi, Fransızların Galatasaray Lisesi'nin açılışı konusundaki bunca telaşları da kesinlikle bir özveri değil. Amerikalı misyonerlerin Protestan okullarının sağladığı başarılar karşısında Katolik kilisesinin duyduğu tepkiden kaynaklanmaktadır, hiç kuşku yok ki... Nitekim, Galatasaray Lisesi'ne alınan ilk 341 öğrencinin de, 147'si Müslüman, geri kalan 194'ün 90'ı Ermeni, 36'sı Rum, 34'ü Musevi ve 34'ü de Bulgardır. (Davison, age, c-2, s. 17) Fransız Hükümetinin doğudaki Fransız okullarını denetlemekle görevlendirdiği *Marcel Charlot*'nun raporunda belirttiğine göre de, Osmanlı ülkesinde *"İstanbul, İzmir, Edirne, Şam, Beyrut, Lübnan, Kudüs, Yafa, Akkâ, İskenderiye, Fiyum ve Port Said'de tam 116 Katolik Kilisesi okulu vardır"* 1906'da.

İlginçtir, Amerikalılardan ve Fransızlardan sonra İtalyan, Alman ve Avusturyalı misyonerler de bu saldırıya katılmışlar ve İtalyanlar, Amerikan Koleji'nden bir yıl sonra 1864'te Beyoğlu'ndaki *"Sainte Pulcherie Cizvit Erkek Koleji"*ni; *"Dr. Ursula Maxeiner adında bir Alman misyoner* Galatasaray Lisesi'nin eğitime başladığı yıl, 1868'de Beyoğlu'ndaki *Alman Lisesi"*ni; Avusturyalılar da 1872'de, Galata'daki *"Sankt-Georg Kız Ortaokulu"*nu kurmuşlardır.

Amerikalı misyonerlerin gönderdikleri raporlarda belirtildiğine göre de, bu okullarda Bulgar, Rum ve Ermeni çocukları genellikle burslu okutulmakta ve ilginçtir *"bu bursların da büyük kısmı, gene Osmanlı hükümetinden sağlanmakta"*dır. Bütün tarihçilerin söz birliği etmişçesine belirttiklerine göre de, bu okullarda çocuklara misyonerlerin anadilleri, İngilizce, Fransızca, Almanca veya İtalyancanın dışında Latince ve Türkçe ile birlikte, özellikle Ermenice, Rumca, Bulgarca gibi kendi anadilleri de öğretilmekte, hatta *bu okullardan bazıla-*

*rında tarih ve coğrafya dersleri bile Rumca veya Ermenice okutulmakta"*dır. Çünkü, *"Osmanlı ülkesindeki Rumların ve Ermenilerin en az yarısı kendi anadilini bilmemektedir"* bu misyonerlerden birinin Anadolu'dan gönderdiği 11 Ağustos 1874 tarihli raporda belirtildiğine göre. (Age, c-I, s. 95)

Ve, sadece Amerikalı misyonerlerce Anadolu'da açılmış bu okulların sayısı *1900'de tam 417*'ye ulaşmıştır.

Kısacası, XIX. yüzyıl, Osmanlılar için bu anlamda da gerçekten çok ilginç başlamıştır.

Görüldüğü gibi, bir yandan Napolyon, Akdeniz'i bir Fransız gölü haline getirme düşü uğruna, Fransız Devrimi'ne bile sahip çıkarak, *ulusçuluk ve ulusal bağımsızlık rüzgârlarını* Balkanlarda da estirebilmek için Yunan Ortodoks Kilisesiyle dahi işbirliği yapmakta sakınca görmeyip İmparatorluğu parçalamaya çalışır ve Osmanlıları Fener Rum Patrikhanesiyle karşı karşıya getirirken, sanayi devrimini gerçekleştirmiş İngiliz ve Amerikan sermaye çevreleri de öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomik anlamda sömürgeleştirerek bir pazar haline dönüştürebilmek için, hemen hemen aynı günlerde kendi Protestan Kiliseleriyle işbirliği yaparak yoğun bir *misyoner saldırısını* başlatmışlardır.

Kuşkusuz, *"Hıristiyanlık propagandası yapmak ve insanların önyargılarını kırarak yaşama alışkanlıklarını değiştirmek"* gibi temel işlevlerini kusursuz yerine getirebilmeleri için bu misyonerlerin öncelikle gittikleri ülkelerdeki düzenle sürtüşmemeleri zorunlu olduğundan, oradaki azınlıklarla ilgilenip kışkırtarak, ulusal bağımsızlık başkaldırılarını örgütlemek veya desteklemek gibi işler, doğal olarak görevleri arasında bulunmasa gerektir kesinlikle.

Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik bir görevle 1815 yılında Malta'ya gönderilmiş ilk *modern misyoner William Jowet*'in de Yunan bağımsızlık başkaldırısıyla

yakından ilgilenmiş olabileceğini söyleyebilmek, galiba gerçekten olanaksızdır.

Nitekim, Napolyon Bonapart da, Yunanistan'da bir *ulusal bağımsızlık başkaldırısını* başlatabilmek için ülkedeki örgütlü tek güç olan kiliselerle işbirliğini de, büyük bir olasılıkla bu nedenle, misyonerlerle değil, gene orduyla gerçekleştirmiştir, bilindiği gibi.

Fransız misyonerlerinin İngiliz ve Amerikalı misyonerlerden nice sonra Osmanlı ülkesinde çalışmaya başlamasında da, Yunan bağımsızlık başkaldırısının uzun yıllar sürmesinden dolayı bu politika etkin bir rol oynamış mıdır, kim bilir?

Fakat, örgütlerince kendilerine böyle bir görev verilmesi şöyle dursun, ola ki ilgilenmeleri dahi kesinlikle yasaklanmış bu tür olaylara, duygusal yaklaşımlarla gizlice katılan, hatta birtakım katkılarda bulunan misyonerler de mutlaka olmuştur.

Nitekim, yukarıda da değinildiği gibi, gene aynı kaynaklarda, 1820'lerde Osmanlı ülkesine gönderilen ilk Amerikalı misyonerlerden *Jonas King*'in, o yıllarda başlayan Yunan ulusal bağımsızlık başkaldırısına katkıda bulunduğu, *"Yunan kiliselerine bir etkinlik kazandırmak için çalıştı"* denilerek, dolaylı bir biçimde de olsa belirtilmektedir bizce.

Aynı kaynaktaki bir aktarmaya göre *J. C. Hopkins* de, 1896'da Toronto'da yayımlanmış *"The Sword of Islam or Suffering Armenia"* adlı kitabında, *Bulgar bağımsızlık başkaldırısını başlatan ve örgütleyenlerin neredeyse tamamının Robert Koleji'de yetiştirildiğini"* yazmaktadır.

Doğrusu, bu Amerikalı misyonerleri Osmanlı ülkesine gönderen merkez örgüt BOARD'nin 1871 yılındaki 61. Genel Kurul Raporu'nda verilen bilgilere göre, *"Örgütün İstanbul'daki matbaasında 1860-70 yılları arasında basılan yayınların yarısının, örneğin 1870 yılında basılmış 10,5 milyon sayfanın 5 milyondan fazlasının Bulgarca olduğunun"* belir-

tildiği ve Bulgarların da 3 Mart 1878'de Osmanlı egemenliğinden kurtulduğu düşünülürse, Hopkins'in bu sözlerinden kuşku duyabilmek, gerçekten olanaksız olsa gerektir.

Bilindiği gibi, bu Amerikalı misyonerlerin öncülerinden *William Goodell* ve *Isaac Bird* de, göreve başlar başlamaz bir yandan yerel dilleri öğrenmeye çalışırlarken, öte yandan da, daha 1824 yılında, Osmanlı ülkesindeki ilk misyoner okulunu, Protestanlaştırdıkları *Dyonisos Karabet* ve *Kirkor Vartabet* adında iki Ermeni ile birlikte Beyrut'ta açmışlardır. Daha sonraki yıllarda da, ülkeyi karış karış gezen misyonerlerin sondaj çalışmalarına göre hedef kitle olarak Ermeniler seçilse gerek ki, Anadolu'da ve Mezopotamya'da okul açmak için özellikle Ermenilerin yoğun olduğu yöreleri yeğlemişlerdir.

Nitekim, yukarıda sözünü ettiğimiz kaynaklarda da, BOARD'nin arşiv belgelerine ve 1844 yılındaki Genel Kurul Raporu'na dayanılarak, *"Örgütün Dış İlişkiler Sekreteri Rufus Anderson'un bölgede yaptığı ikinci inceleme gezisinden sonra Rumlara yönelik çalışmalar 1844'ten itibaren durdurulmuş ve bütün ağırlık Ermeniler'e verilmiştir. Bu tarihten sonra bölgedeki görevin adı da, 'Mission to Armenians' olarak değiştirilmiştir."* denilmektedir. (Anadolu'daki Amerika, s. 75)

İlginçtir, 1844 yılındaki bu değişiklik üzerine, örgütün daha önce Malta'dan İzmir'e getirdiği matbaa da hemen İstanbul'a taşınmış ve örneğin 1841 yılında İzmir'de 15 Ermenice kitaba karşılık 21 Rumca kitap basılmış olduğu halde, bu tarihten sonra sanki hiç Rumca kitap da basılmamıştır İstanbul'daki matbaada.

Gene aynı kaynakta verilen bir başka bilgiye göre de, gerek Malta'da, gerek İzmir'de ve gerekse İstanbul'da 1822'den 1881 yılına kadar bu matbaada basılmış 725 kitabın da tam 358'i, yani %48'i Ermenice'dir veya Ermeni alfabesiyle basılmıştır.

Tanzimat'tan sonra İstanbul'a gelen ve uzun süre Türkiye'de kalan *A. Ubicini*'nin Paris'te 1851'de yayımlanmış *"Letres sur la Turquie"* ve 1876'da yayımlanmış *"Etat Présent de l'Empire Ottoman* adlı kitaplarında verdiği bilgilere göre de, bu çalışmalarla Amerikalı misyonerlerin *Protestanlaştırdığı Osmanlı ülkesindeki Gregoryen Ermeni sayısı 1850'lerde 5 bini bulmuş*tur.

Kuşkusuz, gene *Ubicini*'den aktarılarak verilen bilgilere göre, o yıllarda toplam nüfusunun 36 milyon dolaylarında olduğu hesaplanan Osmanlı ülkesindeki Ermenilerin sayısının da 2,5 milyon olarak kestirimlendiği düşünülürse, bu rakam pek de önemsenmese gerektir. Ama ne var ki, bu misyonerler, o dönemin ünlü İngiliz Büyükelçisi *Lord Stratford Canning*'in Protestan oluşunun ve karizmatik kişiliğinin de desteğiyle, *1850 yılında, bir padişah fermanıyla, bu 5 bin kişilik küçük Protestan Ermeni azınlığın da Osmanlı ülkesinde bir millet statüsü kazanmasını* sağlamışlardır.

Kısacası, Amerikalı misyonerlerin Yunan ulusal bağımsızlık başkaldırısına dişe dokunur bir katkıda bulunduğunu öne sürebilmek belki gerçekten söz konusu dahi değildir, ama Bulgaristan'ın ulusal bağımsızlığına kavuşmasında ve XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Ermeni olaylarında bu misyonerlerin çok önemli rollerinin bulunduğundan da, sanırız kuşku duyabilmek bile olanaksızdır.

Ancak, Osmanlıların, gerek Bulgaristan bağımsızlık başkaldırısında, gerekse Ermeni olaylarında bu misyonerlere karşı, Yunan bağımsızlık başkaldırısı sırasında Fener Patrikhanesine karşı girişilen eylemlerle oranlanabilecek bir tepki gösterdiğini söyleyebilmek de söz konusu değildir, doğrusu. Kuşkusuz, halkın sevgisini ve güvenini kazanabilmek için çoğu yerlere yanlarında doktor misyonerler de götürerek hastaları ücretsiz sağaltan, hastaneler kuran, ücretsiz meslek kursları

açan bu insanlarla kimi yerlerde birtakım küçük çatışmalar mutlaka çıkmıştır. Ama, ola ki siyasal girişimlerini de sürekli dinsel bir görünüm altında gerçekleştirdiklerinden, bu misyonerlere karşı, yalnız *ulemanın* da değil, Osmanlı münevverlerinin bile tepkisi genellikle dinsel açıdan olmuştur, gördüğümüz kadarıyla.

Oysa, misyonerlerin bu sinsi uygulamalarla özellikle 1850'lerden itibaren Osmanlı siyasal yaşamında gerçekleştirdiği yıkımın, *Napolyon*'un kendi çıkarı için, Fransız Devrimi'nin ulusçuluk ve ulusal bağımsızlık rüzgârlarını Osmanlı ülkesinde ordu aracılığıyla çarpıtarak, Ortodoks Kilisesi'ne, Yunan ulusal bağımsızlık başkaldırısı şeklinde estirtmesinin yarattığı yıkımdan hiçbir farkı olmamıştır aslında.

Ulemanın İlk Silkinişi: "Kuleli Vak'ası"

Gerçekten, Osmanlı aydınlarının bu misyoner saldırısına karşı bir tepki göstermesi, galiba ta 1870'li yıllarda başlamıştır, tarihçilerin belirlemelerine göre de.

Nitekim, Roderic H. Davison da, *uzun yıllardır Suriye'de yaşayan Henry Harris Jessup adlı bir misyonerin, 1874 yılında Rahip F. F Ellinwood'a gönderdiği bir mektupta*, bu tepki ile ilgili olarak, *"Yabancılara düşmanlık, onların varlığına, ticari eğitsel ve dini her alandaki faaliyetlerine duyulan öfke, açıkça artıyor*: diye yazdığını aktarmaktadır. (Age. c-2. s. 51-79)

Gene aynı kaynakta, *Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşivi* ve *"American Board of Commissioners for Foreign Missions"* adlı misyoner örgütünün arşivindeki belgelere dayanılarak, söz konusu yıllarda Osmanlı ülkesinde görevlendirilmiş misyonerlerden *Brown'un 23 Temmuz 1864'te Seward'a, Greene'in 11 Ağustos 1874'te Clark'a* gönderdiği

mektuplarda, *ABCFM örgütünün* 14 Kasım 1874 tarihli *"Memorandum in regard to Religious Toleration in Turkey"* başlıklı yazısında; *Leland J. Gordon*'un *American Relation with Turkey"* ve *Charles T Riggs*'in *"The Turkish Translations of the Bible"* adlı kitaplarında da bu gerçeğin örneklerle vurgulandığı belirtilmektedir.

Ancak, misyonerlerin bile artık şikayetçi olmaya başladıkları bu olaylarla ilgili, Osmanlı gazetelerinde o günlerde çıkmış tek satır bile yoktur sanki. Oysa *Takvim-i Vakayi, Ceridei Havadis* gibi gazetelerin yanı sıra, *Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Muhbir, İbret* gibi basın tarihimizin ünlü büyük gazeteleri hep bu yıllarda yayımlanmaya başlamıştır. Ayrıca, söz konusu yıllarda *Ayine-i Vatan, Mulıip, Muhibb-i Vatan, Terakki, Mümeyyiz, Hakayik-ül Vakayi, Devir* vb. gibi daha birçok küçük gazete çıkmaktadır. *Şinasi, Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Recaizade Ekrem, Ebüzziya Tevfik, Ahmed Mithat Efendi* gibi Tanzimat döneminin ünlü yazarları da gene aynı yıllarda bu gazetelerde yazmaktadırlar.

İlginçtir, bu yazılarında zaman zaman hükümetleri eleştirirlerken, İmparatorluğun içinde bulunduğu duruma düşmesinin de nedeni olarak gördükleri, Âli ve Fuad Paşa'nın politikalarından yüz bulan yabancı elçilerin ve onların işbirlikçisi yerli Hıristiyanların akıl almaz boyutlara ulaşmış şımarıklıklarından da söz etmektedirler öfkeli bir dille. Örneğin, *Ziya Paşa*, 24 Mayıs 1869 günlü *Hürriyet gazetesinde, "Daha dün dilekçe veren, bin türlü aşağılanmaya katlanan, yaltaklanan Samatyalı Kasbar, bugün başında bir siyah şapka ve yanında bir Rusya tercümanı ile Hariciye Nazırı'nın yanına gelip, üst yanındaki sandalyeye oturmakta ve cebinden tütün kesesini çıkarıp cigaracığını yakmakta ve Nazır Paşa'nın burnuna üfleyerek, ayaklarını birbirinin üstüne atıp, işini de istediği gibi yürüt-*

mektedir. "Taşralarda bulunan konsoloshaneler de hükümeti mahalliye müdahale ederek paralar kazanmaktadır. diye yazmaktadır. Ama çok ilginçtir, ne Ziya Paşa'nın, ne Namık Kemal'in, ne de bir başkasının bu misyonerler konusunda söz konusu günlerde yazılmış tek bir satırı vardır. Gene aynı elçilerin kanatlarının altındaki bu misyonerlerin varlıklarından bile haberleri yoktur sanki.

Davison'ın, yukarıda sözünü ettiğimiz *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform"* adlı çalışmasının ikinci cildinde, 1879 yılında Leipzig'de yayımlanmış *Mordtmann*'ın *"Stambul und das moderne Türkentum* adlı kitabını kaynak göstererek verdiği bilgiye göre de, misyonerlerden ilk söz eden Osmanlı aydını *"Basiretçi Ali Efendi"* olmuştur.

Ord. Prof. Ömer Celal Sarç'ın *"Tanzimat"* adlı ortak kitaptaki *"Tanzimat ve Sanayiimiz"* adlı yazısında verdiği bilgilere bakılacak olursa, *Mordmann* da Osmanlı ülkesine 1860'lı yıllarda gelmiş ve İstanbul ile Anadolu'da, özellikle de Bursa'da ipekli kumaş üretimi ve ticaretiyle yakından ilgilenerek, incelemeler yapmış Batılı gezgin yazarlardan biridir. Anımsanacağı gibi, *Dr. Ursula Maxeiner* adında bir misyoner de arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'a gelerek aynı yıllarda Alman Lisesi'ni açmıştır.

Basiretçi Ali Efendi de, gerçekten ilginç bir kişidir. 1869 yılında İstanbul'da *"Basiret"* adında bir gazete çıkarmış ve adı da tarihe *"Basiretçi Ali Efendi"* olarak geçmiştir. *Basiret* gazetesi ise, haftada 5 gün çıkan ve bugün *tabloit* dediğimiz küçük boyda 4 sayfacıktır topu topu. Tirajının da 1871 yılında on bine kadar çıktığı savlanmaktadır, ola ki gene kendilerince.

Gerek gazeteyi, gerekse Basiretçi Ali Efendi'yi Basın tarihimiz açısından ilginç kılan olay ise, gazetenin yayımlanmasından kısa bir süre sonra, 1870 yılında patlayan Fransa-Prusya Savaşı sırasında yaşanmıştır. *Basiretçi Ali Efendi*'nin *"İs-*

tanbul'da Yarım Asırlık Vak'a-i Mühimme" adlı anılarında anlattığına göre, Fransa-Prusya Savaşı'nın patladığını duyar duymaz, gazetede bir toplantı düzenleyerek, arkadaşlarıyla bu savaşta hangi tarafı tutmaları (!) gerektiğini tartışmışlar ve Fransa İmparatoru III. Napolyon'un *Askerlerime Prusya Kralı I. Wilhelm'in sarayında çorba içireceğim"* demesine öfkelenen gazetenin yazarlarından *Mustafa Celaleddin Paşa*'nın önerisi üzerine de Prusya'yı desteklemeye karar vermişlerdir. Bu davranışlarından dolayı da, Prusya Başbakanı *Otto von Bismarck*, savaştan sonra Ali Efendi'yi Berlin'e çağırıp, 29 gün ağırlamış ve dönüşte kendisine *bin mark ile bir baskı makinesi* armağan etmiştir. Gene kendisinin yazdıklarına göre, geziye çıkmadan da, *yol giderleri için Prusya Elçiliği'nden 10 bin frank, Sadrazam Âli Paşa'dan da 500 altın* almıştır.

Söz konusu yıllarda henüz bir dağıtım örgütü de yoktur ülkede. Hıfzı Topuz'un *"Türk Basın Tarihi"* adlı kitabında verdiği bilgiye göre, örneğin *Tercüman-ı Ahvâl*, sadece İstanbul'da bir yerde, *"basımevinin bulunduğu hanın altındaki tütün ve tömbekici Hasan Ağa'nın dükkânında* satılmaktadır. Bu nedenle, olsa olsa en çok iki bin adet basılan, dört yarım yaprakçık böyle küçük bir gazetenin, binlerce kilometre ötesindeki, üstelik iki Hıristiyan ülke arasında geçen bir savaşta taraflardan birini desteklemesinin sonuç üzerinde bir etki yapabileceğini, dolayısıyla o ülke yöneticilerinde bir gönül yükümlülüğü yaratabileceğini düşünmek, gerçekten söz konusu dahi olmasa gerektir galiba.

Ayrıca, misyonerlere karşı ilk yazılı tepkinin Basiretçi Ali Efendi'nin gazetesinde gösterildiği hakkındaki bilginin tek kaynağının da, büyük bir olasılıkla gazetenin yayımlanmaya başladığı yıllarda, 1860'ların sonlarında İstanbul'a gelmiş olması gereken bir Alman'a, *Mordtmann*'a ait oluşu ve başka hiçbir kaynakta bir bilginin bulunmayışı da, doğrusu Ali

Efendi hakkındaki kuşkularımızı artıran bir başka noktadır. Çünkü, gördüğümüz kadarıyla Ali Efendi bu tepkiyi, *Basiret*'te, hem Bismarck'ın cömert armağanlarından tam 5 yıl sonra, 1876'da göstermektedir, hem de öteki misyoner okullarıyla birlikte Alman okullarına da saldırmaktadır *"Protestanlık zehirinin yabancı pınarları* diyerek, söz konusu kaynaktaki aktarmalara göre.

Ancak, başka hiçbir kaynakta bu olaydan söz edilmemesine de bakılırsa, tepki demek gerçekten önemsenecek boyutta değildir, Almanların gözüne çarpması için bir köşeye sıkıştırılıvermiştir. Zaten kullanılan sözcüklere, biçemine filan göre de, Ali Efendi, sanki armağanların ardının kesilmesinden dolayı öfkelidir. Sanki dikkat çekmeye çalışmaktadır. Ayrıca, bu konunun üzerinde daha sonraki günlerde yeniden durulduğuna dair de herhangi bir bilgi yoktur günümüze ulaşmış. Ola ki, Ali Efendi'ye Almanya'dan bir yeni armağan daha gelmiştir, tam da o günlerde...

İlginçtir. Osmanlı aydınları bu gerçeği görmezden gelmekle de yetinmemişler, bu konuda çıkan olayların halka yansıtılmasını da engellemişlerdir sanki.

Örneğin, *Dr. Osman Şevki Uludağ*'ın *"Tanzimat"* adlı ortak kitaptaki *"Tanzimat ve Hekimlik"* adlı yazısında verdiği bilgiye göre, 1872 yılında, Askeri Tıbbiye öğrencileri bir akşam Naum Tiyatrosu'nda kılıçlarını çekerek Pera'lı Levantenlerin ve Hıristiyanların üzerine yürümüşlerdir. Ancak, Dr. Uludağ'ın da, *"Bu kavga meşhur ise de, sebebi hakkında şimdiye kadar doğru malûmat neşrolunmamıştır.* diyerek belirttiği gibi, basın fazla ilgilenmemiş ve olay hemen örtbas edilmiştir galiba. Oysa, Dr. Uludağ'ın, yıllar sonra, olay sırasında Tıbbiye öğrencisi olan *İstanbul Hilâliahmer (Kızılay) Başkanı Dr. Sakızlı Ali Paşa*'dan dinlediklerine dayanarak yazdığına göre, o günlerde Galatasaray'da ki *"Naum'un tiyatrosuna*

çok kıvrak ve güzel bir Fransız kızı" gelmiştir şarkıcı olarak. Tıbbiye öğrencileri de, bir akşam okullarının karşısındaki bu tiyatroya, "*matmazeli dinlemeye gitmişler ve kendisinden, içinde Joli Türk sözcükleri geçen ünlü şarkısını söylemesini istemişler*"dir. Ancak, "*tiyatroyu dolduran Levantenlerin bu şarkıyı söyletmeyip, ısrarla Fransız ulusal marşı Marseyez'i çaldırmak istemeleri üzerine de olay patlak vermiş ve kılıçlarını çeken Tıbbiyeliler Levantenlere saldırarak, tiyatroya hâkim olmuşlar*"dır. Bu olaydan kısa bir süre sonra da "*mektep Beyoğlu muhitinden uzaklaştırılmış*"tır. (Age, s. 975)

Kısacası, Osmanlı aydınları bu misyonerlerle ya hiç ilgilenmemişlerdir, ya da onları salt Hıristiyanlığı yaymaya çalışan dervişler olarak değerlendirdiklerinden pek de önemsememişlerdir, gördüğümüz kadarıyla. Nitekim, gene misyoner örgütlerinin arşivlerindeki belgelere dayanılarak aynı kaynakta verilen bilgilere göre, *Hükümet* de o günlerde misyonerlerin çalışmalarını değil, "*Müslümanların Hıristiyanlığa geçmelerini zorlaştırıcı*" kararlar almaktadır sadece.

Oysa, misyonerlerin işlevlerinin gittikleri ülkelerde salt Hıristiyanlık propagandası yapmak veya kendi kiliselerinin görüşlerini yaygınlaştırmaya çalışmakla sınırlı olmayıp, o ülkeleri pazar haline getirebilmek için öncelikle siyasal açıdan da kontrol altına alabilmek amacıyla etnik kimlikleri kaşıyarak azınlıklarda ulus bilincinin uyandırılmasını sağlamak da temel görevleri arasındadır.

Ve hiç kuşku yok ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda da en büyük yıkımı, Lord Stratford Canning gibi olağanüstü yetkiler elde etmiş yabancı elçilerin de kanatlarının altına sığınarak, sözcüğün tam anlamıyla ülkede cirit attıkları Âli ve Fuad Paşa'ların iktidarları sırasında, "*Osmanlıcılık*" düşüncesinin yaşama geçirilebilmesi uğruna 1856'da Islahat Fermanı ile de pekiştirilerek sürdürülen hoşgörü politikalarının sağladığı ola-

naklarla azınlıkların etnik kimliklerini hoyratça kaşıyarak, gene Âli ve Fuad Paşa'ların en büyük savunucusu olduğu *"Osmanlıcılık"* düşüncesini daha doğmadan boğmayı başararak gerçekleştirmişlerdir.

Bilindiği gibi, gerek kırsal kesimde yaşayan *"reaya"* gerek kentli, bütün Osmanlı uyruğu 1850'lere kadar sadece *"Müslüm"* ve *"Gayri Müslüm"* diye bölümlenerek değerlendirilmişlerdir bütün tarihi boyunca. Bu nedenle, Fener Rum Patriklerinin de kendilerini bütün dünyadaki Ortodoksların patriği sayıp *"Ökümenik"* (ecumenic-ecumenique-evrensel-genel) sıfatını kullanmalarına da hiç ses çıkarmamışlardır.

1850'lerden sonra ise, Müslümanlar arasında henüz bir bölünme söz konusu değildir belki ama, *gayri Müslümler* hızla gruplaşarak kamplaşmaya başlamışlardır gerçekten de. *"Hıristiyanlar Musevileri hor görmektedirler. Rumlar Ermenilere düşman kesilmiştir. Ermeniler kendi aralarında Gregoryen, Katolik, Protestan diye bölünmüşler, birbirleriyle kavgalıdırlar. Sırplar, Bulgarlar, Arnavutlar, Romenler, Rumlar zaten ulusal bağımsızlık kavgası vermektedirler"* Ayrıca, misyoner okullarındaki dindışı eğitimin niteliğinin yüksekliği yüzünden *Müslüman ulema* ile *Gayri Müslüm aydınlar* arasındaki kültürel uçurum hızla büyüdüğü gibi, bu durum *Gayri Müslim* uyruk içinde de yeni bir farklılığın doğmasına neden olmaktadır.

Kuşkusuz, bütün bunların tek sorumlusu, tek yaratıcısı olarak misyonerleri gösterebilmek de olanaksızdır elbette. Çünkü, Osmanlıların misyonerlere karşı bu denli hoşgörülü davranmış olmaları bile, bizce bu sorumluluğun bir parçası şeklinde değerlendirilse gerektir.

Örneğin, galiba hiç kuşku yok ki, Yunan ulusal bağımsızlık başkaldırısının altında parmaklarının bulunduğuna yürekten inandıkları Fener Rum Patrikhanesi'ni cezalandırmak ama-

cıyla Osmanlılar da, Tanzimat'tan sonra ilk iş olarak öteki Ortodoks ve Katolik kiliselerine, hatta yukarda da değindiğimiz gibi, ancak misyonerlerce sağlanmış birkaç bin kişilik topluluğu olan Ermeni Protestan kilisesine bile aynı statüyü tanıyarak, kiliseler arasındaki bu sürtüşmeleri adeta körüklemişlerdir.

Prof. Berkes de, *"Tanzimat'a gelinceye kadar, İmparatorluk topluluğu içinde birer küçük teokrasi olan Grek Ortodoks din otoritelerinin kendi halkları üzerindeki sivil hukuk, hatta ceza hukuku ile maliye ve eğitim alanlarındaki yetkileri, Patrikliğin Osmanlı sisteminin kendisine kazandırdığı 'Oikumenik' kilise yargılama yetkisi, İslav Ortodoks ve Katolik kiliselerinin, hatta 1850'den sonra Protestan kilisesinin tanınmasıyla çok daralmıştır."* diye yazmaktadır. (Age, s. 223)

Ahmed Bedevi Kuran da aynı görüştedir. Fatih'in kendilerine sağladığı olanaklarla, Rum Ortodoks kilisesinin, Grekçeyi yaygınlaştırıp Balkanlardaki Hıristiyan Slavları kendi kiliselerine bağlayarak Rumlaştırmaya çalışmasından Ruslar zaten rahatsızdır. Bu nedenle Büyük (Deli) Petro döneminde, 1721'de ayrı bir *Slav Ortodoks Kilisesi* kurarak, kilisenin başkanı *Rus Çarlarının aynı zamanda bütün Ortodoksların da ruhani lideri olduğunu ilan etmişlerdir.* Rumların ulusal bağımsızlığa kavuştuktan sonra, 1835 yılında, Fener Patrikhanesinden ayrı bir bağımsız Yunan kilisesi kurmaları üzerine de, *"Bulgarlar, Rusların teşvikiyle bağımsız bir Eksarhlık kurmak için Babıali'ye başvurarak, Rum Patriğini tanımayacaklarını bildirmişlerdir."* (Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri, İstanbul 1959, s. 180)

Gerçekten de, Reşit Paşa'nın ikinci sadrazamlığı sırasında, 1849'da, önce İstanbul'da yaşayan Bulgarların, ola ki Osmanlıların yönlendirmesiyle, verdikleri bir dilekçe gerek Babıali, gerekse Sarayca uygun görülerek, *"Bulgarların da aynen Ermeniler gibi, kendi papazlarının yönetiminde ve kendi*

dillerinde ibadet yapabilmeleri için" İstanbul'da, Şişli'de bir *Papazhane* kurmalarına izin verilmiştir.

Mehmet Zeki Pakalın da, *"Hükümet bu hareketle Patrikhaneye bir darbe daha vurmuş oldu"* diye yazmaktadır, nitekim.

Daha sonra 1860'da da, bir Bulgar heyetinin Babıali'ye başvurarak, *Rum Patriğini* artık *"ruhani lider"* olarak tanımayacaklarını bildirmesi üzerine, Osmanlı hükümeti ayrı bir Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin kurulmasına izin vermiş ve *"1870'de bağımsız Bulgar Eksarhlığı, 1890'da da Üsküp, Köprülü ve Uhri'de Bulgar Metropolitlikleri kurulmuş"*tur.

Bu toplumsal parçalanmayı körükleyen bir diğer önemli etken de, verilen eğitimlerin niteliği ve toplumların eğitime yaklaşımları olmuştur, gördüğümüz kadarıyla.

Kuşkusuz, II. Mahmud döneminde ve daha sonraki yıllarda dindışı eğitimin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi, *"ulemanın denetimi dışındaki devlet okulu sayısının çoğaltılması* için gerçekten de bir çaba harcanmıştır.

Tarihçilerin belirlemelerine göre, Osmanlı tarihinde ilk kez, Avrupa'ya öğrenci göndermeyi bile düşünmüşlerdir II. Mahmud döneminde. Örneğin, 1829 yılında *"Tebaai müslime çocuklarından 150 tanesinin, ulûmu fünunu cedide tahsili (yeni fen bilimlerini öğrenmeleri) için, tıphaneden ve enderun ağalarının arasından seçilerek Avrupa'ya gönderilmesi hakkında* bir *irade* dahi çıkmıştır Saray'dan. Ne var ki, *"ulemanın şiddetli tepkisi yüzünden* Lütfi Tarihi'nde belirtildiğine göre, *"bu teşebbüsü halkın iyi karşılamadığı* gerekçesiyle *irade*'de değişiklik yapılarak, öğrencilerin *"tıbhaneden ve enderun ağalarının arasından değil, Harbiye mektebi ve Hendesehane öğrencileri arasından* seçileceği duyurulmuştur, artık her ne hikmetle ise... (Prof. Dr. Süheyl Ünver, Tanzimat, 943)

Ancak, bütün bunlara karşın Müslüman uyruktan 150 çocuğun öğrenim için söz konusu yıllarda Avrupa'ya gönderil-

diklerine dair de herhangi bir bilgi yoktur günümüze ulaşmış belgelerde.

Üstelik, gene Prof. Ünver'in yazdığına göre, *"1846 yılında Dr. Spitzer ile Viyana'ya gönderilen 4 tıp öğrencisinden de sadece birisi Türk, diğerleri iki Katolik Rum ve İstefan Ağya Paşa adında bir Ermeni"*dir.

İlginçtir, 1867 yılındaki Paris gezisi sırasında Fransız Eğitim Bakanı *Victor Duruy*'nin Sultan Abdülaziz'e sunduğu İstanbul'da Fransızca eğitim yapacak bir okul açma önerisinin ilk maddesinde de, eğitimin paralı olacağı bu okulda herkesin okuyabileceği gibi, Osmanlı Hükümeti adına da 300 öğrencinin okutulacağı belirtildikten sonra, *"bu öğrencilerin 150'sinin Müslüman, 150'sinin de Müslüman olmayan uyruktan seçilmesi"* koşulu getirilmiştir. Nitekim, 1868 yılında eğitime başlayan bu okulun (Galatasaray Lisesi'nin), 1876 yılında Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı yıl müdürlüğe getirilen *Ali Suavi*'ye kadar, *"Fransız hükümetince seçilip gönderilmiş kurucu müdürü M. de Salve"*den sonraki ilk üç müdürü de Ermeni ve Rum öğretmenler arasından seçilmiştir. *1895-96 yılları arasında da okulun başına gene bir Rum müdür getirilmiştir.* (Berkes, age, s. 239)

Prof. Bayram Kodaman'ın, Küçük Said Paşa'nın 1878 yılında hazırlayıp Sultan Abdülhamid'e sunduğu *Layiha*'dan aktararak verdiği bilgiye göre de, Osmanlılar, bu okulun *"Müslim ve gayri müslim çocukları beş altı yıl süreyle aynı koğuşlarda yatırıp, aynı bahçelerde oynatarak, geceli gündüzlü birarada yaşatacağı için beyinlerindeki dinsel düşmanlıkları da gideceğinden Osmanlıcılık* düşüncesine de katkıda bulunacağına inanmışlardır. Bu nedenle, yalnız Galatasaray kışlasının Fransızlara verilmesiyle de yetinmemişler, hazinenin tamtakır olmasına karşın tam *"iki bin kese harcamada* da bulunmuşlardır okulun yapımı sırasında.

Ne var ki, okulun, sanıldığı gibi *"Osmanlıcılık düşüncesine bir katkıda bulunması"* filan şöyle dursun, tam karşıtı İmparatorluğun parçalanması için çalıştığı yedi sekiz yıl gibi kısa bir sürede bütün çıplaklığıyla ortaya çıksa gerek ki, Abdülhamid sultan olur olmaz hemen bir *"Müslüman"* müdür getirmiştir başına.

Gerçekten de, *Ali Suavi*'nin müdür olur olmaz hazırlayıp Haziran 1877'de Sultan Abdülhamid'e sunduğu rapora göre, bu Ermeni ve Rum müdürler döneminde kuruluş sırasındaki anlaşmaya da bağlı kalınmamıştır. *Mekteb-i Sultani*'deki öğrencilerin % 30'u Müslüman, % 70'i öteki azınlıklardandır. *"Okulda 162 Müslüman öğrenciye karşılık 377 gayri Müslim öğrenci okumaktadır"* Güya öğrenim paralıdır, ama *"52 Bulgar öğrenciden yalnız 3'ü; 122 Rum öğrenciden yalnız 1'i tam ücret ödemekte, 94 Ermeni öğrenciden ise hiçkimse tam ücret ödememekte"*dir. Genç, Fransızlarla birlikte düzenlenen yönetmeliğe göre, *"Osmanlı uyruğundan fakir ve mali gücü olmayan öğrenciler için devletçe verilen paradan 4 Moskof, 16 Fransız, 8 İtalyan, 2 İngiliz ve 2 de Yunan vatandaşı öğrenci yararlandırılmakta"*dır.

Oysa, gene Ali Suavi'nin yazdıklarına göre, bu yabancı veya azınlık çocuklarının neredeyse tamamı okulu bitirdikten sonra hemen kendi yörelerine giderek, devlete karşı ayaklanma girişimlerini örgütlemek için çalışmaya başlamaktadırlar. *1876 yılında Filibe ve İslimiye sancaklarında başlayan başkaldırının önderi Bulgarların hepsi Mekteb-i Sultani'den yetişmiştir. İslam köylerini yakan Kaplisko, silahlı haydutluktan mahkûm olmuş Vançof ve Siyarof Mekteb-i Sultani'ye alınarak, Bab-ı Ali'nin bursuyla okutulmuşlardır. Rusya askeri Tuna'yı geçtiğinde, Mekteb-i Sultani'deki Bulgar öğrencilerden bir grup ayrı bir birlik oluşturarak Rus ordusuna katılmıştır.* (Prof. Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, s. 137)

Görüldüğü gibi, Tanzimat aydınlarının İmparatorluğun kurtuluşu için tek çare olduğuna inandıkları *"Osmanlıcılık"* düşüncesi, bir yandan *misyonerlerin* sinsice çalışmaları, öte yandan *Osmanlıların*, örneğin Fener Patrikhanesini cezalandırmak tutkusuyla önünü ardını fazlaca da kurcalamadan öteki kiliselere de aynı hakları tanımak gibi, ulemanın tepkisinden korkarak Müslüman çocuklarını gönderemeyince, bu kez de *gayri Müslim* çocuklarının eğitim için Avrupaya gitmesine göz yummak gibi, misyonerlerin sadece Müslümanları Hıristiyanlaştırmalarına engel olmaya çalışmak gibi, çoğu devlet desteğiyle açılmış yabancı okullarla hiç ilgilenmemek gibi akıl almaz katkılarıyla, *gayri Müslüm uyruğun*, üstelik *"Osmanlıcılık"* politikasının en ünlü savunucuları Âli ve Faud Paşa'ların iktidarları sırasında, kısa sürede etnik ve dinsel birçok parçaya bölünmesi sağlanarak, daha doğmadan öldürülmüştür, ne yazık ki.

Düzenin birazcık değiştirilmesine niyetlenildiğini sezince ta XVII. yüzyıldan beri hemen *"Şeriat isteriz!"* diye ayaklanan *ulema sınıfı* da, bir yandan *"Müslüm ile gayri Müslümü hallihamur etmeye çalışan"* öte yandan yönetimi neredeyse bütünüyle *"kefereleştiren"* Tanzimat aydınlarının bu *"Osmanlıcılık"* politikasına, kuşkusuz şiddetle karşı çıksa gerektir.

Nitekim, Prof. Enver Ziya Karal da, *"medrese müntesibi"* ulema'nın Galatasaray Lisesi'ne de karşı olduğunu, ancak *"kendilerini güçsüz hissettikleri için"* açılmasına engel olmaya kalkışmayıp, sadece Papalığın *"Katolik öğrenciler için ayrı bir dini merasim yapılmadığı"* gerekçesiyle okulu boykot etmesini desteklemekle yetindiklerini yazmaktadır. (Osmanlı Tarihi, c. VIII, s. 204) Gene Prof. Karal'ın anlatımıyla, *"Mahmud II. devrinde, yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine, Şeyhülislamların (ulemanın) devlete karşı icabında dayanabilecekleri bir mesnetten mahrum kaldıkları için, siyasi rolleri azalmıştır"* çünkü. (Osmanlı Tarihi, c. VI, s. 115)

Gerçekten de, *Bektaşilerin kontrolüne girerek zındıklaştığı* savıyla *Yeniçeri Ocağı*'nı Sultan II. Mahmud'a 1826 yılında kapattırmakla ne büyük bir hata işlediklerini, birden hızlanan ve genişleyen Batılılaşma girişimleri karşısında çaresiz kaldıkça, ulema da, daha Tanzimat'tan önce kafasını taştan taşa vurarak fark etmeye başlamıştır mutlaka.

Çünkü, ne *Nakşibendi Şeyhi Şakir Efendi* aracılığıyla Sultanı *kafa kola alarak* adı *"Muhammed"* olan yetmiş kişiyi toplatıp yetmiş bin kere *kelime-i tevhid* getirtmek, ne de kurulacak yeni ordunun adını *Asakir-i Mansure-i Muhammediye"* koydurarak başına *Mehmed Hüsrev Paşa* gibi bir *mollayı* geçirtmek engelleyebilmiştir bu *zındıkları*...

Dolayısıyla orduyu yeniden ele geçirmeye çalışmaktan başka çare yoktur.

Ne var ki, bu yeni ordunun yapısı Yeniçeri Ocağı'ndan çok farklıdır. Her ne kadar, askere alınma koşullarını belirleyen, örneğin zorunlu askerlik gibi düzenlemeler henüz yapılmamışsa da, *"ömür boyu ulufeli askerler-yeni yeniçeriler"* yoktur bu orduda.

Moltke'nin 15 Haziran 1838 tarihli mektubunda yazdığına göre, yalnız Müslümanlar askere alınmaktadır, dolayısıyla *"az sayıda omuzlara yüklenmiş ağır bir yüktür* askerlik. *Asker kaçaklarına, yakalanınca iki yüz değnek vurulduğu halde, gene de neredeyse bütün askerler kaçmak için fırsat kollamaktadırlar* Bu nedenle, *"bir asker kaçağını yakalayana veya yakalatana 250 kuruş verilmektedir" "bütün ordugâhların çevresi, yüzleri düşmana değil kendi kıtalarına dönük sık bir nöbetçi kordonu ile kuşatılmaktadır"*

Prof. Karal'ın yazdığına göre de, *"Sultan II. Mahmud, bu yeni ordunun eğitimi için Prusya'dan, genellikle küçük rütbeli piyade, süvari ve topçu subayları getirtmiş"*tir.

Hangi il veya sancaktan ne miktar asker alınacağına da

Divan-ı Hümayun karar vermekte ve yerel yöneticiler o kadar askeri keyfi yöntemlerle seçip toplayıp, silah zoruyla göndermektedirler. *Bosna, Hersek, Arnavutluk, Arabistan ve İstanbul'dan ise kimse askere alınmamaktadır* Hıristiyanlar zaten *cizye* ödeyerek askere gitmemektedirler. Bu yüzden, askerin ülke düzeyine dağılışında da büyük bir adaletsizlik vardır ve ordu huzursuzdur.

Edouard Engelhardt da, 1882'de Paris'te yayımlanmış, Tanzimat'la ilgili kapsamlı çalışmalardan biri olan kitabında, *"düzensiz ve eşitsiz bir şekilde toplanarak askere alınan bu kişilerin bir daha kolay kolay terhis edilmediklerini"* yazmakta (Ed. Engelhardt, Tanzimat, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976, s. 53). *Moltke* ise, yukarıda andığımız 15 Haziran 1838 tarihli mektubunda *"bu ordunun kurulduğu günden beri henüz terhis olmuş bir askere rastlanmadığını"* söylemektedir.

Nitekim, 1839'da okunan *Tanzimat Fermanı*'nda, ordudaki bu huzursuzluğu gidermek için askerlik ve ordu ile ilgili yeni bir yasanın da çıkarılacağı belirtilmiştir.

6 Eylül 1843'te çıkarılan bir yasayla da, güya *"Yirmi yaşına basmış bütün Osmanlı uyruğu erkekler için 12 yıllık askerlik hizmeti zorunlu hale getirilmiş"*tir. Bu sürenin 5 yılı orduda geçecek, terhis edildikten sonra da 7 yıl boyunca herkes *"redif askeri"* adıyla yedek askerlik yapacaktır.

1847'de de, güya askere alınmada bir eşitlik ve adalet sağlamak amacıyla bir tüzük çıkarılarak *"kura usulü"* getirilmiştir. Orduya her yıl 30 bin yeni asker alınacaktır ve bunlar *"ad çekilerek"* belirlenecektir.

Davison'ın yazdığına göre de, ilk kez 1850'de *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye*'de *"Hıristiyanların da Müslümanlar gibi orduda görev almaları* konusu tartışılmış, fakat ancak 1856'da, Islahat Fermanı'nın okunmasından sonra, orduya her yıl 30 bin Müslümanla birlikte, Müslüman olmayanlardan

da 25 bin asker alınmasına karar verilmiştir. Ama ne var ki, gerek Müslüman olmayanların, gerekse elçiliklerin şiddetli tepkisi yüzünden bu karar uygulanamamıştır. *"Sadece donanmaya, o da çok az sayıda Rum alınabilmiştir.*

İlginçtir. 1863 yılında da, *"Mısır gezisinden dönüşünde, İstanbul'luların kendisini pek parlak törenlerle karşılamaları ve 2 gün süren şenlikler düzenlemelerinden"* çok duygulanan Sultan Abdülaziz, *"bunlara karşılık olarak, İstanbulluların askerlik yükümlülüklerini kaldırmış"*tır. (İ.A. c-5/II, s. 1214/36) Demek bu kargaşada *"eşitlik"* uğruna İstanbullular da askere alınmaya başlanılmış ki, bu yanlışlığın düzeltilmesi için fırsat kollanılmaktadır sanki...

Ancak, bu adaletsizliğe karşı çıkanlar da yok değildir doğrusu. Örneğin *Namık Kemal*, 18 Kasım 1872 tarihli *"Hadika* gazetesindeki köşesinde *Acaba İstanbul'dan niçin asker ve vergi alınmaz?* başlıklı bir yazı yayımlayarak bu adaletsizliğe de değinmektedir.

Ne var ki, galiba bu tepkilerin artması üzerine, 1886'da yeni bir *Alız-i Asker Kanunname-i Hümayunu* (Askere Alma Yasası) çıkarılarak, İstanbulluların askerlik bağışıklıkları da bir maddeyle yasal hale getirilmiştir (Büyük Larousse, c-2, s. 886), gördüğümüz kadarıyla.

Kısacası, tam bir karmaşanın yaşandığı kuruluş aşamasındaki bu yeni Osmanlı ordusunda, *ulemanın*, Yeniçeri Ocağı'ndaki gibi *esame defteri ticareti yaparak, armağanlarla ocaklara ulufeli asker yazdırarak, rüşvet vererek* askeri ele geçirmesi şöyle dursun, tarikatlar aracılığıyla dahi bir egemenlik kurabilmesi, gerçekten söz konusu bile edilmese gerektir kesinlikle...

Öte yandan, II. Mahmud'a Yeniçeri Ocağı'nı kapattırmakla ne denli önemli bir silahı ellerinden kaçırdıklarının bilincine ise, 1850'li yılların ortalarından önce vardıklarını söyleye-

bilmek de olanaksızdır galiba. Çünkü, doğal olarak bu yeni ordunun da Bektaşilerin (ya da *müllhid* veya *zındık*ların) eline geçmesini önlemek amacıyla daha ilk günden medrese öğrencilerinin de askere alınıp, çoğunluğu sağlayarak önemli görevlere getirilmelerine çalışacakları yerde, ilginçtir, tam karşıtı bir davranışla *molla*ların (*softa*ların, *suhte*lerin, *taleba*nın yani *talebe*nin) askere alınmasını bile engellemeye kalkışmışlardır devlet içindeki ağırlıklarını da kullanarak, gene aynı kaynaklarda verilen bilgilere göre.

Örneğin, Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından topu topu bir buçuk ay gibi kısa bir süre, 48 gün sonra 2 Ağustos 1826'da, Lütfi Tarihi'nde belirtildiğine göre, bu olaylardan zarar görenler İstanbul'da büyük bir yangın çıkarmışlardır. Çevreye hızla yayılarak 36 saat süren bu yangın, *"Cağaloğlu'nu, Çiftesaraylar'ı, Babıali'yi ve çevresini, Kapalıçarşı'yı silip süpürmüş, Bayezid'den aşağıya inerek Kumkapı ve Yenikapı'ya kadar dayanıp, sayısız ev, dükkân ve hânın yanıp kül olmasına* neden olmuştur.

"Bu felakete çok üzülen Sultan II. Mahmud" da, Engelhardt'ın yazdığına göre, *"Bundan böyle tahtın, millet için bir korku kaynağı değil, bir destek, bir umut olmasını istiyorum. "Müsadere ve mirasa hazinece el konulması gibi eylemler, Yeniçerilere yapılmış olan zoraki cömertliklerden doğan açıkları kapama zorunluluğundan kaynaklanmıştır. Ancak, artık onlar mevcut olmadıklarına göre, Babıali de bu hoyratlıklardan uzak durmalıdır.* diyerek Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasının hemen ardından, *"gerek Müslüman, gerekse reaya, bütün uyruk için* kaldırdığı *"mirasa el konulması ve müsadere cezalarını* çaresiz yeniden yürürlüğe sokmuş ve derhal *"Yahudi bankeri Çapçı ile eski Reisülküttab (dışişleri bakanı) Saida'nın mallarını müsadere ettirmiş"*tir.

Çünkü, söz konusu günlerde bir yandan da yeni ordunun kuruluşu için çalışmalar başlamış ve harcamalar yapılıyor olsa gerek ki, *Engelhardt,* bu yangınla ilgili olarak *"hapse atılmış birinin* de Sultan II. Mahmud'a, alaylı bir dille, *"kuracağı yeni ordu için talim yeri arıyordu, işte yakarak kentin yarısına yakın bir talim alanı açtık ona"* diye haber gönderdiğini yazmaktadır.

Gene aynı kaynakta belirtildiğine göre, bu öfkeli uygulama sırasında ulemadan birilerinin de *"malı müsadere edilmiş* veya *"mirasına el konulmuş"* filan olmalı ki, *"bu olaydan kısa bir süre sonra* , Şeyhülislam, Sultan II. Mahmud'un huzuruna çıkıp, *Avrupa adetlerinin fazlaca benimsenmesinden yakınan"* bir dilekçe sunarak, *"bu vergi ve yasa dışı müsaderelerin tekrar kaldırılması* ile birlikte, *"softaların da askere alınmamasını* istemiştir.

Şeyhülislamın bu *"küstahlığına* çok sinirlenen Sultan II. Mahmud da, öfkeyle *"Ulema ancak'din işlerine karışabilir! Devletin idaresi bana aittir!"* diyerek dilekçeyi yırtmış atmıştır. (Ed. Engelhardt, age, s. 22)

Görüldüğü gibi, bu yeni orduya medrese öğrencilerinin de asker olarak alınmasına daha ilk günden karşı çıkan *ulemanın*, daha sonraki yıllarda da, örneğin askerleri tarikatlar aracılığıyla örgütleyerek ordu üzerinde bir egemenlik kurabilmesi, artık gerçekten olanaksız olsa gerektir galiba.

Örneğin, Tanzimat'la alabildiğine hızlanan Batılılaşma girişimleri karşısında çaresiz kaldıkça yaptıkları hatanın önemini yavaş yavaş kavrayan ulema da nitekim, Islahat Fermanı'nın Hıristiyanları yönetimde de söz sahibi kılmayı amaçladığını anlayınca, iplerin artık iyice ellerinden çıkmakta olduğunu sezmenin bozgununa kapılarak, orduyu bu kez de subaylar aracılığıyla ele geçirebilmenin telaşına düşmüşlerdir, gördüğümüz kadarıyla. Doğrusu, Sultan Abdülmecid'i tahttan in-

direrek, Islahat Fermanı'na, dolayısıyla Batılılaşma girişimlerine son verip, yerine *şer'i bir düzen* kurmayı amaçlayan, tarihçilerimizin *"Kuleli Vak'ası"* diye adlandırdıkları 1859 yılındaki darbenin, aynı zamanda ulemanın orduyu subaylar aracılığıyla ele geçirme girişimi olduğundan da kuşku duyulmasa gerektir galiba.

Ancak ilginçtir, söz konusu dönem hakkında, *Cevdet Paşa, Lütfi Efendi* gibi yalnız Osmanlı tarihçi ve vakanüvislerinin tuttukları notlardan da değil, o yıllarda ülkeye akın akın gelen Batılı tüccar, doktor, asker ve gezginlerin anılarından, elçiliklerin neredeyse günaşırı gönderdiği raporlardan, konsolosluk görevlilerinin ve yüzlerce misyonerin mektuplarından günümüze ulaşmış inanılmaz zenginlikte ve ayrıntılı belge ve bilgi bulunmasına karşın. *"Kuleli Vak'ası* hâlâ tam olarak aydınlığa kavuşmamıştır, artık her ne hikmetle ise...

Örneğin, Prof. Enver Ziya Karal. *"Kuleli vak'asının mahiyeti (içyüzü) hakkında resmî tahkikat hükmü (suçluları sorgulama komisyonunun ve Bakanlar Kurulu'nun verdiği karar) gerçekten müphemdir (açık değildir). 'Heyet-i devleti tağyir (değiştirmek) ile usul ve kavanini (yasaları) bozmak tabirinden ne kastedildiği malum (belli) değildir. Bu ifade ile söz konusu vak'a bir irtica teşebbüsü olarak kabul edilebileceği gibi, meşrutiyet idaresi için yapılmış bir teşebbüs olarak da kabul edilebilir. Gizli cemiyet teşkil eden kimselerin silik şahsiyetler oluşu, bu ikinci mütalaayı reddetmek için yeter bir sebep değildir. 1859 tarihlerinde yabancı elçilerin İstanbul'da çevirdikleri entrikalar malûmdur (bilinmektedir). Kuleli vak'asında yabancı bir devletin rolü var mıdır, yok mudur suali henüz çözülmüş değildir.* diye yazmaktadır. (Osmanlı Tarihi, c-6, s. 97)

Ahmed Bedevi Kuran da, her ne kadar bu olayı *"Tanzimatı takibeden inkılâp hamlelerinin müjdecisi ve Jön Türk hare-*

kâtının başlangıcı" olarak değerlendirmekte ise de, bu konuda hemen hemen aynı görüştedir. *"Vanbery ve Engelhardt gibi bazı ecnebi müellifler (yabancı yazarlar) 'Kuleli Vakası'nı Meşrutiyete doğru ilk hareket saydıkları halde, devrin vakanüvisi Lütfî Efendi'nin ve sonraları Ahmed Mithat, Ahmed Rasim, Abdurrahman Şeref Beyler gibi tarihçi muharrirlerimizin bu hususta kat'î bir kanaat izhar etmediklerini Uluğ İğdemir'in bu vak'aya dair yazdığı kitaptan öğreniyoruz. Gerçekten, bu cemiyetin takip ettiği gaye hâlâ sarih surette tesbit edilememiş ve bu konuyu inceleyenler; cemiyetin amacını, belgelere dayanarak henüz aydınlatamamıştır.* diye yazmaktadır. (Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri, İstanbul 1959, s. 60)

Prof. Niyazi Berkes de, *"Bu olaydan sonraları söz edenler, olaydaki gizli örgütün gerçek adı konusunda bile ne kesin bir şey söylemektedirler, ne de bir fikir birliği içindedirler. Kimilerine göre gizli örgütün adı 'Şeriatı Tutma Cemiyeti'dir, kimilerine göre 'Fedailer Cemiyeti' Ama, bu cemiyetin ne zaman kurulduğunu, ne kadar ömrü olduğunu da bilen yoktur* demektedir. (Age, s. 266)

Anımsanacağı gibi, tarihçilerimizin sanki söz birliği etmişcesine belirttiklerine göre, *Çerkes Hüseyin Paşa*'nın, Sultan Abdülmecid'i tahttan indirmek amacıyla kurdukları gizli örgüte katılması için yaptığı öneriye sıcak bakıyormuş gibi davranan *İstanbul boğazı muhafiz birliği komutanı Mirliva Tatar Hasan Paşa*'nın, Hükümetin önerisiyle örgütle işbirliği yaparmış gibi görünüp, *"Tophane'deki Kılıçalipaşa Camisi'nde düzenlenen gizli toplantıyı haber vermesi üzerine"* 13 Eylül 1859 günü tutuklanan 41 kişi, Kuleli Kışlasına hapsedilip, *"Sadrazam, Şeyhülislam ve Serasker (Savunma Bakanı) ile Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Valâ ile Meclis-i Dar-ı Şura-i Askerî başkanlarından oluşan"* bir komisyonca *"düze-*

ni değiştirmeye ve yasaları kaldırmaya kalkışmak" suçlamasıyla sorgulanmış ve Bakanlar Kurulu kararıyla da örgütün kurucusu olduğu saptananlar ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Ancak, gene aynı tarihçilerce belirtildiğine göre, Sultan Abdülmecid, *"ortada bir öldürme olayı bulunmadığı* için, ölüm cezalarını küreğe çevirmiştir.

Mirliva Tatar Hasan Paşa ise, bu *"hizmetinden dolayı* terfi ettirilerek *"Birinci ferik"* yapılmıştır.

Öte yandan, yukarıda da değinildiği gibi, İmparatorluk ekonomik açıdan gerçekten de çok zor durumdadır söz konusu yıllarda. Hazine tamtakırdır. Osmanlı tarihinde ilk kez yabancı ülkelerden dış borç aranmaktadır.

Tam bu günlerde Ruslar da, bu durumdan yararlanarak İmparatorluğu ortadan kaldırabilmenin yollarını aramaya başlamış, paylaşma konusunda İngilizlerle anlaşamayınca, bu kez de gözdağı vererek koruması altına alabileceğini sanmıştır. Bu amaçla *Çar I. Nikola*, yakın dostu Amiral Prens Menchikov'u, yanında generallerden, amirallerden, diplomatlardan oluşan bir heyetle İstanbul'a, olağanüstü yetkeli bir büyükelçi olarak göndermiştir. Prof. Karal'ın yazdığına göre, 1 Mart 1853 günü İstanbul'a ayak basan *Prens Menchikov, "Karaya çıkarken, elçilik görevlileriyle birlikte binlerce ortodoks Rum tarafından, bir elçi gibi değil, bir fatih gibi karşılanmıştır"* büyük gösterilerle.

Babıali'ye, Sadrazamla görüşmeye de, gelenekleri çiğneyerek *"üniforma ile değil, sivil elbiseyle gitmiş* ve gene *"önce dışişleri bakanı ile görüşmesi gerekirken* üstelik küstah bir biçimde *"Sözünü tutmayan bir adam olduğu için Hariciye Nazırı Fuad Efendi (Paşa) ile görüşmeyeceğim!"* diyerek, doğrudan Sadrazamla görüşmüştür.

Prof. Karal da, bu olayla ilgili olarak, *"Şayet eski devirlerde olsaydı, bu Rus elçisi, olağanüstülüğüne filan bakıl-*

maz derhal Yedikule'ye hapsedilir ve bu küstahlığı, Osmanlı hükümetince Rusya'ya savaş ilan edilerek temizlenirdi. diye yazmaktadır.

Ama, tam karşıtı, Osmanlılar hemen Dışişleri bakanını değiştirmişlerdir Prens Menchikov'un gönlünü edebilmek için ve Fuad Paşa'nın yerine Rifat Paşa'yı getirmişlerdir. Ancak, Prens Menchikov bu değişikliği de beğenmemiştir ve önerisi üzerine Rifat Paşa hemen görevden alınarak, Dışişleri Nazırlığı'na bir kez daha Mustafa Reşit Paşa getirilmiştir.

Reşit Paşa da, Prens Menchikov'un, beş gün içinde yanıtlanması koşuluyla verdiği *Nota*'yı görüşmek üzere, ülkenin ileri gelenlerinden 46 kişilik bir kurul oluşturmuş ve bu kurul 17 Mayıs 1853 günlü oturumunda tam 43 oyla Nota'nın reddedilmesine karar vermiştir.

Bunun üzerine 19 Mayıs'ta Ruslar Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini kesmişler ve 21 Mayıs'ta Prens Menchikov İstanbul'dan ayrılmış, bir ay sonra 22 Haziran 1853'te de Rus ordusu Eflak ve Buğdan'a girmiştir.

Batılı ülkelerin de protesto etmesi yüzünden Rusların bu davranışı başlangıçta bir savaş nedeni olarak değerlendirilmemişse de, *medrese öğrencilerinin* İstanbul'da savaş yanlısı büyük gösteriler düzenlemesi üzerine, Sultan Abdülmecid çaresiz kabul etmek zorunda kalmış ve 29 Eylül 1853'te orduya gerekli buyruğu vermişitr. 4 Ekim'de Osmanlı ordusunun Tuna'yı geçmesiyle de Osmanlı-Rus savaşı başlamıştır.

Savaş Tuna'da ve Kars dolaylarında *"cephe muharebeleri"* şeklinde sürerken, 30 Kasım 1853'te de, Batum'a yiyecek ve silah götüren *yelkenli 7 firkateyn ve gene yelkenli üç korvet ile bugün çatana dediğimiz büyüklükte iki küçük buharlı tekneden oluşan* Osmanlı donanmasına ait bir filonun fırtına yüzünden Sinop limanına sığınmak zorunda kaldığını haber alan Ruslar, ani bir baskınla limandaki demirli gemileri birkaç

saat içinde yakarak batırmışlar ve Sinop'u da topa tutup ateşe vermişlerdir.

Ne var ki, yanan gemilerden kendilerini can havliyle denize atan denizcileri de Rusların tutuşturulmuş yağlı paçavralarla yaktığı bu korkunç olay, savaşın da yazgısını değiştirmiştir.

Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nu Karadeniz'de yenerek daha da güçlenecek olan Rus donanmasının, Boğazları ele geçirip Akdeniz'e inmesi, dolayısıyla Hindistan yolunu kontrol altına alması halinde, öncelikle İngilizlerin ve Fransızların çıkarlarına dokunacağı bilinmektedir.

Nitekim tarihçiler de, İngilizlerin nicedir taraf olacakları bir Rus-Osmanlı savaşının patlaması için fırsat kolladıklarını ve Büyükelçi *Lord Stratford Canning*'in, Sinop baskınını duyunca, sevinçle ellerini ovuşturup, *"Tanrıya şükürler olsun! Artık savaş başlıyor!"* dediğini yazmaktadır. (Osm. Tar. c-5, s. 235)

Ancak, gerek asker getirecek, gerekse Rus donanmasıyla savaşacak İngiliz ve Fransız donanmalarının Akdeniz'i aşarak boğazları geçip, Karadeniz'e çıkabilmeleri için bayağı bir zaman gerekmektedir.

Çünkü, *"yalnız Osmanlıların değil, o yıllarda Avrupalıların da savaş gemileri ağaçtan yapılmaktadır ve yelkenlidir. Gerçi, ahşap gemilerin yanında yeni yeni buharlı gemiler de bulunmaktadır. Fakat, bunların en büyüğünün hacmi, Boğaziçi'nde çalışan yolcu vapurlarının hacmi kadardır. Rus donanmasındaki buharlı gemilerin sayısı da belki yüzü bulmaktadır. Ama hepsinin toplam hacmi, bugünkü bir yük şilebinin büyüklüğü kadardır ancak. Fransız ve İngiliz savaş gemileri de ahşaptan yapılmaktadır ve yelkenlidir. Buharlı küçük tonajlı vapurlar adeta öteki gemilere yol göstericilik etmektedirler henüz. Osmanlı donanmasında da on bir küçük buharlı gemi bulunmaktadır. Bu buharlı gemilerden birinin tersanede yapımı sırasında, Osmanlı ordusunun Tuna kıyısındaki Çıtana kasa-*

basında bir muharebe kazanması üzerine, adı da 'Çıtana' konulmuştur. Bu yüzden, daha sonraki yıllarda da, Haliç'te, Boğaz'da mavna çeken küçük buharlı teknelere 'Çıtana' daha sonra da 'Çatana' denilmiştir" (Emin Âli Çavlı, Kırım Harbi, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1957, s. 20)

Bilindiği gibi, çelik zırhlı, buharlı savaş gemilerinin donanmalarda kullanılmaya başlaması 1850'li yılların sonlarından itibarendir. Su kesiminin 2 metre altına kadar 12 cm. kalınlığında çelik zırhla kaplanmış, top atışı yapabilen ilk savaş gemisi 1858-59 yılında Fransızlar tarafından yapılmıştır. Hâlâ donanmaların en vurucu silahları olan ilk *Kruvazör* (Croiseur) 1870 yılında, ilkt *Dretnot* (Dreadnought) da ta 1906 yılında denize indirilmiştir.

Dolayısıyla, Fransızların ve İngilizlerin donanmalarının da asıl vurucu gücü, 1853'lerde hâlâ *kalyon, firkateyn* veya *fregat, brik, korvet* vb. gibi ağaçtan yapılmış yelkenli gemilerden oluşmaktadır. Bu donanmaların Akdeniz'i aşıp, boğazlardan yukarıya çıkarak Karadeniz'e ulaşabilmeleri için uygun rüzgârları kollamaları gerekmektedir.

Nitekim, tarihçi *Alan Palmer*'ın yazdığına göre, 1806 yılında, Napolyon Bonapart'ın *General Sebastian*'ı Osmanlı İmparatorluğu'na olağanüstü yetkili bir büyükelçi olarak atamasından dehşetli rahatsız olan İngilizlerin, Büyükelçileri *Charles Arbuthnot*'ın önerisi üzerine, Sultan III. Selim'e gözdağı vermek amacıyla İstanbul'a *"takviyeli bir savaş filosu"* göndermeye kalkıştıklarında da bu sorun bir kez daha yaşanmıştır.

Amiral Sir John Duckworth komutasındaki filo, tıpkı 1801 yılında Amiral Nelson'un Danimarkalıları sindirmek için Kopenhag'da yaptığı gibi, Çanakkale boğazından bir atakla geçip İstanbul limanında demirlemek üzere Cebelitarık'tan Ege denize gelirken, rüzgâr yüzünden tam on gün gecikmiştir. Çanakkale boğazında da, rüzgârın sürekli kuzeyden esmesi yü-

zünden, girişte, Bozcaada açıklarında tam dokuz gün beklemek zorunda kalmıştır. 19 Şubat 1807'de, gerçi önemli bir yara almadan kalelerdeki topların ve birkaç Osmanlı gemisinin direnişini kırarak Marmara denizine çıkmış ve ertesi akşam da İstanbul'a ulaşmıştır ama, bu kez de rüzgârın dönüp gene kuzeyden çok sert esmesi ve İstanbul boğazındaki şiddetli akıntı yüzünden gemiler Topkapı Sarayı'nın önüne yaklaşamamış, Büyükada açıklarında demirlemek zorunda kalmıştır. Rüzgârın şubat ayı sonuna kadar sürmesi üzerine de, Amiral Duckworth, Marmara'dan gelecek Osmanlı gemilerince kuşatılmaktan korkarak, acele dönmeye karar vermiştir. Girişim, rüzgâr yüzünden tam bir fiyaskoyla sonuçlanmış ve Çanakkale Boğazından geçerken bayağı da yara almıştır İngiliz gemileri. (Alan Palmer, Age, s. 75-76)

Nitekim, 1853 yılında da, İngilizlerin ve Fransızların Osmanlıların yanında Rusya'ya savaş ilan etmeleri–bizce büyük bir olasılıkla donanmalarının bu kış aylarında Akdeniz'i aşıp Boğazları ve Marmara'yı geçerek Karadeniz'e çıkabilmesi için gene uygun rüzgâr beklemeleri yüzünden, Sinop baskınından tam üçbuçuk ay sonra. *12 Mart 1854*'te olabilmiştir.

Öte yandan İngilizlerin ve Fransızların da savaşa katılacaklarını zaten kestirimleyen Ruslar ise, bir an önce İstanbul önlerine ulaşmak amacıyla, daha 28 Ocak'ta Tuna'yı aşıp saldırıya geçmiş ve Osmanlı birliklerini yenerek Silistre'yi kuşatmışlardır. Ne var ki, Namık Kemal'in ünlü *"Vatan Yahut Silistre"* adlı oyununa da konu olan Silistre savunması tam 42 gün sürmüştür.

Ancak, bu süre içinde donanmalarının İstanbul'a ulaşmasıyla gerekli hazırlıkları tamamlayarak, 12 Mart'ta resmen savaşa katılan İngiliz ve Fransızların da cepheye asker göndermeleri üzerine, artık Silistre'yi alabilmelerinin olanaksızlığını anlayan Ruslar, yalnız kuşatmayı kaldırmakla da kalmayıp, Haziran ayı sonunda Eflak ve Buğdan'ı da boşaltarak çekilmişlerdir.

Fakat, İngilizlerle Fransızlar, bunca masrafa salt Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumak ve Ruslara karşı bir cephe savaşını kazanmasını sağlamak için katlanmamışlardır elbette. Asıl hedefleri, hiç kuşku yok ki, Rusların bir daha Akdeniz düşü görmelerine olanak bırakmamak için, Sivastopol limanındaki donanma ve tersanelerdir.

Gerçekten de, bu olaydan ikibuçuk ay sonra, kimi tarihçilere göre 13 Eylül'de, kimi tarihçilere göre de 20 Eylül'de, *89 savaş ve 267 taşıt gemisinden oluşan İngiliz, Fransız ve Osmanlı donanması* Kırım yarımadasına *50 bin İngiliz ve Fransız askeriyle birlikte 60 bin de Osmanlı askeri* çıkarmıştır.

Ancak ilginçtir, daha ilk günden çok kanlı çarpışmalarla başlayan, Sivastopol'un hem karadan, hem denizden kuşatıldığı bu savaşta, gene *Emin Âli Çavlı*'nın yukarıda andığımız çalışmasında yazdığına göre, en büyük yıkım, kısa bir süre sonra bastıran şiddetli kış yüzünden yaşanmıştır.

"Kasım ayında birden şiddetli bir kasırga esmeye başlamış ve şiddetini her gün biraz daha artıran bu rüzgâr yüzünden, henüz ahşap ve yelkenli olan bu savaş gemilerinden elliye yakını, ya batmış, ya da savaşamayacak kadar harap olmuştur. "Yalnız Sivastopol önlerinde batan, karaya vurup harap olan gemilerin sayısı on sekizdir. Gemilerle birlikte yok olan askerlerin sayısı da binleri aşmaktadır. İngilizler, sadece mühimmat ve cephane zayiatının bir buçuk milyon altın lira olduğunu söylemektedirler.

Birden başlayan bu sert kuzey rüzgârı, karada da büyük yıkımlara neden olmuştur elbette. Böylesine büyük bir kuvvetle Kırım yarımadasını kolayca fethedeceklerinden kimsenin kuşkusu olmadığı için, asker yazlık giysilidir. Sivastopol savaşlarının çok kanlı geçmesi yüzünden kış hazırlıkları da yapılamamıştır. Fırtına neredeyse bütün çadırları yıkmıştır. Ardından soğuk bir yağmur ve kar bastırmıştır. Her yan diz

boyu çamurdur. *"Askerler, Ruslardan çok hastalıklarla boğuşmaktadırlar." "Fransız kuvvetleri komutanı St. Arnud, bu soğukta hastalanmış, ölmüştür.*

Salgın hastalıklar da kırıp geçirmektedir ortalığı. Örneğin, *İngiliz kuvvetleri komutanı Lord Raglan* bile *"kolera salgınından kurtulamamış"*tır.

Nitekim, kış biter bitmez, 1855 baharında, Osmanlılar ve bağlaşıkları, Kırım'a, büyük çoğunluğu Osmanlı askerinden oluşan 140 bin kişilik yeni bir kuvvet daha göndermek zorunda kalmışlardır bu kayıplardan dolayı. Mayıs ayında da, bu cepheye katılan İtalya, on beş bin kişilik bir birlik göndermiştir Kırım'a.

Kuşkusuz, cepheden akın akın gelen yaralılar ve hastalarla, cepheye gönderilmeyi bekleyen yetmiş iki ulustan İngiliz, Fransız, İtalyan, ya da taşradan toplanmış Osmanlı askerleriyle tam bir ana baba gününe dönmüş bu bir yıl boyunca, İstanbul da, sözcüğün tam anlamıyla bu kanlı savaşın bütün dehşetini, salgın hastalıklarla, yokluklarla, töre değişiklikleriyle yaşamıştır, doğal olarak.

Nitekim, Cevdet Paşa da, o günlerle ilgili olarak Saraya sunduğu, 1855 tarihli, *7 numaralı Tezkire*'de, *"Cumâdelâhirenin (Hicri takvimin altıncı ayının) on ikinci perşembe günü beş on kişinin koleradan vefat ettiği dedikodusu çıkmışsa da, bazı etibbâ tarafından yapılan açıklamalara göre, bunlar da koleradan ölmeyip, yeni köprünün bakır kaplı dubalarından topladıkları midyeleri yiyerek zehirlenip ölmüşlerdir. Fakat, bugünlerdeki tifüs ve tifo hastalıklarının sürmesi de endişe vericidir ve bir de Kırım'daki ordulardan bu esnada Dersaâdet'e (İstanbul'a) hayli yaralı ve hastalar getirilip, konaklar ve yalılar hastahane haline çevrilmekte olup, böyle giderse yazın Dersaâdet'te fena hastalıkların (salgınların) yeniden ortaya çıkabileceği gene bazı etibbâ tarafından beyan edilmektedir.* diye yazmaktadır. (Tezakir, 1-12, s. 31)

Umulmadık denli kanlı geçen bu savaşın daha başından, 1854 yılı Kasım ayının ilk günlerinden itibaren, bu yaralılara ve hastalara bakmak için Avrupa'dan akın akın gönüllü hemşire ve rahibeler de gelmeye başlamışlardır İstanbul'a. Bilindiği gibi, ilk gelen hemşirelerden biri de, ünlü *Florence Nightingale*'dir ve İngiliz ordusuna ayrılan Selimiye kışlasındaki özverili çalışmalarıyla, bütün dünyada *"modern hemşireliğin kurucusu"* sayılmaktadır.

İlginçtir, *Alan Palmer* da, *"Kırım Savaşı, Osmanlı topraklarındaki hayatın akışını değiştirdi. Her sınıftan, her meslekten insanlar gelip gidiyordu. Gelenler arasında, subaylardan ve erlerden başka gazeteciler, seçkin devlet adamları, geleceği parlak politikacılar, inşaat mühendisleri, demiryolcular, telgrafçılar, öteki dallardan uzman teknisyenler, hemşirelerle Protestan ve Katolik kilisesinden rahipler ve rahibeler de vardı. İstanbul'da, Beyoğlu'nda, diğer kentlerde bu kadar çok yabancının bulunması, Türklerin, Avrupalıların davranış ve adetlerini daha öncekilerle kıyaslanamayacak kadar iyi tanımalarına yol açtığı için, Batılılaşmaya karşı direnişin kırılmasına da yardımcı olmuştur. Bu bakımdan, iki yıl boyunca süren deniz ve kara kuvvetlerinin bu hareketliliği sayesinde, Kırım Savaşı'nın, Tanzimat reformcularının işini kolaşlaştırdığını söyleyebilmek bile belki olanaklıdır.* diye yazmaktadır. (Age, s. 143-144)

Ancak, *Kırım Savaşı*'nın, zaten tamtakır olan Osmanlı hazinesini dış borç bataklığına saplayıp, ekonomiyi sözcüğün tam anlamıyla felç ederek, aynı zamanda hem devlet otoritesini zedelediği, hem iyice fakirleşen yığınlarda bağnaz bir dinci muhalefetin kendiliğinden yeniden dirilip güçlenmesine yol açtığı da, galiba tartışılamasa gerektir.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu, tarihinde ilk kez 1854 yılında, Kırım Savaşı dolayısıyla İngiltere'den, Mısır'dan

toplanacak vergileri ipotek ederek 2,5 milyon Osmanlı altını karşılığında dış borç almıştır. Bu para çabucak çarçur edildiği için de, ertesi yıl 1855'te, bu kez Suriye ve İzmir gümrük vergileri devredilerek, 5.65 milyon Osmanlı altını karşılığında bir borç daha alınmıştır. Bu dış borçla da, parasızlıktan yapımı nicedir sürüncemede kalmış Dolmabahçe Sarayı tamamlanarak 1856 yılında kullanıma açılmıştır.

Gene, yukarıda da belirttiğimiz gibi, örneğin bir Fransız subayı, Galata köprüsünde karşılaştığı iki güzel Saraylı hanıma reverans yapınca kendisini kırbaçlamaya kalkışan bir harem ağasını kılıcını çekip öldürmüş, ama Osmanlı tarihinde ilk kez bir görevliye el kaldıran bu kefere, sakal Batılılara artık iyice kaptırıldığından, Fransız komutan izin vermediği için, Saray tarafından cezalandırılamamıştır.

Nitekim *Alan Palmer* da, *"Peçesiz kadınların Üsküdar'daki Selimiye kışlasında hasta ve yaralı askerlere bakmasının"* Müslümanlar arasında tepkiler uyandırdığını, hatta *1855 Şubatının son gününde Boğazın iki yakasını sarsan depremin de, mahrem yerlerini açan bu kadınlar yüzünden Allahın bir gazabı olduğu"* şeklinde çıkarılan yaygın söylentilerle ulema ve medrese öğrencilerinin başkentin kenar mahallelerinde küçük gösteriler bile yaptıklarını yazmaktadır.

Bu nedenle, *"Kuleli Vak'ası"*nın da, aslında Kırım Savaşı'nın o olağanüstü koşullarında hızla serpilip gelişmiş köktendinci Sünni-Hanefi muhalefetin, *ulema aracılığıyla* bazı *alaylı subaylarla* da ilişki kurup orduya sızmaya çalışarak, gerçekleştirmeye kalkıştığı *şeriatçı* bir *darbe girişimi* olduğundan da kuşku duyulmasa gerektir galiba.

Çünkü, yukarlarda da birkaç kez daha değinildiği gibi, *Asakir-i Mansure-i Muhammediye*'nin, kuruluşunun üzerinden çeyrek yüzyılı aşkın bir sürenin geçmiş olmasına karşın,

hâlâ çağdaş anlamda bir ordu niteliğine kavuştuğunu söyleyebilmek gerçekten olanaksızdır.

Örneğin, 7 Nisan 1836 tarihli mektubunda, Asakir-i Mansure'nin, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetlerine karşı 1832 yılındaki yenilgisinin nedenini, *"Yeni kurulmuş ordu asilere karşı gönderildi, fakat* ***harem****'den yetişmiş generaller (subaylar) bu orduyu kısa sürede harcadılar"* diyerek açıklayan, 28 Aralık 1836 tarihli mektubunda da, iğneli bir dille, *Serasker Hüsrev Paşa*'nın *"Otuz iki kölesini valiliğe ve paşalığa getirdiğini"* söyleyen *Moltke* de, ta 1839 tarihli bir mektubunda *bu durumun hâlâ sürdüğünü*, Osmanlı ordusunun, *"iltimasla o görevlere getirilmiş"* ve *"kendi mevkilerinde olanların bilmeleri gereken şeylerden hiçbirini bilmeyen subaylar"* yüzünden Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya karşı bir kez de Nizip'te yenildiğini yazmaktadır.

Atanmış haremağalarının ve kölelerin dışındaki *alaydan yetişme bu subayların*, hiç kuşku yok ki büyük çoğunluğu okuma yazma dahi bilmiyor olsalar gerektir, gerçekten de... Örneğin, gene aynı kaynakta verilen bilgilere göre, Hafız Ahmed Paşa, Yüzbaşı Moltke'nin yaptığı bir haritayı çok beğendiği için, bu çalışmaya katılmış *bir teğmeni, hemen yüzbaşılığa terfi ettirmiş*tir. (Age, s. 278)

Nitekim, Prof. Karal'ın yazdığına göre de, Nizip savaşı sırasında *Osmanlıların Asya'daki üç ordusunda, "sadece, üçü de Prusyalı, üç kurmay subay bulunmakta"*dır. Ankara'daki, İzzet Mehmed Paşa'nın komutasındaki ordunun kurmay subayı *Yüzbaşı Von Bincke* idi. Konya'daki, Hacı Ali Paşa'nın komutasındaki ordunun kurmay subayı *Yüzbaşı Fischer*, cephedeki Hafız Ahmed Paşa'nın komutasındaki ordunun kurmay subayı da *Yüzbaşı Moltke*'dir. Gene bu mektuplardan öğrendiğimize göre, Yüzbaşı Moltke'nin de, galiba kurmay olmayan, *Yüzbaşı Mühlbach* ve *Yüzbaşı Laue* adında iki de yardımcısı vardır.

Ordu komutanlarının zaten adlarından da anlaşılacağı gibi, biri *Hafiz*, biri *Hacı*dır. Prof. Karal'ın yazdığına göre, bu komutanlar da, savaşta bile *"subaylardan çok, mollalara (yani, hacı hoca takımına) danışmakta, onların düşüncelerine önem vermektedirler"* genellikle.

Örneğin, Nizip Savaşı sırasında, İbrahim Paşa'nın kuvvetlerinin *Mizar geçidini* aşarak karşılarında *mevzilenmeye* başladığını gören üç Prusyalı subay, *Moltke, Mülülbachı ve Laue*, yaptıkları keşiflerden ve haber alma çalışmalarından elde ettikleri bilgileri değerlendirerek, Osmanlı ordusunun derhal *"toptan taarruza geçmesini"* komutana önermeye karar vermişler, ancak *"kısa zamandan beri büyük bir nüfuz kazanmış olan mollalar ve hocalarla oturan komutan* Hafız Ahmed Paşa, Prof. Karal'ın yazdığına göre, bu molla ve hocalar, *"ulema, cuma günü savaşılmasını, hele hele bir Müslüman orduya saldırılmasını şer'an caiz bulmadığı için"* bu öneriye hemen karşı çıkmıştır.

"Prusyalı subaylar, ertesi gün de, bir gece baskını yapılmasını önermişler" ama *"ulemanın, bu sefer de, haydutlar gibi ansızın bir gece baskını yapılmasının padişahın askerlerinin şanına yakışmayacağını* söylemesi üzerine, Hafız Ahmed Paşa bu öneriyi de kabul etmemiştir. (Prof. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c-V, s. 141)

İbrahim Paşa'nın, Osmanlı ordusunu iki yandan kuşatmak için harekete geçmesi üzerine de, gene aynı mektupta yazdığına göre, Moltke, komutana *"taktik olarak derhal üç saat gerideki Bilecik'e, tahkim edilmiş mevzilere çekilmeyi"* önermiş, ama *"Hafiz Ahmed Paşa, geri çekilmenin ayıp olduğunu" "Osmanlı ordusu için şerefsizlik sayılacağını"* söyleyerek, bunu da reddetmiştir.

Hatta, *"Ferik Mustafa Paşa'yı, Mazhar Paşa'yı, Han Efendi'yi"* araya sokarak, *"askerlikten anlamayan bu molla*

takımına kulak asmamasını, aksi takdirde, yarın akşam güneş batarken, büyük bir olasılıkla ordusuz kalacağını" dahi gözdağı vererek belirttiği halde, Hafız Ahmed Paşa'yı gene de kararından döndürememiştir. (Moltke, Age, s. 322-324)

İbrahim Paşa'nın ordusu, gerçekten de *"29 Haziran 1839'da, bir cuma günü saldırarak, mollaların yönetimindeki bu orduyu dört beş saat içinde perişan etmiş ve Osmanlılar binlerce ölü, on binlerce tutsak ile 160 parça top bırakmışlardır"* geride.

Bu saldırı sırasında Osmanlı ordusunda ise, *"hemen bütün taburlar ellerini kaldırmış dua etmektedirler"* Moltke'nin yazdığına göre.

Görüldüğü gibi, 1840'lı yıllarda Osmanlı ordusunun durumu hâlâ yürekler acısıdır. Çağdaş anlamda yetiştirilmiş subayı neredeyse hiç yoktur. Avrupa'dan getirtilen kurmay subaylardan da yararlanılamamaktadır bu nedenle. Oysa, 1831 yılında Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye subay yetiştirilmesi amacıyla bir de *"Mekteb-i Harbiye"* (Harp Okulu) açılmıştır İstanbul'da güya. Ola ki, Nizip yenilgisinden alınan derslerle, 1840'lı yıllarda da kurmay subay yetiştirmek amacıyla İstanbul'da bir de *"Mekteb-i Fünunu Harbiye-i Şahane"* veya *"Erkân-ı Harbiye Mekteb-i"* (Harp Akademisi) adıyla yeni bir okul daha açılmıştır. Necati Tacan'ın *"Tanzimat"* adlı ortak kitaptaki yazısında belirttiğine göre de, ilk Osmanlı kurmay subayı ta 1848 yılında bu okuldan çıkmıştır.

Bu nedenle, bizce hiç kuşku yok ki, 1850'li yıllarda hâlâ *ulemanın* orduyu yeniden ele geçirebilmek için işbirliği yapabileceği çok sayıda *alaylı subay* olsa gerektir Osmanlı ordusunda. Ve *"Kuleli Vak'ası"* da, gene bizce hiç kuşku yok ki, Yeniçeri Ocağı'nı kapattırmakla ne büyük bir hata işlediğinin artık iyice bilincine varan *ulemanın*, orduyu yeniden ele geçirebilmek için kalkıştığı *ilk ciddi girişim* olarak değerlendirilse gerektir.

Tarihçilerce hâlâ gerçek yüzünün açıklığa kavuşturulmadığı savlanan bu olaya, ta ilk günden beri, hem, sanki orduyla ilişkisi olduğu özellikle belirtilmek istenirmiş gibi *"Kuleli Vak'ası"* adının verilmesi, hem de bütün kaynaklarda sanki orduyla hiçbir ilişiğinin bulunmadığı belirtilmeye çalışılırmış gibi, sanıkların Kuleli Kışlası'nda gözaltına alınıp yargılanmaları yüzünden bu adın verildiğinin ısrarla yinelenmesi de, *ulemanın*, gerçeği gözlerden kaçırmak amacıyla bulduğu bir oyun mudur acaba, kim bilir?

Örneğin, 1855 yılından beri Sarayın resmi tarihçisi (Vakanüvisi) olan *ulemadan Ahmed Cevdet Paşa* da, *15 No'lu Tezkire*'sinde, görgü tanığı olduğu bu olayı, sanki özellikle önemsizleştirmeye çalışarak, *Ferik Çerkez Hüseyin Paşa* ile, Batum'dan beraberinde getirdiği ve İstanbul'da da bir süre evinde konuk ettiği *Şeyh Ahmed Efendi*'nin, henüz gerçekleştirmeye çalıştıkları *"beyinlerinde verilmiş bir cemiyet-i fesadiye teşekkülü kararı olduğu"* şeklinde anlatmaktadır; ilginçtir, hemen ardından da, sanıkların niçin ölüm cezasına çarptırılmadıkları konusunda uzun uzun anılar, fıkralar aktarmaktadır.

Bu anı ve fıkralara göre ise, *"Kuleli Vak'ası"* sanıkları, kimi tarihçilerce öne sürüldüğü gibi, *"Sultan Abdülmecid tarafından, 'ortada bir öldürme olayı bulunmadığı' gerekçesiyle cezaları küreğe çevrildiği"* için değil, *"Ceza Kanunname-i Hümayunu"* hazırlanırken, taslaktaki *"hükümdar hakkında su-i kasd edenler idam olunur"* hükmünün, *Meclis-i Tanzimat* üyesi *Şevket Paşa* tarafından *"Padişah hakkında sû-i kasd kimsenin hatırına gelmemelidir ve de getirilmemelidir. Bunu kanuna yazıp ilan etmek münasib olmaz."* denilerek yasadan çıkartılmış olduğu için ölüm cezasına çarptırılmamışlardır.

Ancak, resmi belgelerde, ister küçük bir grubun tasarladığı basit bir darbe girişimi, ister gerçek niteliği hâlâ aydınlığa kavuşturulamamış, ola ki kökü dışarda, karmaşık bir olaymış

gibi gösterilmeye ne kadar çalışılırsa çalışılsın, *Kuleli Vak'ası*'nın, gerçekte Osmanlı İmparatorluğu'nu teokratik bir Sünni-Hanefi İslam devleti haline dönüştürmeyi amaçlayan, Tanzimat'a, dolayısıyla Batılılaşmaya karşı yapılmış şeriatçı bir kalkışma olduğu konusunda da, ilginçtir, sanki hiç kimsenin kuşkusu yoktur gördüğümüz kadarıyla.

Öyle ki, Ahmed Cevdet Paşa bile, olayı, Kırım Savaşı sırasında Kars cephesine *"miralay"* olarak gönderilen ve kazandığı başarılar üzerine *"ferikliğe"* (tuğ generalliğe) yükseltilen, *"cem'iyyet-i fesâdiyenin kumandanı* dediği, Çerkez asıllı *Hüseyin Daim Paşa* ile, orada tanıştığı, *"Islahat Fermanı'nın okunduğu günlerde Kars'a gelmiş"* ve fermana şiddetle karşı çıkarak *"devlet aleyhine fitne uyandırmayı kurmuş" "asıl reîs-i fesâd ulemadan Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi nam kimesne"*nin Batum ordusuyla İstanbul'a dönüp, birlikte düzenledikleri, *"Hüseyin Paşa'nın yeni bir görevle Rumeli'ye gönderilmesi"* üzerine, Şeyh Ahmed Efendi'nin, onun yerine getirmeye kalkıştığı *"cem'iyyet-i fesâdiyye* üyesi *"Karadeniz boğazı mirlivası Hasan Paşa'nın* hükümete haber vermesi yüzünden de tutuklanıp gerçekleştiremedikleri basit bir darbe girişimiymiş gibi özetleyerek anlattığı halde, bir sonraki sayfada, bu tutuklamalara karşı özellikle *medrese öğrencileri* büyük bir tepki göstermiş olsa gerek ki, *"medreselerin, camilerin* duvarlarına, ertesi gün *"Ey ümmet-i Muhammed!.. Sizin din ve şeri'atinizi meydana çıkarmak için uğraşan din kardaşlarınız halen Kuleli'de mahpus olup, kimisini asacaklar, kimisine ağır cezalar verecekler. Din ve hamiyyet kalmadı mı? Niçin onları gidip kurtarmıyorsunuz?* diye *"yaftalar asıldığını* yazmaktadır. (Tezakir/13-20, s. 84)

Gerçi, kesin bir yargıya varamamış gibi gözükse de, bizce, *Uluğ İğdemir*'in *"küçük bir isyana ve suikaste teşebbüs vakası"* olarak tanımladığı bu olayın salt *Abdülmecid'i* tahtı-

tan indirmeye yönelik" bir darbe girişimi olduğu görüşüne sıcak baktığı kuşkusuz *Ord. Prof. Enver Ziya Karal* da, bölümün başında söz konusu dönemin toplumsal koşullarını irdelerken. *"İstanbul camilerinde bile hocalar; hükümetin genel politikasını açıktan açığa tenkit ediyorlardı.* diyerek, bu gerçeğe işaret etse gerektir.

*"Kuleli Vak'ası"*nın, *"ülke yönetimini beğenmeyen ve bir inkılâp yapılarak Sultan Abdülmecid'in yerine Veliahd Abdülaziz Efendi'nin tahta çıkarılmasını zorunlu gören bazı hamiyyetli zevat (yurtsever kişiler) tarafından"* düzenlendiğinden, bu nedenle *"Tanzimat'ı takibeden inkılâp hareketlerinin müjdecisi olduğundan ve 'Jön Türk' harekâtının başlangıcını oluşturduğundan"* kesinlikle kuşkusu bulunmayan, dolayısıyla *"bu teşebbüsü hürriyete doğru atılmış ilk adım olarak kabul eylemek icabettiği kanaatinde olduğunu* açık açık yazan *Ahmed Bedevi Kuran* da, ilginçtir, gene aynı metinde *"Kabuli Paşa'nın evrakı arasından çıkan 11 eylül 1859 tarihli, Fransızca bir mektupta, olayın irticaî bir mahiyet arzettiği ileri sürülerek, ilgili birçok ulema ve şeyhin isimlerinin verildiği"* belirtilmektedir.

Üstelik, daha yazının başında da, bu olaya katılanları sayarken, *"Fatih camii dersiâmlarından (camide ders veren ulemadan) Nasuhi Efendi medrese öğrencilerinin (mollalarını), Şeyh Ahmed Efendi de tekke ve zaviyelerdeki derviş ve müridlerin fiili yardımlarını temin eylemişlerdir* diyerek, oldu ki farkına bile varmadan, bu gerçeğe, zaten ışık tutmaktadır bizce. (Age, s. 60-62)

Oysa, Washington'daki Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşivinin, Londra'daki Public Record Office'de korunan Dışişleri Bakanlığı arşivinin ve Paris'teki Dışişleri Bakanlığı politik yazışmalar arşivinin yanı sıra, halen Harward Üniversitesi Houghton Kitaplığı'nda korunan, *American Board of*

Commissioners for Foreign Missions" adlı misyoner örgütünün, 1820'lerden itibaren bütün ülkeye dağılmış, gitmedik köşe bırakmamış binlerce *misyonerin* gönderdiği raporlardan, notlardan, özel mektuplardan, anılardan ve örgütün çeşitli düzeydeki genel kurul tutanaklarından oluşan inanılmaz zenginlikteki arşivinden de yararlanarak, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihine çok değişik bir bakış açısı kazandıran *Roderic H. Davison* ise, *Kuleli Vak'ası* konusunda hiç de aynı kanıda değildir.

Çünkü, *Davison*'a göre, *"Komploculaın temel motifi Batılılaşmaya karşı çıkmaktır. Hükümete duydukları hoşnutsuzluk, Sultan Abdülmecid'in müsrifliği, askerlerin maaşlarının nicedir ödenemiyor oluşu, genel olarak ekonomik durumun bozukluğu gibi daha birçok nedenlerden kaynaklanmış olabilirdi, ancak bu hoşnutsuzluk, şeriatın savunulması, gayri-müslimlere özel ayrıcalıklar tanıyan hükümet kararlarına kızgınlık ve Avrupalılara duyulan öfke şeklinde billurlaşmış"*tır. Zaten, *"Komplonun önderi de, bu doğrultudaki duygu ve düşüncelerini (nicedir) Sultan Bayezid Camisi ile ona bağlı medreselerdeki vaazlarında (derslerinde) açık açık söyleyen Şeyh Ahmed'dir. Şeyh Ahmed, 1839'daki Tanzimat ve 1856'daki Islahat Fermanlarına da, Hıristiyanlara Müslümanlarla eşit haklar tanıyarak, şer'i hukuku ihlal ettiği için şiddetle karşı çıkmıştır."* Ayrıca, *"Komployа, subaylar ve birkaç memurun dışında asıl medrese öğrencileri (softalar, talebe-i ulûm) ile birlikte çok sayıda ulema mensubu katılmış"*tır ve *"bu insanlar, Şeyh Ahmed'i destekleme konusunda kendilerini feda edeceklerine dair ant içmişler"*dir. Üstelik, *"tutuklananların ifadelerine göre, çok sayıda şeyh, birkaç bin mürid getireceklerine dair söz vermişler"*dir, yani *"eğer isyan gerçekleşmiş olsa, çok daha fazla kişi isyana katılmak üzere hazır beklemekte"*dir. İlginçtir, *"tutuklamalar da engellenmiş"*, genişletilmemiştir. Bilindiği gibi, *"tutuklanmayan medrese öğrencileri de, Müslü-*

man halka, din ve hamiyyet (yurtseverlik) aşkına Kuleli'de tutuklu bulunan şeriat askerlerini kurtarma çağrısı yapan afişler asmışlardır" medrese ve cami duvarlarına.

Gene çok ilginçtir, *Sadrazam Âli Paşa* da, bu olayın ardından ordu içinde büyük bir temizliğe girişmek yerine, tam karşıtı, bir yandan Batılı ülkelere olayı *"bir avuç huzursuz Çerkez ve Kürdün gerçekleştirmeye niyetlendiği basit bir eylemmiş"* gibi göstererek *"geçiştirmeye"* çalışırken, öte yandan hem *"pek çoğunu taşraya sürerek İstanbul'daki medrese öğrencilerinin sayısını sınırlayıcı önlemler almış"*, hem de, asıl *"mali kaynaklarını keserek nüfuzlarını kırıp, ulemayı dizgin altına almak amacıyla camilerin ve tekkelerin mülklerine yeni yeni vergiler koymuş"*tur.

Ne var ki, bu önlemlerle ulemanın nüfuzunun kırılması şöyle dursun, galiba ulema *"Kuleli Vak'ası'ndan topu topu bir ay sonra, Âli Paşa'nın sadrazamlıktan alınarak, yerine Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın getirilmesini"* sağlamıştır.

Çünkü 1856 yılında da, tam *Islahat Fermanı*'nın okunacağı günlerde, Sadrazam Âli Paşa'nın Paris Kongresi'ne katılmak üzere yurt dışına çıkması nedeniyle, geleneklere göre yerine Dışişleri Bakanı Fuad Paşa'nın vekil olarak atanması gerekirken, *Cevdet Paşa*'nın *9. Nolu Tezkire*'sindeki anlatımıyla, *"gayr-i müslim uyruğa bazı ayrıcalıklar kazandırdığından Islahat Fermanı'na lanet okuyan müslümanları"* göğüslemesi, onlara *"siper-i lanet"* olması için gene *Kıbrıslı Mehmed Paşa*'nın getirildiği düşünülürse, bu görev değişikliğinin altında da ulemanın parmağının bulunduğundan, doğrusu kuşku duyulmasa gerektir sanırız. (Roderic H. Davison, Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, Papirüs Yayınevi, İst. 1997, c-I, s. 116-118)

Prof. Niyazi Berkes'in belirlemelerine göre ise, Osmanlı aydınları daha sonraki yıllarda da, kimi belgeleri çarpıtmaktan, değiştirmekten, kasıtlı olarak yanlış çevirmekten bile çe-

kinmemişlerdir sanki bu uğurda. Örneğin, *Ahmed Mithat Efendi*, Abdülhamid döneminde, diyelim Sadrazam Âli Paşa'nın, gene Davison'ın verdiği bilgiye göre, *"Başkentteki garnizonun üç aydır ödenmeyen maaşını derhal dağıttırmanın"* dışında, orduyla ilgili başka bir işleme girişmemiş olmasından hiç söz etmeyerek, *"Kuleli Vak'ası"*nı, *"güya bazı ıslahatı zorla yaptırmak"* için, *"kendilerini Osmanlı hamiyyeti erbabından sayan" "birkaç kısa fikirli"* subay ve askeri memurun, toplamayı başardığı *"beş on gaflet erbabı"* ile gerçekleştirmeye kalkıştığı basit bir darbe girişimi olarak gösterecek şekilde yazarken, *Ebuzziya Tevfik* de, Macar Türkolog *Vambery*'nin *"Kuleli Vak'ası"* ile ilgili yazılarını, güya İngilizceden çevirtip, başına da *"Yazar; olayı II. Mahmud döneminde geçmiş gibi göstermektedir; bu nedenle bir değeri bulunmasa gerektir"* gibisinden bir not düşerek *"Kütüphane-i Ebüzziya"* dizisinde yayımlamıştır.

Oysa, *"Kod Adı: Ulu Hakan-I"* adlı bu dizinin ilk kitabında da belirttiğimiz gibi, 1832 yılında Peşte'de doğan *Macar Arminius Vambery*, İstanbul'a ilk kez 1857 yılında gelmiş ve Paşa konaklarında yıllarca yabancı dil dersleri vermiştir. Anılarında, bu süre içinde Âli ve Fuad Paşa'larla da tanıştığını, hatta *Âli Paşa'nın kitaplığındaki Orta Asya üzerine yazılmış kitapların çokluğu karşısında şaşırdığını"* yazmaktadır. Osmanlı aydınları arasında bir adı da *"Reşid Efendi"* olan *Vambery*, Sultan Abdülhamid'in ajanı olarak Orta Asya'yı da dolaşmıştır *derviş* kılığında. Bu nedenle, görgü tanığı olduğu *"Kuleli Vak'ası"*nı II. Mahmud döneminde gerçekleşmiş bir olay olarak anlatması kesinlikle söz konusu olamayacağı gibi, zaten Prof. Berkes de, *"Vambery'nin yazısının İngilizce aslında da böyle bir yanlışlığın bulunmadığını* yazmaktadır. Gene Prof. Berkes'in verdiği bilgiye göre, *Vambery*, olayın baş sanıklarından *"Hüseyin Daim Paşa'nın evinde de Fransızca*

öğretmenliği yapmıştır", dolayısıyla *"Şeyh Ahmed Efendi'yi de tanıdığını"* ve Şeyh'in, arkadaşlarıyla *"Paşa'nın evine sık sık geldiklerini ve görüştüklerini söylemektedir"* bu anılarında. (Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayını, İstanbul Matbaası, s. 591'deki 5 No'lu dipnot)

Ancak, gene aynı kaynaklarda verilen bilgilere bakılacak olursa, Osmanlı aydınlarının *"Kuleli Vak'ası"* ile ilgili gerçekleri çarpıtma girişimi, ta Sultan Abdülhamid döneminde değil, daha ilk günden başlamıştır sanki. Örneğin, adı ister *"Şeriatı Tutma Cemiyeti"* ister *"Cemiyet-i Fedaiyan* olsun, bu gizli örgütün yakalanarak yargılanan ileri gelenleri olarak, bütün bu kaynaklarda söz birliği edilmişcesine, sadece *Çerkez Ferik Hüseyin Daim Paşa, Arnavud Caferdem Paşa, Tophane-i Amire ketebesinden* (askeri memur) *Arif Bey* ve gene Tophane'den *İmalat Meclisi azası Binbaşı Rasim* ile *Bayezid Camii dersiâm'ı Şeyh Ahmed Efendi*'nin adları verilmektedir ve görüldüğü gibi, bu kişilerden biri ulemadan, dördü ordudandır.

Oysa, yukarıda da değindiğimiz gibi, örneğin Ahmed Bedevi Kuran, bu olayla ilgili olarak Fatih Camisi dersiâmı Nasuhi Efendi'nin de adından söz etmekte ve *"Kabuli Paşa'nın da, daha birçok ulema ile şeyhin adını verdiğini"* belirtmektedir. Ama ilginçtir, bütün tarihçiler, gene söz birliği etmişçesine *"ve daha çok sayıda ulema, medrese öğrencisi molla ve şeyh...* diyerek konuyu geçiştirmeye çalışmışlardır sanki.

Fakat ne var ki, bütün bu çabalar, bizce gene de, tarihe *"Kuleli Vak'ası* diye askersel bir adla geçirmeyi başardıkları bu olayın gerçek yüzünün, kesinlikle askersel olmayıp, II. Mahmud'a Yeniçeri Ocağı'nı kapattırma hatasını işleyerek siyasal gücünü yitirmiş *ulema sınıfının*, bu kez de alaylı subaylar aracılığıyla orduda söz sahibi olup, eski siyasal gücüne yeniden kavuşmak tutkusuyla giriştiği *şeriatçı bir karşı devrim hareketi* olduğunu örtbas edememiştir, gördüğümüz kadarıyla.

Nitekim, 1992 yılında yayımlanmaya başlayan, Milliyet gazetesinin hazırlattığı *"Büyük Larousse"* adlı ansiklopedide de, genç tarihçilerimiz, olayı, söz konusu belgelere dayanarak *Abdülmecid'i ortadan kaldırarak, şeriata dayalı bir rejim kurmaya yönelik darbe girişimi"* şeklinde özetledikten sonra, *"Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeniliklere ve uygulamalara, özellikle de Hıristiyan ve öteki dinlerden olan azınlıklara eşit haklar tanınmasına karşı İslamcı çevrelerde duyulan tepki, Süleymaniyeli Şeyh Ahmed öncülüğünde Fedailer Cemiyeti'nin kurulmasına yol açmıştır. Üyeler arasında bazı şeyhler, hocalar, medrese öğrencileriyle küçük esnaf da bulunmaktadır. Derneğe girenlerden, Şeyh Ahmed'le sözleşmeyi kabul ettiğine ve onun fedaisi olduğuna ilişkin Arapça bir taahhüdname alındığı duruşmalar sırasında anlaşılmıştır. Örgütün varlığını ve eylem hazırlığı içinde bulunduğunu öğrenen mirliva Hasan Paşa'nın durumu hükümete bildirmesi üzerine üyeler yakalanarak, Kuleli kışlasında yargılanmışlardır. Kısa süren yargılamalar sırasında, sanıklar, amaçlarının padişahı ortadan kaldırmak ve şeriat ilkelerine dayalı bir hükümet kurmak olduğunu itiraf etmişlerdir.* diye açıklamaktadırlar.

Ancak, bütün bunlara karşın, Osmanlı aydınları bu olayı, gene de 1876'daki *meşrutiyet*'in habercisi, ilerici bir hareket olarak değerlendirmeyi ısrarla sürdürmüşlerdir.

Örneğin, *"Olayın belki en ilginç yanı ordunun artık siyasal hayatta rol oynayacak bir güç haline gelmek üzere olduğunu göstermesidir"* diyerek, bizce gerçekten son derece önemli bir saptamada bulunan Prof. Berkes de, ilginçtir, yargılananlardan *Mehmet Galip* ve *Ali Rıza* adlı sanıkların *"Meşrutiyet yönetimi kurmak gibi bir fikirlerinin kesinlikle olmadığını* söylediklerini de aktararak, gene de bu görüşe katılmaktadır. Çünkü, *"lehte de aleyhte de yazanların birleştiği gibi"* bu kişiler de Sarayın ve hükümetin kötü yönetimine, bu bozuk

düzene karşı, *Âl-i İmran Sûresi*'nin *159. ayeti*nde ve *Talâk Sûresi*'nin *6. ayeti*nde belirtildiği şekilde *"şeriata uygun bir meşveretli yönetim"* (danışma meclisli düzen) kurulmasını savunmaktadırlar *"büyük bir olasılıkla"* ve bu hedefler, *"Kanun-i Esasi döneminde de savunulan amaçlardır"*

Nitekim, bu satırların hemen ardından da, *"İkinci devrim girişimi 1865'de kurulmuş olan 'İttifak-ı Hamiyyet' adlı örgütten gelmiştir.* diye yazmaktadır. *"Hamiyyet"* o dönemde *"patriotism"* anlamında kullanılmaktadır, dolayısıyla *cemiyetin adı*, bugünkü *"Yurtseverler Birliği"*nin Osmanlıca karşılığıdır.

"İttifak-ı Hamiyyet" adlı bu gizli örgüt ise, gene aynı kaynaklarda verilen bilgilere göre, *"1865 yılı Haziran ayının bir cumartesi günü akşamdan Boğaziçi'ndeki bir yalıda buluşan ve ertesi gün güya Belgrad ormanında piknik yapan* çoğu paşazade ve Avrupa'da eğitim görmüş varlıklı aile çocuğu *altı genç tarafından, "yönetimi değiştirip, yerine meşruti bir düzen getirmek amacıyla" "bu piknik yemeğinde"* kurulmuş ve ola ki Batılıların bu kişilerden de *Jeune Turquie"* diye söz etmeleri yüzünden, *1867'den itibaren de adı 'Yeni Osmanlılar Cemiyeti' haline dönüşmüştür"* sanki kendiliğinden.

Çünkü, gene *Davison*'ın verdiği bilgiye göre, Batılılarca, başlangıçta *"Fransızca öğrenen ve Avrupa'yı da görerek, Batılıları bir maymun gibi taklit etmeye çalışan Osmanlılar için* kullanılan bu deyim, zamanla yenileşme hareketinden yana olan kişiler için kullanılmaya başlanılmıştır. Örneğin, *Fransız yazar Ubucini*, 1855 yılında ilk kez *"Sultan II. Mahmud'un Jön Türkleri"* şeklinde kullanmıştır bu deyimi. *Amerikalı misyoner Van Lennep de, 2 Mayıs 1864 tarihli günlüğüne, Reşid, Âli ve Fuad Paşa'lar için, 'Avrupa'da eğitim görmüş bu genç Türkler (Jön Türkler), Kuran'ın medeni kanunu (şeriatı) artık insanlığın gereklerine uyum sağlamadığı için, Devlet'in Avrupa modeline dayanarak bütünüyle yenilenmesi*

ve yeniden oluşturulması gerektiğini savunuyorlar' diyerek not düşmüştür."

Davison'ın, *Ebüzziya Tevfik*'ten aktararak verdiği bilgiye göre de, bu gizli örgüt üyeleri için ilk defa *Mustafa Fazıl Paşa*, 7 Şubat 1867 tarihli *Le Nord* adlı gazetede de yayımlanan mektubunda *"Genç Türkler"* deyimini kullanmıştır.

Söz konusu kaynaklarda, ilk iki yılı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamasına bakılacak olursa, örgütün asıl yaşama geçişi de 1867'lerden itibaren olsa gerektir galiba.

Bu çalışmanın başlarında da değindiğimiz gibi, *Mustafa Fazıl Paşa*, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın kardeşidir ve büyük babaları Mehmed Ali Paşa'nın 1841 yılında Sultan Abdülmecid'den aldığı Hidivlik Fermanı'na öre, Mısır hidivliği (valiliği) ailenin en büyük erkek çocuğuna geçtiği için, Mustafa Fazıl Paşa da ağabeyinden sonraki hidiv adayıdır. Küçük yaşlardan beri İstanbul'da yaşamaktadır. 1845'te Babıali'de tercüme kaleminde çalışmaya başlamış 1857'de vezir rütbesiyle Tanzimat Meclisi üyeliğine getirilmiş ve 1861'de Maarif, 1862'de de Maliye nazırlığı yapmıştır. 1863'te, kendisinden birkaç ay büyük ağabeyi Mısır Hidivi olduğunda da, İstanbul'da *"Hazine Meclisi Başkanı"*dır ve sadrazamlık beklemektedir. İsmail Paşa ise, kardeşinin bu konumundan çok rahatsızdır doğal olarak. Bu nedenle, yaygın dedikodulara göre, hem Osmanlı yöneticilerini armağanlara boğup kardeşini gözden düşürmeye, hem de hidivliğin ailenin en büyük erkeğine değil, babadan oğula geçmesini sağlayacak yeni bir ferman çıkarmaya çalışmaktadır. Ve gerçekten, kısa sürede Sadrazam Fuad Paşa ile arasını açmayı başararak, her iki amacına da ulaşmıştır doğrusu. 1866 yılının başında önce Hazine Meclisi üyeliğinden alınan Mustafa Fazıl Paşa, aynı zamanda ülkeden de ayrılması istendiğinden 4 Nisan 1866'da Paris'e gitmek zorunda kalmış, 27 Mayıs 1866'da da Mısır hidivliğinin artık

babadan oğula geçmesini sağlayan bir yeni padişah fermanı çıkarılmıştır.

Tarihçilerin belirlemelerine göre de, bu olaylardan dolayı Sultan Abdülaziz'e kırılan Mustafa Fazıl Paşa, artık *meşrutiyet* düşüncesiyle ve *"İttifak-ı Hamiyyet"* adlı gizli örgütle yakından ilgilenmeye başlamıştır.

Üye sayısının söz konusu yıllarda 245'i bulduğu belirtilen bu gizli örgüte *"Mekteb-i Harbiye Nazırı Süleyman Paşa, Zaptiye Nazır yardımcısı Mustafa Asım Paşa, İstanbul Karakollar Komutanı Ömer Naili Paşa"* gibi önemli kişilerin de katılmasında, Mustafa Fazıl Paşa'nın örgütle yakından ilgilenip, parasal yardımda bulunmaya başlamasının da bir rolü olmuş mudur acaba, kim bilir?

Anımsanacağı gibi, *"beraberinde götürdüğü büyük serveti sayesinde Paris'te rahat bir yaşam süren"* Mustafa Fazıl Paşa, 1866 yılında yeniden sadrazamlığa gelen Âli Paşa'nın, Prof. Karal'a göre *"Veliefendi çayırında yaptıkları bir toplantıda, aralarından 40 kişilik bir fedayi grubu seçip, Babıali'yi basarak Mahmud Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getirmeye karar verdiklerini"* öğrendiği için, Davison'a göre ise *Paşa'nın Paris'ten gönderdiği mektupları gazetelerinde yayımlayarak veya çoğaltıp dağıtarak halkı kışkırttıkları gerekçesiyle,* 1867 yılı başlarında büyük bir temizlik hareketine girişip, kimilerini tutuklatmaya, kimilerini de güya görevle ülkenin uzak köşelerine sürmeye başlaması üzerine, İstanbul'a hemen haber ve para göndererek, *Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi* gibi örgütün ileri gelenlerini Paris'e çağırmıştır.

Fakat, Prof. Karal'ın da *"Cemiyetin resmi reisi değil, ama fiili reisi idi"* diyerek tanımladığı *Mustafa Fazıl Paşa*'nın, kimi kaynaklarda savlandığı gibi, Paris'te düzenlettiği bir kongrede kendisini, adı artık *"Genç Osmanlılar Cemiyeti"* haline dönüşmüş ve *"gizlilik vasfı da pek kalmamış*

bu örgüte başkan seçtirttiğine dair de günümüze ulaşmış herhangi bir belge yoktur.

Ancak, hemen şunu da belirtelim ki, yerli veya yabancı bütün bu kaynaklarda sözbirliği edilmişçesine verilen adlara bakılacak olursa, bu örgütün, gerek gizlilik aşamasında, gerekse gün yüzüne çıktıktan sonraki kurucu ve üyeleri arasında, ulema sınıfından, medrese öğrencisi mollalardan, cami vaizlerinden, imamlarından veya tekke şeyhlerinden birilerinin bulunduğunu söyleyebilmek de galiba olanaksızdır.

Bu nedenle, üyelerinin kimliklerine ve örgütlerin dış görünüşlerine bakılacak olursa, *"Kuleli Vak'ası"*nı planlayan *"Cemiyet-i Fedaiyan* ile bu *"İttifak-ı Hamiyyet"* (veya *Genç,* –ya da– *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*) arasında bir organik bağın, bir ideolojik ilişkinin bulunabileceğini öne sürebilmek, bizce gerçekten söz konusu dahi edilmese gerektir doğrusu.

Ne var ki, her iki örgütün de, Reşit, Âli ve Fuad Paşa'ların iktidarlarına karşı, dolayısıyla *Tanzimat*'a karşı bir darbe girişiminde bulunmak amacıyla kurulmuş olduklarına bakılırsa, aralarında bir bağın bulunduğu da kuşkusuzdur sanki.

Ama ilginçtir, *"İttifak-ı Hamiyyet"* adlı örgütün kurucusu altı gencin tamamı Fransızca bilmektedir, çoğu eğitimini Fransa'da tamamlamıştır ve hepsi de *"Tercüme Odası"*nda çalışmaktadır. Bunlardan *"Kemal"* adındaki genç de, Davison'ın belirlemelerine göre, zaten *"Namık Kemal"*dir. Yani, altısı da, *Tanzimat*'ın yetiştirdiği genç Osmanlı aydınlarıdır. Örgüte katılan *Süleyman Paşa, Ömer Naili Paşa* gibi önemli kişiler de, Tanzimat döneminde kurulmuş Harp Okulu ile Harp Akademisini bitirerek Osmanlı ordusuna katılmış subaylardır. Nitekim, *Süleyman Paşa,* 1876'daki *"Kanun-i Esasi"* ve *Meşrutiyetin ilanı* olaylarında da, önce Sultan Abdülaziz'in, sonra V. Murad'ın tahttan indirilerek, II. Abdülhamid'in sultan ilan edilme-

sinde de *"Mekteb-i Harbiye Nazırı"* olarak son derece önemli roller oynamıştır.

Dolayısıyla, kişilerin bu niteliklerine bakılacak olursa, bu olayla *Kuleli Vak'ası* arasında ideolojik bir koşutluk kurabilmek de olanaksızlaşsa gerektir, oysa.

Örneğin, yukarıda adını andığımız kitabında *Engelhardt*'ın, olayı, *Aydın sınıfta bir süreden beridir görülen muhalefet"* ile *"Orduda başlayan ihtilâlci hava çok geçmeden ulema sınıfında ve yüksek memurlar arasında yayıldı" "Çerkez Hüseyin Paşa'nın komutasında kurulan komploya o kadar çok kişi katılmıştı ki, gizli kalması olanaksızdı, başarısız oldu.* şeklinde anlatmasına bakılırsa, kimi görgü tanığı, kimi tarihçi birçok yabancı ile *Ahmed Bedevi Kuran, Prof. Niyazi Berkes* vb. gibi aydınlarımızın da. *"Kuleli Vak'ası"*nı Tanzimat dönemindeki *"ilk devrimci hareket"* olarak değerlendirmeleri, girişimin başında olduğunu varsaydıkları subayların kimliklerinden ve dış görünüşlerinden mi kaynaklanmıştır acaba, kim bilir?

Gerçekten, gene *Engelhardt*'ın, *"kişisel notlarına göre, Rumeli eyaletindeki yüksek memurların çoğu, başkentteki bu harekâta sempati beslemekteydiler"* diye yazmasına bakılacak olursa, 1859'da, *Kuleli Vak'ası*nda, *"uzun süren şehzadeliği sırasında eski şeyhülislam Hasan Efendiden başka kimseden ders almamış, sultanlığı sırasında da sarayda sürekli ruh çağırma toplantıları düzenleyen, dindar ve cahil"* Şehzade Abdülaziz'i tahta çıkararak Kırım Savaşı'nın yıkımlarını ve çılgın Batılılaşmayı durdurabileceğini sanıp *"Cemiyet-i Fedaiyan"*ı kuranlar ile, donanmasını çelik zırhlılarla donatmaya başlamış Batılıların bu inanılmaz gelişmelerini, *meşruti sistemle* yönetilmelerine yorup, topu topu altı yıl sonra, 1865'te, Osmanlı İmparatorluğu'nun da *"cahil ve zorba* Abdülaziz'in sultanlığı döneminde *meşruti sisteme* geçirilmesine Âli ve Fu-

ad Paşa'ların engel olabileceklerini düşünerek, yerine Mahmud Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getirtmek için *"İttifak-ı Hamiyyet"* adlı gizli örgütü kuranlar da, aynı süreçte, aynı okullardan yetişmiş, aynı orduda görev yapan veya aynı dairelerde çalışan kişilerdir, hiç kuşku yok ki...

Oysa, gene bilindiği gibi, Tanzimat döneminde üst görevlere gelmiş bu Osmanlı aydınlarının neredeyse tamamı Fransızca bilmektedir, çoğu Avrupa görmüştür ve Avrupalılar gibi giyinmektedir, tiyatro seyretmektedir, Batı müziği dinlemektedir ve kimileri Batı edebiyatına öykünerek roman, öykü, oyun da yazmaktadır. Bu kişilerden kimileri de, II. Mahmud döneminde kurulmuş *dindışı (laik)* eğitim veren *"mekteplerden"* yetişmiştir ola ki.

Çünkü, gene anımsanacağı gibi, II. Mahmud döneminde bir yandan *dindışı* (laik) meslek eğitimi veren askeri okulların sayısı hızla çoğaltılırken, öte yandan, 1838 yılında *"Rüştiye* adıyla kurulan bir *"ilköğretim"* okulu ile de, *dindışı* (laik) eğitim halka açık hale getirilmiştir ilk kez. 1847 yılında üç *Rüştiye* daha açılmış ve 1852 yılında İstanbul'daki *Rüştiye* sayısı ona ulaşmıştır. 1848 yılında, İstanbul'da bir de öğretmen okulu açılmıştır. Rüştiye'yi bitirenler de, askeri mühendislik okullarına veya askeri tıbbiyeye ya da Mekteb-i Harbiye'ye gidebilmektedirler.

Dolayısıyla, gerek Batılılar, gerekse bugünkü aydınlarımız için, bu verilere bakarak, Tanzimat aydınlarının *(münevverlerinin)*, medreseli Osmanlı *ulema*sından çok farklı nitelikte bir eğitim görmüş, çağdaş, laik kişiler olduğu sanısına kapılmak, pek de zor olmasa gerektir doğrusu.

Osmanlı Münevveri Nasıl Bir "Aydın"dır? Örneğin, Namık Kemal, "Laik" midir, Yoksa "Şeriatçı" mı?

1867 yılı, Osmanlı İmparatorluğu için olduğu kadar, galiba hiç kuşku yok ki, Osmanlı *münevverinin*, kurdukları gizli örgüt açığa çıkınca can derdine düşüp kaçtıkları Batılı ülkelerde siyasal savaşımlarını sürdürmeye çalışırlarken, *"aydın kimliklerinin"* de bir evrensel mihenk taşına vurulmasına neden olması açısından, gerçekten önemli bir dönüm noktası sayılsa gerektir bizce de...

Bilindiği gibi, 1856 yılında yeniden sadrazamlığa getirilen Âli Paşa, yukarıda da değindiğimiz Mustafa Fazıl Paşa'nın Belçika'daki *Le Nord* adlı gazetede de yayımlanmış Sultan Abdülaziz'e yazdığı açık mektubun Türkçeye de çevrilerek, kimi kaynaklara göre 50 bin adet basılıp İstanbul'da dağıtılması üzerine, zaten *Tasvir-i Efkâr*'da ve *Muhbir*'de çıkan yazılarından çok rahatsız olduğu *Namık Kemal*'i, *Ziya Paşa*'yı ve *Ali Suavi*'yi derhal İstanbul'dan sürgün etmeye karar vermiş ve birini Erzurum'a, birini Kıbrıs'a, birini de Kastamonu'ya güya idari görevlerle göndermiştir. Ancak, Mustafa Fazıl Paşa da, bu durumu öğrenir öğrenmez hemen, İstanbul'da 1860'ların başından beri *Courrier d'Orient* adında bir Fransızca gazete çıkaran, adı kimi kaynaklarda *Giampiétri* veya *Giampietry* olarak da geçen *Jean Piétri* adında bir Fransız gazeteci aracılığıyla haber göndererek onları Paris'e çağırmıştır. 17 Mayıs 1867'de bir vapurla gizlice İtalya'ya kaçan Namık Kemal ile Ziya Paşa da, orada Kastamonu'dan gelecek Ali Suavi'yi bekleyerek, hep birlikte Paris'e gitmişlerdir. *Ahmed Hamdi Tanpınar*'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi"* adlı çalışmasında verdiği bilgiye göre, 20 Mayıs 1867'de de İstanbul'da geniş çaplı bir *"temizlik harekâtına* girişilmiş ve bu gizli örgütün üyesi oldukları suçlamasıyla

çok sayıda insan tutuklanarak, birçoğu İmparatorluğun uzak köşelerine sürgün edilmiştir.

Ancak, tarihçi *Abdurrahman Şeref Bey* aynı görüşte değildir. *"Yeni Osmanlılar ve Özgürlük"* adlı yazısında belirttiğine göre, savlandığı gibi *"meşrutiyet"* düşüncesiyle pek de ilişkileri olmayan bu gizli örgüt üyelerinin tek amaçları *"Âli Paşa'nın ağır ve ezici politikasına son vermek ve devlet yönetimine serbestiyet getirmek"*tir. Nitekim, 1867 yılı başlarında bir gün *Ayasofya camiinde toplanarak, sadrazamlığa kimi getireceklerini tartışmışlar, ama Mehmet Bey, amcası Mahmud Nedim Paşa'da, ötekiler ise Ahmed Vefik Efendi'de (Paşa'da) ısrar edince, bir karar alamadan dağılmışlar"*dır. Bunu haber alan Sadrazam Âli Paşa da, toplantıya katılanların derhal tutuklanmasını buyurmuş, *zaptiyenin basmasından kısa bir süre önce evden kaçan Mehmed Bey* de, örgütün kurucularından *"Reji komseri Nuri ve Reşat Beylerle birlikte gizlice Paris'e kaçmışlar"*dır. *Arkalarından da Ziya Bey (Paşa), Ağalı Efendi ve Namık Kemal Paris'e giderek, onlarla buluşmuştur."* (Abdurrahman Şeref, Tarih Konuşmaları, Kavram Yayınları 1978 İstanbul, s. 121-122)

Ne var ki, Abdurrahman Şeref Bey, galiba belgelere bakarak değil, belleğine dayanarak yazdığı için, bu olaylarla ilgili herhangi bir tarih vermediği gibi, bizce de bazı olayları, ola ki karıştırmaktadır. Çünkü, öteki kaynaklara bakılacak olursa, gerek bu tutuklamalar, gerekse Mehmed Bey ile arkadaşlarının Paris'e kaçmaları, *Ayasofya Camii*'ndeki toplantıdan sonra değil, büyük bir olasılıkla Haziran ayı başlarında *Veli Efendi Çayırında* yapılmış bir toplantıdan sonra olsa gerektir. *Ağalı Efendi* ise, Behçet Necatigil'in saptamasına göre, 31 Mayıs 1867'de Fransa'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır.

Tutuklamalar da, *Davison*'ın belirlemelerine göre, 4 Haziran ile 10 Haziran arasında yapılmıştır zaten. İlginçtir, tutuk-

lananlar arasında da, 1859'daki *"Kuleli Vak'ası"*nın yöneticilerinden *Hüseyin Daim Paşa* da vardır, gene aynı kaynakta belirtildiğine göre. Bazı tarihçilerin, bu olaylarla *"Kuleli Vak'ası"* arasında ideolojik bir ilişkinin ve bütünlüğün bulunduğunu savunmaları da bu nedenle midir acaba, kim bilir?..

Belki, kimin hangi tarihte kaçtığı hâlâ tartışmalıdır ama, görüldüğü gibi, *İttifak-ı Hamiyyet* örgütünün, dördü kurucu, altı üyesi 1867 yılı haziran ayı başlarında artık Paris'tedir ve Mustafa Fazıl Paşa ile beraberdir.

Gerçi, Abdurrahman Şeref Bey'in yazdığına göre, *"Büyükelçi Cemil Paşa onlara hiçbir yakınlık göstermemiştir"*, ama *"Fransa hükümeti nezdinde onlara zarar verecek bir girişimde de"* bulunmamıştır. Onlarla yakından ilgilenenler ise, Paris Büyükelçiliğinin imamı, gerçekten aydın bir kişi olan *Yanyalı Hoca Tahsin Efendi*, Büyükelçi Cemil Paşa ile Mustafa Fazıl Paşa'nın çocuklarının din öğretmenleri *Hoca Hayali* ile *Hintli İskender Hoca* ve III. Napolyon'un baskıcı yönetimine karşı savaşım veren Fransız *"hürriyetseverleri"*dir. Paris'e *"Ramazan ayında ayak bastıkları için de"*, ilk yaptıkları iş, oruçla ilgili düzeni sağlamak ve Ramazan Bayramı ile ilgili hazırlıkları tamamlamak üzere, aralarındaki *"aynı zamanda hacca da gitmiş, en sofu kişi olan Mehmet Bey ile, eski reji komseri Nuri Bey'i"* görevlendirmişlerdir hemen. Topu topu birkaç kez düzenlenen iftar yemeklerinden sonra da, *Ali Suavi dini konuşmalar yapmış*"tır.

"Ramazan bayramında da büyük bir şölen düzenlemişler ve kendilerine yakınlık gösteren özgürlükçü (hürriyetperver) Fransız dostlarını da çağırmışlardır. Aralarında tarihçi Leon Cahun'un da bulunduğu, İmparatorluktan şikayetçi bu Fransız dostlar, yiyip içmenin ardından hep birlikte coşkuyla vatan ve hürriyet türküleri söylemişler, sonra da bizimkilerden aynı tür milli türküler söylemelerini istemişlerdir. Bizimkiler ise, ne

diyeceklerini bilememişlerdir bir an. Çünkü, 'Ey Gaziler' ile 'Sivastopol önünde yatan gemiler'den başka milli duyguları okşayacak bildikleri bir türkü, marş filan yoktur. Ama, Mehmet Bey hemen toparlanmış ve ayağa fırlayarak, bağıra bağıra tekbir getirmeye başlamıştır duraksamadan. Arkadaşları da ayağa kalkarak, hep bir ağızdan 'Allah-ü ekber!.. Allah-ü ekber!.. diye bağırmaya başlamışlardır.

Abdurrahman Şeref Bey'in yazdığına göre, *"o yıllarda Paris'te öğrenci olarak bulunan Ermeni Azaryan Efendi"*de, olayı kendisine, *"Bana da işaret ettiler, ben de onlarla birlikte ayağa kalkıp, bilir bilmez bağırmaya başladım, tekbir getirdim.* diyerek anlatmıştır gülerek. (Tarih Konuşmaları, s. 129)

Ancak, ilginçtir, tam o günlerde III. Napolyon, birçok devlet başkanı ile birlikte Sultan Abdülaziz'i de Paris Sergisi'nin açılışı için Fransa'ya davet etmiştir, bilindiği gibi.

Oysa, o tarihe kadar hiçbir Osmanlı sultanı, ordunun başına geçip fethe çıkmanın dışında bir başka ülkeye gitmemiştir. Ayrıca, bir başka sultanın ayağına gitmek, üstelik *halife olan* bir Osmanlı sultanı için düşünülecek şey değildir. Fakat, 1866 yılında patlak veren Girit ayaklanması Babıali'yi gerçekten çok zor durumlara düşürmüş, devletin saygınlığını sarsmıştır. Ayrıca, gelen haberlere göre, Mısır Hidivi İsmail Paşa, İmparatorluktan ayrılıp bağımsızlığını ilan etmek için Avrupa'da birtakım gizli görüşmeler yaparken, kardeşi Mustafa Fazıl Paşa da, İttifak-ı Hamiyyet üyelerinin ülkeden kaçmalarını sağlayıp, çevresinde toplamış, Paris'te Babıali aleyhine yeni cadı kazanları kaynatmaya hazırlanmaktadır. Üstelik, hazine tamtakırdır, dış borçların faizlerini ödeyebilmek için bile acele yeni dış borçlar bulunması gerekmektedir.

Ama, bütün bunlara karşın Sultan Abdülaziz'e bu çağrıyı kabul ettirebilmek, genç de çok zor olmuştur. Hatta, *"tavatürre* göre, Sultanın, halife olarak bir Hıristiyan toprağına ba-

sarsa ayaklarının kirleneceğini ve günaha gireceğini söylemesi üzerine de, kendisine, *"arası Marmara denizinin kumuyla doldurulmuş çift tabanlı özel ayakkabılar bile yaptırılmış"*tır.

Çaresiz, Sultan Abdülaziz de, n'olur n'olmaz deyip, yanına yeğenleri veliaht Şehzade Murat ile Şehzade Abdülhamid'i de alarak, 44 gün sürecek geziye, *"Sadrazam Âli Paşa'yı, yerine Osmanlı tarihindeki ilk ve son naip olarak bırakıp"* çıkmış ve Marsilya üzerinden 30 Haziran 1867 günü Paris'e ayak basmıştır.

Gerçi, tam on bir gün kalındığı halde Paris'te yeni bir dış borç bulunamamıştır. Ola ki, öteki konularda da umulduğunca önemli gelişmeler sağlanamamıştır. Ama çok ilginçtir, Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisinin, daha Marsilya'ya ayak basıldığı andan itibaren, *Yeni Osmanlılar* hareketinin kırılmasında büyük roller oynadığı da galiba kuşkusuzdur.

Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, Prof. Karal'ın yazdığına göre, *Mustafa Fazıl Paşa*, ola ki Fransız hükümeti ile de işbirliği yaparak İttifak-ı Hamiyyet üyelerinin acele Paris'ten çıkartılıp İngiltere'ye gönderilmesini sağlarken, ilginçtir, *Sultan Abdülaziz'i de koşup gidip, ta Marsilya'da karşılamıştır.*

Hatta, bununla da yetinmemiş, *"Paris'te de, Osmanlı elçiliğinde verilen resmi kabul sırasında, üzerine kendi resmini işlettiği bir halıyı padişahın oturacağı koltuğun önüne, ayaklarının altına serdirmiş"*tir. (Osmanlı Tarihi, c-7, s. 395)

Nitekim, bu olaylardan sonra affedilerek, *Avrupa gezisinin bir kısmında Sultan Abdülaziz'e eşlik etmiş"* ve *"Eylül ayı başında da Yeni Osmanlılar'dan ayrılarak, İstanbul'a dönmüş"*tür. Ancak, Davison'ın yazdığına göre ise, Yeni Osmanlılarla güya ilişiğini keserken de *"yayınlarını sürdürmeleri için onlara bir miktar para bırakmayı da unutmamış"*tır. Bir süre sonra da, İstanbul'da önce *"Divan-ı Ahkâm-ı Adliye"* başkanlığına, ardından *Maliye Vazirliği*'na getirilmiştir yeniden.

Bilindiği gibi, Sultan Abdülaziz, biraz da yeni bir dış borç bulamamış olmanın zorlamasıyla galiba, Paris'ten sonra da, İngiltere Kraliçesi *Victoria*'nın çağrısını, *"Müslümanlık akidelerine göre bir kadının hükümdar olmasını içine bir türlü sindiremediğinden"* istemeye istemeye kabul edip, Londra'ya gitmiştir, Yeni Osmanlıların ardından olsa olsa on beş yirmi gün sonra.

Ve gene çok ilginçtir, güya Sultan geliyor diye Fransa'dan apar topar Londra'ya sürülen *Yeni Osmanlılar* da, güya gazabından kaçtıkları Sultan Abdülaziz'in sanki kendilerini izliyormuş gibi ardlarından Londra'ya gelmesinden rahatsız olup kaçıp saklanmaya filan kalkışmamışlar, tam karşıtı, örneğin *Ziya Paşa* gidip karşılayıp, huzura kabul edilmesini de başararak, Sultan'a hükümeti eleştiren bir *layiha* bile sunmuştur.

Görüldüğü gibi, tarihçilerin *"Tanzimat aydınları"* diye adlandırdıkları bu *"Yeni Osmanlıların"* da, düzeni değiştirmek amacıyla siyasal bir savaşıma girdiklerini, *mutlakiyet* yerine *"meşrutiyeti"* savunduklarını söyleyebilmek, kesinlikle söz konusu dahi olmasa gerektir galiba.

Nitekim, Prof. Berkes de, *"1867-70 yılları Avrupa'da da ulusal özgürlük ve liberal rejim davalarının en kızıştığı günler olduğu halde, Yeni Osmanlılar, devrimci ve uluşçu olmadıkları gibi, Batıdaki anlamda anayasacı liberaller bile değillerdi."* diye açık açık yazmaktadır bu gerçeği. (A.g.e. s. 280)

Yeni Osmanlılar'ın tüzüğü ile ilgili günümüze ulaşmış herhangi bir yazılı belge bulunmamasına karşın, örgütün *meşrutiyetçiliği* savunduğu ve Sultan Abdülaziz'e *"meşrutiyet yönetimini"* kabul ettirmeyi amaçladığı kanısında olan Amerikalı tarihçi *Davison* bile, ilginçtir, *"Örgütün 245 üyesinin, 245 farklı meşrutiyetçilik anlayışını temsil ettiği de yanlış olmasa gerektir"* diye yazmaktadır.

Gerçekten de, tarihçilerin belirlemelerine göre, gerek *Namık Kemal*'in, gerek *Ziya Paşa*'nın, gerekse *Ali Suavi*'nin

yurtdışına kaçmadan önceki yazılarında *"meşrutiyetle"* ilgili herhangi bir *"ibare"* yoktur. Namık Kemal *Tasvir-i Efkâr*'da, Ali Suavi de *Muhbir*'de, genellikle *"eşitlikten ve yurtseverlikten* söz etmişler, *"Osmanlılığı* vurgulamışlardır yurtdışına çıkıncaya kadar. Kimi yazılarda, *Ali İmrân Suresi*'nin 159. ayetindeki *"iş hakkında onlara danış"* anlamında kullanılmış *"meşveret"* sözcüğüne göndermelerde bulunularak *"temsilciler meclisinin iyi bir şey olduğu* anıştırılmıştır sadece.

Namık Kemal, bilindiği gibi Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e yazılmış Fransızca *Açık mektubunu* Türkçeleştirirken de, *Jeune Turquie* deyimini *"Genç Türkler"* şeklinde değil, *"Türkiye'nin genç sahipleri"* anlamına gelen *"Türkistanın erbabı şebabı"* diye çevirmiştir. Çünkü, *Jeune"* sözcüğü, Avrupa'da aynı zamanda *"ulusçuluk, meşrutiyetçilik, hatta cumhuriyetçilik ve laiklik yanlısı olmak"* anlamına gelmektedir, Osmanlılar da bu kavramı *"hem din, hem de devlet düşmanlığı* anlamında kullanmaktadırlar. Zaten bu nedenle de, kendilerine, daha Avrupaya ayak bastıkları andan itibaren *"Yeni Osmanlılar"* denmesini yeğlemişlerdir ısrarla.

Nitekim, Prof. Berkes'in verdiği bilgiye göre, *"Namık Kemal ve arkadaşlarını Paris'e gelişlerinde büyük bir coşkuyla karşılayan Journal des Débts 'La Liberté 'Siècle' gibi devrimci yayın organları, çok geçmeden bu kişilerin ilericilikle, devrimcilikle filan bir ilişkileri bulunmayan bağnaz Müslümanlar olduklarını anlayınca* hemen ilişkilerini kesmişlerdir. Bu Osmanlı aydınları, söz konusu kavramlar konusunda öylesine bilgisizdirler ki, *"Paris ve Londra'da tanıştıkları liberal veya sosyalist çevrelerin dilini bile anlamamakta"*dırlar. (A.g.e., s. 279)

Gerçekten de, bilindiği gibi 17 Mayıs 1867 günü İstanbul'dan ayrılan Namık Kemal ile Ziya Paşa, İtalya'da Mesina kentinde Ali Suavi'nin Kastamonu'dan gelmesini bekleyip,

sonra hep birlikte Paris'e gitmişler, Haziran ayı ortalarında da oradan Londra'ya geçmek zorunda kalmışlardır, ama bütün bunlara karşın gene de topu topu birbuçuk ay gibi olağanüstü kısa bir süre sonra, 31 Ağustos 1867'de, kuşkusuz *"Yeni Osmanlılar"* olarak siyasal savaşımlarını sürdürmek amacıyla, *"İbret"* adında haftalık bir gazete çıkarmaya başlamışlardır orada. Ancak, on ay sonra bir anlaşmazlık üzerine Ali Suavi'den ayrılan Namık Kemal ile Ziya Paşa, 28 Haziran 1868'den itibaren, gene Londra'da *"Hürriyet"* adında yeni bir gazete daha çıkarmışlardır.

Ve çok ilginçtir, gerek Namık Kemal, gerekse Ziya Paşa, çıkardıkları bu gazetede de ısrarla *"şeriat"* savunmaktadırlar, Tanzimat yöneticilerinin Batıdan bazı yasaları almalarını şiddetle eleştirerek, hemen hemen bütün yazılarında.

Örneğin, *Namık Kemal*, daha 24 Ağustos 1868 tarihli *Hürriyet* gazetesindeki yazısında, *"toplumlar gelişip devlet ve hükümetler ortaya çıkınca, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyecek yasalara gereksinim duyulduğunu* belirttikten sonra, *"İşte, o hukuk bizde şerî'dir"* demekte ve *"İnsanların yaratılıştan sahip oldukları o hukuk ise, Tanrının adaletidir ki, onu Kuranı Kerim tayin etmiştir. Tanrının korumasında olduğu için de, en büyük zorbalar bile onu durdurup, değiştirememektedir. Şimdiye kadar çeşitli mahkemeler kuruldu, türlü türlü yasalar çıkarıldı. Ancak, bunlar Muhammedin şeriatının önemini zedelemeye çalışmaktan başka ne yarar sağladı ki? Bu mahkemeler şeriat mahkemelerinden daha adil ve bu yasalar şeriat hükümlerinden daha mı mükemmel?* diye sormaktadır, Londra'da.

Gene, 30 Kasım 1868 tarihli *Hürriyet*'teki bir başka yazısında da, Tanzimatçıların çıkardıkları, Osmanlıcada *yasa* demek olan *"Düsturları "biraz Arapça ile Arapça dilbilgisi kurallarının dışında başka bir şey okumamış bazı yöneticile-*

rin, ya Fransızcadan çevirttikleri, veyahut kafadan attıkları, birçoğu zalimane çeşitli maddeler" şeklinde niteleyerek aşağıladıktan sonra, *Şeriat*'ı, *"usulü, ayetler ve hadislerde belirlenmiş olan şeriat ise, iki milyonluk bir ümmetin içinden bin iki yüz elli yıldır çıkan ulema topluluğunun, yalnız gerçeği aramak ve bir marifet göstermek adına da değil, Tanrı aşkına (Allah için) sürekli olağanüstü bir çaba harcayarak, insanların doğuştan sahip oldukları haklardan (doğal hukuktan) geliştirdikleri ve derinleştirdikleri bir bilgi denizidir.* şeklinde göklere çıkarmaktadır.

18 Ocak 1869 tarihli *Hürriyet*'teki köşesinde de, *"Bir devlette iki kanun yürümez; Şeriat bütün bütün ortadan kaldırılmadıkça, yönetimin düzeltilmesi olanaksızdır* gibisinden birtakım saçmalarla hâlâ ortalıkta dolaşıp, bilgi satmaya kalkışan takatgüdazlar (enerji tüketenler) var. Ama, *"Ne yazık ki (Hayfa ki), elimizde şeriat gibi uygarlığın her türlü gereksinimini karşılamaya yeterli bir Tanrı armağanı varken, o bırakılarak, sekiz on aşırı zorbanın ve bilgisizin hatır ve hevesi ülkenin temel hukuku haline getirildi."* diye yazmaktadır.

İlginçtir, *Namık Kemal*, Londra'da kaleme aldığı bu yazılarında yalnız *"şeriatı"* savunmak ve övmekle de kalmamış, örneğin 7 Haziran 1869 tarihli *Hürriyet* gazetesindeki köşesinde, gene *"Bir memlekette iki çeşit kanun olmaz"* diye başlayıp, *"Adalet eşyanın gerçeklerindendir. Asla değişiklik kabul etmez. Ancak, şer'i kurallara uygun olarak, belki Avrupadakilerden daha mükemmel yasalar yapılabilir ve bunları bütün ulema da onaylayabilir. Hal böyle iken, niçin yalnız insanlar arasındaki alışverişle ilgili bir mecelle ile yetinilecek olsun da, bir şer'i kanun (medeni kanun) düzenlenmesine bakılmasın. Endülüs'ü bütün dünyanın kıskandığı, dillerde destan bir ülke eden şeriat, can güvenliği ve ırz ile namusun korunması için mi yeterli değildir?"* diyerek, bu kez de, Batı huku-

ku ile İslam hukukunu bağdaştırmak amacıyla ulemadan Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığında, üyelerinin tamamı Hanefi fakihi (hukukçusu) olan bir komisyon kurularak başlatılmış *Mecelle* çalışmalarına bile şiddetle karşı çıkmaktadır.

Gerçekten de, yalnız *ulemayı* değil, tarihçilerin *"Tanzimat aydınları"* diye adlandırdıkları *Osmanlı münevverlerini* de XIX. yüzyılın ortalarından itibaren en çok uğraştıran sorun, bu konuda olmuştur.

Bilindiği gibi, hızla artan dış ticaret ilişkileri yüzünden, Batılıların da zorlamasıyla, ilk olarak 1850 yılında, büyük bölümü Fransız Ticaret yasasından çevrilerek alınmış *"Ticaret Yasası"* çıkarılmış ve bu yasayla ilgili davalara bakmak üzere de, aynı anda, gene ilk kez Şeriat Mahkemelerinin dışında *"Nizamiye Mahkemesi"* adıyla bir yeni mahkeme kurulmuştur.

Yabancılara ve *"gayr-i müslüm"* uyruğa tanınan bu yeni haklardan dolayı rahatsız olan Tanzimat Meclisi'ndeki *ulema*, her ne kadar Sadrazam Âli Paşa'ya rağmen 1855 yılında, Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığında ve gene tamamı Hanefî fakihlerinden oluşan bir komisyon kurarak, bu gelişmeleri engellemeye çalışmışsa da, başaramamıştır. Nitekim, gene tamamı Fransız yasalarından çevrilerek alınmış, 1858 yılında *"Ceza Yasası"* 1862 yılında *"Ticaret Muhakemeleri Usulü Yasası"* 1864'te de, bu kez bazı maddeleri Fransız, bazı maddeleri de İtalyan yasasından alınmış *"Deniz Ticaret Yasası"* çıkarılmıştır.

Ancak, Sadrazam Âli Paşa'nın, ayaklanma dolayısıyla gittiği Girit'ten Sultan Abdülaziz'e gönderdiği ünlü 22 Şubat 1867 tarihli *layiha*'da, Fransız medeni kanununun *"Mısır'da olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de, çevrilerek uygulanması"* çözüm olarak açık açık önermesi, bardağı taşıran son damla olmuş ve Bakanlar Kurulu'nda yapılan sert tartışmalardan sonra, Fuad Paşa'nın da karşı çıkması üzerine reddedilmiştir. Amerikalı tarihçi *Davison*'ın deyimi ile *"kazanan taraf şeriat*

olmuştur" böyleçe. Ve Ahmed Cevdet Paşa'nın önerisi üzerine de, 1855 yılında kurulan komisyon yeniden canlandırılmış, 1868'den 1876'ya kadar da, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk medeni kanun olarak nitelendirilen, Şer'i hukukun *"muamelat"* bölümündeki hükümlerin Hanefi fıkhına göre değerlendirildiği, 16 kitaplık ve 1851 maddelik, kısaca *"Mecelle"* denilen, *"Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye"* adlı yasa hazırlanmıştır.

Görüldüğü gibi, *Namık Kemal, "Mecelle* çalışmalarını da, üstelik daha yeni başlamışken, *ön rapora* bakarak, şer'i hukukun *"borçlar hukuku"* diyebileceğimiz *"Muamelat"* bölümünü ele alıp, *"Münakehat"* (aile ve evlilik hukuku), *"Ukubat"* (ceza hukuku) ve *"Feraiz"* (miras hukuku) bölümleriyle hiç ilgilenilmediği için ta Londra'dan şiddetle eleştirmektedir. Yani, Sadrazam Âli Paşa'nın *lâyiha*'sı üzerine Bakanlar Kurulu'ndaki tartışmada artık iyice su yüzüne çıkan *"Şeriatçı cephe"*yi bile, şeriattan ödün vermekle suçlamaktadır açık açık.

Ülkelerinden kaçmak zorunda kalmış bu *"Yeni Osmanlılarım* gerçekten de devrimcilikle, ilericilikle herhangi bir ilişkileri bulunmayan *"bağnaz Müslümanlar"* olduklarını Londra'daki ilerici çevreler de kısa sürede fark etmiş olsalar gerek ki, *Namık Kemal* de daha 7 Eylül 1868 tarihli *Hürriyet* gazetesinde bu konuya değinerek, *"İşte, ortaya çıktığımızdan beri bizde buldukları tek kusur budur; Evet biz, davamızı din üzerine kurmaktayız. Dinin (Müslümanlığın) siyasal kurallarında gelişmeye engel bir şey görmedikten başka, şuna yeterince kesinlikle inandık ki, vatanı kurtaracak ve toplumu özgürlüğe kavuşturacak çözüm aranıyorsa, sözünü ettiğimiz bu kurallara başvurulmalıdır. "Ey mösyöler, Müslümanlıkla gelişmenin mümkün olamayacağını da siz nerden bildiniz?" "Biz usul-ü meşveret (meclis) istiyoruz. Meclis-i Şûra-yı Ümmet talebindeyiz. Bu davamızı da din üzerine kuruyoruz. Siz*

tutup dinimizi gelişmeye engel sayıyorsunuz. "Eğer sizin uygarlık sandığınız şeyler, kadınların açık saçık sokağa çıkması ve meclislerde dans etmesi ise, onlar ahlâkımıza aykırıdır. Biz istemeyiz!" diyerek, daha Londra'da Müslümanlığı savunmaya başlamıştır, öfkeli bir dille.

Gerçekten, *"Müslümanlığın gelişmeye engel bir din olduğu"* inancının söz konusu yıllarda Avrupa'da birden yaygınlaşmasında, Batılı aydınların *"Yeni Osmanlılar"* konusunda düştükleri bu yanılgının öfkesi de bir rol oynamış mıdır acaba?

Nitekim, *Namık Kemal*, yurda döndükten sonra da, Batılı aydınların bu yargılarını çürütmek için ardı ardına birçok yazı yazmıştır.

Örneğin, 5 Ekim 1872 tarihli *İbret*'te, *"İslamiyeti bugünkü uygarlıkla bağdaşmaz zamneden Avrupalılara, bu düşüncelerinin yanlışlığını tanıtlamakta zorluk çekilmez.* dedikten sonra, *"Şayet ceza yasası Fransız yasasından çalınacağına, fıkhın (şeriatın) 'ukubat' bölümü yasalaştırılsaydı, Avrupaca İslamiyetle uygarlık arasında karşıtlık bulunduğuna dair varlığından şikâyet olunan fikirlerin ortaya çıkmasına bile meydan kalmazdı. Şimdi yine şeriatın kuralları fıkhın (Hanefî hukukçuların) belirlediği yönde zamanın hükmüne uygun biçimde tam uygulanırsa, Avrupa'ya, Osmanlı ülkesindeki adaleti beğeni ve hayranlıkla alkışlamaktan başka yapacak bir şey kalmayacağından hiç kuşku duyulmasın.* diye yazmaktadır.

İlginçtir, gene aynı günlerde, örneğin 5 Kasım 1872 tarihli *İbret*'te, *"Devlet-i Aliyyenin en büyük bahtiyarlıklarından biri de, bu kadar şiddetli bir tehlike içinde Reşit Paşa'nın ortaya çıkarak, Tanzimat'ı ilan edip, Devlet-i Aliyyeyi kurtarmasıdır.* diye yazarken, öte yandan, gerek Tanzimat yöneticilerinin Fransızcadan yasa çevirtmelerini, gerekse ulemanın *"Mecelle"* çalışmasını şiddetle eleştirmeyi de sürdürmektedir.

Diyelim, 12 Kasım 1872 tarihli *İbret*'teki, *"Biz, Şeyhülislamlıktan (Bab-ı Meşihat'tan) Müslüman milleti için bir büyük görev daha bekliyoruz"* diye başlayan yazısında, *Mecelle*'nin yalnız *"muamelat"* ile sınırlı kalmaktan kurtarılmasını ve Fransızlardan alınmış ceza yasasının da kaldırılarak *"ukubat"* ile beraber tamamlanıp, bütünüyle yürürlüğe sokulup, *"İslami şeriatın gerçek yüzünün ve kutsallığının dosta düşmana gösterilmesini"* istemektedir. *"Elde göksel bir yasa ve iki yüz milyon Müslümanın içinden bin yıldır yetişen ulemanın Tanrı adına kendilerini vakfederek meydana getirdiği fıkıh gibi bir hakikat deryası varken, yabancılardan yasa almaya kendimizi muhtaç hissetmemiz, bize yakışır mı?"* diye sormaktadır.

Bilindiği gibi, Fransız yazar ve ilahiyatçı *Ernest Renan*'ın, o günlerde verdiği *"Bilim ve İslamlık"* konulu bir konferansta, *"İslamlığın bilim ve felsefeye düşman bir din olduğunu, İslamiyette devlet ve toplumun din kurallarına göre yönetildiğini, böyle bir bileşimin de ilerlemeye ve değişime olanak vermediğini, Ortaçağdaki İslam uygarlığının ise Grek ve İran uygarlığının bir yansıması olduğunu"* öne sürdüğünü öğrenir öğrenmez, 1883'te, sürgündeyken ünlü *"Renan Reddiyesi"*ni, reddiyelerin en şiddetlisini yazmıştır.

Doğrusu, kaynak olarak kullandığımız Namık Kemal'in bu yazılarını derleyen *Sayın İhsan Sungu* da, ola ki ilk kez bu çalışmalar sırasında farkına vardığı bu gerçek karşısında, sanki şaşırmış gibidir gördüğümüz kadarıyla.

Nitekim, *"Tanzimat"* adlı ortak kitaptaki *"Tanzimat ve Yeni Osmanlılar"* adlı incelemesinde, *"Yeni Osmanlıların Tanzimat adamlarına karşı ileri sürdükleri itirazlardan biri de, bunların Tanzimattan sonra şeriat dışında kanunlar yapmaya teşebbüs etmiş olmalarıdır. Bu hususta Namık Kemal de, Ziya Paşa da müteftiktir. "Vatanperverlikleri her türlü takdirin üstünde olan, siyasî ve toplumsal hayatımıza zamanlarına gö-*

re yenilik, hamle ve devrim getirdiklerine şüphe olmayan bu büyük düşünürlerimizin laiklik konusunda bu derece basit düşünmekten kendilerini alamamaları bizi hayrete düşürmektedir. diye yazmaktadır. (Tanzimat, s. 800)

16 Nisan 1988 günü Almanya'nın Mainz kentinde düzenlenen *"Namık Kemal ve Özgürlük* adlı panele gönderdiği *"Kemal'deki Hikmet"* başlıklı yazısında *İlhan Selçuk*'un da, *"Cumhuriyet kurulduktan sonra bile Namık Kemal bir söylenceydi; zulme ve baskıya karşı direnişin simgesini hiçkimse bilimsel araştırma ve inceleme konusu yapmayı düşünemezdi"* diyerek belirttiği gibi, ilericiliğine ve devrimciliğine tartışmaksızın inandığımız Namık Kemal'in, *"vahiyden yana değil akıldan yana bir çağdaş aydın olduğundan"* da kimsenin kuşkusu bulunmadığı için, *şeriatı* ve *fıkhı* bunca yürekten savunan yazılarını görüp insanın şaşırmaması, doğrusu bizce de doğal sayılmasa gerektir. (Bir Çağdaş Öncü: Namık Kemal, Amaç Yayıncılık, İstanbul 1988)

Cengiz Gündoğdu'nun, *"İnsancıl"* dergisinin *Eylül 2000* tarihli sayısında yayımlanan *"7 Ağustos Pazartesi"* başlıklı *"Yıldız Güncesi"*nde belirttiğine göre de, *Mümtazer Türköne*, İletişim Yayınları arasında 1996 yılında çıkmış *"Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu"* adlı kitabında, *"Yeni Osmanlıların şeriat isteriz talepleri, şeri hukukun yerine ikame edilen batılı kanunlaştırmalara yani, dindışı bir sahanın, meşruiyetini dinden almadan koyduğu hukuk kurallarına karşı, kısaca laikliğe karşı yapılmaktadır.* demektedir. *Prof. Taner Timur* ise, V Yayınları arasında 1989 yılında çıkmış *"Osmanlı Çalışmaları, Namık Kemal'in Magosa Sürgünü ve Uluslararası Politika* adlı kitabında, *"Osmanlı reformizmi 'şeriat' içinde evrim anlayışını aşamamıştır (...) Osmanlı düzenindeki hukuki ayrıcalıkları ortadan kaldırmayı hedef almayan hiçbir hareketi 'özgürlük' kavgası olarak kabul edemeyiz ve*

'devrin koşulları' ile mazur göremeyiz. Oysa bu konuda Tanzimatçılarla, başta Namık Kemal olmak üzere Yeni Osmanlılar arasında temelli bir fark yoktur. Her iki hareket de şeriat düzeni içinde kalıyor ve kavgalarını şeriat çerçevesinde veriyorlardı. Hatta Yeni Osmanlılar, bazı tanzimatçı yöneticileri de zaman zaman şeriata ihanetle, dinsizlikle suçlamışlardır. "Yeni Osmanlılar şeriatçı ve çağdışı bir dönemin savunucusu idiler. İktidar tarafından da bu yüzden göreli bir hoşgörü ile karşılanmışlardır ve sürgüne yollandıkları zamanlarda bile bir ölçüde rahatları sağlanmıştır. Sürgünde bulunmadıkları zamanlarda ise genellikle iktidar katında olmuşlar; yüksek maaşlı devlet memuriyetlerini paylaşmışlar ve nişanlar almışlardır. diye yazmaktadır.

Bilindiği gibi, *Namık Kemal*, daha Londra'dayken, Hürriyet gazetesinde, *"Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar"* başlığı altında *"meşrutiyet"* konusunda da bir dizi yazı yazmıştır ve Prof. Berkes'in savına göre, Fransızcayı çok iyi bilen Namık Kemal, Kuran'ın *Âli İmran Suresi*'nin 159. ayetinde geçen, *"istişare etmek* veya *"birkaç kişi arasında geçen iş konuşması"* ya da *"görüşmek üzere yapılmış toplantı* anlamındaki Arapça *"meşveret"* sözcüğünü, Fransızca *"constitution* (meşrutiyet) kavramına karşılık bilinçli olarak kullanmıştır. Çünkü, *"Yeni Osmanlıların düzeni değiştirmek gibi bir düşünceleri kesinlikle yoktur. Amaçları, Tanzimat'ın Sultana rağmen iyice güçlendirerek bir "Babıali Mutlakiyetçiliği' haline getirdiği Âli Paşa hükümetini düşürmek ve şavet engel olmaya kalkışırsa Sultan Abdülaziz'i de tahttan indirmektir"* sadece. Bu nedenledir ki, *Yeni Osmanlılar*, gerek Paris'te, gerekse Londra'da *"liberal milliyetçi devrimcilerle, hatta sosyalist devrimcilerle* tanışmış oldukları halde, *"meşru ayaklanma hakkı* kavramını düşüncelerinde bile tartışmaya cesaret edememişlerdir.

Namık Kemal'in savunduğu da, Osmanlılarda zaten var olan *"Meşveret Meclisi toplantılarını"* sürekli hale getirmektir bir anlamda. Dolayısıyla da, seçimle kurulması ve halk egemenliğine dayanması gereken bu meclisin şeriatla nasıl bağdaşacağı, yasama yetkisine ne oranda sahip olacağı, ayrıca böyle bir düzende Müslüman milletinin üstünlüğünün nasıl korunacağı gibi konularda yoğun eleştirilerle karşılaşmaktadır, doğal olarak. Bu eleştirileri de, sürekli İslamiyeti ve İslami şeriatı överek yanıtlamaya çalışmaktadır.

Örneğin, gene 26 Ekim 1868 tarihli Hürriyet'te çıkmış, *"Meşveret Usulü Hakkında Mektuplar"* başlıklı bir yazısında, kendisini, *"Bu mecliste kabul edilecek yasaların mutlaka İslami kurallara uygun olarak yapılacağı Hürriyet'te defalarca itiraf edildiğine göre, Müslüman olmayan uyruğun, İslamiyeti kabul etmeden bu yasalara uyacaklarına nasıl ihtimal verilmektedir?"* diyerek eleştiren bir karşıtını yanıtlarken de; *"Zannederim dünyada bundan daha basit bir soru yoktur"* diye başlayıp, *"İslam dininin siyasal kurallarını, adalete, uygarlığa, gelişmeye bütünüyle uygun bulduk.* diye yazmaktadır.

Nitekim, 24 Ağustos 1868 tarihli Hürriyet'teki yazısında da, *"Hulâsa-i kelam (sözün kısası), devletimiz yaşamaya devam etmek istiyorsa, Muhammedin şeriatından ve bir İslam devleti halinde kalmaktan vazgeçemez. Demek ki, şeriat, devletimizin can ve yaşamasının gerekçesidir.* diye yazmaktadır.

Öyle ki, *Sultan Abdülaziz*'in, 1868 yılı mayıs ayında Babıali'ye gelerek, *"Şûrayı Devlet"* ve *"Divan-ı Ahkâm-ı Adliye* üyelerine yaptığı, *"Hükümetlerin temel görevlerinin halkın özgürlük hukukunu her türlü koşulda korumak"* olduğunu vurgulayan konuşmasını bile, 29 Haziran 1868 günlü Hürriyet'te çıkan yazısında, *"İşte, hürriyetimiz tasdik olunmuştur.* dedikten sonra, *"Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla hükümetlerin artık keyiflerince davranmaya başlaması karşısında,*

ilk olarak Gülhane Hatt-ı Hümayununda halkın hukukundan söz edilmiştir. Reşit Paşa'nın, bu Hatt-ı Hümayunu bir 'yönetim sözleşmesine' temel olacak şekilde düzenlemesinin asıl amacı ise, incelenince görüleceği gibi, öncelikle Avrupa kamuoyunu hakkımızda bilgilendirerek Devleti parçalanma tehlikesinden kurtarmak olduğu halde, gene de Hatt-ı Hümayunun temeli şeriata irca olunmuştur. Ancak, bu konuşmada ise şeriattan hiç balısolunmuyor. diyerek eleştirmektedir.

Prof. Berkes'e göre ise, *Namık Kemal*, bu yazılarında bolca kullandığı *"Doğal haklar, doğal hukuk, toplum sözleşmesi"* vb. gibi kavramları da, Avrupa'da bulunduğu süre içinde *Locke, Montesquieu, Rousseau* gibi *düşünürlerin kitaplarını okuyarak* değil, *büyük bir olasılıkla ikinci elden*, başkalarından dinleyerek öğrenmiştir ve *"devrimci sonuçları olan bu fikirleri"* şeriatla uzlaşıp uzlaşmayacaklarını tartışmaya bile gerek görmeden, *"şeriatla bağdaşık olduğu"* varsayımıyla kabul edip benimsemiştir.

Gene, 14 Eylül 1868 günlü Hürriyet'te çıkan yazısında, *"Benim inancıma göre, bireyi olduğum Osmanlı hürriyet ister. Fakat, onun Tanrı armağanı bir cevher olduğunu unutur da, şunun bunun iyilikseverliğinden beklerse, hem şanından olur, hem de çıkarları zarar görür. Ben özgür doğmuş biri iken, niçin bağışlanmış bir köle olmayı kabul edeyim. Niçin beni esir eden hareketlerin meşruiyetini kabul edip de, yeniden gelmesine dolaylı bir biçimde de olsa olur vereyim. Şeriat gibi değişmesi olanaksız bir esas varken, niçin sürekli değişmek zorunda olan insan ilişkilerine dayalı hukuku kabul edeyim?* demesine bakılacak olursa, *"özgürlük"* sözcüğünü de, *"bağımsızlık"* anlamında kullanmaktadır sanki ve hemen *şeriatla* bütünleştirip kutsallaştırmaktadır.

Nitekim, *İlısan Sungu* da, Namık Kemal'in *"millet"* ve *"ümmet"* sözcüklerini hangi anlamlarda kullandığını açıkla-

mak için, söz konusu incelemesinde düştüğü bir *dipnot*'unda, *"Gerek Namık Kemal, gerekse arkadaşları 'millet' kelimesini bir dine tâbi olanlara, 'ümmet' ünvanını bir devlet idaresi altında bulunanlara, 'kavim' ünvanını bir ırktan olanlara tahsis etmişlerdir. Bu tabirleri değiştirdikleri pek nadir olmuştur. Hatta Namık Kemal, Hürriyet gazetesinin 2 Kasım 1868 tarihli 19. sayısında çıkan bir makalesinde Babıâlinin 'nation' karşılığı olarak 'millet' tabirini kullanmasına itiraz ederek, 'Babıâli hâlâ ıstılahatı siyasetten (siyasal terimlerden) hiçbirinin doğruca tercümesine bile muktedir olamadı. Ümmek ile milletin farkını bilmiyorlar dediğini"* belirtmektedir. (Tanzimat, s. 847)

Görüldüğü gibi, Namık Kemal ve arkadaşları *Yeni Osmanlılar*, *"millet"* sözcüğünü, galiba Batı dillerinde de özgün bir karşılığı bulunmayan *"ümmet"* anlamına; *"ümmet"* sözcüğünü *"uyruk/tebaa"* anlamına; *"kavim"* sözcüğünü de *"budun/ethnie"* anlamına değil *"ırk/race"* veya *"aşiret/(Fr.) tribu-(İng.) tribe"* anlamına kullanmışlardır ve büyük bir olasılıkla da *"nation/ulus"* kavramı bilinçlerinde henüz oluşmamıştır.

Kuşkusuz, *Ziya Paşa* da, kesinlikle Namık Kemal'den farklı düşünmemektedir bu konularda.

Örneğin, 5 Nisan 1869 tarihli Hürriyet gazetesinde, o da, *"Tanzimat'a gelinceye kadar Devlet-i Aliyye yalnız bir kanun üzerinden, şeriat-ı İslamiye üzerinden hüküm yürütürdü. Gerçi, içtihad kapısının kapanmasının üzerinden yedi sekiz yüz yıl geçmiş olduğu için, yapılmış şer'i yorumların sorunlara getirdiği çözümler şimdiki çağın zorladığı işlemlere açıkça yetmediğinden, çağın gereklerine uygun yasaların yapılıp yürürlüğe sokulmasına şiddetle ihtiyaç duyulduğu da açıktır. Lakin, bu ihtiyacın giderilmesi için, elimizde uçsuz bucaksız bir derya olan şeriattan yararlanma olanağı varken, bu çareye başvurulmayıp, onun dışında bir yolda kanun yapılabileceğini sanma kısır döngüsüne düşmekten daha büyük bir hata ola-*

maz. diye yazdıktan sonra, öyle ki, büyük saygı duyduğu *Reşit Paşa*'yı bile, hem bu hataya katıldığı ve desteklediği için, hem de *Tanzimat fermanında şeriata aykırı tek bir harf olmadığı ve önerilen reformların tamamının şeriat hükümlerinde de bulunduğu birkaç kez dolaylı bir biçimde de olsa belirtildiği halde,* gene de, sanki bütün bunlar Müslümanlarca daha önceden bilinmiyormuş da, ilk kez kendisi, güya bağnaz Müslümanların şiddetli tepkilerine rağmen, Avrupalılara bakarak oluşturmuş ve yürürlüğe sokmuş gibi davranarak, Avrupalıların *"Müslümanlığın adalete, insanlığa, çağdaşlaşmaya engel ve barbarlığa yatkın bir din olduğu"* propagandasına olanak verdiği için şiddetle eleştirmektedir.

Ancak, *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*'nin en ilginç üyesi, hiç kuşku yok ki, *Ali Suavi*'dir. Çünkü, gerek yakın çevresi, gerekse daha sonra gelen aydınlar, hakkında o kadar çok birbirinin karşıtı sıfatlar kullanmaktadırlar ki, şaşırmamak gerçekten olanaksızdır.

Örneğin, Cemil Meriç'in deyimiyle *"Suavi'nin en coşkulu hayranlarından* İsmail Hami Danişmend'e göre *Ali Suavi, ihtilâl için yaratılmış, ihtilâl için yaşamış, ihtilâl için ölmüş, anadan doğma bir ihtilâlci"*dir. *"Teokrasi devrinde laiklik; mutlakiyet devrinde cumhuriyet; Osmanlılık devrinde de Türklük ve Türkçülük düşleri görmüş"*tür. (Ali Suavi'nin Türkçülüğü, İstanbul 1942). *Cemil Meriç*'e göre ise, *"Suavi, tedirgin, dengesiz, birden alevlenen bir mizaca sahip, hasta bir adam"*dır. *"Suavi'yi ihtilâlci olarak gösterenler ya Suavi'yi tanımamaktadırlar, ya da ihtilâlin ne demek olduğunu bilmemektedirler. "Çırağan baskınının ise, ne ihtilâl ile, ne de Suavi'nin ihtilâlciliği ile uzak yakın bir alâkası vardır.* (Mağaradakiler, Ötüken Yayını, İst. 1980, s. 125-142)

Mithat Cemal Kuntay'a göre, *"Sarıklı ihtilâlci"*dir, dolayısıyla *"Suavi'nin yaşamına iki şey hükmetmektedir: başı ve*

sarığı... İhtilâlci Suavi, devrimci düşüncelerini başıyla söyledikten sonra, o devrimi gerçekleştirmek için hemen sarığını başına dolamaktadır. "Bir cami kubbesi altında siyasi konferans veren ilk kişi odur. "Dini devletten ayırmak isteyenlerin başında o gelmektedir. (Sarıklı İhtilâlci, 1946) *Behice Kaplan*'ın 1934-44 yılında hazırladığı teze göre ise, *"Ali Suavi Türkçü değil, Osmanlıcıdır; laisizm yanlısı değil, tam karşıtı İttihad-ı İslam (İslam Birliği) savunucusudur"*

İlk kez 1942 yılında *"İsmail Hâmi Danişmend'in kitabını okuduktan sonra, bu inkılâpçının hayat ve eserini öğrenmek"* isteyen, hakkındaki bilgilerle yazılarını inceledikten sonra da *"Başyeren İnkılâpçı"* adlı bir kitap yazan, ancak *"uzun yıllar dosyaları arasında saklı duran bu küçük eseri, İnönü Ansiklopedisi'nin (1951'den sonra Türk Ansiklopedisi) ikinci cildinin onuncu fasikülünde Ali Suavi fikrasını okuyunca, artık neşretmek gerektiğine karar verip"* 1951 yılında yayımlayan *Falih Rıfkı Atay*'a göre de, *Ali Suavi, ilk Türkçüdür; ilk Türkçecidir. Hatta lâisizm prensiplerini ilk ortaya atan kişidir. "Meşihat (şeyhülislamlık) Dairesine bağlı olanlar dışında bütün medreselerden sarığın kaldırılmasını, hepsinin sivil mekteplere çevrilmesini ve din adamları yetiştirecek medreselerde de Türkçe, hendese (geometri), coğrafya, tarih, astronomi gibi derslerin okutulmasını* isteyerek, Mustafa Kemal'in 1924 yılında gerçekleştirdiği *"tevhid-i tedrisat reformunu"* ilk kez dile getirmiştir. (Başyeren İnkılâpçı, Dünya Yayınları-4, s. 5-40)

Ama, *Sina Akşin*'e göre, *Avrupa'da ırk üzerine yazılanların etkisinde kalarak Türklerin yüksek niteliklere sahip bir ırk ve konuşulan dilin de Osmanlıca değil Türkçe olduğunu söyleyen"* Ali Suavi'nin Türkçülüğü *"kültürel düzeydedir"* sadece ve ayrıca *"ulusçuluğu reddetmekte, siyasette İslamcılığı tutar görünmekte"*dir. (Türkiye Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul 1988, c-3, s. 330)

Oysa, gene Cemil Meriç'ten öğrendiğimize göre, *Ali Suavi*, Paris'teki dostlarından *Paul de Regla* için *"Mutaassıp, delişmen ve kaba"* *Gilles Roy* için de *"Müteheyyic (coşkulu, savruk) ve meczup (divane)"* bir *"softa"*dır. Cemil Meriç'e göre de, *Avrupa'dan gelen hürriyetçi fikirlerle başı pek de hoş olmayan"* Ali Suavi, *"tek kelimeyle tam bir Müslüman"*dır. Ve *"bütün psikopatlar gibi kendine hayran"*dır. (A.g.e., s. 136-137)

Prof. Recai G. Okandan ise, *"Hürriyet fikrinin ateşli bir savunucusu idi.* diye yazmaktadır Ali Suavi için. (Tanzimat, "Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri" s. 111)

Öte yandan, *Prof. Fuad Köprülü* de, 1928 yılında yayımlanmış bir yazısında, gene kendi anlatımıyla *"Çağdaşları tarafından lehinde ve aleyhinde birbirine çok zıd fikirler yürütülen ve son zamanlarda bazıları tarafından 'büyük bir alim sayılmak istenen* Ali Suavi için, *Avrupa'da yaşadığı sırada, Batılı doğubilimcilerinin eserlerinden kaynak göstermeksizin biraz yararlanarak, onları adeta kendi incelemelerinin sonuçları gibi göstermek istemesine"* bakılırsa, *"öyle büyük bir alim ve düşünür değil, herhangi bir çevirmen ve derleyici olduğu eserlerinden pek kolay anlaşılmaktadır* denmektedir. (Edebiyat Araştırmaları, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1986, s. 312-313)

Namık Kemal de, bir mektubunda kendisine Ali Suavi'yi övmeye kalkışınca, Abdülhak Hamid'i, hemen *"Suavi hiç de senin tanıdığın gibi bir adam değildir. Yüzünün görünüşüne aldanmışsın. Her kim ne derse desin, iki yıl arkadaşlık ettim onunla. Öyle, biraz kin güder, biraz kırgın, umduğu yere gelememiş biri falan değil, dünyada benzeri görülmedik bir şarlatandır o. Ben kolaylıkla her şeye aldanmam. Öyle iken, arapçadan başka bir dilde tek sahife okuyamadığı halde, bana kendini yedi sekiz dil biliyormuş gibi tanıtmıştı. O kadar ca-*

hil, ama cehaletine karşılık o kadar da kurumlu, kendini büyük gösteren biridir ki, Türkçe üç satır bir şey yazsa, dünyayı yerinden oynatır. diye yanıtlamıştır 17 Şubat 1878 tarihli mektubuyla, öfkeli bir dille.

Ancak ilginçtir, Falih Rıfkı Atay'ın kitabındaki bir aktarmadan öğrendiğimize göre, *"Mulûbir gazetesinin 8. sayısında çıkan yazısında"* kendisi Arapça bilmediğini de itiraf etmektedir sanki. *"Sarf'dan (Arapça dilbilgisinden) pek çok i'lâl (içinde elif, vav, ye harfleri bulunan fiillerle ilgili bir kural) ve tasrif (çekim) belledim. Nahiv'den (söz dizimi) pek güzel i'rab (sözcüklerin son harflerinin veya işaretlerin tümce yapısına göre değişmesi) yapardım. Lâkin Arapça söylemesini ve yazmasını hâlâ beceremem. "Çalışmadım desem, hayır çalıştım. Kitabım yoktu desem, hayır vardı. Herkesin okuduğu gibi okumadım desem, icazete (diplomaya) kadar hocalık usulü üzere okudum. Ama, on beş yıl çalıştığım Arap dili üzerine dört lakırdıyı bir araya ne getirmek, ne de yazmak elimden gelir.* demektedir.

Nitekim, gene Cemil Meriç'in verdiği bilgilere göre, *"Namık Kemal ile aynı görüşte olan* ve Ali Suavi için *"tam bir madrabazdır"* diye yazan *Ebuzziya Tevfik* de, *"Suavi'nin en büyük ustalığı arapça kitaplarla ilgili yazar adı uydurmak, sonra da o sanal yazara bir de kitap yazdırıp, ardından, örneğin Abdürrafi Kendi, 'Tarik-iil Necat'ında dedi ki diyerek, sanki o sanal kitabın ikinci bölümünün dördüncü kısmından bir sayfayı çevirerek aktarıyormuş gibi yazmaktı.* demektedir, sanki onun Arapça da bilmediğini vurgulamak için.

Ama, Falih Rıfkı Atay'ın verdiği bilgiye göre, yirminci yüzyılın başlarında *"artık adının anılmasının yasak olmadığı yıllarda" "Ali Suavi'ye minnettarım ve teşekkür borçluyum"* diye yazan, Türkçülük düşüncesinin öncü isimlerinden *Bursalı Mehmed Tahir Bey* ise, *"Osmanlı Müellifleri"* adlı yapıtının

birinci cildinde *Ali Suavi* için *"eshab-ı faziletten bir harika-i zekâ"* (erdem sahibi bir olağanüstü zeka) demektedir.

Fakat, Ebuzziya Tevfik'e göre, hiç de erdemli biri değildir. Çünkü, *"Paris'te, tek kelime İngilizce bilmediği ve Fransızca iki kelimeyi bir araya getiremediği halde, bir de Türkçe bilmeyen bir İngiliz 'zend-i şahid-i bazar' (pazara çıkmış bir hatun) ile evlenmiş"* ve II. Abdülhamid sultan olunca da, hemen *"Vakit gazetesine, artık hürriyet ve meşrutiyet fikirlerinden vazgeçtiğini açıklayan, usul-ü meşveret aleyhinde, üstelik Sultana da böyle bir şeye kesinlikle izin vermemesini telkin eden uzunca bir yazı göndererek"* bağışlanmasını sağlayarak, *"eşiyle birlikte"* İstanbul'a dönmüştür. Burada da *"karısının 'sermaye-i lüsnü' (güzelliği) sâyesinde Sadrazam Said Paşa'nın iltifatını kazanarak"* Galatasaray Lisesi'ne müdür olmuştur. Hatta, bu konuda *"ayyuka çıkan dedikodular yüzünden, Meclis-i Mebusan'a takrir bile verilmiş ve Said Paşa'nın himayesi de Suavi'nin müdürlükte kalmasını sağlayamamış"*tır.

Namık Kemal de, galiba bu olaya göndermede bulunarak, ölümünden sonra Menemenli Rifat Bey'e yazdığı bir mektupta, *"Habisin ne tür bir yaratık olduğunu çok iyi bilirim. Pezevenk, dünyada şeytanın dahi yapamayacağı hainliği, iki lira için kabul ederdi. Geberdi, belasını buldu."* demektedir.

Gerçekten ilginçtir, Namık Kemal ile Ali Suavi arasındaki bu kanlı bıçaklı düşmanlığın nedeni konusunda da bir fikir birliği yoktur aydınlarımız arasında.

Örneğin, Falih Rıfkı Atay, *"Başveren İnkılâpçı"* adlı kitabının *önsöz*'ünde; *Namık Kemal'in Ali Suavi'ye düşman olmasının sebebi fikir tartışmalarından da doğmuş değildir. Kendilerine para veren Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa tekrar Saraya sığınarak İstanbul'a dönüp büyük bir memuriyete getirilince, Ali Suavi, Genç Osmanlıların onunla hemen bütün maddi ve manevi ilişkilerini kesmesini istemiştir. Namık*

Kemal ise, iki taraflı oynayan Mısırlı Paşa'dan para almakta hiçbir sakınca görmemektedir. Hatta, bu para, önceden söz verilerek üstlenilmiş olduğu için, alınmasını hak da saymaktadır. Bunun üzerine, Ali Suavi, hem Mustafa Fazıl Paşa'yı Genç Osmanlılar cemiyetinden kovmuş, hem de ondan para almayı sürdürenlere dair bir beyanname çıkararak her tarafa dağıtmıştır. Bu beyannamede, Mustafa Fazıl Paşa'dan hâlâ iki kişinin ayda bin beş yüzer, Namık Kemal ile bir arkadaşının biner, iki kişinin daha yedi yüz ellişer ve bir kişinin de üç yüz frank maaş aldığı yazılıdır. Böyle bir teşhire uğramak, üstelik hürriyet uğruna çalışan bir kahraman yerine, çıkarına bağlı bir paşa adamı gibi gösterilmek, Namık Kemal'i ne denli çileden çıkarmıştır; kolayca anlayabiliriz. Bu kin, onu haksızlığın sonuna kadar götürmüştür. diye yazmaktadır.

Oysa, *"İbnülemin Mahmut Kemal İnal* tam karşı görüştedir. Çünkü, *"Sultan Abdülhamid'in tahta çıkmasının hemen ardından, Saray'da, Osmanlı devleti ve İslam dünyası hakkında Avrupa basınında çıkacak yazıları derhal çevirip inceleyerek çeşitli dillerde yanıtlamaları için Ziya Paşa'nın başkanlığında Namık Kemal ve arkadaşlarından oluşan 'Tercüme Cemiyeti' adıyla yeni bir daire kurulmuştu. Ancak, Cemiyetin daha ilk toplantısının sonuna doğru Mabeyn feriki (Sultanın özel askeri danışmanı) Said Paşa içeri girerek, 'Sultanın Suavi Efendi ile de çalışmak istediğini, onu da aralarına almalarını buyurduğunu bildirmesi üzerine şiddetle tepki göstermişler ve Kemal Bey, 'Bu cahil adamın aramızda hiçbir işi yoktur. Cemiyetimizde kimlerle çalışacağımıza bizzat biz karar veririz.' diyerek kükremiştir. Suavi'nin ilmen, lisanen, özellikle de ahlâken ne seviyede bir kişi olduğunu Padişah da çok iyi bilirdi aslında. Bu nedenle, onu Tercüme Cemiyeti'ne sokmak istemesi, bilgisinden yararlanmak amacıyla filan değil, Ziya ile Kemal beyler gibi ürktüğü ve kesinlikle güvenme-*

diği bu kişilerin neler konuşup, neler yaptıklarını merak ettiği için olsa gerektir mutlaka. Zaten, kabul etmeyenler de, onun bilgisinden çok ahlâkından emin olmadıkları için aralarına almaktan kaçınmışlardır kuşkusuz... Filvaki, bu Jön Türkler de, Paris'te, Suavi'nin kendilerini Saraya jurnal ettiğinden kuşkulandıkları için aralarından çıkarmışlardı onu. diye yazmaktadır *"Son Sadrazamlar"*da.

Kısacası, *Ali Suavi*'nin gerçek kimliğini yakalayabilmek galiba gerçekten olanaksızdır. Örneğin, *Hilmi Ziya Ülken*'e göre *"Medreseden yetişmiş bir devrimci"* (Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, c-I, s. 101); *Namık Kemal*'e göre *"Rusya'nın harekât-ı askeriyesi ile aynı zamanda Çırağan baskınını düzenlemiş, kuşkusuz bir Rus ajanı"* (Menemenli Rifat Bey'e yazdığı 24 Mayıs 1878 tarihli mektup); *Ebuzziya Tevfik*'e göre ise, okuma yazma bile bilmeyen cahil Hasan Paşa'nın oyunu bozması yüzünden bedelini canıyla ödediği *"Çırağan baskınını, V. Murad'ı kim vurduya getirip ortadan kaldırmak amâcıyla, Sultan II. Abdülhamid'le birlikte düzenlemiş"* üstelik *"İngiliz ajanı"* bir *"madrabaz"*; Mabeyn feriki (daha sonra, müşiri) *İngiliz Said Paşa*'ya göre *bozguncu ve kafasız bir budala"*; *"Çorluluzade Mahmud Celaleddin Paşa*'nın *"Mirat-ı Hakikat"*de yazdığına göre de, *"Halk arasında muradına ermiş biri olarak tanındığı için Ramazan aylarında diyelim Ayasofya, Bayezid gibi camilerde kürsüye çıkıp, doğrudan yanaymışçasına, içtenliksiz, aptalca konuşmalarla ayak takımını ayaklandıracak sözler söyleyen, gazetelere amacına uygun yazılar sokuşturan* büyük bir olasılıkla da İngiliz Mason örgütü başkanı Gal (Wales) Prensi'nin isteği üzerine *"V. Murad'ı, Londra'da tedavi edilmesi için, bir İngiliz gemisine götürmek üzere kaçırmaya kalkışan* (Prof. Enver Ziya Karal, Osm. Tar. c-8, s. 501) *"müfsid (ortalığı karıştırıcı), sefih-i rüzigâr (düşünmeden kasıp kavuran), ebleh-firib (kurnaz olduğunu sanan aptal) biri"*dir.

Ali Suavi'nin, özellikle de Cumhuriyet döneminde, Cemil Meriç'in deyimiyle *"Halk Partisi iktidarının üç yaman silahşörü İsmail Hami, Midhat Cemal ve Falih Rıfkı"* tarafından ard arda ve yoğun bir saldırı şeklinde *"Türkçülüğü ve laisizmi dile getiren ilk Osmanlı aydını olarak"* benimsetilmeye çalışılması, Şerif Mardin'in deyimiyle bu *"Canonisation"* (ermişler katına çıkarma), *"geç kalmış bir evliyalaştırma"* girişimi konusunda da *Prof. Niyazi Berkes, "Gerçek şudur ki, hem layikliğin, hem ulusçuluğun asıl öncüsü Şinasi'dir.* Ancak, *"O zamanki Osmanlı dili (Osmanlıca) ile gerek layiklik, gerekse ulusçuluk kavramlarının anlaşılıp anlatılabilmesi olanaksızdı. Bu nedenle Şinasi de, önce dil ve anlam sorunlarına döndü. Dil ve anlam sorunlarını bir saplantı (fikri sabit) haline getirmesi, aslında layiklik ve ulusçuluk görüşü ile ilgilidir. Namık Kemal'de layiklik ve ulusçuluk düşüncesi yoktur." "Yeni Osmanlıların hiçbiri din, devlet, dil konularında Şinasi'nin bıraktığı yerden bir adım ileriye gidememiştir. Şinasi, dil, anlam ve terimler açısından Namık Kemal'den daha moderndir. "Layiklik ve ulusçuluk konusunda öncülüğü Ali Suavi'ye vermeye çalışan 'Baş Veren İhtilâlci' 'Sarıklı İnkilâpçı' 'Türkçülüğün Babası gibi başlıklarla yazılmış eserler ise, Suavi'nin birbirini tutmaz, Namık Kemal'e göre şarlatanlığa kaçan yazılarını ele alıp abartan yazılardır." Ali Suavi, açıkça dengesiz biridir. Yarı bilgili bir adam olarak, bilmeden bazı önemli fikirlere de dokunmuştur.*
diye yazmaktadır. (Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayını, s. 278-279 ve 595)

Ancak, bütün bu aydınlarca, *Ali Suavi*'yi öteki Yeni Osmanlılar'dan temelde farklı kılan bir özelliği de, söz birliği edilmişçesine belirtilmemiş değildir doğrusu.

Örneğin, *Cemil Meriç* bile, biraz iğneli bir dille de olsa, *"Çevresindekiler saraydan geliyorlardı, arkalarında bütün bir bürokrasi, bütün bir toplumsal düzen vardı, korundukları-*

ni biliyorlardı. Kurulu düzenin birer parçasıydılar; şımarık, isyankâr ama hâlis birer parçası. Suavi halktan geliyordu, halktan yani imtiyazsız kalabalıktan. Kendi gücüyle yükselmek zorundaydı. Çocuklarının şımarıklığına kolayca göz yuman havas (egemen sınıflar / Vezir vüzera, ulema), bir kâğıtçının oğlunu kolay kolay affetmez. Zavallı Suavi Efendi!.. Her mâbedin eşiğinde sabahladı, her kapıyı yumrukladı ve geleceğinden emin olamamanın korkusu içinde çırpındı durdu. Suavi'nin en büyük günahı yoksulluğudur; yoksulluğu ve sokaktan gelişi... diye yazmaktadır. (A.g.e., s. 237)

1839 Yılında İstanbul'da, Cerrahpaşa mahallesinde doğan Ali Suavi, gerçekten de geçimini kâğıtçılıkla sağlayan fakir bir esnaf ailenin çocuğudur. Babası Viranşehir'lidir. İstanbul'da, bir İstanbullu kadınla evlenmiş, okumayı, çarpma bölme gibi dört işlemi yapmayı da karısından öğrenmiştir. Anlatımına göre, Ali Suavi de on altı, on yedi yaşından sonra, büyük bir olasılıkla karnını doyurmak ve para kazanmak için *"cerre çıkıp"* camilerde vaaz vererek, imamlık yaparak, medreselerde ders vererek ta Hicaz'a kadar Arabistan'da, Anadolu'da, Balkanlarda yıllarca dolaşmıştır. İstanbul'a döndükten sonra da Davutpaşa Rüştiyesini bitirip, Genel Kurmay kaleminde iki üç yıl kadar kâtip olarak çalışmış, ardından Bursa Rüştiyesinde bir yıl kadar öğretmenlik yapmıştır. Sofya Ticaret Mahkemesi Başkanlığı ve Edirne İli Yazı İşleri Müdürlüğü gibi görevlerde de bulunan Ali Suavi, daha sonra gene İstanbul'a dönüp, camilerde vaaz vermeye başlamış ve kısa sürede ünlenerek Ayasofya, Bayezid gibi büyük camilerde *"dersiâm"*lığa getirilmiştir. Nitekim, 1866 yılında *Filip* adında Ermeni asıllı bir Osmanlı yurttaşı, bu ününden dolayı, *yakın dostu Tevfik Efendi'yi araya sokarak*, birlikte *"Muhbir"* adında bir gazete çıkarmayı önerdiğinde de *Şehzade Camii'nde imamlık yapmakta, dersiâm"* olarak dersler vermektedir.

Falih Rıfkı Atay'ın yazdığına göre de, Filip ve Tevfik Efendilerle birlikte *"Muhbir"* gazetesini çıkarırlarken, camilerde vaaz vermeyi sürdürmektedir, zaten *"Muhbir'deki bu coşkulu yazıları kadar, camilerdeki vaazlarından dolayı da* Abdülaziz'in *Zaptiye Müşiri Hekim Ali Paşa* tarafından kısa bir süre sonra bir gece evinden aldırtılarak Kastamonu'ya sürgün edilmiştir.

Ertesi yıl, Kastamonu'da sürgündeyken, bir gün yanına ansızın biri çıkıp gelmiş ve *Mustafa Fazıl Paşa*'nın gönderdiği *"90 Osmanlı lirasını"* vererek, *"Paşa'nın kendisini Paris'e davet ettiğini, gazetesini orada çıkarmasını istediğini"* söylemiştir. Bu amaçla, *"harufat İstanbul'dan satın alınıp gönderilmiştir, harfler kendisinden önce Paris'te olacaktır, Paşa hürmetleriyle birlikte, maişetinin de taahhüt edildiğini bildirmekte* dir. Kastamonu'ya gelen kişi kendisini Beyoğlu'nda bir başkasına teslim edecek, o da Paris'e gitmesini sağlayacaktır.

Hemen ertesi gece, *1284 muharreminin 14. cumartesi gecesi, iki beygirle Kastamonu'dan gizlice çıkıp, sabah İnebolu'ya erişmişlerdir* gerçekten de. Aslında o gün vapur yoktur İstanbul'a, ama *şansları yaver gitmiş*, fırtına yüzünden geciken Trabzon vapuru tam o anda İnebolu'ya ulaşmıştır büyük bir rastlantıyla. Hemen binmişler ve ertesi sabah Büyükdere önlerinde demirleyen vapurdan gizlice kaçarak karaya çıkıp, *Muharremin 17 gecesi, Fazıl Paşa'nın yeki- Avusturyalı Mösyö Doç'un evine* ulaşmışlardır. *Mösyö Doç* da, *18 muharrem sabahı erkenden bir sandalla, Mesajeri kumpanyasının Marsilya'ya gidecek vapuruna götürülerek bindirilmesini sağlamış*'tır. Vapurda *"kendisiyle arasına aşinalık eden Ermeni çocuğu Agop da* Paris'e *"müretteb olarak* (dizgici olarak) gitmektedir. *"Misina limanında Ziya Paşa ile Tasvir-i Efkâr gazetesi muharriri Kemal Bey'i* almışlardır.

"1284 muharreminde bir perşembe sabahı da Marsilya'dan trenle Paris'e ulaşıp, hep birlikte doğruca Fazıl Paşa'nın Malherbe bulvarındaki evine inmişlerdir. Kendilerini coşkuyla karşılayan Paşa da, *"Benim servetim size de yeter. Aman çalışalım. Artık ne olacaksa olsun. Yeter ki bir şeyler yapalım.* demiştir.

Bilindiği gibi, Sultan Abdülaziz'in 30 Haziran 1867'de Paris'e ayak basmasından kısa bir süre önce apar topar Londra'ya gönderilen Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi de, gene Sultan Abdülaziz'in Temmuz ortalarında Londra'ya gelip gitmesinden ancak bir buçuk ay sonra, 31 Ağustos 1867'de *"Muhbir"* gazetesini çıkarmaya başlayabilmişlerdir. Bir süre sonra da, Namık Kemal ile Ziya Paşa, Ali Suavi'den, *"Muhbir"* gazetesini ona bırakıp ayrılmış ve 28 Haziran 1868'de gene Londra'da *"Hürriyet"* adıyla yeni bir gazete çıkarmışlardır.

Gene bilindiği gibi, Ali Suavi'nin yazdığına göre de, ayrılmalarının nedeni, Mustafa Fazıl Paşa'nın, Sultan Abdülaziz'in ardından 1867 yılı Eylül ayı ortalarında İstanbul'a dönerek, devlette önemli görevlere getirilmesi, hatta bir süre sonra Maliye Bakanı yapılması dolayısıyla çıkan görüş ayrılığıdır.

Oysa, Hıfzı Topuz'un verdiği bilgiye göre, Ali Suavi, Hürriyet gazetesine de, daha ilk sayısından itibaren sürekli yazı vermiştir. Hatta, *Ali Suavi'nin, 20 Ocak 1869 günlü Hürriyet'te çıkan, okuyucuları Sadrazam Âli Paşa'yı öldürmeleri için kışkırtan bir yazısı üzerine İngiliz adliyesi gazete sahipleri hakkında kovuşturma açınca* çil yavrusu gibi dağılmışlar ve Namık Kemal hemen İstanbul'a dönmüş, Ziya Paşa ise *"İsviçre'ye kaçarak, Hürriyet gazetesini 3 Nisan 1870'den itibaren de Cenevre'de çıkarmaya başlamış"*tır. Ali Suavi de Paris'e dönüp, *"Ulûm"* diye bir dergi çıkarmıştır. Paris kuşatılıncaya kadar.

Görüldüğü gibi, bu bilgilere bakılacak olursa, Ali Suavi ile Namık Kemal ve Ziya Paşa arasındaki kavga da, Mustafa

Fazıl Paşa'nın yurda dönmesi konusunda çıkan bir tartışma yüzünden, daha Londra'da başlamış olmasa gerektir doğrusu.

Ancak, diyelim Ali Suavi'nin, Almanların Paris'i kuşatmaları üzerine 1871'den itibaren Lyon'da çıkarmaya başladı *"Muvakkaten"* adlı gazetecikte, yurda ta 1869 yılında dönmüş Namık Kemal için, *"Kemal Bey, elinde bulunan Hasan Paşa'nın mektubundaki notlara bakarak, İstanbul'a varır varmaz doğruca zaptiye Müşirine gidip yüz sürüp pazarlığı uydurmuş olduğundan artık kendisinden çekinilmemesi gerektiği cümle vatanseverlere duyurulur.* diye yazmasına bakarak, aralarındaki kavganın Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın Sarayın adamı olmaları yüzünden çıktığı yargısına katılabilmek de olanaksızdır öte yandan, gördüğümüz kadarıyla. Çünkü, Ali Suavi de, bilindiği gibi 1876 yılında yurda döner dönmez hemen Galatasaray Lisesi Müdürlüğü'ne atanmıştır. Gene, *"Namık Kemal'in Ali Suavi hakkında yazdıkları ve söyledikleri adeta mahkeme hükmü yerine geçmiştir"* diye serzenişte bulunan Falih Rıfkı'ya hak vermemek de olanaksızdır kuşkusuz, ama Sultan Abdülhamid'in gözünde, hiç olmazsa 1876'larda, Ali Suavi'nin Namık Kemal ve Ziya Paşa'dan daha güvenilir biri olduğu da tartışılmasa gerektir galiba. Nitekim, Hifzı Topuz'un yazdığına göre, Galatasaray Lisesi Müdürlüğünden alındıktan sonra da, yeniden *"Basiret"* gazetesinde yazmasına engel olunmamıştır. (Türk Basın Tarihi, İstanbul 1996, s. 18)

İlginçtir, Ali Suavi hakkında, bütün tarihçi ve yazarların fikir birliği içinde oldukları tek konu da, galiba ölümü ile ilgilidir.

Çünkü, Ali Suavi'nin, V Murad tahta çıkınca mı yurda döndüğü, yoksa Ebuzziya Tevfik'in öne sürdüğü gibi, gene Filip Efendi'nin 1875'ten itibaren çıkarmaya başladığı *"Vakit"* gazetesine Avrupa'dan *"artık değiştiğine dair"* ve *Sultan'a Yeni Osmanlılar hakkında bilgi veren* yazılar gönderdikten sonra Abdülhamid'in *"lütfu* ile mi İstanbul'a geldiği konularında oldu-

ğu gibi, 1878'de, arkasına, Rus ordusunun önünden kaçıp İstanbul'a yeni sığınmış topu topu 150 *Rumeli muhacirini* (göçmenini) takıp, bir mavna ile Kuzguncuk'tan Beşiktaş'a çıkartma yaparak, Abdülhamid'i tahttan indirip, hasta V. Murad'ı sultan ilan etmek için ünlü *"Çırağan Baskını"*nı da, gerçekten bir türlü doyuma ulaşmamış siyasal iktidar tutkusu uğruna Ruslarla bile işbirliği yaparak mı, yoksa Rus tehlikesine Sultan Abdülhamid'i bir türlü inandıramamanın öfkesi ile mi kalkıştığı konusunda da *rivayetler hâlâ çok çeşitli* olduğu halde, bu saldırı sırasında *Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa* tarafından sopayla başı parçalanarak öldürüldüğü ve cesedinin bir çukura atıldığı konusunda ise kimsenin kuşkusu yoktur.

Halk arasında *"öküz kadar güçlü biri"* olarak ün salmış Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa, bilindiği gibi, okuma yazma bilmediği için yazıların altına imza olarak çiziktirdiği biri doğru, biri ters iki *"V"* harfi şeklindeki işaretlerin eski yazıda yedi ve sekiz rakamlarına benzemesi yüzünden, adı tarihe *"Yedi Sekiz Hasan Paşa"* olarak geçmiştir ve Sultan Abdülhamid, *Çırağan Baskını*'ndan sonra onu *müşir* (mareşal) yapmıştır. Falih Rıfkı'nın yazdığına göre de, *Müşir Yedi Sekiz Hasan Paşa*, bu nedenle Ali Suavi'nin başını parçaladığı sopayı Karakol'daki odasının duvarına asmış ve yaşamı boyunca gelene gidene onu göstererek övünmüştür hep.

Kısacası, günümüze ulaşan bilgilere bakarak, Ali Suavi ile Namık Kemal ve Ziya Paşa arasındaki kavganın nedenini kavrayabilmek, galiba gerçekten olanaksızdır. Çünkü, bu anlaşmazlığın nedenleri kişisel çıkar sürtüşmelerinden veya bir *"ikbal"* (Sarayın gözüne girme) kavgasından kaynaklanmış olabileceği gibi, aralarında birtakım görüş ayrılıkları (fikir ayrılıkları) da bulunsa gerektir, gördüğümüz kadarıyla.

Diyelim, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın *"meşveret usulünü"* ısrarla savunmalarına karşılık, *"Meşrutiyetin Osmanlı*

İmparatorluğunu kurtaracağına inanmadığını" açık açık yazan Ali Suavi'nin, bizce de, zaman zaman *"Hilafetin İslamiyette yerinin olmadığını", "Kitabına resim koyduğu için kendisine zındık diyenlere, Muhammed'in resmi değil putu yasakladığını"* hatta *"İbadet ile dünya işlerinin karıştırılmaması gerektiğini"* yazıp söylemesine bakılırsa, onlar kadar bağnaz bir *şeriatçı* olmadığı gerçeği de bir yana, Fransız Devrimi'nin rüzgârıyla Osmanlı düşüncesine zorla girmiş birtakım yabancı kavramlar için kullanılacak karşılıklar konusunda bile aralarında bazı tartışmalar vardır sanki.

Örneğin, Fransızca *"Liberté"* kavramının karşılığı olarak Namık Kemal ve Ziya Paşa Arapça *"Hürriyet"* sözcüğünü kullanır ve bu adla bir gazete çıkarırlarken, Namık Kemal ünlü *"Vatan Kasidesi"*nde *"Ne efsunkâr imişsin ah ey didar-ı hürriyet"* diye naralar atarken, hemen hemen aynı günlerde, Ali Suavi'nin de yöneticisi olduğu *Muhbir* gazetesinde çıkan, daha ilk paragrafında *"Beyoğlu'nda Fransız lisanı üzerine tab olunan Courrier adlı gazetede yazıldığına göre, Rusya'da serbazlık fikirleri günbegün ilerlemekte imiş"* denilerek Avrupa ve Rusya'daki *özgürlükçü* girişimlerin eleştirildiği bir yazının başlığı olarak, Farsça *"baş, kafa"* anlamına gelen *"Ser"* sözcüğünden, gene Farsça *"oynayan"* anlamındaki *"baz"* ekiyle, *"canbaz, dilbaz, kumarbaz, hokkabaz"* vb. gibi *"kelle koltukta"* anlamına gelen *"Serbaz"* diye yeni bir sözcük uydurmuşlardır *"hürriyet"* sözcüğüne karşılık... Sonra da, *"İşte Avrupalıların serbazlık veyahut hürriyet dedikleri mesele, İslâm lisanında adâlet ve insaf olunmak demektir."* diye açıklamışlardır kavramı.

Görüldüğü gibi, aralarındaki sürtüşmeler ister birtakım fikir ayrılıklarından, ister kişisel sürtüşmelerden, isterse *"ikbal kavgası"* yüzünden çıkmış olsun, bu üç ünlü *"Yeni Osmanlı münevverleri"*nin aslında birbirlerinden farklı hiçbir yanları yoktur kısacası.

Ziya Paşa'nın *"paşalığı"* da, bilindiği gibi kesinlikle askerlikle ilgili değil, valilik yapmış olmasından dolayı kendisine verilmiş, Osmanlıların *"mir-i miran paşalığı"* dedikleri bir *sivil rütbe*dir.

Ancak, *Yeni Osmanlılar* arasında *asker paşalar* da yok değildir kuşkusuz. Örneğin, tarihçilerce bu gizli örgütün üyeleri arasında bulunduğu savlanan, ama elimizdeki kaynaklarda hakkında fazla da bir bilgi bulunmayan *Mustafa Asım Paşa*'nın, bu nedenle *"ocaktan yetişmiş alaylı* bir subay olduğunu varsaysak bile, Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşundan 7 yıl sonra doğmuş *Süleyman Paşa* ile, tam 17 yıl sonra 1848'de ailesiyle birlikte çok küçük yaşta Osmanlılara sığınmış Macar kökenli *Ömer Naili Paşa*'nın Mekteb-i Harbiye'yi ve Harp Akademisi'ni de bitirerek Osmanlı ordusuna kurmay subaylar olarak katıldıkları bilinmektedir. 1859 yılında orduya katılan Süüleyman Paşa ise, Bosna, Hersek ve İşkodra'dan sonra Girit ayaklanmasının bastırılmasında da gösterdiği başarılardan dolayı 1873 yılında tuğgeneralliğe yükseltilerek, *Askeri Okullar Nazırlığı*'na getirilmiştir.

Aydınlarımızca Türkçülük düşüncesinin *ilk önemli öncüsü* sayılan Süleyman Paşa, gene bilindiği gibi, bu görevi sırasında da *Mekteb-i Harbiye öğrencilerini silahlandırarak* önce Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip yerine Şehzade Murad'ın oturtulmasında, onun akıl hastası olduğu anlaşılınca da, birkaç ay sonra bu kez Şehzade Abdülhamid'in sultan ilan edilmesinde çok önemli roller oynamıştır.

Tarihçilerin yazdıklarına göre de, *"istibdat"*a şiddetle karşıdır ve öteki *Yeni Osmanlılar Cemiyeti* üyesi arkadaşları gibi *mutlakiyet*'ten *meşrutiyet*'e geçilmesini, yani *"anayasal meşruti düzeni ve meclisi"* savunmaktadır. Nitekim, tahta oturttukları *V Murad*'ın, sultan olması dolayısıyla yayımlanan ilk *"Hatt-ı Hümayun"*da *"meşrutiyet"* konusuna hiç değinilmediğini gö-

rünce, zaten *"millete özgürlük verilmesinin zararlı olacağına inanan ve bu nedenle meşrutî düzene karşı çıktığı bilinen"* Sadrazam Mehmed Rüştü Paşa'nın yanına giderek hemen, *"Paşa hazretleri... Saltanat değişikliği bugünkü istibdat idaresini korumak için yapılmadı. Herkes milletin istikbalini temin etmek uğruna bu fedakârlığa katlandı. Yoksa, bu işi yapanların ne Abdülaziz'e şahsi bir garazları (düşmanlıkları) vardı, ne de Sultan Murad'a özel bir bağlılıkları...* demiştir öfkeyle.

Roderic H. Davison da, *Süleyman Paşa* için, *"Asker olmasına karşın, ilgi alanı sadece askerlikle sınırlı değildi. Mekteb-i Harbiye'de, genç bir subayken, bir süre edebiyat ve tarih dersleri de vermişti. Kuvvetli bir yurtsever, henüz yeni bir milliyetçi olmasının yanı sıra, inançlı bir reformcu, bir Batıcı ve meşrutiyet rejiminin güçlü bir destekçisiydi. "Çok düzenli olmamasına rağmen, Abdülhamid döneminde bir de anayasa taslağı hazırlamıştı.* diye yazmaktadır. (A.g.e. s. 106-150)

Prof. Enver Ziya Karal da aynı görüştedir. *"Süleyman Paşa, bilgili, hamiyetli ve vatansever biriydi. İmparatorluğun selametini (kurtuluşunu) meşrutiyet idaresinin kurulmasında görmekte idi.* demektedir. (Osmanlı Tarihi, c-8, s. 213)

Nitekim Sultan Abdülhamid de, 31 Ağustos 1876'da tahta çıkar çıkmaz, Süleyman Paşa'yı kişiliğinin bu özelliklerinden dolayı, bizce de hiç kuşku yok ki bir an önce İstanbul'dan uzaklaştırmak için, Sırbistan ve Karadağ ayaklanmaları yüzünden 1 Temmuz 1876'da başlamış ve iki aydır süren savaşı fırsat bilip, Karadağ'da görevlendirmiştir. Davison'ın verdiği bilgilere göre ise, ekim ayı sonlarında varılan ateşkes anlaşmasından yararlanıp yeniden İstanbul'a dönen Süleyman Paşa, 22 Kasım 1876'da huzura girmeyi başararak, gene ateşli bir biçimde anayasanın bir an önce yürürlüğe girdirilmesi gerektiğini savunmuş, hatta Abdülhamid tarafından güya Ana-

yasa komisyonu üyeliğine bile seçilmiştir. Ne var ki, Abdülhamid'in bu hoşgörülü davranışları pek de uzun sürmemiştir. Çaresiz kaldığı için 19 Aralıkta Sadrazamlığa Midhat Paşa'yı getirdiği ve 23 Aralıkta Anayasayı ilan etitği halde, topu topu 48 gün sonra 5 Şubat 1877'de Midhat Paşa'yı sadrazamlıktan alıp tutuklattığı gibi Brindisi'ye, hemen ardından da Namık Kemal'i Midilli'ye sürmüş, Süleyman Paşa'yı da, bu kez 19 Nisan 1877'de Rus savaşının patlaması gerekçesiyle *müşirliğe* terfi ettirip önce Karadağ Ordu Komutanlığı'na, ardından "Umum Balkan Komutanlığı"na getirerek İstanbul'dan çıkarmıştır. İlginçtir, Şipka Geçidi'nde Rusları yenerek *"Şipka Kahramanı"* diye halk arasında büyük bir ün kazanmasına karşın, gene de İstanbul'a bir daha dönememiştir. Abdülhamid'in buyruğuyla savaş sonrasında da, yenilginin sorumlusu olarak yargılanıp cezalandırıldıktan sonra, rütbeleri sökülüp Bağdat'a sürgün edilmiş ve orada ölmüştür.

Kısacası, *Süleyman Paşa*'nın, bu verilere göre *"Osmanlı uleması"*'ndan çok farklı bir yapıya sahip, *"meşrutiyeti"* savunan, Batılılaşma yanlısı tipik bir *"Tanzimat aydını"* Osmanlıların deyimi ile bir *"münevver"* olduğundan kuşku duyabilmek elbette olanaksızdır. Yukarıda da değinildiği gibi, ilk öğrenimini *medrese*de değil, Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki dindışı eğitim veren halka açık ilk devlet okulu olan *Rüştiye*'de tamamlamış, sonra da *Mekteb-i Harbiye* ve *Erkân-ı Harbiye*'yi bitirip kurmay subay olmuştur. Mutlaka Fransızca bilmektedir. Ola ki yurt dışına birkaç kez gitmiştir. Türkçüdür. Türkçecidir. Tarihçidir. Edebiyatçıdır.

Fakat çok ilginçtir, Batıdaki meşruti düzenlerde meclislerin birer *yasama organı* olduğunu bilmemelerinin olanaksızlığına karşın, Süleyman Paşa da, uğrunda kelle koltukta savaşım verdiği kurulacak bu "meşruti" düzen konusunda Namık

Kemal veya Ziya Paşa'dan şuncacık farklı düşünmemektedir. Süleyman Paşa'ya göre de, kurulacak bu yeni düzendeki *meclis*, kesinlikle bir *yasama organı* değil, Ali İmran Suresi'nde sözü edilen *"danışma"* amaçlı bir *"danışma meclisi"* olmalıdır. Nitekim, gene Davison'ın yazdığına göre, Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmelerinden 4 gün önce yaptıkları bir toplantıda, Süleyman Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya, *"Yeni Padişah ancak meşveret meclisi usulünü kabul ederse, ona bağlılık yemini ederim"* diyerek konumunu açıklamıştır.

Görüldüğü gibi, gerek şer'i, gerekse örfi yasama yetkisinin meclise devredilebileceği konusunu düşüncesinde dahi tartışmaya niyetlenememiş bütün Osmanlı münevverleri gibi, Süleyman Paşa'nın da gerçekten *laik bir aydın* olduğunu söyleyebilmek, galiba olanaksızdır.

Burada hemen şunu belirtelim ki, *"meşrutiyet savunucusu, Batıcı, laik aydın"* Süleyman Paşa'nın daha 1869 yılında yayımladığı ilk kitabı da, İslamiyetle ilgili dini bilgiler vermektedir. *"İlm-i Hal"* adlı bu kitabını daha sonra yenileyerek 1880'de *"İlm-i Hal-i Kebir"* 1888'de de *"İlm-i Hal-i Sagir"* adıyla iki kitap daha yazmıştır.

Kısacası, hemen hepsi bir veya birkaç Batı dili bilen, çoğu da uzun süre Batı'da yaşamış bu *"Yeni Osmanlı münevverlerinin* de, yabancı elçilik görevlileriyle sıkı fıkı dost olmalarına, elçilikteki toplantılara katılıp şarap içmelerine, setre pantolon giymelerine, kravat takmalarına, evlerinde alafranga yaşamalarına, duvarlarına resim, fotoğraf asmalarına bakarak, Batı düşüncesini hakkıyla kavradıklarını söyleyebilmek şöyle dursun, tam karşıtı, hemen hepsinin tipik bir Osmanlı aydını davranışıyla kendisini devletle özdeşleştirip, düşüncesinde hâlâ *"aklın ürettiği değerleri"* değil, *"vahyin rehberliğini"* temel aldığı, görüldüğü gibi gerçekten kuşkusuzdur.

Güya, II. Mahmud döneminde başlatılmış Batılılaşma girişimlerini sağlam temellere oturtmak amacıyla, *medreseye* seçenek olarak aynı anda düşünülmüş, gene güya *"laik"* eğitim kurumu *Rüşdiye*ler, kesinlikle beklenilen sonucu vermemiştir çünkü.

Nitekim, Osman Nuri Ergin de, ünlü *"Türk Maarif Tarihi"* adlı çalışmasında, *"Esasen bu mektepler medreselerden pek de üstün bir tedris (eğitim) usulü takip etmiyorlardı. Başlarında bulunan efendiler de, medreselerden yetişmiş oldukları için, onların kafasından başka türlü bir yenilik zaten çıkamazdı.* diyerek, bu gerçeğe işaret etmektedir bizce.

İkinci Bölüm

Tükenişin Son İşareti

Tanzimat'ın "Bitkisel Yaşama" Girişi...

Bilindiği gibi, siyasal otoritesini bir başka güçle bölüşmeyi kesinlikle aklından dahi geçirmemiş olan Osmanlılar, bu yüzden, örneğin İslami yargı örgütü *"kadılık"* düzenini bile daha I. Murad döneminde Kazaskerlik aracılığıyla askerleştirip kendisine bağlamak gibi uygulamalarla, İslamiyetin siyasal kurallarına hiçbir zaman tam bağlı kalmamışken, ilginçtir. İslamiyetin ekonomi anlayışını, toprak hukukundan ikta sistemine, vakıf kurumundan, Kuran ve Hadislerdeki ayetler ve hükümlerle belirlenmiş ticaret hukukuna, riba, fitre, zekat gibi kurallarına varıncaya dek İmparatorluğun ekonomi politikası haline getirip bütün tarihleri boyunca eksiksiz uygulamışlardır sanki.

Bu İslami toprak hukuku ve ikta sisteminin *"toprak ağalığı"* kurumuna izin vermemesi ve ticaret hukukundaki *"faizin haram olduğu"* gibi kurallar yüzünden Osmanlılarda da bir *"feodalite"* oluşmadığı için, rönesans ve restorasyon dö-

nemleri gibi aşamaların yaşanması da söz konusu olmamış ve bu yüzden Osmanlı düşüncesinin bir evrimle kendiliğinden *"hümanist"* bir öze kavuşup, XIX. yüzyılda bireyleşmesi de gerçekleşememiştir doğal olarak.

İşte bu nedenlerle, bir yandan *sanayi devrimi*nin, öte yandan *Fransız Devrimi*'nin ekonomik ve ideolojik rüzgârlarının önünde XIX. yüzyıla sözcüğün tam anlamıyla bir hazan yaprağı gibi giren Osmanlılar, can havliyle Batılılaşmaya, önünü ardını fazlaca da kurcalamadan dört elle sarılmışlardır birden.

Ne var ki, sorunun ekonomik olduğu gerçeğinin hâlâ farkına varamadıklarından, çözümü, tıpkı XVI. yüzyıldan beri yapageldikleri gibi gene devleti bir an önce güçlendirebilmek amacıyla orduda aramışlar ve o telaşla bir yandan öğretmen olarak yabancı subay getirirlerken, bir yandan da subay yetiştirecek okul açmak için uğraşmışlardır var güçleriyle... Adını bile Sultan II. Mahmud'un koyduğu *Rüşdiye*'ler de, salt bu subay okullarına temel bilgileri edinmiş öğrenci yetiştirilmesi amacıyla düşünülmüştür, anımsanacağı gibi.

Örneğin, ikta sistemi veya tarım toprağı mülkiyeti ile ilgili, mevcut üretim ilişkisini değiştirmeyi amaçlayan bir reform girişimi, ya da üretimi artırmayı hedefleyen bir önlem vb. gibi bir ekonomik çaba, kesinlikle söz konusu dahi değildir, gördüğümüz kadarıyla.

Sultan II.Mahmud'un 1826 yılında aldığı *"vakıflar"* ile ilgili kararlar da, bizce hiç kuşku yok ki, kesinlikle bir ekonomik reform girişimi falan değil. *"ulema* sınıfı ile arasındaki sürtüşmeden kaynaklanmış bir *"öç alma* duygusunun öfkeli tepkisidir sadece.

Tarihçilerin belirlemelerine göre, ilk İslamî vakıf, Muhammed'in ölümünden sonra kurulmuş ve *"kesin hukuki şeklini, ancak Hicri 2. yüzyılda, Abbasiler döneminde almış"*tır. Osmanlılar da, tıpkı öteki İslami kurumlar olan cami, mescid, medrese gibi *"vakfı"* da, bütün hukuku ile birlikte Anadolu'da hazır bulmuşlardır.

Ne var ki, fetihlerin artık ardı kesilip İmparatorluk duraklayınca, özellikle de, Osmanlıların *"lâmetli yüzyılı"* diyebileceğimiz *çocuk ve deli sultanlar dönemi* XVII. yüzyılın daha başlarından itibaren, *vakıf kurumu* da hızla yozlaştırılmıştır. Devlet toprakları, *kadıların* buldukları çeşitli *hile-i şerriye*'lerle *kılıfına uydurulup*, sanki hayır vakfı imiş gibi kurulan *"paravan vakıflar"* aracılığıyla, vakıf kurucusunun ve mirasçısının bir anlamda özel gayrimenkulü haline getirilerek, çılgıncasına yağmalanmıştır, toprakların bir köşesine bir de göstermelik cami veya mescid filan yaptırılarak.

Nitekim *Roderic H. Davison* da, gerek 1855-1871 yılları arasında üç kez Avusturya Büyükelçisi olarak İstanbul'da bulunmuş *Prokesch*'in; gerekse Tanzimat'tan sonra İstanbul'a gelerek uzun süre kalmış *Ubucini*'nin mektuplarına göndermede bulunarak, *"On dokuzuncu yüzyılda, çeşitli kaynaklar; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün ekilebilir toprakların ve bakımlı mülklerin yarısı ile dörtte üçü arasındaki bir kesiminin vakıf haline getirilmiş olduğunu hesaplamaktadırlar.* diye yazmaktadır. (A.g.e. c-2, s. 26)

Bir başka Batılı tarihçi *Prof. Gotthard Jäschke* de, her ne kadar, *"Vakıf sisteminin sebep olduğu muazzam ekonomik zararlar yüzünden, Tanzimat'ta, bütün vakıf mülklerinin dinî hüviyetten çıkarılmasına teşebbüs edildi.* diyerek, II. Mahmud'un yukarıda sözünü ettiğimiz kararlarını, sanki bir eko-

nomik reform girişimiymiş gibi yorumladığını da belirtmekte ise de, bu sözleriyle, aynı zamanda Osmanlı ekonomisinin neredeyse bütünüyle vakıfların kontrolüne girdiğine de işaret ederek, *"XIX. yüzyılda bütün işlenen toprakların tahminen dörtte üçü vakıfların elindeydi."* diye yazmaktadır. (Yeni Türkiye'de İslamlık, Bilgi Yayınevi, Ankara 1972, s. 27)

Doğrusu, II. Mahmud'un vakıflarla ilgili kararlarını *Prof Jäschke*'nin bir ekonomik reform girişimi şeklinde yorumlamasına katılabilmek, bizce de gerçekten olanaksızdır. Çünkü *Davison*'ın da belirttiği gibi, *"ulemanın ana kazancı ve ayakta kalabilmesinin temel kaynağı vakıf gelirleri"*dir ve *"nüfuzlarını da bu vakıf yöneticiliklerinden kazanmaktadır"*lar. Bu nedenle II. Mahmud da, galiba hiç kuşku yok ki, başlangıçta sadece hanedan vakıflarına el atarak, ulemadan bazı kişileri cezalandırmayı amaçlamış olsa gerektir ancak. Nitekim, daha sonraki yıllarda da hiçbir Osmanlı sultanı (veya yöneticisi), vakıfları dinsel kimliğinden çıkararak, yönetimini ulemanın elinden almaya kalkışacak herhangi bir girişimde kesinlikle bulunmamıştır.

Üretim ilişkileriyle ilgili ilk önemli ekonomik reform girişimi diye niteleyebileceğimiz, özel toprak mülkiyeti hakkını tanıyan *Toprak Yasası* da, ta 1858 yılında, gene Batılıların zorlamasıyla çıkarılmıştır, bilindiği gibi. Ancak, ülkede, ne o güne dek yapılmış bir kadastro çalışması vardır, ne de bugünkü anlamda bir Tapu-Kadastro örgütü... İkta sistemine göre has, zeamet, tımar şeklinde dağıtılmış dirliklerin kayıtlarını tutan bir *"Defter Emini"* vardır sadece. Bu nedenle, *yasa*'nın Osmanlı ekonomisinde bir değişim yapması, bir reform etkisi göstermesi, elbette söz konusu dahi olmasa gerektir. Nitekim, toprak sahiplerine de zaten, bugünkü anlamıyla bir *"tapu* de-

ğil, kadılarca, mülkiyet haklarının şeriata uygun olduğunu gösteren, *"şeri hüccet"* dedikleri bir belge verilmektedir. Bugünkü Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'ne benzer bir örgüt ise, 1871 yılında *"Defter-i Hakani Nezareti"* adıyla kurulmuştur. Kadastro çalışmalarına da ilk kez İkinci Meşrutiyet'ten sonra, Defter-i Hakani Nazırlığına getirilen *Mahmud Esad Efendi* döneminde, ta 1912-13 yıllarında başlanılabilmiştir ancak.

Görüldüğü gibi, Osmanlılar, Tanzimat döneminde de İmparatorluğun içine düştüğü sorunun ekonomik olduğunu kavrayıp, çözümünü üretim ilişkilerine yönelik birtakım köklü değişiklikler yapmakta değil, acele Batılılaşmakta aramışlardır.

Ne var ki, başlangıçta yeni bir ordu kurmak, salgın hastalıklara karşı önlem almak, bu amaçla hekim, subay yetiştirmek gibi masum gerekçelerle Hükümetçe çağrılmış Hıristiyan subaylar, hekimler ve öğretmenlerle başlayan yabancı akını, 1838'lerde ardı ardına imzalanan dış ticaret antlaşmaları ve sanki özel olarak çıkarılan savaşlar yüzünden yapılmak zorunda kalınmış ittifaklarla her gün biraz daha artarak, ülkenin dört bir köşesi kısa sürede Hıristiyan tüccarlar, askerler, politikacılar, yazarlar, şairler, gezginler, ajanlar, hekimler, hemşireler, hele hele misyonerlerle dolunca, zaten çaresizliğin bunluğuyla önü ardı fazla hesaplanmadan sürdürülen Batılılaşma politikası da hemen eytişimsel çelişkinin hükmüne uyup karşıtını yaratmış ve Batı düşmanlığı hızla güçlenmiştir ülkede... Bu olumsuz gelişmeler de, Sünni-Hanefi şeriatçı çevrelerin (*ulemanın*) ekmeğine yağ sürmüştür doğal olarak...

İlginçtir, bu Batılılaşma politikasına karşı ilk tepki de, tıpkı Anadolu Selçukluları'nda olduğu gibi, Saray'da, önce

şehzade ve sultan adlarının Arapçalaştırılmasıyla başlamıştır sanki.

Anımsanacağı gibi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk Batılılaşma girişimleri XVIII. yüzyılın başlarında, daha sonra *"Lale Devri"* diye adlandırılan, III. Ahmed'in saltanatı sırasında başlatılmıştır. Ama, gerçekten çok ilginçtir, o tarihe kadar Osmanlı sultanlarına genellikle Osman, Murad, Beyazid, Mehmed, Ahmed, Süleyman, Selim, Mahmud, Mustafa gibi artık Türkçeleşmiş Müslüman adları verilmişken, Paris yaşamını İstanbul'a taşımaya çalışan, lale bahçeleriyle ünlü, matbaanın kurulmasına izin vermiş, *"Necib"* takma adıyla şiirler yazan, *Nedim* gibi aşk şiirleriyle ünlü bir şairi baştacı etmiş *III. Ahmed*'in oğullarının adları ise *Abdullah, Abdülmecid, Abdülmelik* ve 1774-1789 yılları arasında sultan olmuş *I. Abdülhamid*'dir.

Osmanlı tarihinin Batılılaşma yanlısı bir başka ünlü sultanı *III. Selim*'in hiç çocuğu olmamıştır ama, Sarayındaki uşaklara bile Fransız saraylarındaki gibi derecelerine göre renk renk üniformalar diktiren, Tanzimat'ın sahibi *II. Mahmud*'un da, 1825 yılında çiçek salgınında 12 yaşındayken ölmüş ilk oğlunun adı *Abdülhamid*, daha sonra ardı ardına tahta çıkmış öteki iki oğlunun adları ise, bilindiği gibi *Abdülmecid* ve *Abdülaziz*'dir.

Yalnız *Gülhane Fermanı*'nı okutmakla da kalmayıp, 1856'da Sadrazamı Âli Paşa'ya aynı doğrultuda bir *Hatt-ı Hümayun* daha okutmuş, Tanzimat hareketinin başlatıcısı *Sultan Abdülmecid*'in, her ne kadar Gülhane Fermanı'nın okunmasından kısa bir süre sonra doğmuş ilk oğlunun adı *Murad* ise de, çoğu küçük yaşlarda ölmüş, ardı ardına doğan öteki şehzadelerin adları, ilginçtir *Bahaeddin, Abid, Abdülhamid,*

Abdüssamed, Burhaneddin, Nureddin, Nizameddin, Seyfeddin, Ziyaeddin ve *Vahdeddin*'dir. Bu şehzadelerden *Murad, Abdülhamid* ve *Vahdeddin* daha sonraki yıllarda sultan olmuşlardır. *Sultan Abdülaziz*'in oğlu *Abdülmecid Efendi* de, Büyük Millet Meclisi hükümetince, 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasından sonra *"halife"* ilan edilmiştir. *Sultan II. Abdülhamid*'in oğullarının adları da, gene *Abdülkadir, Abdürrahim, Ahmed Nureddin, Mehmed Abid* filandır. Kuşkusuz, aynı yıllarda doğan kızların adları da hızla değişmiştir. Sultanlar artık *Ümmügülsüm, Rabia, Emetullah, Hibetullah, Şerife, Mihrimah, Dürrüşehvar; Seniye, Bezmialem, Pertevniyal, Hayrandil, Tirimüjgân* vb.dir genellikle.

Nitekim, Sultan II. Mahmud, Mora ayaklanmasının bastırılmaya çalışıldığı günlerde, bir yandan 1823 yılında doğan oğlunun adını, Arapça *"Tanrının kulu"* anlamına gelen *Abdülmecid"* koydurturken, anımsanacağı gibi, öte yandan hem Yunan ulusçuluğuna karşı seçenek olarak *"İslam milleti"* düşüncesine dört elle sarılmış, hem de 1824 yılında, bütün çocukların *"Kuran, tecvid, namaz"* gibi İslamın temel bilgilerini daha iyi ve daha doğru öğrenmeleri için *"mahalle mektebini bitirmeyi"* zorunlu kılmıştır, bizce hiç kuşku yok ki bu tepki ile...

Kısacası, ekonomik sorunlar karşısında bunaldıkça, çaresiz. Batılılaşmayı daha da hızlandıran Saray, görüldüğü gibi, öte yandan da, sanki halk üzerindeki siyasal otoritesini yitirmemek için, kamuoyu desteğini sürdürebilmek amacıyla İslamcılığa dört elle sarılmaktadır bilinçsiz bir tepkeyle. Hatta öyle ki, giderek İslamlıkla Araplığı özdeşleştirip, sanki Araplaşmaya bile çalışmışlardır.

Örneğin, Prof. Karal, Türk Tarih Kurumu'nda bulunan

Atıf Hüseyin Efendi'nin *"Abdülhamid'in Hâtıraları"* adlı defterlerinden aktararak, *Sultan II. Abdülhamid*'in, 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı süresiz kapattıktan sonra, *Arapça'nın İmparatorluğun resmi dili olmasını"* dahi önerdiğini yazmaktadır. Verilen bilgilere göre de, *Abdülhamid,* anılarında *"Arapça güzel lisandır Keşke vaktiyle resmi dil olarak Arapça kabul edilse idi. Tunuslu Hayreddin Paşa'nın sadrazamlığı sırasında* (4 Aralık 1878 ile 29 Temmuz 1879 arasında) *Arapça'nın resmi dil yapılmasını ben teklif ettim. Ancak, Sait Paşa o zaman başkâtipti ve itiraz etti. Sonra Türklük kalmaz dedi. Ama, o da boş imiş.* diyerek açıklamaktadır bu gerçeği. Bilindiği gibi, Birinci Meşrutiyet'te, ülkenin dört bir köşesinden seçilip gelecek milletvekillerinin çok çeşitli uluslardan olması ve çeşitli diller konuşması yüzünden, *"Türkçe"* ortak dil olarak 1876 Anayasası'nın 18. maddesiyle ilk kez İmparatorluğun *resmi dili* kabul edilmiştir gene Abdülhamid tarafından. (Osmanlı Tarihi, c-8, s. 403)

Çünkü, Prof. Karal'ın deyimiyle, *"Osmanlı hükümetlerinin bir sosyal ekonomi siyaseti hiçbir zaman olmamış"*tır.

Bu çalışmamızın birinci kitabında, *"Toplumsal Kalkınma ve Osmanlı Aydını* bölümde de belirtmeye çalıştığımız gibi, bir kez daha yineleyelim ki, *"Sorunların toplumsal ve ekonomik yapıdan kaynaklanıyor olabileceği, olasılık şeklinde bile hiçbir Osmanlı aydınının aklından geçmemiştir"* kesinlikle.

Nitekim, Prof. Enver Ziya Karal da, İmparatorluğu içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik sorunlardan kurtarmak için, *"Gülhane Hattını ilan edenler, Osmanlı devletine Avrupa'nın bazı hukuk ilkeleri ile kurumlarını aktarmayı düşünmüşler. Abdülaziz döneminde Avrupa usulünde kuvvetli*

bir ordu ile bir donanma oluşturmayı hedeflemişler; II. Abdülhamid döneminde ise, İmparatorluk sınırlarının daralmasına rağmen görkemli bir memur makinesi yaratmak için uğraşılmıştır. diye yazmaktadır. Üstelik, *"Batının maliye ve ekonomi müesseselerini köklü bir şekilde kavrayıp, anlatabilecek tek bir insan bile yetiştirilmemiştir. Böyle olunca da İmparatorluğun sosyal ekonomisi kendi haline bırakılıp, dümensiz ve pusulasız bir gemi gibi, dünya ekonomisinin dev dalgalarına terk edilmiş"*tir. (A.g.e., s. 437-438)

Gerçekten de, aradan yarım yüzyılı aşkın bir süre geçmesine karşın, bu kültürel ağırlıklı veya askersel önlemlerle ülkenin toplumsal ve ekonomik sorunlarına bir çözüm bulunulabilmesi şöyle dursun, medreseye seçenek olarak büyük umutlarla kurulmuş, Batılılaşma girişimlerinin belkemiği diye niteleyebileceğimiz, güya *laik eğitim verecek mekteplerle* de, hiç olmazsa sorunları kavrayıp dile getirebilecek tek kişi yetiştirilememiştir gerçekten de ne yazık ki...

Köklü toplumsal ve ekonomik sorunların, ya uzun yılların birikiminin gerçekleştireceği evrimsel dönüşümlerle, ya da üretim ilişkilerinde yapılacak devrimlerle ancak çözümlenebileceği, sanırız tartışılmasa gerektir.

Fakat, çözümü üretim ilişkileriyle ilgili yapısal dönüşümler gerektiren bu tür toplumsal sorunların bile, örneğin eğitim düzeninde yapılacak köklü yenileştirmelerle belirli sürelerde birtakım bazı nitel değişikliklere uğratıldığı da, tarihteki kimi örneklerden bilinmektedir, doğrusu.

Ne var ki, II. Mahmud döneminde kurulmaya başlanılan Tıbbiye, Harbiye, Rüştiye vb. gibi *"mekteplerin* ise, bu süreçte gerçekten *"laik eğitim* verdiklerini söyleyebilmek, sanırız hem yeterli nitelikte yerli öğretmen bulmak bir yana,

Türkçeden başka dil bilmeyen bir toplumda, Türkçe bilmeyen Fransız, Alman veya Avusturyalı öğretmenlerle böyle bir eğitimin verilebilmesinin, hem de güya laik eğitim verilmesi için bu okulları kuran yöneticilerin zaten, böyle laik bir eğitim verilmesini istediklerini söyleyebilmenin olanaksızlığı yüzünden söz konusu dahi olmasa gerektir.

Nitekim, *ulema,* Yeniçeri Ocağı'nı kapattırmış oldukları için ellerinde artık bir yaptırım gücü bulunmadığından kurulmasını engelleyemedikleri, ancak başlangıçta dehşetli ürktükleri de kuşkusuz bu mektepleri, gerçekten sinsi yöntemlerle kısa sürede kontrol altına alarak, eğitim programlarını hızla dinsel ağırlıklı hale getirmeyi ustaca başarmıştır bizce de... Doğrusu, *"Kuleli Vak'ası"*nda açıkça görüldüğü gibi, 1850'li yılların ortalarından itibaren orduyu, bu *"mektepli subaylar ve münevverler"* aracılığıyla yeniden ele geçirebileceklerini düşünmeleri de, galiba hiç kuşku yok ki, bu gerçeği çok iyi bilmelerinden kaynaklansa gerektir.

Daha sonraki, gerek Abdülaziz'in tahttan indirilip, yerine V. Murad'ın çıkarılması, gerekse V. Murad'ın yerine II. Abdülhamid'in sultan ilan edilmesi olaylarında da, gerçekten bu *"mektepli öğrenciler"* ile *"medreseli mollalar"* yan yana savaşım vermektedirler artık. Örneğin, *Davison* da, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği 30 Mayıs 1876 tarihindeki *"hükümet darbesi"*nde, *"stratejik noktaları, sivil memurlar, askeri liderler, Harbiye öğrencileri ve medrese mollalarının birlikte tuttuklarını"* yazmaktadır. (A.g.e. c-2, s. 88) Midhat Paşa taraftarları, 9 Mart 1876'da *"Müslüman Yurtseverler"* imzalı bir bildiri dağıtmıştır. *"İstanbul'da sayıları çeşitli kaynaklarca 5 binden 60 bine kadar tahmin edilen softalar (medrese öğrencileri) silahlanarak, Ma-*

yıs'ın ilk haftasında toplu eylemlerde bulunmuştur." "Midhat Paşa, önde gelen ulemanın bir kısmıyla kesinlikle, bazı medrese öğrencileriyle de büyük ihtimalle ilişki içindedir. "Mollalara, İslamın liberal ve demokratik temelleri hakkında konuşmalar yapmaktadır. "Askeri ve sivil nazırlar, 30 Ağustos 1876 çarşamba günü yaptıkları toplantı sonunda, 'toplumun rızası ve şeriatın otoritesi' ile Sultan Murad'ın yerine Şehzade Abdülhamid'in sultan ilan edilmesine karar vermişlerdir.

Ne var ki, Osmanlıların iyi niyetle başlattıkları Batılılaşma girişimlerinden her gün biraz daha şımaran Batılılar da, öte yandan yöneticileri sürekli sıkıştırarak zora koşmakta, kesinlikle kendi çıkarlarının dışında hiçbir şey düşünmemektedirler, tıpkı bugünkü gibi. Örneğin, *Sadrazam Âli Paşa*, ölümünden 4 yıl önce, 1867'de, kendisiyle görüşen bir Fransız gazeteciye de, Batılıların bu vurdumduymazlıklarından şikayet ederek; *"Fransa da, İngiltere de buraya seçkin temsilciler yolluyorlar. Ancak, seçkin, ama mütehakkim. Paris'in veya Londra'nın düşünceleri İstanbul'la uyuşmuyor Elçileri aydınlatmaya çalışıyoruz, ama boşuna. Kapitülasyonlar yüzünden onlar memlekete bizden daha hakim. Banka açmalıymışız. Fransız mektebi, Fransız lisesi kurmalıymışız. Ne işimize yarayacak bütün bu müesseseler? Yabancılara mülkiyet hakkı tanımalıymışız. İngiltere'den daha liberal olmamızı istiyorlar. Bunları kabul etmek, ülkeyi parçalamak demektir. Tereddüt gösterince de, kötü niyetlisiniz diyorlar İntihar etmek istemiyoruz, o kadar* demektedir. Gene, 7 Eylül 1871 tarihli *"Vasiyetname"* sinde de, *Avrupalılara göre hiçbir hazırlıkta bulunmadan hemen Avrupa örf ve adetlerini memlekete sokmamız ve Avrupaî bir hükümet*

kurmamız gerekmiş. Bu taleplerden yerinde bulduklarımızı uyguluyorduk, ama önce yurt menfaatlerini düşünüyorduk elbette. Avrupa'nın her istediğini de yapar gibi görünüyorduk. Bu teklifler umumiyetle caziptiler, ama bizim için değil, kendileri için. Bunların hepsini kabul etsek mahvolurduk, ama bunu Avrupa'ya anlatmak güçtü ve ihtiyatsızlık olurdu. diye yazmaktadır. (Aktaran: Cemil Meriç, Umrandan Uygarlığa, Ötüken Yayını, İst. 1979, s. 35 ve 345)

Görüldüğü gibi, Batılılar da, ülkenin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik sorunların çözümüne yardımcı olmak şöyle dursun, tam karşıtı, bu tür çıkar hesaplarıyla gerek içeriden, gerek dışarıdan ülkedeki Batılılaşma düşmanlığının ateşini habire körükleyerek, sorunların daha da karmaşıklaşmasına yol açıp, şeriatçı akımların hızla güçlenmesine büyük katkılarda bulunmuşlardır.

1870'lere gelindiğinde ise, Tanzimat'ı, artık *"Tanzimat aydınları"* bile şeriat açısından eleştirmektedirler. Dünyadaki bütün Müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahının çevresinde, Tanzimat'ı reddedip, İslam şeriatına geri dönme düşüncesi iyice yaygınlık kazanmıştır bütün ülkede. Anayasayı kabul edip, meşruti bir düzen kurma sözü vererek tahta çıkan Abdülhamid döneminde de, nitekim, dünyadaki bütün Müslümanları olmasa da, bazı Müslümanları kucaklamayı amaçlayacak biçimde bir *Panislamist* politikaya dört elle sarılınmıştır, bilindiği gibi...

İlginçtir, bu gelişmeler olurken de, güya Batılılaşmayı sürdüren Sultan *Abdülaziz* ise, *"Kendisinden başkasına Aziz denilmesini yasaklatarak" "Nazırlara bile, önünde secdeye gelip oğlunun ayaklarını öptürterek" "kendisinden izin almadan huzurunda gözlük taktığı için Midhat Paşa'yı ceza-*

landırarak" "1872 yılı ilkbaharında, artık on beş yaşına bastığı için, oğlu Yusuf İzzeddin'i, karargâhı İstanbul'da bulunan Birinci Ordu Komutanlığına getirerek" ve *"galip geldiği için bir dövüş horozunun boynuna yüksek devlet nişanı takıp, yenilen horozu da bir aylığına sürgüne göndererek"* saltanatının keyfini çıkarırken, adı *Rus Büyükelçisi İgnatyev*'e yakınlığı dolayısıyla halk arasında *"Nedimov"*a çıkmış *Sadrazamı Mahmud Nedim Paşa* da, hazine gene tamtakır olduğundan, bir kurnazlık düşünüp, *"ayların gün sayısını 40'a çıkarıp, yılı 9 aya indirerek, böylece memurlara 3 aylık daha az maaş vermek"* gibi (Davison, a.g.e. c-2, s. 54) büyük buluşlar peşinde koşmaktadır.

Bilindiği gibi *"anayasal düzene ve meşruti sisteme* geçiş istemlerinin bayraktarı *Midhat Paşa* da, ilginçtir, aynı günlerde, nasıl *"demokrat ve özgür"* bir aydın olduğunu cümle aleme göstermek için galiba, tutmuş *"Sarayın bahçesine pervasız tavırlarla at sırtında girmiştir"* o ana dek ne görülmüş, ne duyulmuş bir eyleme kalkışıp...

Kısacası, düzeni değiştirmeyi amaçladığı için Fransız Devrimi'ni içlerine bir türlü sindirememiş, ama gene de Fransızca öğrenmiş ilk Müslüman Osmanlılar olmanın *"buldumcuk delisi çocuk"* evecenliğiyle, ince eleyip sık dokumaya filan gerek görmeden, Fransız Devriminin kavramlarını ardı ardına ülkeye taşıyan, ancak onları Osmanlı düşüncesiyle nasıl bağdaştıracaklarını bilemediklerinden, *kendi yarattıkları kavram kargaşası anaforunda kendilerini yitirmiş* bu *Tanzimat aydınları*, ne yazık ki 1870'lerden itibaren, özellikle de *Abdülhamid döneminde, Tanzimat Hareketi*'ni de sözcüğün tam anlamıyla bir *"bitkisel yaşama* sokmuşlardır.

Kim olduğumuzu, Cumhuriyetin temel niteliklerini bütün

gerçekliğiyle kavrayabilmemizi sağlayacak, yani bugünümüzü biçimleyen *şifre anahtarları* da, bizce hiç kuşku yok ki, Abdülhamid döneminde gizlidir, bu nedenle.

Abdülhamid dönemini çözmeden de ne Osmanlı kimliğini, ne de Cumhuriyet'i anlayabilmemizin olanağı vardır, galiba...

Ziya Gökalp, *"Türkçülüğün Esasları"* adlı ünlü kitabında, "***Türk tipinin her şeyi güzel, Osmanlı tipinin her şeyi çirkindir", "Türkler ile Osmanlılar birbirlerini sevmezdi."*** diye yazmaktadır.

Gerçekten Türk değil midir Osmanlılar acaba?

Kimi çevrelerce "***Padişah analarının soy kütüklerine bakılarak"*** savlandığı gibi, ***"Tarihin bir anındaki koşulların yarattığı, arızî bir kozmopolit yöneticiler grubu"*** mudur Osmanlılar? Ya da, İslamiyeti Avrupa'nın ortalarına kadar yaymış ***"gaza savaşçıları"*** Müslümanlar mıdır?

Demirtaş Ceyhun'un, Osmanlı İmparatorluğu'nun ***"Anadolu tarihi"*** diye adlandırdığı 19. yüzyılının bu sorular açısından ele alındığı, **Kod Adı: Ulu Hakan** adlı çalışmasının devamı olan bu kitabının da, kafanızdaki birçok kanıyı yeniden tartışmanıza yol açacağından kuşkumuz yoktur.

SİS CANİ
Küçükparmakkapı Sok
Halim İşhanı 10/3
Tel&Fax:
0212-249 47 74